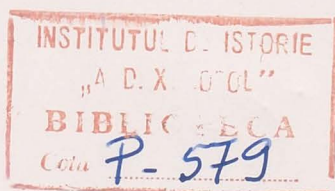

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE
IVDAEORUM
ROMANIAE

I

EDITURA
EH
HASEFER

STUDIA ET ACTA
HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

Coperta: VALERIU GIODÂC

Redactor: PAULA LITMAN

Carte editată cu sprijinul Guvernului României,
Consiliul pentru Minoritățile Naționale

ACADEMIA ROMÂNĂ

FILIALA IAȘI

Institutul de Istorie Institutul de
„A. D. Xenopol” Arheologie

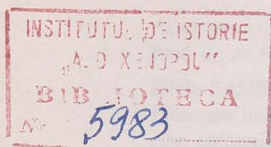
FEDERAȚIA COMUNITĂȚILOR

EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA

Centrul pentru studiul istoriei evreilor
din România

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

I

Coordonatori: Dr. SILVIU SANIE
Dr. DUMITRU VITCU

Cuvânt înainte: Acad. prof. dr. NICOLAE CAJAL
În loc de prefață: Prof. dr. ALEXANDRU ZUB

EDITURA HASEFER

1996

ISBN 973-9235-09-3

SUMAR

Acad. prof. dr. NICOLAE CAJAL — Cuvânt înainte	VII
Prof. dr. ALEXANDRU ZUB — În loc de prefață	IX
Silviu SANIE	
<i>Elemente iudaice sau iudaizante în interferența etno-culturală din Dacia și Moesia Inferior.....</i>	1
Dumitru IVĂNEȘCU	
<i>Populația evreiască a orașului Iași în perioada 1755—1860</i>	28
Stela MĂRIEȘ	
<i>Importanța Catagrafiei din anii 1824—1825.....</i>	51
Ecaterina NEGRUȚI	
<i>Rolul evreilor în formarea târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	139
I. KARA	
<i>Izvoare ebraice privind istoria evreilor din România.....</i>	154
Dumitru VITCU	
<i>Chestiunea evreiască în relațiile româno-americe timpurii</i>	166
Andrei CORBEA	
<i>Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni</i>	217
Abrevieri	237
Autori	239

CUVÂNT ÎNAINTE

Vreme îndelungată, problematica istoriei minorităților naționale a fost neglijată, uneori distorsionată, rezultatele cercetărilor erau prezentate rar și după anumite clișee, statisticile etno-demografice apăreau nu o dată corectate, iar în final trebuia conchis faptul că problema națională a fost rezolvată definitiv numai de socialism.

Limitarea accesului la unele documente din arhive a contribuit ca, o întinsă perioadă de timp, să lipsească monografiile ale unor comunități cu întreaga bază documentară necesară; o istorie globală a evreilor din România, structurată conform cerințelor actuale ale științei istorice, a rămas un deziderat. Studiile despre evenimentele tragice din existența obștii evreiești erau interzise, iar imaginea despre martiriul evreilor din România în timpul celui de-al doilea război mondial trebuia prezentată sub o formă edulcorată.

Centrului pentru studiul istoriei evreilor din România, care înainte de '89 era destinat a fi doar un centru de documentare al Federației Comunităților Evreiești din România, i-a fost limitată activitatea la publicarea unor culegeri de documente. S-a reușit, totuși, inițierea unei colecții intitulate *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, din care au apărut trei volume, privind secolele II—XVIII. De menționat că la alcătuirea acestor volume de documente a existat și o contribuție a cercetătorilor ieșeni.

Pentru secolul al XIX-lea, numărul de documente fiind foarte mare, va fi necesară o sistematizare și selecție, deoarece publicarea lor exhaustivă ar fi deosebit de dificilă.

După 1989, când au căzut interdicțiile tematice, mulțimea unor studii elaborate în acești ani, ca și valorificarea acumulărilor anterioare au impus existența unor publicații consacrate în exclusivitate cercetării istoriei evreilor din România.

Dacă la Cluj-Napoca *Studia Judaica* apare ca revistă a unui Institut pentru ebraică și istorie evreiască din cadrul Universității „Babeș-Bolyai“

(organizat la inițiativa doctorului Moshe Carmilly), noua revistă de la Iași *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* este rodul inițiativei unor cercetători ai Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” și ai Institutului de Arheologie din cadrul Filialei Iași a Academiei Române.

Obștea evreiască ieșeană a fost multă vreme printre cele mai importante din România; primul Șef Rabin al României, dr. I.I. Niemirower, a fost întâi Prim Rabin al Iașului. Este orașul care a dat numeroase personalități științei și culturii române (H. Tiktin, S. Sanielevici, M. Haimovici ș.a.), în care au scris Ițic Manger, I. Gropper, E. Relgis. La Iași, la fel ca în alte centre ale țării, populația evreiască (meșteșugari, comercianți, tipografi, librari, anticari, industriași, bancheri) a adus o contribuție deosebită la dezvoltarea economică.

Iașul a fost, însă, și orașul în care s-au pus bazele mișcării cuziste și legionare. Fără anii îndelungați de propagandă antisemită, pogromul din 29 iunie 1941 nu ar fi avut, poate, amploarea cunoscută.

Dar această istorie a coabitării româno-evreiești multisekulare, atât de complexă, va fi, desigur, scrisă treptat și conform indicației tacite: *sine ira et studio*.

O privire fugară asupra titlurilor studiilor și conținutului acestui prim număr al revistei *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae* — de care s-a ocupat intens, cu pasiune și competență, dr. Silviu Sanie, secondat de dr. Dumitru Vitcu — ne relevă o problemă interesantă, cu aspecte care coboară cronologic până în epoca romană, când în spațiul getic erau provinciile Dacia și Moesia Inferior, dar veacurile al XVIII-lea — mai ales ultimele decenii — și al XIX-lea sunt privilegiate.

Rădăcinile celor mai multe probleme ale obștilor și soluțiile care s-au conturat se găsesc tocmai în amintita perioadă, astfel că fiecare din aspectele abordate depășește de regulă, în semnificație, epoca pentru care este comentat.

Sunt pagini de demografie, istorie politică, economică, de istorie a culturii, înfățișate cu largă bază documentară și cu invocarea unor noi surse. Alături de *Studia*, mențiunea expresă a lui *Acta* nu este gratuită, căci în Anexa la Catagrafia din 1824 mulți coreligionari își vor descoperi ascendenții, iar genealogiștii vor avea la dispoziție un însemnat material.

La Iași — unde au apărut peste 120 de ziare și reviste evreiești în idiș, română, germană, ebraică — de unde provin și unde s-au format frații Schwarzfeld, care au încercat să dea răspuns la problemele originii și răspândirii evreilor din zonele răsăritene ale României, unde Rabinul dr. M.A. Halevy a editat prima serie a prestigioasei publicații *Sinai* — se adaugă acum aceste studii dense, fundamentate, referitoare la istoria României. De altfel, nici nu poate fi imaginată scrierea istoriei evreilor din România în afara istoriei României.

Acad. prof. dr. NICOLAE CAJAL

2 februarie 1996

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

O publicație ca aceasta, menită să pună în valoare aspecte mai puțin cunoscute din istoria unei comunități și implicit a unei zone geopolitice, nu poate decât să bucure comunitatea istoriografică. Dacă istoria, ca discurs, începe de regulă prin a da seama despre populația majoritară a unei zone, ea își îndreaptă cu timpul gesturile recuperatoare și spre comunitățile mai mici, cu care a cohabitat și care intră, firesc, în țesătura inefabilă a istoriei acelei zone. Reflecții pe această temă găsim încă la istoriografii din secolul XVII și la Cantemir, semn că asemenea realități n-au trecut nesesizate nici în vechime, dar ele constituie o preocupare sistematică numai în epoca modernă, începând cu G. Șincai, a cărui cronică îi înfățișa pe români alături de „mai multe neamuri“. Kogălniceau a făcut un pas mai departe atunci când dedica unei minorități din Moldova (*Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*, 1837) o sinteză, pentru a răspunde curiozității străinilor, dar și fiindcă lumina o parte din marea sinteză pe care o concepușe și din care n-a putut scoate decât un volum. El pleda atunci, cu instrumente specifice, pentru libertatea și civilizarea acelei minorități, surprins că filantropia europenilor se îndrepta mai curând spre regiunile exotice ale planetei, pe când în proximitatea lor ignoranța și barbaria continuau să existe, să fie tolerate, să prospere chiar. Este o atitudine pe care o vom regăsi în istoriografia română din epoca *Junimii* și de mai târziu. A.D. Xenopol, deși amestecat uneori în polemici antisemite, a avut o largă înțelegere pentru contribuția alogenilor la geneza civilizației moderne și a pus în lumină, uneori în paragrafe speciale, raporturile dintre populația majoritară și minoritari. Toată opera lui, în fond, e pătrunsă de ideea unei sinteze permanente, la care participă dinamic elemente dintre cele mai diverse. Influențele străine l-au preocupat mereu, ca problemă a relațiilor cu lumea din afară, însă și ca mod de a pune în valoare aportul comunităților alogene la sinteza națională din epoca modernă. O enumerare a demersurilor respective (studii, comunicări, conferințe, dări de seamă etc.) nu e posibilă

în acest cadru. Ele reflectă, în tot cazul, nu numai preocuparea istoricului de a lămuri cât mai deplin trecutul românilor, ținând seama de mulțimea aluviunilor etnoculturale, însă și de marea problemă a naționalităților, care obseda încă această parte a continentului. Românii din provinciile habsburgice, ca și cei aflați sub stăpânire rusească, se aflau încă în situația de a milita pentru drepturi naționale, pentru un statut mai bun în cadrul unor state nedispuse la concesii pe acest tărâm. Mai departe a mers N. Iorga, punând în valoare informații noi, livești sau de arhivă, pentru a defini aportul diverselor comunități etnice la istoria zonei danubio-carpatică, în timp ce V. Pârvan schița un proiect de sinteză a istoriei românilor, în care destina capitole aparte pentru „minoritățile occidentale” și respectiv pentru cele orientale.

Sunt preocupări care în perioada interbelică s-au extins și diversificat, până la studii monografice și sinteze, istoria evreilor din România alcătuind un domeniu dintre cele mai consistente. N. Iorga începuse prin a defini — grosso modo — *Problema evreiască* (1910), pentru a scrie apoi *Istoria evreilor în țările noastre* (1913) și a contura în cele din urmă domeniul însuși: *Judaica* (1937). Această evoluție poate fi socotită ca semnificativă pentru întreaga direcție de studii, asumată adesea și de istorici români. Suntem preveniți deja (*Bibliography of the Jews in Romania*, by Jean Ancel and Victor Eskenasy, Tel Aviv, 1991) asupra celor mai de seamă contribuții, la care se pot adăuga altele, destul de numeroase, totuși încă insuficiente pentru a circumscrie o realitate așa de complexă, a cărei cunoaștere — se poate spune — e încă în stadiul inițial. Înaintea ansamblului, se cere cunoscut fragmentul, din însumări secvențiale și analize sistematice se pot degaja perspective cuprinzătoare, susceptibile să producă apoi sinteza. Din multitudinea de probleme ce apar în studiul arhivelor, mai ales, istoricul trebuie să aleagă, să circumscrie, simplificând adesea peste măsură, cu sau fără știință. Răspunsul său nu poate fi decât parțial, incomplet, provizoriu. Dar ce reconfortantă e totuși această năzuință de a lumina cât mai multe aspecte din trecut și de a le transmite noilor generații! Ce admirabilă e solidaritatea *sui generis* de care dau dovadă istoricii, trecându-și făclia de la unul la altul, de la o generație la alta, pentru a nutri o cunoaștere mai deplină a fenomenului!

În acest orizont, *Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*, care își începe acum traseul științific, constituie o frumoasă promisiune de adâncire a domeniului. Colaboratorii primului volum sunt în bună parte istorici, care s-au distins tocmai prin apelul insistent la datele de arhivă, prin efortul de înnoire a informației, ca bază a interpretării fenomenului în discuție. Unele au fost procurate chiar prin investigații arheologice, altele prin trudnica depistare a izvoarelor scrise. Dimensiunea statistică a grupajului e considerabilă, dat fiind interesul pentru demografia istorică al unora dintre autori. Valoroasă e apoi

analiza chestiunii evreiești sub unghiul implicațiilor externe, ca și aceea a componentei ebraice din populația Bucovinei.

Rămâne să sperăm că noua publicație se va bucura de sprijinul cuvenit, pentru a rezista, după cum ea se bucură de pe acum de interesul activ al istoricilor preocupați să contribuie la o mai bună cunoaștere a trecutului comun de conlocuire și de creație. Dacă întâiul volum propune mai ales sondaje în epoci mai vechi, este de dorit ca în viitor să se pună în discuție și complexa problematică din secolul XX. Atâtea interogații și atâtea drame ale acestuia ar ocupa astfel un loc legitim în istorie. Memoria unei comunități e strâns legată, o știm, de memoria celorlalte. Sănătatea morală a fiecăruia reclamă reconstituirea și asimilarea experiențelor comune sau specifice, într-un spirit care se cuvine a fi mereu tolerant și fratern. „Ecumenicitatea istoricilor“ ar putea pregăti astfel o ecumenicitate reală a oamenilor de oriunde.

Prof. dr. ALEXANDRU ZUB
Directorul Institutului de Istorie
„A. D. Xenopol“ — Iași

ELEMENTE IUDAICE SAU IUDAIZANTE ÎN INTERFERENȚA ETNO-CULTURALĂ DIN DACIA ȘI MOESIA INFERIOR

SILVIU SANIE

Cercetată din multe direcții și cu obiective strict delimitate: ca parte a istoriei etniilor din Imperiul Roman; pentru estimarea influenței iudaice asupra unor divinități orientale și a gnosticismului; pentru stabilirea locului deținut în istoria timpurie a creștinismului și evident, în final, ca segment în cadrul istoriei generale a poporului evreu în secolele I—III e.n. în provincia originară și în Diaspora, toate laolaltă au contribuit ca lucrările consacrate acestei teme să alcătuiască o bibliografie impresionantă.

Unele studii elaborate la sfârșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului actual își păstrează în mare măsură utilitatea, probată și de reeditarea lor adnotată¹, iar citarea frecventă a altora se datorează și faptului că ele cuprind domenii în care zestrea documentară a sporit substanțial prin cercetările recente².

Asamblarea pentru întocmirea unei istorii globale, ca și separarea spațială și temporală, ca în cazul de față, nu pot ignora fără consecințe o problemă specifică. În același timp, nominalizarea și descrierea elementelor iudaice sau iudaizante din Dacia și Moesia Inferior implică ample investigații în istoria social-economică, militară și în viața religioasă a celor două provincii.

Pentru perioada anterioară cuceririi romane, singura mențiune despre lumea dacică la un istoric iudeu este cea din cuprinsul cărții lui Josephus Flavius³. Traiul unor essenieni, sectă atât de bine cunoscută acum grație surselor literare îmbogățite substanțial prin descoperirile de manuscrise de la Qumran, este comparat cu cel al unor *polistai* (*ctistai*?) de la daci. Lectura pasajului nu este unanim acceptată și în jurul acestei scurte

informații comentariile însumează sute de pagini, dar aceasta este o problemă laterală lucrării de față⁴.

În același timp, situarea geografică la zone extreme ale granițelor romane ar fi putut determina în anumite momente interese identice în opoziția față de Roma. O privire asupra misiunii sclavului Callidromos, purtător al unei solii de la daci la parti, relevă faptul că încercările de alianțe nu vizau doar populații și state din imediata apropiere⁵.

În afară de evreii aflați în patria lor de baștină de aproape cinci secole, ei erau atestați și în Diaspora, îndeosebi în țările mediteraneene.

Relațiile oficiale ale statului iudeu cu Roma notează anul 165 î. Hr. ca punct de început. La mijlocul secolului al II-lea î. Hr., era cunoscută deja o puternică comunitate iudaică la Roma. O primă schimbare importantă are loc prin acțiunile lui Pompeius din anul 65 î. Hr. De la Caesar la Claudius, au existat perioade de sprijin, de libertate deplină în exercitarea preceptelor religiei mozaice, în organizarea internă, trimiterea unor sume pentru Templul de la Ierusalim etc. O schimbare structurală a situației a avut loc odată cu războiul din anul 71 d. Hr., când a fost distrus însuși statul iudeu⁶.

Începutul colonizării Daciei a avut loc deci la 35 de ani de la evenimentele din Iudaea. Răscoalele de la sfârșitul domniei lui Traian și mai ales din timpul împăratului Hadrian au fost reprimare sângeroase, în final fiind distrus Ierusalimul ca centru al religiei iudaice. La acțiunile militare au luat parte și trupe din armata Daciei romane⁷. Prezentarea politicii fiecărui împărat față de statul iudeu în perioada de existență a acestuia și apoi față de iudeii rămași în patria de origine și cei aflați în diferite provincii ale Imperiului Roman a format obiectul a numeroase lucrări și o rezumare cât de cât completă și nuanțată nu intră în obiectivele acestui studiu.

În primele decenii ale secolului al II-lea d. Hr., între coloniștii veniți din „toate” provinciile Imperiului Roman puteau fi și iudei atât din „coloniile” iudaice din Diaspora, cât și din spațiul țării de origine. Putem presupune existența unui număr însemnat de sclavi, rezultat al repetatelor confruntări armate, dar și liberi, meșteșugari, comercianți și foarte probabil militari, îndeosebi în cadrul unor trupe auxiliare. Gradul de elenizare, de romanizare sau cel de păstrare a religiei strămoșești sunt dependente și de condițiile pe care le-au avut în provinciile din care au venit sau au fost aduși.

În provinciile romane limitrofe sau în cele din apropierea Daciei și Moesiei Inferior, precum Moesia Superior, Pannonia, Thracia, în Bosporul Cimerian, dar și în partea sud-dunăreană a Moesiei Inferior, o prezență iudaică este bine atestată prin monumente și complexe cu apartenență clară⁸.

Semnificația termenului *Iudaeus* (Ἰουδαῖος) a format obiectul unor întinse analize în lucrări mai vechi sau recente⁹. În acest cuvânt sunt înglobate: persoane originare din poporul iudeu; locuitori ai țării lui Iehuda (*Iudaea*); adepți ai religiei iudaice sau care aparțin de comunitatea iudaică. Ei pot fi imigrați din Palestina cu *cognomina* grecești sau latine, dar cu indicația că sunt iudei, după cum pot fi din teritoriul geografic amintit, dar alogeni sau apostafi sau numai prozeliți ori simpatizanți. Sunt cunoscute însemnări de tipul *Palaestinus-Syrus* sau *Iudaeus-Syrus*, ceea ce arată că simpla mențiune geografică nu este suficientă pentru stabilirea sigură a apartenenței. În același timp, a fost remarcat faptul că evreii palestinieni nu pot fi ruși de activitatea meșteșugărească syriană, de comerțul syrian, că în trupele syriene pot fi evrei¹⁰.

În această situație poate fi utilă înfățișarea tuturor însemnărilor care pot oferi date asupra unor curente religioase, a unor divinități, a magiei, a acelor materiale care prezintă elemente sigure sau ipotetice iudaice, ce oglindesc legătura cu Iudaea și cu lumea iudaică.

Trupele din zona syriană în general sunt, în timp, destul de numeroase și staționarea lor în Dacia sau pentru unele doar participarea la cele două mari confruntări armate daco-romane este bine documentată.

Aceste *auxilia* din spațiul syrian sunt următoarele: *Cohors I Flavia Commagenorum*; *Cohors II Flavia Commagenorum equitata sagittariorum*; *Ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum*; *Cohors I Ituraeorum sagittariorum equitata (?) miliaria (?)*; *Cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum*; *Palmyreni Sagittarii ex Syria*; *Numerus Palmyrenorum Porolissensium*; *Numerus Palmyrenorum O (ptatianensium ?)*; *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*; *Suri Sagittarii — Numerus Surorum Sagittariorum*, *Cohors I Antiochiensium*; *Cohors I Tyriorum Sagittariorum*, eventual și *Cohors I Sagittariorum miliaria equitata*¹¹.

Unele epigrafe conțin și numele unor orașe ca: Antipatris¹², Caesarea¹³, Hemesa¹⁴, Laodicea Syra¹⁵, Neapolis¹⁶, Flavia Neapolis¹⁷ etc., din teritoriul Siriei, Siriei-Palaestina, din care sunt originare unele persoane care au ajuns pe teritoriul Daciei sau Moesiei Inferior. Nume de tipul *Marcia Erapoles*¹⁸ noi apreciem că oferă unele indicii asupra

originii¹⁹, deși savantul finlandez H. Solin le consideră lipsite de valoare în acest domeniu²⁰. De adăugat de această dată, fără a le atribui vreo valoare deosebită în direcția stabilirii unor origini, divinitățile syriene al căror cult s-a răspândit în Dacia și Moesia Inferior și care au numele orașelor lor de obârșie a *Baalim*-ilor syrieni sincrizați cu prima divinitate a pantheonului roman: *I. Dolichenus* (Doliche-Commagene)²¹, *I. Heliopolitanus* (Heliopolis-Baalbek)²², *I. Erapolitanus* (Hierapolis — Mambog — Bambike)²³.

Pe teritoriul Daciei romane au fost găsite un număr de mici însemnări care au utilizat alfabetul semitic. Astfel sunt: o inscripție cursivă syro-palmyriană incizată pe o bază de statueta de la Romula²⁴ și cinci epigrafe lapidare sigure sau foarte probabil funerare, bilingve latino-palmyriene²⁵. Palmyrienii au adoptat aramaica, *lingua franca* a zonei și alfabetul utilizat este cel est-aramaic (cf. Pl. IV). Cele trei scrieri semitice surori (feniciană, ebraică, aramaică) prezintă unele apropiate asemănări care au putut conduce uneori la confuzii. Litere semitice izolate mai apar pe unele inscripții de la Apulum, Tibiscum, Porolissum. Incluzem aceste notații tocmai pentru a ilustra conservatorismul palmyrian și reamintim locuirea iudaică bine atestată la Palmyra și în orașul ei satelit Dura-Europos, implicit posibilitatea ca între cei veniți din Palmyra să fie și iudei.

Există mențiunea descoperirii unei plăcuțe de ardezie (lg. 14 cm) cu o reprezentare complexă²⁶. Steaua (sau mai exact scutul) lui David, însemnarea IVDAEA, 7 capete, un altar cu flacără și în preajma lui un berbec. Cele scrise și ilustrate formează împreună o piesă interesantă, cu toate că unele inadvertențe sau incompatibilități (altarul cu flacără, capetele) pun sub semnul întrebării originalitatea ei sau apartenența iudaică.

Sunt câteva monumente care au reprezentări cu o mai mare frecvență în mediul oriental (urechile de pe plăcile votive) și în mediul iudaic în special (măinile înălțate cu palmele apropiate și o anumită dispunere a degetelor). Pe un capac de sarcofag²⁷ (Pl. I/5) și pe o lespede cu inscripție dedicată lui *Aesculapius* și *Hygieia*²⁸ (Pl. III/1), dar și cu urme ale unei inscripții anterioare cu alfabet semitic, din colecțiile Muzeului din Alba Iulia, sunt înfățișate mâini înălțate.

La Porolissum a fost descoperit un jeton care are incizat o stea a lui David²⁹ (Pl. I/2).

Au fost găsite monede emise în Iudaea la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud), Pojejena (jud. Caraș-Severin). Ultima, datând din anul 134 d. Hr., din timpul războiului antiroman

condus de Simon Bar Kochba, a fost publicată cu comentarii complete³⁰. În acest context notăm doar, în rezumat, cele trei ipoteze ale autorului privitoare la modul în care a ajuns această monedă în Dacia, pe teritoriul actualei localități Pojejena: a) adusă de o familie de evrei și păstrată ca un talisman; b) luată ca amintire de un soldat care a luat parte la acțiunile de reprimare a iudeilor; c) intrată în circulația monetară, ipoteză mai puțin probabilă, cu toate că sunt semnalate situații asemănătoare, dar cu monede contramarcate³¹.

Unul din vechile epiteze ale lui *Zeus* — *υψιστος* a dobândit, începând din epoca elenistică, o răspândire deosebită, acestei vocabule atribuindu-i-se o multitudine de semnificații.

Prin *Theos Hypsistos* — sau *Hypsistos* „Prea Înaltul“ — a fost tradus și *Iehova*, Dumnezeuul iudaic ‘*Eljon*, o formă întâlnită adeseori în Biblie (Gen. 14, 18, 22; Num. 24, 16; Deut. 32, 8 etc.) și în Psalmi.

Altare și lespezi cu inscripții care invocă această divinitate sunt atestate în Siria, Egipt, Phrygia, Bithynia, Paphlagonia, Pontus și alte provincii microasiatice, Bosporus, în Grecia continentală și mai ales în insule, în Moesia, Thracia, Dacia, dar și la Roma³². În inscripțiile latine *Theos Hypsistos* este echivalat cu *Iuppiter Summus exsuperantissimus*.

Considerațiile asupra identității, atributelor, dar mai ales încercarea de a stabili apartenența la o anumită etnie au cunoscut vreme de un secol însemnate evoluții în care momentele de referință ar putea fi corelate cu lucrările elaborate de E. Schürer³³, F. Cumont³⁴, C. Roberts, Th. C. Skeat, A. D. Nock³⁵. Fără a zăbovi asupra esenței divinității *Theos Hypsistos* așa cum rezultă din textele epigrafelor ce-i sunt închinare, aspect analizat în lucrările amintite, subliniem faptul că a existat o tendință, în parte justificată, de moderare, de excludere graduală a ipoteticului caracter iudaic, a aprecierii că *Theos Hypsistos* ar ilustra o elenizare a iudaismului până la admiterea, în extrem de puține cazuri, a apartenenței iudaice a dedicantilor. Pericolul asimilării cu păgânismul pentru unele comunități iudaice a fost real și el este clar atestat de izvoarele literare și epigrafice. Au fost considerate iudaice doar epigrafele care au numele dedicantilor acceptate ca antroponime iudaice, specificarea inconfundabilă a sinagogii (*proseucha*) și a asociației de cult³⁶. Admițând că era cu totul natural pentru păgâni să privească divinitatea principală ca „Cel mai înalt zeu“ sau zeul situat „în cel mai înalt dintre ceruri“ și cunoscând că atât păgânii, cât și iudeii utilizau termenul *Hypsistos* pentru

Dumnezeul lui Israel, s-ar impune constatarea, după unii savanți, că influența iudaică a contribuit la metamorfozarea aspectului general al acestei divinități, dar este doar o contribuție, nu un factor decisiv³⁷.

Din acest stadiu, treptat a fost operată excluderea ipotezei apartenenței iudaice și în situațiile când dedicanții erau orientali, fără o demonstrație corespunzătoare pornind mai ales de la ideea că inscripțiile respective trebuie să conțină *toate* elementele mai sus amintite, eventual și o specificare suplimentară a etniei.

Primele însemnări ample și profunde asupra lui Theos Hypsistos în literatura istorică română, datorate lui Gr. G. Tocilescu, i-au fost prilejuate de publicarea unei interesante inscripții de afurisenie gravată pe o stelă ajunsă la București, în colecțiile Muzeului Național, din spațiul elenic³⁸. Gr. G. Tocilescu are în vedere aserțiunile lui E. Schürer cu privire la influența exercitată de religia mozaică asupra unor divinități păgâne, concluzii la care Schürer ajunsese după cercetarea inscripțiilor din spațiul bosporan. În studiul savantului român, fenomenul este nuanțat și efectele sale analizate până în epoca târzie, regăsit în preceptele sectei hypsistarienilor³⁹. El exprima, de asemenea, părerea că acei „frați” din asociațiile culturale ale lui Theos Hypsistos, prin adoptarea parțială a religiei mozaice, cei inițiați ar fi putut fi printre primii care au trecut apoi la creștinism. Ținând seama de faptul că între dedicanți sunt și persoane cu antroponime trace, de răspândirea zeului în spațiul tragic, Vasile Pârvan a scris că Zeus Hypsistos ar putea fi chiar *Zalmoxis*, zeul suprem getic adorat pe înălțimi⁴⁰. Ipoteza sa, neîmpărtășită nici de cei care-l considerau pe Zeus Hypsistos divinitate tragică, este foarte rar amintită la cele aproape șapte decenii de la emiterea ei⁴¹.

La publicarea în anul 1932 a altarului cu dedicația Aeliei Cassia către Theos Hypsistos, C. Daicoviciu considera indiscutabil caracterul oriental, în speță syrian-semitic, al zeului, menționând că identificarea cu Iahve iudaic poate fi luată doar în sens larg și numai în cadrele impuse de curentul sincretist al epocii⁴² (Pl. I/6).

O viziune apropiată a exprimat în anul 1969 I. I. Russu, care nota că Zeus Hypsistos este o divinitate de esență syro-iudaică, cunoscută atât în iudaismul ortodox (respectiv creștinism), cât și în păgânismul semitic⁴³.

Toate numele dedicanților din inscripțiile lui Theos Hypsistos și Zeus Hypsistos cunoscute în Dacia, ca și cel din inscripția de la Mytilene datorată unui fost decurion din capitala Daciei sunt orientale.

Într-o analiză a propagării în Dacia a lui Theos Hypsistos și a echivalentului latin *Iuppiter Summus Exsuperantissimus*, posibile ilustrări ale henoteismului, dar și ale monoteismului, am exprimat ca ipoteză apartenența iudaică a dedicantei Aelia Cassia⁴⁴. Epitetul *επηκοος* (*epekoos*) din inscripția Aeliei Cassia poate fi reîntâlnit pe multe inscripții închinare zeului la Palmyra sau în Bospor, în provinciile orientale sau în insulele grecești etc., dar îi este alăturat nu numai lui Theos Hypsistos, ci și altor divinități „care ascultă rugăciunea“, mai ales, dar nu în exclusivitate „Zei ai sănătății“ și „salvării“. Șirul lor este lung: *Aesculapius*, *Hygieia*, *Artemis*, *Apollo*, *Aphrodita*, *Hercules*, *Adad*, *Atargates*, *Sabazios* etc.⁴⁵. Echivalentul latin „propitius“ are o răspândire mai restrânsă. Epitetul zeului, cum se poate constata, bine atestat în spațiul grecofon, face mai plauzibil orientalismul, dar nu poate fi invocat ca factor hotărâtor în atribuire etnice.

Numele dedicantei este format din două *gentilicia* romane, *Aelia* și *Cassia*, cel de al doilea cu funcție de *cognomen*. Numele Kassia, *cinnamon* (lat.), „scorțișoară“, este cunoscut în antroponimia orientală. Forma aramaică a numelui QSY'H poate fi regăsită la numele fiicei lui Iov, iar ortografierea acestui antroponim este în ebraică KSY'H.

O Cassia apare în textul unei inscripții funerare iudaice din Pannonia⁴⁶. Asociate: limba greacă a inscripției, zeul, faptul că mulți dintre purtătorii gentiliciului *Aelius* din Dacia sunt orientali, prezența unor antroponime asemănătoare și între iudei considerăm că justifică ipoteza unei apartenențe iudaice.

Prezența vulturului pe unele altare sau lespezi votive ale zeului nu indică în mod necesar că este pasărea lui Zeus, căci pe numeroase altare închinare altor zei celești orientali⁴⁷, inclusiv în sinagogi, apare reprezentarea acestei păsări⁴⁸.

Aeternus sau *Deus Aeternus* este întâlnit pe 24 de inscripții din 7 orașe ale Daciei romane⁴⁹. Echivalarea cu o anume divinitate continuă să fie încă disputată în principal între un zeu de sorginte syriană sau din spațiul geografic syrian și altul din mithraism.

Savantul belgian F. Cumont aprecia că apariția noțiunii de eternitate divină s-ar datora caldeenilor, observatori ai cerului și stelelor care, remarcând constanța evoluției siderale, au ajuns la ideea perpetuității lor. Cei mai importanți zei syrieni a căror doctrină s-a format sub influența astrolatriei syriene căpătau epitetul de „stăpân al cerului“, „stăpân al eternității“⁵⁰. Dacă noțiunea teologică de eternitate este atestată în

lumea romană odată cu pătrunderea mai importantă a zeilor syrieni din sec. II d. Hr., concepția *Aeternitas* cunoaște o evoluție care începe din epoca republicană. S-a remarcat de către J. Beaujeu⁵¹ că un număr însemnat de factori contribuie la răspândirea confuziei și obscurității termenului *Aeternitas* în sec. I—II d. Hr.: a) eterogenitatea elementelor componente; b) evoluția sinuoasă a noțiunii de „eternitate” luată în sine, ca obiect politic, geografic; c) atribut al suveranilor; d) eternitatea atemporală cu toate sensurile ei etc.

Se constată o schimbare a semantismului lui *Aeternitas* din epoca republicană până la pătrunderea *Aion*-ului mithraic, căruia adoratorii i se adresează ca unei încarnări a lumii și a timpului etern, entitate imuabilă care garantează puterea Romei și durata misterelor⁵². Preoții syrieni au propagat noțiunea de zeu *fără început și fără sfârșit*, contribuind, paralel cu prozelitismul iudaic, la încercarea de a da autoritate dogmei religioase. *Baalimii* sunt universalii cum sunt eterni, puterea lor fiind considerată fără limită în spațiu și în timp. Aceste idei sunt incluse în textele semite ale unor inscripții prin epitetul „MR ‘LM’”, a cărui semnificație și traducere poate fi „stăpân al universului”, dar și „stăpân al eternității”. *Deus Aeternus* prezintă unele asemănări cu Theos Hysistos, cu Yahve iudaic, care are adeseori acest substitut sau epitet⁵³ și, în sfârșit, cu noțiunea similară din zervanismul persan. După A. Reinach, *Aeternus* combinat cu *deus* sau *numen* era o divinitate orientală deosebită, comparabilă cu *Caelus aeternus* al mithraismului⁵⁴.

În lucrarea despre mithraism al lui L. A. Campbell, *deus Aeternus* apare ca termen de comparație, ca o denumire latină convențională care înglobează și atributele lui *Aion* — *Saeculum* — *Kronos* — *Ianus* etc. Discuțiile asupra apartenenței lui *deus Aeternus* continuă să fie animate, fără să se fi ivit documente hotărâtoare, apte să transforme una din ipotezele amintite în certitudine. În sprijinul unei atribuiri de esență mithraică s-a pronunțat M. J. Vermaseren cu prilejul analizei unei inscripții magice⁵⁵. O poziție moderată față de această echivalare au adoptat R. L. Gordon⁵⁶ și R. E. Witt⁵⁷. Nici una dintre reprezentările discutate nu are inscripția *deus Aeternus* și, după opinia noastră, zeii amintiți nu sunt identici. *Deus Aeternus* ca *Baal* syrian rămâne aniconic, prezența vulturului sau a vulturului cu coroana ilustrează doar unele atribute ale divinității. Este atestat la Roma și în mai multe orașe din Italia, în Mauretania, Numidia, Pannonia și Moesia, începând din secolul

II d. Hr., epocă de importante schimbări în viața religioasă a Imperiului (Pl. II/1, 3—4).

Pe o lespede descoperită la Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁵⁸ este gravată o inscripție interesantă cel puțin pentru trei dintre aspectele pe care le relevă: este singura inscripție din Imperiul Roman în care *deus Aeternus* apare alături de *Iuno*; unica mențiune epigrafică a zeului însoțit de *Angeli* și numai prin acest text dispunem de o atestare pe o lespede votivă a unui cult al îngerilor în Dacia (Pl. II/3).

Dacă *deus Aeternus* ar fi doar alături de *Angeli*, nu ar fi existat dificultăți majore în a-l atribui unei colectivități orientale semitice sau chiar iudaice, dat fiind că termenul e adeseori întâlnit ca substitut al dumnezeului iudaic⁵⁹, iar angelolatria iudaică a fost adeseori ținta atacurilor creștine și una din problemele în dispută între principalele secte ale iudaismului din sec. I d. Hr., farisei și saduhei, ultimii negând existența îngerilor⁶⁰. Prezența Iunonei diminuează substanțial această atribuire, fără a o exclude total. O inscripție închinată Iunonei are un dedicant declarat iudeu⁶¹, punând în dificultate pe interpretul epigrafei, la fel cum descoperirea unei inscripții cu Theos Hypsistos a fost cel mai clar indiciu că Theos Hypsistos nu poate fi în exclusivitate echivalentul lui Iahve. Inscripția către *deus Aeternus* descoperită la Intercissa⁶², în care dedicantul Cosmius este *pr(aepositus) st(ationis), spondila synagog(ae) Iud(a)eorum*, ar putea sprijini o direcție iudaică puternic marcată de sincretismul epocii. Dacă ea este reală, se impune a releva antroponimele elenice și romane ale dedicanților.

Sabazios. O altă divinitate la care a fost adeseori comentată posibila influență iudaică este *Sabazios*. În Dacia și în Moesia Inferior — în zona Scythiei Minor —, mărturiile propagării lui *Sabazios* sunt: un altar cu inscripție la Potaissa, o placă votivă la Apulum⁶³, o altă lespede votivă în care zeul sincretizat cu Iuppiter apare alături de Zbelsurdos⁶⁴ și prin mâna sabaziacă de la Jena (com. Găvoajda, jud. Caraș-Severin)⁶⁵. În teritoriul dobrogean lipsit până acum de atestări epigrafice — la Fântânele (jud. Constanța) —, a fost descoperită o placă de marmură cu o complexă reprezentare⁶⁶.

Sabazios este un zeu traco-frigian al naturii, vegetației, fecundității și agriculturii, care prezintă unele asemănări cu *Dionysos* atât prin atribute, cât și prin unele sărbători anuale ale resurecției. *Sabazios* a evoluat treptat, devenind o divinitate cosmică, universală, cu o importantă răspândire în numeroase provincii ale Imperiului Roman. Zeul poate fi

întâlnit în inscripții și reprezentări alături de *Attis, Cybele, Men, Mithras, Helios, Artemis-Anaitis, Demeter, Dioscuri, Cavalerii Danubieni* etc.⁶⁷.

Prin ce s-ar justifica includerea în problematica înfățișată în acest context a vestigiilor sabaziace?

a) Numele *Sanbatios, Sabaticos* din unele epigrafe sugerează existența unei confuzii cu ebraicul *Shabbath*, identificare posibil mai timpurie decât cea cu *Iahve Sebaoth* (Dumnezeul Oștirilor)⁶⁸. Sectele de *Sabatistai* din Cilicia au contribuit, cu mare probabilitate, la această echivalare. Se adaugă însemnările lui Valerius Maximus și cele datorate lui Plutarh. Conform informațiilor primului autor, Cn. Cornelius Hyspanus, *practor peregrinus*, în anul 139 î. Hr., i-a alungat pe evreii din Roma, care, prin propagarea cultului lui Iuppiter Sabazios, au încercat să strice moravurile romane⁶⁹. Exegeza textului, cunoscut prin variante cu deosebiri semnificative, a relevat opinii de o mare diversitate. Dintre acestea amintim cea exprimată de F. Cumont⁷⁰ cu privire la existența unor secte iudeo-păgâne în importante centre ale Asiei Mici colonizate cu evrei de către regii seleucizi, cea a echivalării zeului nominalizat în acest text cu Yahve, ipoteză exprimată în ultimele decenii de M. Simon⁷¹ și excluderea posibilității ca printre adoratorii lui Sabazios să se fi numărat evrei, cum apreciază E. Lane, autorul unor izbutite monografii despre o altă divinitate microasiatică⁷². Pentru un punct de vedere apropiat de cel exprimat de E. Lane a optat și H. Solin⁷³. Există o singură inscripție care ar indica o apropiere între *Sabazios* și *Theos Hypsistos*, cea datorată unui *Thiasos Sabazianos* de la Serdica⁷⁴. Oricum, opiniile despre apartenența lui *Theos Hypsistos*, fiind și ele controversate, nu pot fi invocate în sprijinul posibilelor elemente iudaice din cultul lui Sabazios⁷⁵.

S. E. Johnson, într-un pasaj al unei complexe analize asupra lui Sabazios, menționează lupta iudaismului sincretizat împotriva asimilării, faptul că *Theos Hypsistos* este la fel de frecvent în inscripțiile datorate păgânilor sau iudeilor la Apamea⁷⁶. O viziune și o argumentare pe care o apreciem mai apropiată de unele realități istorice, acțiuni și influențe de ambele părți — coloniști și autohtoni. Notația din Plutarh are în vedere legătura dintre unul din ritualurile proprii desfășurării Șabatului, cel al sfîntirii și gustării vinului și zeul Bacchus⁷⁷.

Mărturiile propagării zeului în Dacia și în Moesia Inferior au fost amintite așadar și ca o ilustrare a încadrării celor două provincii în marile curente ale sincretismului religios al epocii, în care cultele orientale, ele

însele atât de complexe, au deținut un loc de seamă. Influențele iudaice verosimile rămân dificil de definit și de estimat, în timp ce sursele scrise, îndeosebi, indică faptul că excluderea lor ar fi nejustificată.

Însemnări magice și gnostice. În textele magice și gnostice cunoscute prin inscripțiile acestor categorii de piese descoperite în Dacia și în Moesia Inferior, ca de altfel și în alte provincii ale Imperiului Roman, pot fi remarcate cuvinte aramaice și ebraice. Cu toate că iudaismul oficial a denunțat și condamnat vrăjitoria, datorită contactului apropiat cu alte populații n-a putut fi evitată pătrunderea demonolatriei și angelolatriei irano-chaldeene, fenomen care nu a rămas fără urmări în viața religioasă a unor colectivități iudaice. În fața exacerbarii relațiilor supranaturale dintre om și lumea spirituală, a iraționalului, acțiunea rabinilor era în primul rând de interzicere, după care tindeau să ia supranaturalul sub propria egidă într-o încercare de a-l purifica de componentele politeiste⁷⁸. Astfel, istoricii religiei iudaice constată că alături de credo-ul monoteist mulți credincioși simțeau nevoia unor agenți mediatori între ei și divinitate. Pentru secolele II—III d. Hr., putem constata o influență a magiei iudaice care poate fi și rezultatul unor înrâuriri anterioare perioadei cercetate, după cum în unele cazuri nu poate fi exclusă ipoteza unei posibile confecționări a acestor piese pentru persoane din mediul iudaic. În privința caracterului gnostic al unor obiecte cercetate, problema este mai complexă, de vreme ce, după unii savanți, existența unui gnosticism iudaic precreștin nu dispune încă de un fundament suficient de argumentat⁷⁹.

Între piesele relativ numeroase, magice și gnostice, din Dacia care necesită a fi menționate pentru obiectivele studiului, sunt: gema de la Romula (?)⁸⁰, plăcuța de aur de la Dierna⁸¹ și o gemă de la Porolissum⁸².

Gema cu probabilă origine romulensă are pe avers reprezentarea ființei fantastice anguipedo-alectorocefale cu biciul în mână dreaptă și scutul în stânga și însemnarea ABPACAΞ. Textul gravat pe reversul gemei este A/BAAN/AΘANA/ABAXA/PEY în centru și IAΩ MAPIA pe circumferință (Pl. I/4a, 4b).

Unele cuvinte sau formule magice întâlnite în textele de pe geme sau papirii sunt ebraice, aramaice, syriene sau copte transcrise cu litere grecești⁸³. Vom consemna pe cele ebraice. AB('b)AAN(I'n), AΘA ('th) NAABA (n'lb') — *Pater ad nos veni* este o formulă cu o frecvență notabilă, iar XAPEY este o fragmentare din *Ακραμμαχαρεν* în-

tâlnită pe triunghiurile și romburile magice. De remarcat faptul că prima parte a textului este un palindrom mistic obișnuit care funcționează însă și cu adăugirea acestei ultime vocabule: YE — PAXAB — ΛAN — AΘA NAΛBA⁸⁴. Pentru însemnările din exergă: IAΩ este numele abreviat al dumnezeului iudaic atât de frecvent întâlnit pe geme și pe alte piese magice și gnostice⁸⁵. Cât privește MAPIA, poate fi parte din alt cuvânt în textele magice *Marmarioth* (*dominus dominorum*)⁸⁶, compus din MAP „domn“, MAPI „domnul meu“ și IA segment din tetragramă⁸⁷ sau pentru o perioadă mai târzie foarte probabil ca numele Maria, ca și *Virgo Caelestis* să fi fost asociate în gnosticism cu cercul Lunii⁸⁸.

În acest context a fost subliniată doar prezența unor cuvinte din limba ebraică⁸⁹.

Deosebit de interesantă este, de asemenea, inscripția de pe o plăcuță de aur (41 x 33 x 0,5 mm) descoperită la Orșova Veche (Dierna) într-un sarcofag de cărămidă care proteja un sicriu de plumb cu scheletul unui copil (Pl. I/3). În același mormânt a fost găsit și un medalion cu gemă pe care era gravată reprezentarea lui *Sol* în quadrigă. O parte din literele primelor două rânduri ale inscripției de pe plăcuța de aur sunt perlate și au o dispunere mai curioasă, care a derutat editoarele descoperirii⁹⁰. Lectura dată inițial inscripției a fost ușor îmbunătățită⁹¹ și în această direcție nu pot fi propuse rectificări deosebite. De consemnat însă că în r. 2 este scris IAΩ cu IA într-o ligatură mai puțin obișnuită și în același rând apare semnul □ neremarcant până acum, dar vizibil în fotografiile plăcuței. Acest patrat cu punct la mijloc este echivalentul pentru *ὅμα/ὄνοματα*, prin care este indicată repetarea cuvintelor magice precedente sau a vocabulei *θεος*.⁹² Conținutul inscripției este următorul: r. 1 — IAΩ AΘ ONII; r. 2 — IAΩ cu dublă repetare; r. 3 — IAΩ AΘ ONAI și r. 4 probabil IQIΩ.

În afară de *Iao*, care apare pe mai multe inscripții magice și gnostice din Dacia și Moesia Inferior, întâlnim cuvintele *Athoni* pentru *Adoni* (*dominus meus*)⁹³ și *Athonai* în loc de *Adonai* (*domini mei*)⁹⁴, dar și cu sensul *Adoneinu* „*dominus noster*“.

Cât privește posibilitatea unei semnificații a textului într-o lectură a literelor presupuse a fi dintr-un alfabet sud-arabic, o amintim doar, ea necesitând o argumentare amplă, depărtată de obiectivele investigației din cuprinsul acestui studiu. Evidențiem prezența acestui cunoscut *nomen divinum* atestat până în prezent în Dacia doar pe plăcuța de aur de la Dierna. Posibil ca alăturarea pe însemnarea diernensă a lui *Iao* și

Adonai, cele două apelative ale dumnezeului iudaic, să fi fost executată de magicianul grecofon la solicitarea vreunui personaj de origine iudaică.

O gemă magică de la Porolissum care are pe avers reprezentarea fantastică anguipede-alectorocefală are gravată pe revers inscripția EICA ajunsă treptat la o lectură corectă⁹⁵. În privința întregirii, între variantele posibile, alături de *Εἰς Α* (*βραξας*) propusă de ultimul dintre cei care au intervenit asupra lecturii acestei inscripții⁹⁶ se cuvine a fi menționată și *Εἰς Α* (*δοναι*). Acest atribut al unicității care poate fi întâlnit la un mare număr de divinități (*Εἰς Ζεύς*, *Εἰς Ἀϋδης*, *Εἰς Ἥλιος*, *Εἰς Διόνυσος* etc.)⁹⁷ este totuși frecvent la dumnezeul iudaic.

În sfârșit, însemnarea AGV/LA (*Agu/la*) de pe piatra unui inel de argint descoperit foarte probabil la Ulpia Traiana Sarmizegetusa s-a aflat adeseori în atenția celor care au cercetat îndeosebi cultura spirituală a Daciei. Piesa, care în urmă cu peste 150 de ani se afla în colecția baronului Nopcea, la Zam, a ajuns la Muzeul din Este, la sud-vest de Padova⁹⁸. La publicarea piesei, în anul 1858, cele cinci litere au fost considerate abrevierea pentru *A(tha) G(ibor) L(eolam) A(donai)*, în traducere „Tu ești puternic în veci, Doamne“. Prin această lectură însemnarea putea fi pusă pe seama unui personaj de religie iudaică, creștină sau a unuia care credea în valoarea magică a acestor cuvinte asemănătoare cu textul unui psalm.

Piesa a fost văzută de specialiștii din acea perioadă, inscripția omologată și înglobată în CIL, III, la nr. 1 639, 3.

Mai mulți istorici români au inclus inelul cu inscripție între posibilele documente creștine timpurii. C. Daicoviciu a apreciat că „literele au fost greșit interpretate pentru un nume comun ca *Aquila*“⁹⁹. I. I. Russu, într-o lucrare despre materialele paleocreștine¹⁰⁰, s-a asociat fără ezitări la lectura propusă de C. Daicoviciu și cu o oarecare rezervă în corpusul de inscripții ale Daciei: AGV/LA: i.e. A(Q)V(I)LA, *Aquila*¹⁰¹ (?). Existența, prelungită și în magia medievală, a unor piese magice și gnostice cu însemnarea AGLA¹⁰² îndreptățește o menținere prudentă a primei lecturi, care nu justifică litera *V* de vreme ce a doua necesită schimbarea unei litere *G* în *Q* și adăugarea alteia (*I*).

Iacubus. Un altar încastrat în zidul de incintă al castrului de la Porolissum are incizată o inscripție votivă al cărei dedicant este *Publius Aelius Iacubus*, decurion al municipiului Porolissum¹⁰³.

Iacob, *Iacubos* sau *Iacubus* este un nume bine atestat în inscripțiile sigur iudaice¹⁰⁴, dar și în altele cu apartenență iudaică incertă. Etimo-

logia acestui nume este *J'aqob-el*, *Ya-qub-'el* „Dumnezeu vrea să apere”¹⁰⁵, personajul biblic cu acest nume fiind considerat, alături de Avraham și Isaac, unul dintre strămoșii — patriarhii — poporului evreu. Iacob, o formă abreviată (hypocoristică), se înscrie în seria vechilor antroponime semitice.

Imaginea biblică ar constitui după unii reflexia unui personaj istoric real din istoria prepaletiniană a unui trib israelit, după cum există opinii care contestă pertinenta datelor biblice, considerându-le o literatură epică. Exegeza biblică, aprecierile asupra unor aluzii cronologice obscure, revizuirile și editările ulterioare formează o vastă literatură asupra lui Iacob.

Numele Iacob[os] apare așadar în scrierile veterotestamentare¹⁰⁶, în textele magice ale epocii elenistice și romane¹⁰⁷ și permanent în cuprinsul a numeroase inscripții iudaice¹⁰⁸.

Iacubus nu a rămas doar în antroponimia iudaică. Cât despre ortografierea cu *u* în loc de *o* întâlnită și în spațiul semitic¹⁰⁹, această situație poate fi remarcată și la alte teonime, antroponime sau toponime orientale din inscripțiile Daciei sau din alte zone ale Imperiului¹¹⁰.

Luat în sine, numele P. Ael. Iacubus ar putea fi al unui iudeu, aprecierile în legătură cu momentul dobândirii cetățeniei nu trebuie corelate în mod obligatoriu cu maxima tensiune dintre împăratul Hadrianus și iudeii din țara de origine, fiind cunoscut numărul mare de orientali P. Aelii înscrși în tribul *Sergia*¹¹¹.

Incompatibilitatea acestei inscripții cu un dedicant iudeu-monoteist are în vedere faptul că altarul este închinat lui *Iuppiter*. În această situație, pentru a admite totuși că P. Ael. Iacubus este iudeu, pot fi propuse două variante de interpretare: a) dedicația sa îmbracă un aspect pur formal, ca un semn de loialitate față de prima divinitate din pantheonul imperiului; b) prin *Iuppiter* este subînțeles *Iahve*. Avem cunoștință de existența unui studiu *Iuppiter* — *Iahve* care ne-a rămas inaccesibil¹¹², al cărui conținut presupunem că ar lămuri cât este de verosimilă această ipoteză.

În sfârșit, nu trebuie omis faptul că acest antroponim s-a răspândit la alte popoare semitice și la creștini. Implicațiile, de alt ordin, în primul caz nu necesită explicații, iar pentru cel de al doilea motivarea ar putea fi aceeași ca la apartenența iudaică. Oricum, personajul n-ar mai intra în sfera problematiei urmărite de acest studiu.

Sabatia — Sambatia se numără printre antroponimele semitico-iudaice¹¹³ adoptate în timp și de oameni aparținând altor etnii și religii.

Numele *Sabbati* este cunoscut la Palmyra într-o dedicație către „zeul anonim” și de pe o stelă funerară¹¹⁴. Numele în forma amintită sau în variante apropiate de ortografiere (*Sabatis*, *Sabathis*, *Sabbatis*, *Sabbatidis* gen.) s-a răspândit la Roma și în provincii, fiind bine atestat mai ales, dar nu în exclusivitate, între antroponimele femeilor atât în inscripțiile latinești¹¹⁵, cât și în numeroase inscripții grecești cu forma *Σαμβατίων*, și hipocoristicul *Σαμβίων* (*Σαββίων*–*Σαβίων*)¹¹⁶.

De regulă, fără a fi contestată originea iudaică a numelui, este în mod constant subliniată posibilitatea ca în epoca cercetată el să fi fost adoptat și de neevrei. În Cilicia occidentală sunt, de asemenea, cunoscute asociații de *sabatiști* venite în acea zonă din Siria.

În Moesia Inferior și în Dacia sunt atestate *Aurelia Sambatis* la Tomis¹¹⁷ și *Septimia Saba[tia]*¹¹⁸ la Ampelum. Inscripțiile în care apare acest nume nu conțin elemente suplimentare care să susțină obârșia iudaică. *Gentilicia* imperiale (*Septimius* și *Aurelius*) oferă indicii minime pentru perioada *post quem* a obținerii cetățeniei de către ei și familiile cărora le aparțin.

Numele *Sabbatis* este atestat în onomastica sclavilor¹¹⁹. Este cunoscută și răspândirea acestui antroponim în lumea creștină, dar prezența sa permanentă între numele iudaice poate constitui o justificare pentru includerea sa în aceste însemnări asupra elementelor iudaice și iudaizante.

Dacă *Iacubus* și *Saba[tia]* — *Sambatia* sunt nume semitico-iudaice clare care s-au răspândit și la alte etnii, un grup de alte antroponime semitice atestate în Dacia, precum *Abraenus* apropiat de *Abrames*, *Abraham*, *Aninas* — *Hanina*, *Barsimsus*, *Batsina*, *Iada*, *Iiddeus*, *Mate*, *Mattavius*, *Malchus*–*Malachus*, *Salmas*, au circulat și în mediul iudaic.

Pentru unele dintre ele, precum *Abraenus*, *Aninas*, *Iiddeus*, *Mattavius*, încă la analiza onomasticii orientale din Dacia analogiile citate erau și din sfera antroponimelor iudaice¹²⁰.

Sunt bine cunoscute și ades amintite antroponimele latine și mai ales grecești adoptate de iudei în decursul secolelor, multe dintre ele derivate din teonime păgâne¹²¹.

Între numele din Dacia și Moesia Inferior amintite mai sus revenim cu unele precizări în două cazuri: a) *Batsina*, care este inclus între numele ilirice sau tracice¹²²; b) *Barsimsus Callisthenis*.

În inscripția de la Capidava este menționată o femeie. Numele semitice formate cu *Bat* — „flică” au avut oarecare răspândire în spațiul semitic în general, inclusiv în cel iudaic. Sunt cunoscute: *Βαθαββα*,

*Βαθελος, Βαθναναια, Βαθσαια, Bas(s)ima, Βαθσιμας*¹²³. *bt - zby* = Zenobia¹²⁴, după cum, atestate fiind antroponimele *Σινα, Σινας*¹²⁵, devine verosimilă și existența acestor forme compuse.

Cât privește Barsimsus Callisthenis din *Cohors I Vindelicorum milliaria*, cunoscut din diploma militară descoperită la Jupa (jud. Caraș-Severin)¹²⁶, el era sigur originar din Caesarea Palaestinei, căci numele *Barsimsus* poate fi reîntâlnit printre cele semitice¹²⁷, iar Callisthenis — *καλλιστος* este, de asemenea, atestat în onomastica orientală în general și între numele adoptate de iudei¹²⁸.

În sfârșit, nume ca *Iustus* și *Hilarus* (= Ițhac)¹²⁹, cu largă răspândire în mediul iudaic, sunt atestate în Dacia și în Moesia Inferior în inscripții care nu au însă datele necesare pentru a stabili originea etnică.

*

Prezența orientală în Dacia și Moesia Inferior este ilustrată prin mărturiile epigrafice, sculpturale și alte materiale de mare diversitate. Cum s-a putut constata, unele vestigii, inegale ca însemnătate, care au făcut obiectul analizei sunt în primul rând posibil iudaice.

Pe parcursul analizelor fiecărui domeniu din cele care au format obiectul discuției: sursele care ar fi creat premisele unei prezențe etnice iudaice; divinități; curente religioase; magie; antroponimie; însemnări în texte cu alfabet și limbi apropiate de ebraică; cuvinte izolate, mici obiecte cu simboluri specifice iudaice, au fost formulate aserțiuni asupra gradului în care respectivele izvoare pledează pentru o prezență sau în unele cazuri doar o influență iudaică.

La capătul acestor investigații, asamblând datele utile întregirii acestei problematici furnizate de amintitele domenii, putem conchide că și în lipsa marilor monumente și complexe (sinagogi, necropole) prezența iudaică nu este doar verosimilă, ci reală, dar limitată.

¹E. Schürer, *The History of the Jews People in the Age of Jesus Christ* (175 B.C. — A.D. 135). A new english version revised and edited by G. Vermes, F. Milar, M. Goodman. Literari Ed.-P. Vermes; Org. ed. M. Black, Edinburgh, 1986.

²J. Juster, *Les Juifs dans l'Empire Romain*. Leur condition juridique, économique et sociale, Paris, 1914.

³Josephus Flavius, *Antiquitates Judaicae*, 18, 22 (=Fontes..., I, p. 412–413).

⁴Cf. A. Dupont Sommer, *On a Passage of Iosephus Relating to the Essenes* (*Antiq. XVIII*, 22), *Journal of Semitic Studies*, 1, 1956, p. 361–366; H. Kruse, *Noch einmal zur Iosephus — Stelle Antiq. 18, 1, 5*, *Vetus Testamentum*, IX, 1959, p. 31–39; E. Lozovan, *Dacia Sacra*, *History of Religion*, vol. 7, nr. 3, 1968, mai ales p. 219, 228; G. Gaggero, *Thraces, Mesiens et Daces dans l'oeuvre de Flavius Iosephus*, *Pulpudeva*, 4, 1983, p. 101–106 etc.

⁵D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 61–66.

⁶M. Stern, *Second Temple (The Hellenistic — Roman Period: 332 B.C.E. — 70 C.E.)*, în *History until 1880* (col. Israel Pocket Library), Jerusalem, 1973, p. 97–126; E. Mary Smallwood, *The Jews under Roman Rule*, Leiden, 1976, p. 293–330.

⁷E. M. Smallwood, *op. cit.*, p. 389–466.

⁸E. Schürer, *op. cit.*, p. 72 și urm.; J.-B. Frey, *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, *Jews Inscriptions from the third Century B. C. to the seventh Century A.D.*, I, Europe. Ed. by prof. H. M. Orlinsky, Proleg. by B. Lifschitz, New York, 1975, p. LIII și urm., nr.: 681, 683–689, 692, 675, 676, 679; E. Condurachi, *Les Juifs en Illyricum*, *Rev. des études Juives*, N.S., 1, 1937, 1–2, p. 60–72; S. W. Baron, *Histoire d'Israël. Vie sociale et religieuse*, Paris, 1957, p. 874; A. Scheiber, *Jewish Inscriptions in Hungary from 3rd Century to 1686*, Budapest, Leiden, 1983; H. Solin, *Juden und Syrer im westlichen Teil der römischen Welt*, ANRW, II, 29, 1983, p. 761–762, 764, 766–767 etc.; N. Gudea, *Porolissum. Res publica Municipii Septimii Porolissensium*, București, 1986, p. 109; E. Popescu, *Basilique et synagogue dans le sud-est de l'Europe à l'époque protobyzantine (IV–VI siècles)*, în *Études Byzantines et post-byzantines*, II, București, 1991, p. 11–12.

⁹H. Solin, *Juden und Syrer...*, ANRW, 29, II, 1983, p. 602, 647–651.

¹⁰*Ibidem*, p. 602; în privința celor de origine iudaică în armata romană, cf. S. Appelbaum, *Jews and Service in the Roman Army*, în *Roman Frontier Studies*, Tel Aviv University, 1971, p. 181–184. De remarcat frecvențele modificări în timp și spațiu, faptul că și atunci când nu mai putea intra în discuție o recrutare din provincia Iudaea situația era diferită pentru cei din Asia Mică și Syria sau din alte zone ale Imperiului.

¹¹I. I. Russu, *Elemente syriene în Dacia carpatică*, *ActaMN*, VI, 1969, p. 170–176; J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, SAVČAVB, Ročník, VI, 2, 1978, p. 11, 16, 26–27, 41–42, 48, 61, 63, 69–70, 94–95, 103, 106–108, 110–112, 114–116, 118.

¹²ISM, II, 62.

- ¹³IDR, I, p. 115.
- ¹⁴ISM, V, 178.
- ¹⁵ISM, V, 179.
- ¹⁶ISM, II, 188.
- ¹⁷ISM, II, 96.
- ¹⁸CIL, III, 800 d (= IDR, III, 166).
- ¹⁹S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, I, București, 1981, p. 98.
- ²⁰H. Solin, *Juden und Syrer...*, ANRW, II, 29, 1983, p. 645.
- ²¹S. Sanie, *CultOr*, p. 36–89.
- ²²*Ibidem*, p. 90–94.
- ²³*Ibidem*, p. 95–98.
- ²⁴S. Sanie, *O inscripție siriacă la Romula*, ArhMold, IV, 1966, p. 355–359.
- ²⁵S. Sanie, *Un nouveau fragment d'inscription palmyrénienne de Tibiscum et quelques considérations sur les épigraphes palmyréniennes de Dacie*, Dacia, N. S., XXV, 1981, p. 359–362.
- ²⁶Ziarul *Egalitatea*, 1, IV, 1892.
- ²⁷CIL, III, 12 558. Fotografia o datorăm colegului dr. V. Moga, căruia-i mulțumim și pe această cale.
- ²⁸M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, fig. XX/1.
- ²⁹N. Gudea, *Porolissum...*, p. 109.
- ³⁰Idem, *The Jews in the Roman Dacia*. 1. *A Bronze Coin Emitted by Simon Bar Kochba Discovered at Pojejena (Caraș Severin County)*, Studia Judaica, II, 1993, p. 162–166.
- ³¹*Ibidem*, p. 166.
- ³²A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion*, II/2, Cambridge, 1925, p. 876–890.
- ³³E. Schürer, *op. cit.*, III/1, p. 72 § 31.
- ³⁴F. Cumont, s.v. *Ψίστος*, RE, IX, 1914, col. 442.
- ³⁵C. Roberts, Th. C. Skeat, A. D. Nock, *The Gild of Zeus Hypsistos*, The Harvard Theological Review, XXXIX, 1, 1936, p. 53–73.
- ³⁶*Ibidem*, p. 65.
- ³⁷S. E. Johnson, *A Sabazios Inscription from Sardis*, Numen, Suppl., XIV, 1968, p. 548.
- ³⁸Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1908, p. 436–460.
- ³⁹*Ibidem*, p. 457–460; asupra ultimei probleme, cf. C. Roberts, Th. C. Skeat, A. D. Nock, *op. cit.*, p. 63, n. 61.
- ⁴⁰V. Pârvan, *Une nouvelle inscription de Tomi*, Dacia, I, 1924, p. 273–279: „...ce grand Ψίστοζ, adoré sur les hauteurs solitaires, c'est le dieu des Gètes Zalmoxis, dont les lieux de culte se trouvaient en Dacie aussi sur les sommets des montagnes...”.
- ⁴¹Cf. D. M. Pippidi, *Note de lectură*, Studii Clasice, XVI, 1974, p. 262.
- ⁴²C. Daicoviciu, *Contribuții la sincretismul religios în Sarmizegetusa*, AISC, 1928–1932, I, p. 81–88 (= *Dacica*, Cluj, 1969, p. 204–205).

- ⁴³I. I. Russu, *Elemente syriene în Dacia carpatică*, ActaMN, VI, 1969, p. 184.
- ⁴⁴S. Sanie, *Theos Hypsistos și Iuppiter Exsuperantissimus în Dacia*, SCIVA, 28, 1, 1977, p. 140.
- ⁴⁵O. Weinreich, ΘΕΟΙ ΕΠΗΚΟΟΙ, Athenische Mitteilungen, 37, 1912, p. 1–68; M. Avi-Yonah, *Syrian Gods at Ptolemais-Accho*, Israel Exploration Journal, 9, 1, 1959, p. 5–7.
- ⁴⁶J.-B. Frey, *op. cit.*, (CII?), p. 236.
- ⁴⁷F. Cumont, *Études Syriennes*, Paris, 1917, p. 56–57; A. Roes, *L'aigle du culte solaire syrien*, II, RA, XXXVI, 1950, p. 129 și urm.; R. du Mesnil du Buisson, *Les tessères et les monnaies de Palmyre*, Paris, 1962, p. 106–107; M. Leglay, *Saturne africaine*, Histoire, Paris, 1966, p. 181 și urm.
- ⁴⁸E. R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, VII, p. 122 și urm.
- ⁴⁹S. Sanie, *CultOr*, I, p. 140–155. Colegul V. Moga ne-a adus la cunoștință descoperirea unei noi dedicații către *Deus Aeternus: Aeter/no M/P(ublius) Ael(ius)/Alexan/der/ex viso*.
- ⁵⁰F. Cumont, *Les Dieux Éternels des Inscriptions Latines*, REA XI, 1898, p. 184 și urm.
- ⁵¹J. Beaujeu, *La religion romaine à l'apogée de l'Empire*, Paris, 1955, p. 141.
- ⁵²*Ibidem*, p. 143.
- ⁵³A. Marmorstein, art. *Gott*, în *Enciclopedia Judaica*, V, col. 568.
- ⁵⁴A. Reinach, în *Revue des Idées*, 15 oct. 1912, p. 26.
- ⁵⁵M. J. Vermaseren, *A Magical Time God*, în *Mithraic Studies. Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies*, II (ed. J. R. Hinnells), Manchester, 1975, p. 456.
- ⁵⁶R. L. Gordon, *Franz Cumont and the Doctrines of Mithraism*, în *Mithraic Studies*, I, p. 224.
- ⁵⁷R. E. Witt, *Some Thoughts on Isis in Relation to Mithras*, în *Mithraic Studies*, II, p. 487.
- ⁵⁸IDR, III/2, 190; S. Sanie, *CultOr*, I, p. 148–151.
- ⁵⁹J. Buxdorf, *Concordantiae Bibliorum Hebraicae et Chaldaicae* (ed. B. Baer), Berlin, 1862, p. 1 387–1 390.
- ⁶⁰M. Simon, *Remarques sur l'angélolâtrie juive au début de l'ère chrétienne*, CRAI, 1971, p. 121, 125, 132. Cf. și A. Dupont-Sommer, CRAI, 1971, p. 133–134.
- ⁶¹CIL, V, 4221, *Iunonibus Annia L. L. Iuda pro suis v.s.*; cf. și H. Solin, *Juden und Syrer...*, p. 743, n. 305.
- ⁶²CIL, III, 10321; *Corpus Inscriptionum Hungaricae Iudaicarum*, Budapesta, 1960, nr. 1; F. Fülep, *New Remarks on the Question of the Jewish Synagogue at Intercisa*, Acta Arch Hung. 18, 1966, p. 93–98; G. Radan, *Comments on the History of Jews in Pannonia*, Acta Arch Hung., 25, 1973, p. 268–269; A. Scheiber, *Jewish Inscriptions in Hungary*. Budapest-Leiden, 1983, 25–31, nr. 3 Dunaiváros (Intercisa). Noua lectură propusă de H. Solin, AnnÉp, 1990: *Deo Aeter/no pro sal(ute) d(omini)/n(ostris) Sev(eri) A|lexan/dr|j p(ii) l(elicis) Aug(usti) c|t lul(iac)/Mamae|ac Aug(ustae) mat(ris) Aug(usti) vot(um) red(dit) l(ibens) Cosm(ius) pr(ae)positus/sta(tionis) Spondill () a synag(oga)/Iudaeorum*. După A. Scheiber,

este un *a(rchi) synag(ogus)* însemnat la sfârșitul r. 7. H. Solin apreciază că este o abreviere insolită, neconformă cu formularea evreiască. În formularea *sta(tionis) Spondill* () apare un toponim necunoscut.

⁶³M. Macrea, *Le culte de Sabazius en Dacie*, Dacia, N.S., III, 1959, p. 325–339.

⁶⁴D. Tudor, *Deux dieux thraco-phrygiens à Drobeta*, în *Hommages à Maarten J. Vermaseren*, III, Leiden, 1978, p. 1269–1280.

⁶⁵M. Macrea, *op. cit.*

⁶⁶Al. Suceveanu, *Piese de sculptură și arhitectură din așezarea rurală de epocă romană de la Fântânele (jud. Constanța)*, SCIVA, 31, 4, 1980, p. 572–579.

⁶⁷S. E. Johnson, *op. cit.*, p. 544.

⁶⁸*Ibidem*, p. 543.

⁶⁹Nota confuză pentru Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium, libri LX Cum Iulii Paridis et Ianuarii Nepotiani epitomis*. Iterum recensuit C. Kempf Leipzig 1888. Textul, care prezintă notabile lacune în prima sa carte, poate fi corect completat prin exegeza epitomelor lui Iulius Paris și Ianuarius Nepotianus. Lib. I, III De Superstitionibus. Epitome de Julius Paris: *Cn. Cornelius Hispalus praetor peregrinus, M. Popilio Laenate, L. Calpurnio consulibus, edicto Chaldaeos citra decimum diem abire ex urbe atque Italia iussit, levibus et ineptis ingeniis fallaci siderum interpretatione quaestuosam mendaciis suis caliginem incientes. Idem Iudaeos, qui Sabazi Iovis cultu Romanos inficere mores conati erant, repetere domos suas coegit.* — Kempf, p. 17. Epitome de Nepotianus: *Chaldaeos igitur Cornelius Hispalus urbe expulit et intra decem dies Italia abire iussit ne peregrinam scientiam venditarent. Iudaeos quoque, qui Romanis tradere sacra sua conati erant, idem Hispalus urbe exterminavit arasque privatas e publicis locis abiecit.*

⁷⁰F. Cumont, *Les mystères de Sabazios et le Judaïsme*, CRAI, 1906, p. 63–79. Despre un sincretism iudeo-păgân scrie și S. W. Baron, *op. cit.*, p. 623.

⁷¹M. Simon, *Jupiter – Yahvé. Sur un essai de théologie pagano-juive*, Numen, 23, 1976, p. 40–66. Cum am menționat, nouă inaccesibil.

⁷²E. Lane, *Sabazius and the Jews in Valerius Maximus: a Reexamination*, JRS, 69, 1979, p. 35–38.

⁷³H. Solin, *Juden und Syrer...*, *loc. cit.*, p. 606–607 și n. 25 „Der Grund für die Ausweisung dieser Juden ist nicht in der Bedeutung der Worte *Sabazi Iovi* zu suchen...“.

⁷⁴G. Mihailov, IGB 3/2, 1958, nr. 2233 (= AEM, 10, 1886, p. 238 și urm.).

⁷⁵M. Taceva-Hitova, *Dem Hypsistos geweihte Denkmäler in den Balkanländern*, Balkan Studies, 19, 1, Thessaloniki, 1978, p. 68–69.

⁷⁶S. E. Johnson, *The Present State of Sabazios Research*, în ANRW, 17, 3, 1984, p. 1602.

⁷⁷Plutarch, *Quest. conv.* IV. 6, W. Fauth, s. v. **Sabazios** (Σαβαζιος, Σαυαδιδος, Σαβος) în *Der kleine Pauly*, München, 1979, 4, col. 1478–1480.

⁷⁸Pentru magie și gnosticism în lumea iudaică, cf.: L. Blau, *Das altjüdische Zaubrerwesen*, Berlin, 1914² /New York, 1971/; J. Marques-Rivière, *Amulettes, talismans et pantacles dans les traditions orientales et occidentales*, Paris, 1938, p. 15: „On ne peut aborder une tradition magique occidentale sans y rencontrer

quelques noms divins ou angéliques d'origine hébraïque"; J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstitions*, New York, 1939 /Cleveland-Philadelphia, 1961/; S. W. Baron, *op. cit.*, p. 612; G. Scholem, *Jewish Gnosticism, Merkabah Mysticism and Talmudic Tradition*, New York, 1960; P. Monceaux, *Les colonies juives dans l'Afrique romaine*, în *Les Cahiers de Tunisie*, XVIII, 71–72, 3–4, 1970, p. 162.

⁷⁹J. Duchesne-Guillemin, *Three Books on Gnosticism* (rec. Book Reviews), în *History of Religions*, 21, 1981–1982, p. 284.

⁸⁰D. Benea, *Revista Muzeelor*, 4, 1972, p. 346 și urm.; D. Slușanschi, *SCIVA*, 32, 1981, 4, p. 541; S. Sanie, *Classica et orientalia* (IV), *SCIVA*, 37, 1, 1986, p. 76–79.

⁸¹D. Benea, A. Șchiopu, *Un mormânt gnostic de la Dierna*, *ActaMN*, XI, 1974, p. 115–125; N. Vlăsa, *Interpretarea plăcuței de aur de la Dierna*, *ActaMN*, XI, 1974, p. 125–141.

⁸²L. Țeposu-David, *Un nou abraxas de la Porolissum*, *SCIV*, X, 2, 1959, p. 463–467; E. Lakó, N. Gudea, *Despe o gemă gnostică cu inscripție din Muzeul de Istorie și Artă din Zalău*, *ActaMP*, III, 1979, p. 449–450; N. Vlăsa, *Despre inscripția unei gemme magice de la Porolissum*, *Marisia*, X, 1980, p. 65–68.

⁸³J. Marquès-Rivière, *op. cit.*, p. 114–118.

⁸⁴S. Sanie, *op. cit.*, p. 77–78.

⁸⁵Ganschietz, s.v. *Iao*, *RE*, IX₁, Stuttgart, 1914, col. 698–704.

⁸⁶Preisendanz, s.v. *Marmaraoth* (Μαρμαραώθ), *RE*, XIV, 1930, col. 1 881.

⁸⁷M. J. Lagrange, *Études sur les religions sémitiques*, Paris, 1905, p. 84.

⁸⁸C. Bonner, *Miscellany of Engraved Stones*, *Hesperia*, XXIII, 2, 1954, p. 333 și urm. nr. 49.

⁸⁹C. Lecmans, *Papyri Graeci Musei Antiquarii Publici Lugduni-Batavi*, *Lugduni Batavorum*, II, 1885, p. 49, menționând unele cuvinte și formule magice și gnostice reîntâlnite și în cele prezentate mai sus, le include la: „...phrases ex Hebraeorum lingua...”.

⁹⁰D. Benea, A. Șchiopu, *op. cit.*, p. 118.

⁹¹N. Vlăsa, *Interpretarea...*, p. 132.

⁹²Ganschietz, *op. cit.*, col. 718.

⁹³J. Buxdorf, *Concordantiae Biblitorum Hebraicae et Chaldaicae* (Ed. B. Baer), Berlin, 1862, p. 25.

⁹⁴*Ibidem*, p. 26; P. Perdrizet, *Amulette grecque trouvée en Syrie*, *REG*, 41, 1928, p. 80 și urm.; N. W. G. Baudissin, *Kyrios als Gottesname im Judentum und seine Stelle in der Religionsgeschichte*, I, Giessen, 1929; D. Wortmann, *Neue magische Texte*, *BJarb.*, 168, 1968, p. 68, 72.

⁹⁵E. Lakó, N. Gudea, *op. cit.*

⁹⁶N. Vlăsa, *Despre inscripția...*, p. 68.

⁹⁷E. Petersen, *Εἰς Θεός*, Stuttgart, 1926, p. 208; D. Wortmann, *op. cit.*, p. 105; O. Ia. Neverov, *Gnostičeskie gemi, persten i amuleti juga SSSR*, *VDI*, I, 1979, p. 95 și urm.

⁹⁸O bibliografie care cuprinde informațiile despre această piesă și ipotezele de lectură a inscripției este prezentată de regretatul prof. I. I. Russu în *IDR*, III/2, p.

444. Dacă piesa se mai află în colecțiile muzeului italian, este posibilă o nouă verificare a lecturii.

⁹⁹C. Daicoviciu, *Există monumente creștine în Dacia Traiană în sec. II–III?*, AISC, II, 1933–1935, p. 194, nr. 2.

¹⁰⁰I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreștine din Transilvania. Contribuții la istoria creștinismului daco-roman*, Studii Teologice, Ser. II, București, 1958, X, 5–6, p. 333, nr. 3.

¹⁰¹IDR, III₂, 585.

¹⁰²K. Löber, *Pflanzensymbolik der mittelalterlichen Tafelmalerei mit besondere Berücksichtigung der Akelei*, Symbolon, 3, 1977, p. 85–86.

¹⁰³E. Chirilă, N. Gudea, Al. V. Matei, V. Lucăcel, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Moigrad (Porolissum) din anii 1977–1979*, ActaMP, IV, 1980, p. 89. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)/P(ublius) Ael(ius)/Iacubus/dec(urio)/mun(icipii)/Por(olissum)/v(otum) s(olvit) I(ibens) m(erito)*. Inscriptia a fost publicată fără comentarii, dat fiind caracterul preliminar al raportului.

¹⁰⁴H. Wuthnow, *Die semitischen Menschnennamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig, 1930, p. 55–56; B. Schaller, s.v. **Iakobos** (Ἰακωβ[ος], Ἰακούβ[ος]), hebr. j'aqob, în *Der kleine Pauly*, 2, 1979, col. 1302–1303.

¹⁰⁵D. N. Freedman, *The Original Name of Jacob*, IEJ, 13, 2, 1963, p. 125–126. Articolul lui S. Yeivin, YA'QOB'EL, JEA, 45, 1959, p. 16–18, ne-a rămas inaccessibil.

¹⁰⁶Gen. 25–35; 46–49 etc.

¹⁰⁷Cf. *Der kleine Pauly*, loc. cit., col. 1302.

¹⁰⁸L. Robert, *Hellenica*, Recueil d'épigraphie de numismatique et d'antiquités grecques, Limoges, 1, 1940, p. 25; J.-B. Frey, op. cit., I, Europe, 340, 594, 665 a, 715, 731 g; H. Solin, *Juden und Syrer...*, loc. cit., p. 711, p. 274.

¹⁰⁹D. N. Freedman, op. cit., p. 125.

¹¹⁰S. Sanie, *Transcrierea unor teonime și antroponime orientale în inscripțiile latine și grecești din Dacia*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 362.

¹¹¹*Ael. Aninas, Ael. Bolhas, P. Ael. Malachus, Ael. Phamp., Ael. Syra, P. Ael. Theimes, Ael. Thiadmes* etc. S. Sanie, *Aelii în Dacia romană* (manuscris).

¹¹²M. Simon, *Jupiter – Yahve. Sur un essai de théologie pagano-juive*, Numen, 23, 1976, p. 40–66.

¹¹³H. Wuthnow, op. cit., p. 168, foarte multe exemple pentru toate formele; I. Kajanto, *The Latin Cognomina* (= Societas Litterarum Fenica, Commentationes Humanarum Litterarum XXXVI, 2), Roma, 1982, p. 62, referindu-se la *cognomina* creștine calendaristice, notează: „...The most important of them *Paschasius/ia* and *Sabbatius/ia* were of Hebrew origin...“.

¹¹⁴J. T. Milik, *Recherches d'épigraphie Proche Orientale*, I, *Dédicaces faites par des dieux (Palmyre, Hatra, Tyr) et des thiasés sémitiques à l'époque romaine*, Paris, 1972, p. 67–68.

¹¹⁵CIL, VI, 24827, 38438, 4779, 28361 etc.

¹¹⁶Korpus Bosporskyh nadpysei (Ed. V. V. Struve), *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani* (CIRB), Moscova-Leningrad, 1965, nr.: 1142, 1231, 1278, 1280, 1282, 704, 107, 146 etc.; I. A. Levinskaja, S. R. Tohtasiev, *Drevneevreiskye imena na Bospore*, în *Mejdunarodnii Simpozium „Antičnaja balkanistika“ v 18–22 octjabrea 1988 g. Tezisi dokladov*, p. 28–29.

¹¹⁷ISM, II, 367 (= I. Stoian, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, II, *Tomis și teritoriul său*, București, 1987, p. 323–324 — cu întreaga bibliografie).

¹¹⁸A. Buday, *Dolgozatok*, 7, 2, 1916, p. 73; Gr. Florescu, *Ephemeris Dacoromana*, 4, 1930, p. 92 și urm., nr. 26; H.-C. Noeske, *Studien zur Verwaltung und Bevölkerung der dakischen Goldbergwerke im römischer Zeit*, *Bonner Jahrbucher*, 177, 1977, p. 324.

¹¹⁹H. Solin, *Juden und Syrer...*, p. 645.

¹²⁰S. Sanie, *Onomastica orientală din Dacia romană*, *ActaMN*, X, 1973, p. 152, 154, 161–162, 164–165.

¹²¹Cf. R. M. Trevijano Etcheveria, *Apuntes sobre la juderia romana anterior al Cristianismo*, *Caesara Augusta*, 27–28, 1966, p. 105: *Asclepiodotes*, *Aphrodisia*, *Dionysios*, *Esidora*, *Hermias*, *Hermione*, *Hermogenes* etc. — autorul presupune că evreii monoteiști au pierdut semnificația acestor antroponime, așa cum s-au păstrat și în mediul creștin denumiri păgâne pentru zilele săptămânii.

¹²²E. Doruțiu-Boilă, *Inscripțiile din Scythia Minor*, V (= ISM, V, 29), București, 1980, p. 55–56.

¹²³H. Wuthnow, *op. cit.*, p. 32, 133; L. Jalabert et R. Mouterde (colab. C. P. Mondesert), *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, V, Émésène, Paris, 1959, p. 320, nr. 2321.

¹²⁴H. Wuthnow, *op. cit.*, p. 133.

¹²⁵*Ibidem*, p. 109.

¹²⁶I. I. Russu, *IDR*, I, p. 114–118.

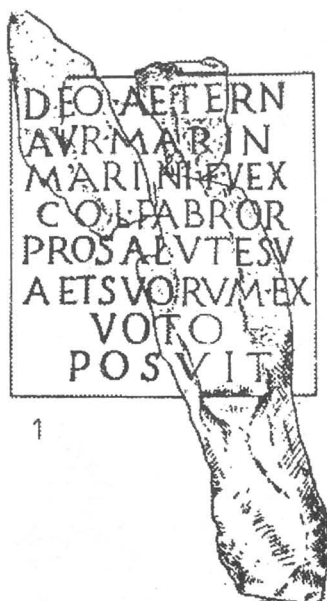
¹²⁷H. Wuthnow, *op. cit.*, p. 34 forme apropiate; C. Bradford Welles, în *The Excavations at Dura Europos Final Report*, V, part I, New Haven Yale University Press, 1959, p. 430 Indice: *Barsimsus Aurel* și *Bassus Barsimsi*.

¹²⁸J.-B. Frey, *op. cit.*, nr. 587.

¹²⁹*IDR*, III₂, 315.

Pl. I. **Orlea** — Gemă cu inscripție (1a, 1b); **Porolissum** — Tessera (2); **Dierna** — Plăcuță de aur cu inscripție (3); **Drobeta** — Gemă cu inscripție (4a, 4b); **Apulum** — Capac de sarcofag cu simbolul palmelor înălțate (5); **Ulpia Traiana Sarmizegetusa** — Altar cu inscripție dedicată lui *Theos Hypsistos* (6)

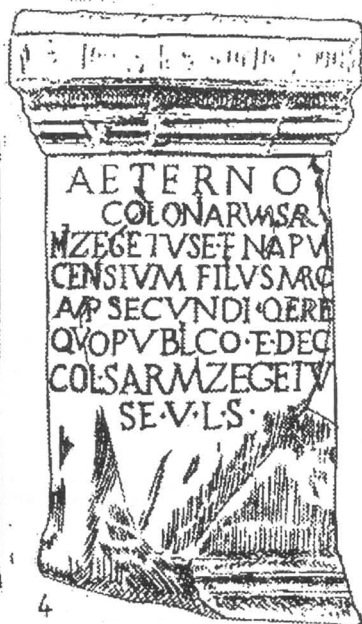
1

2

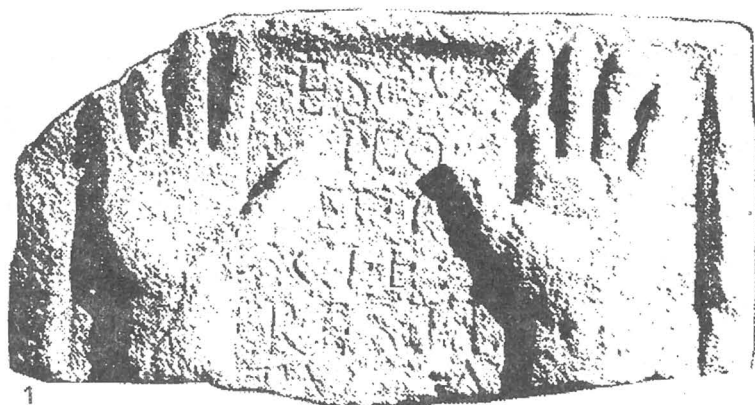

3

4

Pl. II. **Ulpia Traiana Sarmizegetusa**: dedicații către *deus Aeternus* (1, 3, 4); **Tibiscum**, stelă funerară cu inscripție bilingvă, latină și palmyriană (2)

1

2

3

4

Pl. III. **Apulum** — Simbolul mâinilor înălțate ilustrat pe o lespede votivă (1); **Barboși-Galați** — Graffiti *Abgael* pe un vas ceramic (2); **Tibiscum** — Partea palmyriană a unei inscripții funerare bilingve (3); **Apulum** — Altar pentru zeul *Iarhibol* cu vultur și stele cu 6 colțuri pe fronton (4).

1971 1972 1973 1974 1975 1976 1977 1978 1979 1980 1981 1982 1983 1984 1985 1986 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993 1994 1995 1996 1997 1998 1999 2000 2001 2002 2003 2004 2005 2006 2007 2008 2009 2010 2011 2012 2013 2014 2015 2016 2017 2018 2019 2020 2021 2022 2023 2024 2025 2026 2027 2028 2029 2030 2031 2032 2033 2034 2035 2036 2037 2038 2039 2040 2041 2042 2043 2044 2045 2046 2047 2048 2049 2050 2051 2052 2053 2054 2055 2056 2057 2058 2059 2060 2061 2062 2063 2064 2065 2066 2067 2068 2069 2070 2071 2072 2073 2074 2075 2076 2077 2078 2079 2080 2081 2082 2083 2084 2085 2086 2087 2088 2089 2090 2091 2092 2093 2094 2095 2096 2097 2098 2099 2100 2101 2102 2103 2104 2105 2106 2107 2108 2109 2110 2111 2112 2113 2114 2115 2116 2117 2118 2119 2120 2121 2122 2123 2124 2125 2126 2127 2128 2129 2130 2131 2132 2133 2134 2135 2136 2137 2138 2139 2140 2141 2142 2143 2144 2145 2146 2147 2148 2149 2150 2151 2152 2153 2154 2155 2156 2157 2158 2159 2160 2161 2162 2163 2164 2165 2166 2167 2168 2169 2170 2171 2172 2173 2174 2175 2176 2177 2178 2179 2180 2181 2182 2183 2184 2185 2186 2187 2188 2189 2190 2191 2192 2193 2194 2195 2196 2197 2198 2199 2200 2201 2202 2203 2204 2205 2206 2207 2208 2209 2210 2211 2212 2213 2214 2215 2216 2217 2218 2219 2220 2221 2222 2223 2224 2225 2226 2227 2228 2229 2230 2231 2232 2233 2234 2235 2236 2237 2238 2239 2240 2241 2242 2243 2244 2245 2246 2247 2248 2249 2250 2251 2252 2253 2254 2255 2256 2257 2258 2259 2260 2261 2262 2263 2264 2265 2266 2267 2268 2269 2270 2271 2272 2273 2274 2275 2276 2277 2278 2279 2280 2281 2282 2283 2284 2285 2286 2287 2288 2289 2290 2291 2292 2293 2294 2295 2296 2297 2298 2299 2300 2301 2302 2303 2304 2305 2306 2307 2308 2309 2310 2311 2312 2313 2314 2315 2316 2317 2318 2319 2320 2321 2322 2323 2324 2325 2326 2327 2328 2329 2330 2331 2332 2333 2334 2335 2336 2337 2338 2339 2340 2341 2342 2343 2344 2345 2346 2347 2348 2349 2350 2351 2352 2353 2354 2355 2356 2357 2358 2359 2360 2361 2362 2363 2364 2365 2366 2367 2368 2369 2370 2371 2372 2373 2374 2375 2376 2377 2378 2379 2380 2381 2382 2383 2384 2385 2386 2387 2388 2389 2390 2391 2392 2393 2394 2395 2396 2397 2398 2399 2400 2401 2402 2403 2404 2405 2406 2407 2408 2409 2410 2411 2412 2413 2414 2415 2416 2417 2418 2419 2420 2421 2422 2423 2424 2425 2426 2427 2428 2429 2430 2431 2432 2433 2434 2435 2436 2437 2438 2439 2440 2441 2442 2443 2444 2445 2446 2447 2448 2449 2450 2451 2452 2453 2454 2455 2456 2457 2458 2459 2460 2461 2462 2463 2464 2465 2466 2467 2468 2469 2470 2471 2472 2473 2474 2475 2476 2477 2478 2479 2480 2481 2482 2483 2484 2485 2486 2487 2488 2489 2490 2491 2492 2493 2494 2495 2496 2497 2498 2499 2500 2501 2502 2503 2504 2505 2506 2507 2508 2509 2510 2511 2512 2513 2514 2515 2516 2517 2518 2519 2520 2521 2522 2523 2524 2525 2526 2527 2528 2529 2530 2531 2532 2533 2534 2535 2536 2537 2538 2539 2540 2541 2542 2543 2544 2545 2546 2547 2548 2549 2550 2551 2552 2553 2554 2555 2556 2557 2558 2559 2560 2561 2562 2563 2564 2565 2566 2567 2568 2569 2570 2571 2572 2573 2574 2575 2576 2577 2578 2579 2580 2581 2582 2583 2584 2585 2586 2587 2588 2589 2590 2591 2592 2593 2594 2595 2596 2597 2598 2599 2600 2601 2602 2603 2604 2605 2606 2607 2608 2609 2610 2611 2612 2613 2614 2615 2616 2617 2618 2619 2620 2621 2622 2623 2624 2625 2626 2627 2628 2629 2630 2631 2632 2633 2634 2635 2636 2637 2638 2639 2640 2641 2642 2643 2644 2645 2646 2647 2648 2649 2650 2651
--

Pl. IV. Texte palmyriene ale inscripțiilor bilingve latino-palmyriene descoperite la **Tibiscum**.

POPULAȚIA EVREIASCĂ A ORAȘULUI IAȘI ÎN PERIOADA 1755–1860

DUMITRU IVĂNESCU

În ultimele decenii, studiile demografice au devenit în România o preocupare constantă a cercetătorilor din domeniul istoriei și nu numai a lor. O bibliografie bogată și întinsă, cuprinzând o diversitate de abordări, reviste de specialitate, volume tematice, colecții de documente etc. au evidențiat o dată în plus, dacă mai era cazul, utilitatea acestor preocupări pentru cunoașterea mai exactă a evoluției societății românești. În marea lor majoritate, studiile de care vorbim¹ au avut în vedere populația în întregul ei, fie din mediul urban, fie din cel rural, analiza urmărind, mai ales când e vorba de Moldova și Țara Românească, profesiile practicate, componența populației după sex și vârstă, categoriile sociale, densitatea, creșterea teritorială a localităților etc., și cu totul tangențial prezentările minoritarilor. E adevărat că aceștia din urmă nu reprezentau un procent prea mare până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Lucrurile se vor schimba substanțial însă — în cazul nostru fiind vorba de populația evreiască — în prima parte a secolului următor.

Izvorul principal pentru studiile demografice îl constituie statisticile privind populația, dar și alte categorii de surse, așa după cum vom preciza la momentul oportun, întocmite pentru perioada studiată. Din nefericire, modul în care au fost elaborate aceste statistici, însemnând, de cele mai multe ori, lucrări cu caracter fiscal, unde persoanele sunt înregistrate în raport cu obligațiile fiscale, categoriile scutite de bir nefigurând, ne obligă la o serie de precauțiuni atunci când trebuie să tragem concluzii asupra numărului și compoziției populației. Precauțiuni ce sunt necesare și datorită altor impedimente, cum ar fi lipsa unor date, determinate de intențiile și condițiile istorice ale celor care au înfăptuit aceste statistici. Nu-i mai puțin adevărat că în ceea ce privește minoritarii

lucrurile sunt și mai complicate; stabilirea numărului exact al acestora, a funcției sociale, a profesiilor practicate etc. — mai ales în perioada anterioară aplicării Regulamentului Organic (1831—1832) — presupune un procent mai mare de aproximație. Lucrul e explicabil dacă avem în vedere situația specială a supușilor străini existenți în Principatele Române, în rândurile cărora se aflau atât persoane de altă naționalitate, cât și numeroși pământenii care, din interese economice sau pentru a se apăra de vexațiunile sistemului feudal, au adoptat o supușenie străină. Creșterea semnificativă a numărului supușilor străini în Moldova se poate constata mai ales după 1829, când comerțul extern n-a mai fost nevoit să suporte monopolul turcesc și când numeroși negustori și meșteșugari au pătruns în orașele și târgurile moldovene. Printre aceștia, firește, s-au aflat și un număr important de evrei. Un motiv pentru care, în studiul nostru, nu vom omite, în cazul unor evaluări, și posibilitatea existenței evreilor, într-un procent mai mare sau mai mic, atunci când statisticile nu ni-l indică, printre supușii străini.

Primul document intern din care se poate afla numărul locuitorilor orașului Iași datează din 1755², informațiile anterioare acestei date fiind sporadice, uneori exagerate, nu în puține cazuri contradictorii, și provenind din notațiile făcute de călătorii străini ce au trecut prin vechea capitală a Moldovei³. Documentul la care ne referim, alcătuit din considerente fiscale, avea drept scop înregistrarea numărului caselor existente în orașul Iași la acea dată și nu al persoanelor. Din cele 66 de familii evreiești pe care le amintește, cea mai mare parte a lor este concentrată pe două artere comerciale importante ale capitalei Moldovei — ulița Rusească (23) și ulița Hagioaiei (28). Nominalizarea lor este făcută fără vreo indicație fiscală, excepție făcând nouă persoane organizate în breasla jidovească.

Orașul Iași figurează la 1755 cu 1 353 de case, ceea ce-l determină pe Gh. Ghibănescu⁴, primul comentator al condicii amintite, să evalueze populația orașului la circa 7 000 de persoane, cu mult sub datele reale. De fapt, rămânând la evrei, nu-i exclus ca între cele 94 de familii de străini să se fi aflat și reprezentanți ai acestei etnii. Altfel nu se explică de ce numărul lor este apreciat la cca 400 de persoane, față de 60 de armeni, 120 de arnăuți, 200 de greci, 20 de lipoveni, 60 de sârbi, 80 de unguri, 500 de străini diverși și 5 500 de români.

Gh. Ghibănescu, ocupându-se de condica amintită, face și alte precizări interesante. El susține că a avut în mână hrisovul de organizare

a hașambașiei și a școlii evreiești, din anul 1666, de la Iliăș Alexandru Vodă — aflat la acea dată (1921) în proprietatea lui Albert Daniel —, text care dă detalii ample asupra începuturilor elementului evreiesc la Iași, precizând drepturile și obligațiile acestei comunități.

Tot din secolul al XVIII-lea datează un alt document important, elaborat în 1774 și cuprinzând întreaga Moldovă. Este voba de Catagrafia din 1774, alcătuită în timpul prezenței trupelor ruse în această provincie pentru a servi intereselor armatelor de ocupație⁵. Ca și în alte surse de acest gen, persoanele care figurează aici sunt trecute în raport cu obligațiile financiare pe care le aveau față de Vistierie, boierii cu casele sau prăvăliile lor, ca și prăvăliile pe care le aveau mănăstirile nu sunt luate în evidență. Cu toate aceste imperfecțiuni, Catagrafia din 1774 cuprinde sugestive date despre evoluția demografică și economică a orașului Iași. Populația evreiască, cuprinzând 171 de familii, se găsește, în marea ei majoritate, pe ulița Mare (12) Bărboi (10), ulița Rusească (44), ulița Veche (16) și ulița Hagioaiei (43). Dar e tot atât de adevărat că din cele 18 cartiere și artere principale ale orașului, una singură nu are măcar o familie de evrei. Cele 171 de familii au în posesie 13 case și 144 de dughene; nu au însă nici o crâsmă. Cele mai multe dintre dughenele aflate în proprietatea evreilor se află pe ulița Mare (12), ulița Rusească (44), Bărboi (10), ulița Veche (16), ulița Târgul Făinei (8), ulița Hagioaiei (43) și ulița Strâmbă și Sârbească (6). Este ușor de constatat că cea mai mare parte a familiilor evreiești locuiesc acolo unde au și prăvălia.

Din nefericire, Catagrafia din 1774 nu ne oferă situația supușilor străini, printre care, așa cum vom vedea în continuare, se află numeroși evrei. Singurii străini amintiți sunt armenii; 113 familii, posesoare a șase case și 75 de dughene. Chiar incompletă, așa cum precizam mai sus, Catagrafia înregistrează și contribuția alogenilor la efortul economic și comercial al localității, cât și la extinderea ariei geografice a acesteia; la 1774 orașul Iași cuprindea 934 de case, 695 de dughene și 68 de crâșme. Absența din document a celor ce nu aveau obligații fiscale, ca și a supușilor străini face dificilă o evaluare globală a populației, cât și a potențelor economice de care dispunea cel mai important oraș al Moldovei.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, întâlnim numeroase relatări ale călătorilor străini despre orașul Iași și populația lui. Cele mai multe dintre ele au fost evidențiate în studiile lui M. Costăchescu⁶, P. P.

Panaiteșcu⁷, Gh. Platon⁸ sau Ecaterina Negruți Munteanu⁹. Dintre sursele documentare interne, din anul 1803 se păstrează un document¹⁰ a cărui importanță privind problema noastră nu poate fi trecută cu vederea. Este vorba de „Condica Vistieriei Moldovei pe sfertul octombrie 1803“, publicată de Teodor Codrescu, în colecția sa „Uricarul“, sub denumirea de „Condica liuzilor“. Această denumire dată de Codrescu a lăsat să se înțeleagă că ar fi vorba de o condică a locuitorilor (liude) Moldovei, o Catagrafie. De fapt, astfel de condici erau întocmite de Vistierie anual și în cadrul anului pe sferturi financiare; prin urmare, se țineau patru condici pe an. Aici se operau schimbările survenite de la an la an și de la sfert la sfert, ceea ce făcea ca Vistieria să poată avea oricând o situație, pe cât posibil reală, a satelor (numărul contribuabililor și starea economică a târgurilor și a orașelor). În raport de această situație, urma repartizarea birului pe fiecare sat, în stabilirea sumei ce urma a fi plătită ținându-se seama de „starea lui, de frunte, mijloc sau coadă“ și de „alișveriușul (ocupația) locuitorilor“. Suma repartizată de Vistierie unui sat era apoi plătită în cislă (comun), obștea satului ținând seama, la fiecare cap de familie, de numărul membrilor ce-i avea în întreținere, averea în vite și suprafața de teren cultivată cu viță de vie. Via pe care o posedă un locuitor clăcaș era considerată cvasiproprietate.

Condiciile sfertului birului anual se întocmeau de către Vistierie, având ca sursă de informare ultima catagrafie făcută pentru fiecare ținut, sat și târg, cu locuitorii scriși nominal și cu observații asupra stării economice a satelor, așa cum vom vedea la Catagrafia din 1820. După anul 1831, când prin Regulamentul Organic s-a stabilit capitația, nu a mai fost necesar să se menționeze în catagrafii starea economică a satelor. În consecință, putem presupune că înainte de 1803 a existat o catagrafie a locuitorilor Moldovei, pe baza căreia Vistieria își întocmea condiciile pe sferturi ale birului anual, așa cum există aceea pe care Teodor Codrescu a numit-o „Condica liuzilor“. Din acest gen de condici se mai păstrează una din anul 1814¹¹ și alta din 1827¹².

Revenind la „Condica liuzilor“, al cărei manuscris se află la Biblioteca Academiei Române, trebuie spus că ea nu diferă prea mult, în ceea ce privește modul de întocmire, de Catagrafia din 1774. Aceași repartitie pe străzi, în cazul orașului Iași, făcută numai pentru persoanele obligate să plătească bir; în plus, numărul oamenilor ce nu au obligații fiscale (scutelnici și slugile de la curțile boierilor sau aflați în slujba unor funcționari din administrația statului) și numele celor ce-i scutesc să aibă

asemenea obligații. Având aceste date — documentul indică 3 199 de capi de familie — este înai ușor de stabilit și populația aproximativă a orașului Iași la început de secol, ceea ce ar însemna 15 995 de persoane. Aceeași sursă ne spune că în Iași erau 367 de familii de evrei și 532 de familii cu supușenie străină. Apariția consulatelor în capitala Moldovei a determinat o creștere spectaculoasă a sudiților, în această categorie intrând numeroși autohtoni care doreau să scape, în acest fel, de abuzurile administrației locale. Cele 532 de familii de sudiți erau împărțite în două categorii: supuși ruși, cuprinzând 232 de familii de creștini și 57 de familii de evrei și supuși austrieci, cu 102 familii de creștini și 141 de familii de evrei. În acest fel, familiile evreiești din orașul Iași reprezentau a șasea parte din numărul familiilor aflate în capitală¹³.

Pentru orașul Iași se mai păstrează și o condică din 1808, intitulată „Scrierea sufletelor și a familiilor a stării de gios din târgul Eși”¹⁴. Ea redă nominal numai „starea de jos” a locuitorilor din orașul Iași și nu are un tabel centralizator; cel existent a fost elaborat de arhiviștii ieșeni pentru ușurința cercetărilor. Realizată la 15 aprilie 1808, ea are multe puncte comune cu Catagrafia din 1774 — de exemplu, la nume este adăugată și meseria, ceea ce va da mai târziu numele de familie — și nu-i exclus să fi servit, ca și prima, armatei ruse de ocupație. Cum, de asemenea, nu-i exclus ca asemenea tabele statistice să fi existat și pentru alte orașe și târguri din Moldova, dar care să se fi pierdut în marele incendiu ce a cuprins orașul Iași la 1827.

Spre deosebire de alte catagrafii, condica din 1808 înregistrează numărul ȧiganilor aflați prin curțile boierești, precum și al slugilor. Firește că datele sunt aproximative, deoarece nu credem că trimișii Vistieriei ar fi putut intra prin curțile boierești pentru statistica lor, lucru pe care nu-l puteau face — după cum vom vedea mai târziu — nici în anul 1841; Vistieria sugerându-le oamenilor ei ce înregistrau populația „să umble pe sub cumpăt”, atunci când vor ajunge la curțile sau moșiile boierești și să afle datele mai mult din gura oamenilor. Înregistrându-se ȧiganii particulari, s-a indicat și curtea boierească sau mănăstirea de care depindeau, încât aflăm, indirect, în bună măsură, pe acești stăpâni pe care, în mod obișnuit, actele statistice nu-i înregistrează. De asemenea, documentul din 1808 reprezintă o premieră în domeniu și din alt punct de vedere; pentru prima dată este inserat numărul total al locuitorilor și nu numai al capilor de familie care trebuiau să plătească contribuția.

De aceea, cifra de 3 307 familii ce cuprind 16 410 persoane poate fi mai aproape de realitatea istorică.

Și la 1808 populația evreiască este într-o continuă creștere, atât datorită sporului natural, cât și celor care vin în Moldova din Galiția și Podolia. Condica de care ne-am ocupat ne spune că, la 1808, un număr de 452 de familii evreiești, cuprinzând 1 926 de suflete, aveau obligații fiscale față de stat. În rândul lor se găseau 80 de negustori, 71 de meșteri, 20 de calfe, 4 ucenici, 104 slugi și 22 de persoane ce practicau alte profesii. Diversitatea preocupărilor populației evreiești nu trebuie să ne surprindă, mai ales dacă avem în vedere că documentul statistic din 1808 consemnează practicarea a 23 de ramuri de negoț, de către 429 de negustori și existența a 77 de meserii diverse, în slujba cărora activau 1 125 de meseriași.

Dar populația de origine evreiască, la 1808, e cu mult mai mare. La cifra menționată mai sus de noi trebuie adăugate 53 de familii evreiești cu 261 de persoane, având supușenie rusă și 147 de familii, cu 682 de suflete, fiind sudiți austrieци. Supușii străini la acea dată reprezentau 516 familii, cu 2 505 persoane și în afara celor austrieци și ruși întâlnim și nouă familii, cu 61 de persoane având supușenie franceză. O comparație a cifrelor prezentate până acum sugerează o creștere semnificativă a populației evreiești, în raport cu autohtonii, primii apropiindu-se de un procent de 20%.

Un izvor important pentru cunoașterea populației Moldovei este Catagrafia din 1820¹⁵. Ea a fost elaborată în condițiile unei totale nemulțumiri a populației, prefată de tulburările ce au avut loc în anul 1819 și care s-au întins în întreg Principatul. Scarlat Alexandru Calimah părăsise domnia la 20 iunie 1819, lăsând în urma sa o vistierie secătuită din cauza evaziunilor fiscale și o populație profund afectată de modul arbitrar în care era stabilit birul, de felul în care se făcea încasarea lui și, de asemenea, de scoaterea forțată la corvezi istovitoare. De altfel, toate aceste abuzuri ale administrației sunt relatate în plângerile adresate Căimăcămiei (instalată la 20 iunie 1819), iar ulterior domnului Moldovei, Mihai Suțu, care își începe domnia la 19 octombrie același an.

Catagrafia din anul 1820 nu se deosebește prea mult de documentele statistice de acest gen întocmite până la această dată. Aceleași omisiuni privind populația scutită de bir, la care se adăuga o marjă de eroare, ceva mai mare de data asta, care are în vedere masiva evaziune fiscală. O

scrisoare a vistiernicului Iordachi Roznovanu, din 15 februarie 1820, arăta că unul din abuzurile „les plus désastreux qui se remarquaient sous le gouvernement précédent était la multiplicité des lettres d'affranchissement d'impôt”¹⁶ și că în această categorie intrau tocmai familiile mai avute ale contribuabililor. El precizează că numai în ținutul Putna au fost găsite 2 500 de familii scutite, care au fost date din nou la bir cu satul și că situații similare pot fi întâlnite și la ale ținuturi.

Firește, situații identice avem și la nivelul orașelor și târgurilor, orașul Iași nefăcând nici el excepție. Cu toate acestea, în ceea ce privește capitala Moldovei, un lucru este cert: o creștere importantă a populației, însoțită de un evident progres manifestat în domeniul comercial și meșteșugăresc. Această creștere a populației, însemnată la nivelul tuturor categoriilor, este mult mai importantă în rândul etniei evreiești și al supușilor străini. În egală măsură, numărul meșteșugarilor și al ramurilor de meserii cunoaște o creștere sensibilă: de la 77 în 1808, la 87 în 1820, este cifra numărului de meserii practicate, cea mai ridicată pe parcursul unui secol¹⁷.

În ceea ce privește populația evreiască, ea trebuie împărțită — deși criteriul este arbitrar — în evrei pământeni și evrei cu supușenie străină. Din prima categorie fac parte 664 de capi de familie, din care 63 sunt menționați ca negustori, 235 sunt meșteri, 35 sunt calfe, iar 43 au alte profesii. La această din urmă „îndeletnicire” intră hahamii, vizitiii, „dascălii franțuzești” etc. Cei care sunt supuși străini însumează 1 145 de capi de familie; dintre ei 105 practică negustoria, 347 sunt meșteri, 63 sunt calfe și 27 au alte preocupări. În acest număr intră și cele 489 de familii evreiești, având 141 supușenie rusă, 294 „nemțească” (în fond, austriacă), 50 prusiană și 4 franceză. Făcând un calcul simplu, aflăm că din cele 4 166 de familii, existente în Iași la 1820 și având obligații fiscale față de stat, 1 155 de familii, mai mult de un sfert din numărul total, sunt evreiești.

Nu este lipsit de interes să consemnăm și modul în care sunt distribuite aceste familii pe suprafața orașului, numărul cel mai important găsindu-se, după cum lesne se poate observa, în zona de tradiție comercială a Iașilor: 187 în târgul de Jos, 126 în Broșteni, 139 în cartierul Hagioaiei (denumirile apar și în calitate de stradă, dar și de cartier), 154 în Măjilor, 125 în Muntenimele, 60 în Podul Vechi, 57 în Bărboi¹⁸ etc. Un extras general privind populația Moldovei, întocmit în anul următor (1821), ne relevă niște date aproximativ asemănătoare celor enunțate

mai sus; orașul Iași fiind înregistrat cu 1 050 de familii evreiești, a căror obligație fiscală se ridică la suma de 3 000 de lei și cu 770 de familii având supușenie străină, din care sunt scoase cele evreiești¹⁹.

La 24 mai 1823, noul domn pământean, Ioan Sandu Sturdza, a poruncit întocmirea unei noi catagrafii²⁰, al cărei scop era „îndreptarea așezării birului și îndreptarea legiuirilor scutelnici, breslași și slugi ai fieșcăruia și luarea altor bune orânduiei și așezământuri pentru obștescul folos“. Catagrafia populației avea, prin urmare, nu numai un interes financiar; ea trebuia să constituie o bază documentară reală pentru „luarea altor bune orânduiei și așezământuri“ obștești. Din acest motiv, domnitorul pretindea de la cei însărcinați cu întocmirea ei să cerceteze și să informeze domnia după o „pătrunzătoare cercetare“ și „pentru jafurile și alte asuprairi ce au pățimit locuitorii de la dumnealor dregătorii ținuturilor și de la oricine altul“. Din nefericire, cei ce trebuiau să elaboreze această dificilă lucrare — boierii — erau, în același timp, principalii autori ai evaziunilor fiscale. Acesta este motivul pentru care ei au târăgănat elaborarea catagrafiei, fapt ce l-a determinat pe Ioan Sandu Sturdza, acela care amenința la venirea în domnie că va folosi „sabia și topuzul“²¹ împotriva boierilor recalitrânți, să trimită o nouă poruncă, la 9 octombrie 1829, în care fixa ca termen final al lucrării data de 25 octombrie. Această catagrafie, a cărei valoare o presupunem, s-a finalizat în anul 1824, dar a fost distrusă în întregime de focul din 1827²². Documentele existente în arhive ne permit o imagine relativ exactă asupra importanței ce s-a acordat elaborării ei; a fost numit un comitet la Iași, care coordona lucrările, iar pentru fiecare ținut câte un comitet care colabora cu dregătorii cei mai importanți, ispravnicul și sameșul.

Din același an 1824, la Arhivele Statului Iași, în afara catagrafiei amintite, se află o condică deosebit de importantă, conținând evidența supușilor străini²³. Lucrarea a început încă din anul 1822²⁴, însă datele pe care trebuia să le culeagă comisiile numite în acest scop, cercetând fiecare persoană în parte și documentele pe care le posedă, au făcut ca elaborarea ei să se prelungească până în 1824. Pentru fiecare supus străin, Catagrafia cuprinde numele și porecla sa, locul de unde provenea suditul respectiv, timpul de când locuia în țară și cu ce scop, ocupația lui etc. Pentru unii supuși străini sunt menționate date asupra părinților, socrilor și copiilor, sunt trecute vârsta și numele lor etc.²⁵. Majoritatea celor din această categorie erau stabiliți prin orașele și târgurile Moldovei, capitala Principatului, așa cum vom vedea în cele ce urmează, atrăgându-i pe cei mai mulți.

Informațiile documentare existente în arhive ne permit să credem că în anul 1825, din porunca aceluiași Ioan Sandu Sturdza, s-a lucrat o catagrafie generală (obștească) a tuturor locuitorilor Moldovei, din care nu se păstrează decât un extras general, finalizat în anul 1826²⁶. El este o probă concludentă că înregistrarea din 1825 nu s-a limitat numai la categoriile fiscale, ci a avut în vedere și alte „stări” ale locuitorilor țării, cei „fără bir”, adică boierimea, ȧiganii proprietate particulară și „tagma” bisericească. În această perspectivă, a întregii populații din Moldova dintre Prut și Carpați, evaluată la 1 115 325 de persoane, evreii reprezintă circa 25 000. Mai bine de trei sferturi din numărul lor (3 779 de familii) trăiesc în mediul urban, restul (1 142 de familii) stabilindu-se în mediul rural. Orașul Iași adăpostește 1 050 familii evreiești (din cele aproape 5 000 existente în tot Principatul), ceea ce înseamnă ceva mai mult de 20%, obligațiile fiscale — pentru trei luni de zile — reprezentând 4 398 de lei. În afara autohtonilor și a populației evreiești, capitala Moldovei mai cuprindea, la anul 1826, și un număr de peste 1 000 de familii de supuși străini²⁷.

Din investigațiile întreprinse în anul 1827, la porunca domniei, prin toate ținuturile Moldovei, pentru verificarea „oamenilor de scuteală” ai boierimii, al căror număr — prin abuz de putere — ajunsese să depășească cu mult numărul total al birnicilor, au rezultat o serie de lucrări statistice²⁸, pe categorii fiscale, unele păstrându-se și astăzi, folosite ca bază comparativă pentru catagrafiile ulterioare²⁹.

Până la anul 1831, când a fost alcătuită prima statistică demografică conform prevederilor Regulamentului Organic, avem numeroase lucrări de acest gen. Ele abundă în perioada anilor 1828–1830, perioada războiului ruso-turc, ceea ce ne determină, încă o dată, să credem că au fost întocmite tocmai pentru a servi armatelor ruse de ocupație. Cu erorile de rigoare, așa cum vom vedea în cele ce urmează, putem afirma că, totuși, aceste din urmă documente sunt mai aproape de realitatea demografică a capitalei Moldovei din acei ani.

În anii 1828–1830, prin intermediul instituțiilor subordonate Vistieriei, Divanului Împlinitor și isprăvniciilor ținutale, s-au elaborat lucrările statistice menționate mai înainte. Arhivele instituțiilor respective păstrează un important număr de dosare și condici privind lucrările de recensământ, cât și pe cele de „statisticești științi”. Până să se ajungă la definitivarea lor, a avut loc o bogată corespondență între instituțiile implicate, corespondență în care se reflectă cu prisosință

problemele demografice. Liste de boieri, condici de recensământul privilegiaților din 1828³⁰, de breslași, slugi, mazilo-ruptași, ruptele Vistieriei, supuși străini, evrei, dosare voluminoase cuprinzând jalbele celor nemulțumiți de categoria fiscală în care erau trecuți, la care sunt anexate, uneori, în original, și documente vechi de privilegiu sau de repartizare în categoria fiscală, sunt sursele pe baza cărora angajații Vistieriei elaborau documentul ce trebuia să servească la strângerea birului.

Existența unui voluminos dosar din anul 1828, care cuprinde lista de „tot numărul locuitorilor ce se află în târguri, toate stările, breslași, slugi, de cine se scutesc, birnici și toate celelalte trepte ce vor fi acolo cu numele și porecla lor”³¹, reprezintă o altă sursă privind populația orașelor și a târgurilor Moldovei. Elaborată într-un termen foarte scurt, ea nu oferă prea multe amănunte. În ceea ce privește alogenii, aflăm că orașul Iași are 424 de familii de supuși străini (răspândiți în cartierele Muntenimea, Tătărași, Broșteni și Feredeile) și 634 de familii de evrei, din care 254 de se află în Muntenime, 132 în Tătărași, 174 în Broșteni și 74 în Feredeile. Caracteristica lucrărilor privind evidența populației, efectuate în anul 1828, o reprezintă elaborarea lor în etape, pe diferite categorii fiscale, de către funcționarii administrațiilor ținutale, iar la Iași de către Agie. Ele au reprezentat mai mult acțiuni de verificare pe teren, de completare a lipsurilor pentru unele catagrafii pierdute în anul anterior sau netrimise de funcționarii administrației. Toate aceste lucrări, strânse la Vistieria Moldovei, au contribuit la elaborarea extractului³² pentru populația Principatului pe anul 1828. El cuprinde, așa cum era și firesc, aceleași cifre menționate mai înainte, atât pentru supușii străini (424), cât și pentru populația evreiască (634).

Pentru anii 1829—1830 se păstrează la Arhivele Statului Iași, în fondul de arhivă constituit de Divanul Împlinitor, mai multe dosare privind populația Moldovei. De această dată, lucrările de evidență a populației au fost incluse într-o categorie nouă, intitulată „statisticești științi”³³. Vom insista asupra a două dintre ele, a căror importanță reiese din datele ce le conțin. Prima dintre ele, este vorba de o statistică generală, a fost alcătuită, cu certitudine, pentru interesele administrației ruse conduse de P. D. Kisselef. De altfel, raportul Divanului Împlinitor, care însoțește statistica³⁴ amintită, datat 1 septembrie 1830, este adresat generalului rus cu precizarea că informațiile pe care le conține privesc populația orașelor și târgurilor Moldovei, ea fiind întocmită după catagrafiile anterioare, urmărind ca noi informații, primite de la isprăvnicii,

să fie înaintate la momentul oportun. Cifrele incluse în această statistică, cu excepția totalului (care indică o populație a orașului Iași de 59 880 de persoane), sunt identice cu cele existente în cel de al doilea document amintit, intitulat *Adunarea statisticeștilor științi ale orașului Iași*³⁵.

Revenind la primul dintre documente, să precizăm că din cei 3 646 de supuși străini, aflați în orașele și târgurile Moldovei, 1 772 trăiesc în orașul Iași, iar din cei 7 535 de evrei, aflați în același spațiu geografic, mai mult de jumătate, 4 138, se află în capitala Moldovei³⁶. În afară de aceasta, sursa pe care am luat-o în discuție prezintă și o anume originalitate: sunt trecute cu statut de oraș doar reședințele administrative ale isprăvniciilor, celelalte localități urbane fiind trecute la târguri și, de asemenea, o serie de târguri, ca Sulițoaia (țin. Botoșani), Nămolosa (țin. Covurlui), Tg. Frumușica (țin. Hârlău) etc., nu sunt luate în evidență, deși isprăvniciile au trimis și pentru aceste localități datele cerute.

Situația statistică cea mai completă, elaborată înainte de epoca regulamentară, este cel de al doilea document al anului 1830, intitulat, așa cum arătam mai sus, *Adunarea statisticeștilor științi ale orașului Iași*. Prezentarea orașului Iași pe străzi și cartiere ne sugerează dimensiunile sale la finele deceniului trei; statistica înregistrează 7 437 de case, 4 274 de dughene, 10 mănăstiri și 48 de lăcașuri de cult aparținând diferitelor confesiuni (ortodoxă, armeană, catolică, luterană și mozaică), existența a numeroase ateliere și prăvălii, prezența a 274 de familii boierești, existența tuturor categoriilor fiscale (lipsesc doar negustorii și mese-riașii), toate acestea la o populație de 37 047 de locuitori³⁷. Date interesante cuprinde acest document privind prezența evreilor și a supușilor străini. În primul rând, repartiția acestei populații se face pe întreaga suprafață a orașului; nu există stradă sau cartier, din cele 21 pe care le indică statistica, care să nu cuprindă măcar o familie reprezentând aceste categorii. În ceea ce privește populația evreiască, cu cei 4 138 de reprezentanți, concentrările cele mai importante sunt în Tg. Cucului (496 de persoane), ulița Sf. Vineri (499 de persoane), ulița Tg. de Jos (498), mahalaua Broșteni (499), mahalaua de pe Iaz (346), Podul Lung 296), în timp ce supușii străini (1 772) sunt grupați, îndeosebi, în zona Tg. Cucului (169 de persoane), Podul Lung (168), Podul Vechi (156) și Tg. de Sus (155)³⁸.

Statistica de care ne ocupăm cuprinde, așa cum arătam mai înainte, și o situație a lăcașurilor de cult; populația evreiască a orașului Iași, la 1830, fiind înregistrată cu 5 (cinci) „sinagogi sau școli evreiești“. Ele

sunt plasate pe ulița Sf. Vineri, Căcaina, Tg. de Sus, Rufeni și Tătărași și dispun de o suprafață de teren însumând 350 de stânjeni, destinată atât construcțiilor, cât și cimitirelor ce le înconjoară. Ca fapt divers, orașul Iași are un cartier numit Mahalaua de la mormintele evreiești, zonă în care se află 149 de evrei și 59 de supuși străini³⁹.

O sursă deosebit de importantă pentru cunoașterea populației orașelor și târgurilor sunt catagrafiile executate, începând din anul 1831, conform dispozițiilor Regulamentului Organic. Recensămintele fiscale — întocmite din șapte în șapte ani de către Vistierie — trebuiau să țină cont atât de schimbările prevăzute de Regulamentul Organic, privind sistemul de impunere și formele noi de organizare a administrației, cât și de modificările ce aveau loc la nivel demografic. Lucrările primului recensământ de acest fel au început încă din luna februarie a anului 1831. Ele au fost încredințate Divanului Împlinitor, respectiv Vistieriei, ca secție a acestui divan, care a elaborat instrucțiuni, după modelul celor folosite în Țara Românească, a numit comisii pentru fiecare ținut; s-au tipărit formularele, au fost puse la dispoziția comisiilor toate documentele privind populația existentă în arhivele Vistieriei și s-au dat termene de executare⁴⁰.

Din activitatea comisiilor care au lucrat Catagrafia locuitorilor Moldovei, din anii 1831 — 1832, ne-a rămas o voluminoasă arhivă cuprinzând 650 de dosare⁴¹ de corespondență, condicile propriu-zise ale catagrafiei pe ținuturi, târguri și orașe și diferite tabele centralizatoare. Listele alcătuite de proprietarii de moșii, ce au fost înaintate comisiilor, constituie surse importante ce reflectă starea social-economică a satului, așa cum era în preajma punerii în aplicare a noilor reforme. Activitatea comisiilor a fost controlată periodic de delegați ai Vistieriei și chiar de vistiernicul (ministru de finanțe) Alexandru Sturdza însuși, care, după constatările făcute, trimitea acestora instrucțiuni de felul cum să procedeze în varii situații. Din aceste instrucțiuni se poate lesne observa că membrii comisiilor favorizau pe unii boieri, netrecând în catagrafie „toată suflarea ce se cuvine a să înscrie“.

Pentru populația orașelor și târgurilor, instrucțiunile atrag atenția asupra oamenilor „care nu au nici un fel de statornicie sau meșteșug“ și-și petreceau existența slujind pe la diferiți stăpâni. Pentru aceștia, al căror număr în trecut era necunoscut, deși umpleau ogrăzile și curțile boierești, se hotărăște „înscrierea a toată suflarea, apoi pe unii ca aceștia, argați, chelari, vizitii, grădinari, slugi în casă, câți vor fi căsătoriți și se

găsesc trecuți cu leafă pentru particularnice slujbe, fie prin ogrăzi sau și afară de ogrăzi... să se treacă în osăbit rost cu arătare în dreptul fiecăruia la care din boieri se află slujitori“⁴². În mod repetat li se face cunoscut comisiilor ținutale de întocmirea catagrafiei „ca să nu scape nimic din vedere, fiind o obștească scriere și prin urmare se vor înscrie toți acei ce uneltesc vreo meserie și fac parte din corporații“, precum și acei care au numele de „lucrători de pământ“ și trăiau în târguri.

În ceea ce privește orașul Iași, la a cărui catagrafie lucra o comisie specială, s-a întocmit o condică cuprinzând corporațiile de negustori și meșteri, incluzând locuitorii plugari stabiliți în mahalale și „cei trecuți cu leafă“. Pentru a sublinia seriozitatea cu care s-a lucrat la această primă catagrafie regulamentară, ce va constitui principala sursă pentru toate celelalte ce i-au urmat, trebuie să arătăm cum comisia „prescrierii orașului Iași“ a dat o serie de informații utile, ca, de exemplu: ce patron are „dugheana“ sau nu, dacă „dugheana“ era cu chirie sau proprietate, dacă era singur sau asociat cu alții. Despre unii dintre proprietari ni se spune că „practică meseria la casa sa“, adică nu aveau „dugheană la uliță“. Sunt, de asemenea, precizări privind existența calfelor sau slugilor în dughene. Cuvântul „ucenic“ nu e folosit decât o singură dată: ceea ce înseamnă că nu intrase în uz, noțiunea respectivă fiind exprimată prin cuvântul „slugă“. Foarte rar se arată în aceste situații la ce patron activează calfele, dar se poate lesne constata că ele lucrează la patronul înscris înaintea lor, dintre care unii aveau până la opt calfe⁴³. Cei mai mulți dintre patroni sunt membrii unor corporații ce lucrează îmbrăcăminte sau care se ocupă de alimentația orașului. Se observă o mare diferențiere și o specializare amănunțită, în toate ramurile de activitate, exprimată prin numărul mare de corporații. Statistica orașului Iași indică peste 90 de asemenea specializări, în care sunt implicați 5 609 proprietari⁴⁴.

Instrucțiunile ce însoțesc întocmirea Catagrafiei din anii 1831–1832 au precizări foarte clare privind înregistrarea populației minoritare. De exemplu: „În tabela după forma cu litera «S» se vor înscrie toți locuitorii târgoveți supuși la bir, nu mai puțin și toți jidovii și toți de obște neguțatori, de orice nație, ce uneltesc meseria de negoț sau alt meșteșug, ori cu dugheană sau fără dugheni“⁴⁵. De asemenea, în mod amănunțit sunt culese datele privind supușii străini, dintre ele nelipsind: ce supușenie avea, numele, al cărui fiu (fiică) era, porecla, locul unde era stabilit

la acea dată, ce negoț sau meserie practica etc. Supușii străini, în optica autorilor catagrafiei, erau împărțiți în trei categorii distincte:

„a) Acei din pământeni care au trecut sub protecții străine;

b) Acei din străini care, născuți fiind în părțile Turciei, după ce s-au statornicit odată cu locuința în Moldova, apoi s-ar fi așezat sub protecție străină;

c) Acei care au venit de peste hotar, având acolo dovezile sudeției lor⁴⁶.

Statistica anului 1831 privind orașul Iași, realizată din datele pe care le oferă mai multe dosare și condici⁴⁷, ne determină să susținem că în capitala Moldovei, la începutul deceniului patru al secolului al XIX-lea, exista o populație de circa 45 000–50 000 de locuitori⁴⁸. În rândul acesteia se aflau 1 123 de supuși străini, suma fiind formată din 685 sudeți austrieci, 100 prusieni, 60 supuși francezi, 232 ruși și 46 britanici. E greu de stabilit câți dintre ei erau români, evrei sau de altă etnie, neexistând nici o precizare în această direcție. Interesant este faptul că documentul pe care îl folosim, „Catagrafia supușilor străini de prin orașe și târguri”⁴⁹ —, făcut pentru Moldova dintre Carpați și Prut, la anul 1831, ne dă un total de 3 063 de capi de familie, din care mai bine de o treime trăiau în orașul Iași. Nu avem o situație a populației evreiești la 1831, dar există mai multe pentru anul 1832 și din ele reiese clar atracția pe care o exercita capitala Moldovei pentru populația alogenă. Și aceasta pentru faptul că la data respectivă orașul Iași era un puternic centru comercial, cu o solidă bază meșteșugărească. Un argument concludent în acest sens este adus de un alt document ce privește întreg Principatul, referitor la negustorii și meșteșugarii din cele 40 de orașe și târguri, împărțiți pe categorii și însoțiți de numărul calfelor⁵⁰. Din cei 5 602 negustori, la Iași se află 857, iar din numărul de 5 080 de meșteșugari, capitala găzduiește 926.

Cu privire la această primă catagrafie regulamentară putem spune că cercetând documentele rezultate din activitatea comisiilor și a Vistieriei se pot găsi explicațiile ce au determinat răscoalele țărănești din anul 1831. Documentele reflectă abuzurile practicate de marii dregători, ce au perpetuat sistemul evaziunilor fiscale, sustrăgând de la înscrierea în catagrafie mai multe persoane, pe care le foloseau ca scutiți, după sistemul vechilor privilegii. Acest fapt a determinat o verificare a catagrafiei, ceea ce a evidențiat diferențe substanțiale între situația generală

încheiată la începutul anului 1832 și cea definitivată în noiembrie 1832, prima însumând 138 611 capi de familie, iar cea de a doua 152 401⁵¹.

O mare însemnătate o prezintă adoptarea prin Regulamentul Organic a principiului periodicității în executarea cataografiilor, principiu caracteristic recensămintelor moderne. Întreaga structură de organizare a cataografiilor regulamentare, întocmirea unor instrucțiuni amănunțite, organe colective de execuție (comisii), întocmirea și tipărirea de formulare, înștiințarea publică a populației despre proiectul efectuării catagrafiei, ca și publicarea rezultatelor generale arată progresele importante realizate în raport cu vechile înregistrări fiscale. Așa încât putem aprecia că metodologia adoptată reflectă, în fond, sinteza experienței acumulate în Principatele Române în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

În afară de catagrafia amintită mai sus, pentru populația orașelor și târgurilor s-a întocmit în anul 1832 o statistică după un formular special tipărit. Lucrarea era motivată de o situație excepțională: epidemia de holeră din anul 1831, căreia îi căzuseră victime, numai în orașul Iași, 1 783 de oameni. S-a format, astfel, pentru cele 40 de orașe și târguri câte un dosar care cuprindea, pe lângă corespondența generată de această inițiativă, și un tabel statistic deosebit de revelator. Populația orașului Iași este formată din 48 148 de persoane, la care pot fi adăugate alte 1 000–1 500, cu o prezență temporară (e părerea autorilor statisticii). În numărul de 1 345 de supuși străini se află 715 sudiți austrieci, 70 de supuși francezi, 109 prusieni, 303 ruși și 68 britanici. Populația evreiască ocupă un procent important în tabelul general: 11 602 persoane. Orașul Iași are 5 704 case, 10 mănăstiri, 43 de biserici (39 ortodoxe, 1 armenească, una catolică, una luterană, una unită) și 5 sinagogi sau școli evreiești, 11 mori, 33 de fabrici și 13 velnițe⁵². Cifrele prezentate sunt deosebit de sugestive; ele demonstrează că orașul Iași avea o populație activă. În afara celor 5 609 persoane implicate în comerț și meșteșuguri, menționate de catagrafia din 1831, trebuie adăugate 11 185 de slugi pe care le dă statistica din 1832; în rândul acestora din urmă aflându-se calfele, căpătăierii, slujitorii etc.⁵³.

Revenind asupra populației alogene, din documentele statistice pe care le avem la dispoziție știm că din cei 1 345 de supuși străini, 369 se ocupau cu negustoria și 654 erau meșteșugari⁵⁴. Precizări până la detaliu se află despre populația evreiască. În 1832, cei 1 326 de evrei care se ocupau de negoț și meșteșuguri erau astfel împărțiți: 161 precupeți, 68

cârciumari, 58 rachieri și vutcari, 21 telali, 10 ahtarlâcari, 2 bogasieri, 27 boccegii, 2 cheresestegii, 15 lipscani, 5 tutungii, 46 zarafi, 4 biliargii, 22 casapi tejghetari, 29 negustori de picioare, 16 țiitori de moșii „și alte speculații“, 6 vânzători de sticlă, 20 calfe de negustori, 1 bucătar, 1 butnar, 2 baibacari, 1 cofetar, 1 cojocar, 114 croitori, 73 ciubotari, 12 cepregari, 1 ciubucciu, 3 fanaragii, 4 feredeieri, 6 giuvaergii, 2 lemnari, 9 pietrari, 2 pitari, 41 stoleri, 3 sahidacari, 11 teslari, 7 zugravi, 3 boiangii, 3 ceasornicari, 3 caingii, 5 tinichigii, 5 argintari, 6 alămari, 23 cușmari, 3 legători de cărți, 2 pălărieri, 5 făcători de vată, 14 harabagii, 143 calfe și slugi⁵⁵.

Până la următoarea catagrafică — cea din 1838 — unele informații oferite de alte surse documentare sugerează interesante considerații asupra aspectului edilitar și urbanistic al orașului Iași, cât și asupra unor implicații de ordin social. Din această categorie face parte și inițiativa administrației ieșene, din anul 1833, de a pietrui 17 dintre principalele artere ale orașului. Faptul acesta a impus o statistică specială a construcțiilor din capitala Moldovei — case, ateliere, prăvălii —, ea constituind și un bun prilej de a identifica și existența alogenilor. Cea mai importantă prezență a populației evreiești, raportată la topografia actuală a orașului Iași, se găsea concentrată astfel:

- străzile C. A. Rosetti și Ghica Vodă, cu 115 case și prăvălii, din care 54 evreiești, deci 47%;

- strada Anastasie Panu, cu 77 de case și prăvălii, din care 22 evreiești, deci 28%;

- străzile Cuza Vodă și Elena Doamna, cu 72 de case și prăvălii, din care 16 evreiești, deci 22%;

- strada I. C. Brătianu, cu 156 de case și prăvălii, din care 22 evreiești, deci 14%;

- ulița Cizmăriei, cu 30 de case și prăvălii, din care 4 evreiești, deci 13%;

- străzile Unirea, Universitatea Veche, Gh. Mârzescu, C. Negri și Col. Langa, cu 120 de case, din care 13 evreiești, deci 10%⁵⁶.

Între anii 1832 și 1838, Vistieria a fost confruntată cu rezolvarea unui număr important de reclamații, venite din partea populației, ceea ce a determinat o serie de modificări față de Catagrafia elaborată în anii 1831 — 1832. Aceste reclamații, unele dintre ele constituind adevărate studii monografice pentru diferite corporații, sunt de o importanță deloc neglijabilă în cercetările demografice.

Materialele documentare privind Catagrafia din 1838 reflectă progresul realizat în întocmirea unor lucrări de acest gen, tehnica și noile metode organizatorice folosite, abuzurile membrilor comisiilor și ale dregătorilor însărcinați cu această catagrafie, fuga țăranilor dintr-o localitate în alta, din cauza exceselor unor proprietari de moșii, schimbările survenite după 1832 în categoriile fiscale ale populației, evaziunea fiscală prin obținerea unei protecții străine etc. De fapt, tendința de a trece sub protecția unei puteri străine, pentru a scăpa de abuzurile administrației locale, este un fenomen foarte răspândit și de multe ori semnalat în documente.

Contrar așteptărilor, Catagrafia din 1838 are destule omisiuni, deosebit de importante pentru ceea ce ne interesează — alogenii —, deși ordinele, instrucțiunile și regulamentele elaborate cu acest prilej nu-i omit⁵⁷. În ceea ce-i privește pe supușii străini, situația întocmită la 1838 cuprinde următoarele date: 14 supuși ruși, 452 austrieci, 115 prusieni, 43 francezi, 29 britanici și 25 greci, însumând la un loc 678 de capi de familie. Dintre ei, 46 sunt pământeni, 79 au venit din Turcia cu protecție străină, iar restul de 553 au venit din diferite țări ale Europei, cu dovezi ale cetățeniei respective⁵⁸. Un extract întocmit în anul 1839, „privind dărilor pe care trebuie să le achite negustorii și meșterii patentari cu calfele lor, sârbo-bulgarii și evreii de prin orașele și târgurile Moldovei“, precizează existența la Iași a 3 675 de evrei, capi de familie, ale căror preocupări sunt comerțul și meșteșugurile, ce trebuie să plătească statului 220 500 de lei, aproape jumătate din suma totală (518 418 lei)⁵⁹, plătită în cele 13 ținuturi din Moldova și orașul Iași.

În perioada anilor 1838—1844, au apărut noi probleme în fața celor care elaborau lucrările de evidență fiscală. Experiența anilor trecuți dovedise insuficiența organizatorică; țiganii dezrobiți ai statului și ai clerului urmau să fie stabiliți fie în orașe și târguri, fie în mediul rural, mazilă-ruptașii trebuiau separați de preoți și de privilegiați, în fine, unele sate mici, cu o populație sub 15 capi de familie, urmau să fie desființate și unite cu altele mai mari etc. Probleme dificile puneau căpătăierii, ca și strămutarea locuitorilor de pe o moșie pe alta sau stabilirea lor în târguri și orașe (numeroși țărani se stabileau în mediul urban pentru a scăpa de obligația boierescului), înmulțirea târgurilor etc. Toate acestea au determinat Vistieria să înceapă lucrările catagrafiei încă din 1844⁶⁰, debutul făcându-l orașul Iași⁶¹.

Pentru istoricul populației din Moldova, a orașului Iași în special, Catagrafia din 1845 prezintă o importanță deosebită. Modul de întocmire — deși nu totdeauna uniform pentru întreaga suprafață a Principatului și cu datele răspândite în numeroase situații, existente în tot atâtea dosare⁶² — ne oferă posibilitatea unor concluzii interesante. Mai întâi de toate, un lucru este cert: populația orașului Iași a depășit cu mult cifra de 50 000, ea putând fi estimată (prin înmulțirea numărului de familii cu coeficientul 5, folosit în general pentru astfel de calcule) la aproape 63 000 de locuitori. Capitala Moldovei are o populație activă; 1 188 de negustori pământeni, 1 620 de meșteri pământeni, 995 de supuși străini implicați în aceleași domenii de activitate, doar 197 având și alte preocupări, 6 178 de evrei, din care 5 160 practică comerțul și meșteșugurile, reprezintă mai mult de 50% din numărul total de familii (12 579)⁶³ existent în Iași la 1845.

Populația alogenă are o pondere însemnată. Cei 995 de supuși străini (78 ruși, 482 austrieci, 175 prusieni, 34 francezi, 32 britanici și 194 greci) au preocupări foarte variate. Ei sunt avocați (3), arhitecți (4), farmaciști (19), ceasornicari (2), sculptori (2), ingineri, profesori de limbi străine, medici, „marșand de modă“, dascăli de chitară, profesori de dans, zugravi (Nicolae Livaditi), muzicanți, dascăli de cântări, „clavir maistru“, dascăl de clavir (Gh. Vivoschi), „clavirist“ (Albert Caudella), librar (Adolf Heining), dar și crâșmari, pantofari, vizitii, lăcătuși, cofetari, giuvaergii, argintari, făclieri, grămăticii (scriitori), caretași⁶⁴ etc.

Evreii, într-un număr mare de familii (6 178), sunt împărțiți în două categorii: 785 cu statut de supus străin și 5 394 raiale. În totalitate, ei activează ca meșteri sau negustori, prezența lor fiind foarte activă în 23 de ramuri⁶⁵. Obligațiile față de fisc ale pământenilor, supușilor străini și evreilor sunt diferite. În timp ce pământenii erau organizați în bresle și își achitau îndatoririle fiscale în raport de volumul afacerilor, supușii străini, cu toate că plăteau aceleași dări, se aflau într-o situație privilegiată față de localnici, ei fiind absolviți de o serie de obligații ce le-ar fi afectat mult interesele. În ceea ce privește pe evrei, situația lor era mult mai complicată; deoarece li se aplica un regim fiscal separat, achitat într-o manieră specială⁶⁶.

Până la Catagrafia din 1851, singurul document statistic important datează din 1849 și este un „Extrăct pentru negustorii și meșterii paten-tari, cu calfele lor și pentru bejenarii greco-sârbo-bulgari, veniți de peste Dunăre, precum și pentru evreii de prin târgurile Principatului“⁶⁷.

Informațiile pe care le cuprinde nu schimbă prea mult din ceea ce știam despre orașul Iași până la această dată: 2 000 de meșteri și negustori pământenii și 4 528 evrei. Dar numărul evreilor reprezenta aproape jumătate din numărul existent (10 509) în celelalte orașe și târguri ale Moldovei dintre Carpați și Prut.

Catagrafia populației „periodului al 4-lea” urma să se facă în anul 1852. Noul domn, Grigore Alexandru Ghica, dorind ca „așezarea birului” să poată intra în acțiune odată cu începerea anului 1852, pe de o parte, iar pe de alta, încercând să grăbească soluționarea unor situații dificile rezultate din „nevoia și povara ce sufăr unele sate, mai ales acele ce se alcătuiesc din mai mic număr de locuitori, prilejuită aceasta de deosebite împrejurări”, a hotărât, prin ofișul domnesc nr. 58, din 30 mai 1851⁶⁸, să se înceapă lucrările imediat. În acest sens, s-au tipărit instrucțiunile la Institutul Albinei⁶⁹ și au fost distribuite comisiilor odată cu ofișul domnesc.

Față de catagrafiile precedente, aceasta din 1851 reprezintă un progres evident, datorat, în mare parte, contribuției unor specialiști ca N. Șuțu și C. Negruzzi, director al Vistieriei la acea dată.

Activitatea comisiilor și a Vistieriei la elaborarea Catagrafiei din 1851 a avut ca rezultat un bogat material documentar⁷⁰; regretabil rămâne faptul că cea mai mare parte a lui — condicile propriu-zise ale recensământului și extrasele lucrate de Vistierie — s-a pierdut. O parte dintre documentele ce lipsesc au putut fi reconstituite după lucrările găsite în diferite dosare, încât, deși incompletă, ne putem face totuși o imagine despre populația orașului Iași. De exemplu, la 1851, orașul Iași avea 1 349 de meșteri pământenii, care activau în 23 de ramuri profesionale și peste 800 de negustori⁷¹. În ceea ce privește populația evreiască, din 5 936 de familii, doar 532 (mai puțin de 10%) aveau supușenie străină. Din rândul evreilor, 3 195 practicau comerțul și meșteșugurile, prezența lor fiind foarte activă în 35 și respectiv 69 de ramuri⁷². În ce-i privește, interesante sunt notațiile privind activitatea unor ateliere, personalul care era afectat în aceste ateliere și volumul afacerilor comerciale.

Ultimul recensământ — modern în adevăratul înțeles al cuvântului — s-a făcut în anul 1859, sub conducerea lui Ion Ionescu de la Brad. La acea dată — memorabilă pentru istoria românilor —, orașul Iași avea o populație de 65 745 de locuitori, din care meseriașii reprezentau 3 024, comercianții 462, supușii străini 1 092, evreii 7 865 (cifrele sunt date în capi de familie)⁷³. Din cei 34 183 bărbați și 31 562 femei, supușii străini

reprezentau 3 300, iar evreii 30 460 (circa 46% din total). În completarea acestui ultim recensământ vine și o „Tăbliță a negustorilor din capitala Iași“, care ne oferă, pentru începutul anului 1860, următoarea situație: 460 de negustori pământeni, 535 de negustori supuși străini (la aceștia adăugându-se, e greu de spus când, alți 132) și 2 998 de negustori evrei. Impozitul plătit de acești 4 000 de comercianți, pe trei luni de zile, aducea Vistieriei statului suma de 92 790 de lei⁷⁴.

Datele aduse în discuție probează că pe durata unui secol orașul Iași a făcut, din punct de vedere demografic, progrese notabile. În egală măsură, capitala Moldovei a devenit, în această perioadă de timp, un important centru comercial și meșteșugăresc, ce a constituit o ispititoare atracție pentru populația alogenă. Prezența elementului străin, venit în Principatele Române mai ales după 1774, odată cu îngrădirea monopolului economic otoman, a căpătat amploare la finele deceniului al III-lea al secolului XIX, odată cu declararea libertății comerțului exterior (1829). Noul statut economic al Moldovei și Țării Românești a făcut ca spațiul românesc să intre în orbita intereselor marilor puteri, fiind atras în circuitul de mărfuri european. Din acest motiv, producția agrară a fost orientată tot mai mult spre comercializare, fenomen ce a avut drept efect apariția unei importante pătri de negustori și meșteșugari străini, în târgurile și orașele românești, care alături de cei autohtoni au contribuit substanțial, în egală măsură, la stabilirea unor contacte cu lumea din afară și la prosperitatea economică din interior.

Din datele prezentate a reieșit foarte clar că procentul **cel** mai mare de supuși străini și evrei, din întreg Principatul, se afla la Iași. Prezența lor a avut un caracter benefic nu numai pentru domeniul economic, dar și pentru cel spiritual, printre supușii străini și evrei aflându-se arhitecți, profesori, ingineri, artiști, avocați ce au contribuit la dezvoltarea urbanistică și culturală a capitalei Moldovei, alogenii reușind să se integreze, cu destulă ușurință, în modul de viață românesc.

¹Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, Iași, 1985.

²Gh. Ghibănescu, *Catastihul Iașilor din 1755*, în „Ioan Neculce“, Iași, 1921, p. 5–40.

³Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, în *Populație și societate*, Cluj, 1972, p. 263–264.

⁴Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 15–16.

⁵P. Dimitriev, *Moldova în epoca feudală*, vol. VII, p. a II-a, Chișinău, 1975, p. 357–400.

⁶M. Costăchescu, *Contribuții pentru o cunoaștere statistico-istorică a Principatului Moldovei*, în „Ion Neculce“, nr. 5, 1925, p. 286–291.

⁷P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 244.

⁸Gh. Platon, *op. cit.*, p. 271.

⁹Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a târgurilor și orașelor moldovenești*, în *Populație și societate*, Cluj, 1972, p. 239.

¹⁰Academia Română, colecția Manuscrise, Mss. românesc nr. 504, „Condica Visteriei Moldovei pe sfertul octombrie 1803“; vezi și T. Codrescu, *Uricariul*, Iași, 1886, vol. VII, p. 241–377 și vol. VIII, p. 241–368.

¹¹A. St. Iași, colecția Manuscrise, nr. 57.

¹²*Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 166, op. 184, nr. 28.

¹³T. Codrescu, *Uricariul*, Iași, 1886, vol. VIII, p. 363–368.

¹⁴Arh. St. București, colecția Manuscrise, nr. 804. O copie a ei, executată în 1956, se află la Arh. St. Iași, colecția Manuscrise, nr. 1 634.

¹⁵Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 166, op. 184, nr. 21; vezi și Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1820*, în „Revista de statistică“, nr. 7/1967.

¹⁶Arh. St. București, „Achiziții Noi“, CCLIII/71.

¹⁷Gh. Platon, *op. cit.*, p. 277.

¹⁸Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 166, op. 584, nr. 21; vezi și Gh. Ungureanu, *op. cit.*; Gh. Platon, *op. cit.*, p. 322–323.

¹⁹„Ioan Neculce“, fasc. 7, Iași, 1929, p. 140–141. Originalul se găsea în 1955 la București, la Biblioteca „Nicolae Bălcescu“, între documentele neinventariate, primite din colecția lui Gh. Ghibănescu.

²⁰Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 680/72.

²¹Gh. Ungureanu, *Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturdza Voevod*, în „Revista Arhivelor“, tom. VI, partea 1, București, 1944, p. 47–59.

²²Arh. St. Iași, colecția Litere, condica litera K/110, f. 44.

²³*Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 166, op. 188, condica 23.

²⁴Gh. Ungureanu, *Documente relative la...*, p. 50–51; vezi și C. Turcu, în *Observări asupra Catagrafiei sudităilor din Moldova, pe anii 1824–1825*, în *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. II, București, 1956, p. 129–159; Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, Iași, 1985, p. 110–128.

²⁵ Un exemplu semnificativ în acest sens privește pe cunoscutul jurist Cristian Flechtenmacher, tatăl muzicianului de mai târziu, Alexandru Flechtenmacher: „nr. 477, Cristian Flechtenmacher, nația: neamț, născut: în Brașov, de religie: luteran, vremea venirii: de 12 ani, adeverința: patentă K. K. Agenții, din 1 ianuarie 1823, sub nr. 277, fizionomia: ochi căprui, părul galben, portul: nemțesc, vârsta: 40 ani, starea: însurat cu nemțoaică, statornicit: în casa cu chirie, breasla: pravilist, s-au cercetat: la 3 decembrie 1824, hotărârea comisiei: cu o vadea hotărâtă, poate rămâne aici sub numire de sudit, înnoindu-și însă pașaportul“ (f. 582–583).

²⁶ Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 143/124.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, colecția Manuscrise, nr. 1 491. O „obștească vedomostie“ a se vedea în fondul de arhivă al Vistieriei Moldovei, tr. 644, op. 700, dosar 588, f. 59, și colecția Documente, P. 252/37.

²⁹ La 10 septembrie 1827, Ioan Sandu Sturdza emite un document în care precizează modul de elaborare a Regulamentului ce trebuia să stea la baza întocmirii recensământului populației. Comitetul desemnat pentru elaborarea Catagrafiei și-a început lucrările, din care nu se mai păstrează decât câteva texte răzlețe (Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1 352, op. 1 535, condica 1 270, f. 18–19; *ibidem*, colecția Manuscrise, nr. 1 419). O scrisoare a lui Iordache Bușenescu, care lucrase la Regulamentul amintit, către o cunoaștință a sa, cuprinde date despre „câți locuitori sunt în țară“ la 1827, dar și alte amănunte, de genul acesta: „... țara este atât de jalnică pentru că de la domn și până la ocolaș, toți îi dezbracă și-i chinuiesc ca să dea ce nu au, au ajuns unii să fugă în țara turcească, alții în vecinătate și satul ce scotea 100 de pluguri, acum are 3 pluguri. Iată ce au pățit broaștele când au ridicat împărat cocostârcul“ (V. Panopol, „Două scrisori necunoscute ale spătarului Iordache Bușenescu“, în „Arhiva Românească“, vol. X, p. 356).

³⁰ Gh. Ungureanu, *Documente statistice din anii 1820–1859 aflate în păstrarea Arhivelor Statului de la Iași*, în „Revista Arhivelor“, nr. 1/1963, p. 206–221.

³¹ Arh. St. Iași, colecția Litere, dosar litera I, nr. 9, f. 1–144.

³² *Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 560, f. 53; vezi și Maria Holban, *Un raport francez despre Moldova (1828) al consulului Lagan*, în „Buletinul Comisiei istorice a României“, IX, București, 1930, p. 147–184.

³³ *Ibidem*, colecția Litere, dosar litera S, nr. 51, f. 25–26; fond Isprăvnicia Neamț, dosar 116, f. 1.

³⁴ *Ibidem*, litera V, nr. 65, f. 1–2.

³⁵ *Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 560, f. 55–56.

³⁶ *Ibidem*, colecția Litere, litera V, nr. 65, f. 1–2.

³⁷ *Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 560, f. 55–56.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, colecția Litere, dosar litera P, nr. 211. În acest dosar se află toate documentele privind tehnica alcătuirii catagrafiei.

⁴¹ Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 1–30 și tr. 875, op. 997, dosar 140–164; fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 98.

- ⁴²*Ibidem*, colecția Litere, dosar litera P, nr. 211, f. 29–38.
- ⁴³*Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 95, tom IV, f. 1–2.
- ⁴⁴*Ibidem*, tr. 885, op. 1 011, nr. 233, f. 109.
- ⁴⁵*Ibidem*, colecția Litere, dosar litera P, nr. 211, f. 29–38 și fond Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, dosar 95, tom IV, f. 1–2.
- ⁴⁶*Ibidem*.
- ⁴⁷*Ibidem*, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, op. 1 011, dosar 231, 232, 233.
- ⁴⁸Gh. Platon, *op. cit.*, p. 283.
- ⁴⁹Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 875, op. 897, dosar 259.
- ⁵⁰*Ibidem*, colecția Documente, P. 46/28.
- ⁵¹*Ibidem*, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 28.
- ⁵²*Ibidem*, Vistieria Moldovei, tr. 644, op. 708, condica 524, f. 21–22.
- ⁵³*Ibidem*.
- ⁵⁴Gh. Platon, *op. cit.*, p. 327.
- ⁵⁵Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, op. 1 016, nr. 244.
- ⁵⁶N. A. Bogdan, *Uliți din Iași*, în „Ioan Neculce“, nr. 5, 1925, p. 43–44.
- ⁵⁷Arh. St. Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 512, f. 15; fond Vistieria Moldovei, tr. 1 316, op. 1 488, dosar 225, f. 4–6 și 13–15.
- ⁵⁸*Ibidem*, Vistieria Moldovei, tr. 1 316, op. 1 488, condica 1 295.
- ⁵⁹*Ibidem*, tr. 1 423, op. 1 619, dosar 1036.
- ⁶⁰*Ibidem*, tr. 1 352, op. 1 535, dosar 254.
- ⁶¹*Ibidem*, f. 105.
- ⁶²*Ibidem*, tr. 1 423, op. 1 619, condica 116 (pentru toate stările nesupuse dărilor); *ibidem*, condica 1 015 (prescrierea birnicilor și a dezrobiților țigani); *ibidem*, condica 1 017, f. 75–76 (prescrierea negustorilor din Iași); *ibidem*, condica 1 018 (prescrierea meșterilor); *ibidem*, condica 1 019 (supușii străini); *ibidem*, condica 1 033, f. 237–274 (evrei).
- ⁶³*Ibidem*, condicile 1 017, 1 018, 1 019 și 1 035.
- ⁶⁴*Ibidem*, condica 1 019.
- ⁶⁵*Ibidem*, condica 1 035, f. 237–274.
- ⁶⁶N. Corivan, *Organizarea financiară a Moldovei de la 1832 la 1849*, în AIIA, vol. III, 1966, p. 182–185; vezi L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii“, an. XVI, 1963, nr. 2, p. 281–304.
- ⁶⁷Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1 423, op. 1 619, nr. 1 054.
- ⁶⁸*Ibidem*, tr. 1 621, op. 1 834, dosar 259, f. 9–22.
- ⁶⁹*Instrucțiuni povățuitoare comisiilor întrunite întru facerea Catagrafiei locuitorilor țării pentru periodul al patrulea*, Iași, Institutul Albinei, 1851, 13 p.
- ⁷⁰Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1 768, op. II, 2 018; tr. 1 352, op. 1 535, dosarele de la nr. 273–287 și tr. 1 621, op. 1824, dosarele de la nr. 259–321.
- ⁷¹*Ibidem*, tr. 1 768, op. 2 018, condica 914.
- ⁷²*Ibidem*, condicile 901 și 960.
- ⁷³*Lucrările statistice ale Moldovei*, cap. II, *Populația pe anii 1859–1860*, Iași, 1860, p. 106–114.
- ⁷⁴Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1 768, op. II, 2 018, condica 1 599.

IMPORTANȚA CATAGRAFIEI DIN ANII 1824–1825 PENTRU PROBLEMA SUDIȚILOR EVREI DIN MOLDOVA

STELA MĂRIȘ

Statistica sudiților din Moldova din anii 1824–1825 n-a făcut până-n prezent, decât cu rare excepții, obiectul unui studiu special în istoriografia românească. Voluminoasa condică a catagrafiei sudiților din Moldova din anii 1824–1825, depozitată la Arhivele Statului din Iași, n-a fost încă publicată, iar prețioasele ei date economice, sociale, politice, demografice, etnografice, juridice, religioase și culturale despre sudiți n-au fost valorificate decât sporadic și incomplet. Importanța ei din punct de vedere istoric a fost semnalată de C. Turcu în lucrarea specială: *Observări asupra catagrafiei sudiților din Moldova pe anii 1824 și 1825*¹, iar valoarea ei demografică cu referire specială la sudiții de naționalitate elină din Moldova a fost reliefată de noi într-un studiu special publicat la Atena, în anul 1979².

Importanța catagrafiei în discuție pentru sudiții evreii din Moldova este deosebită și, după știința noastră, în afara studiilor generale pe care le-am consacrat supușilor străini din târgurile și orașele moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea³, în care am relevat însemnătatea excepțională a sursei citate, n-a făcut, din acest punct de vedere, până acum, obiectul unui studiu aprofundat.

Din capul locului se impune precizarea că termenul de „catagrafie” folosit până-n prezent în istoriografia românească pentru statistica sudiților din Moldova din anii 1824–1825 este impropriu. Catagrafia era numai un recensământ fiscal, în timp ce statistica în discuție a fost un recensământ general și nu fiscal. A izvorât din rațiuni politice, de unde și caracterul ei special, determinat de importanța pe care o dobândise problema supușilor străini în Principatele Române după anul 1821.

Prin supușii străini sau așa-numiții „sudiți“ (termenul vine de la italianescul „sudditti“) se înțelegeau cetățenii străini sau locuitorii autohtoni aflați pe teritoriul român sub protecția unui consulat străin, în baza regimului juridic excepțional instituit prin tratatele încheiate de Imperiul Otoman cu statele europene în secolele XV–XIX.

Recensământul supușilor străini din Moldova din anii 1824–1825 a fost o acțiune politică, care s-a încadrat în riguroasa revizuire a tuturor străinilor din Principate, ordonată de Poarta otomană după revoluția din anul 1821. După înfrângerea insurecției grecești, verificarea listelor supușilor străini din Imperiul Otoman a fost unul din punctele principale înscrise în programul politic al Sultanului Mahmud⁴.

Plângerile Porții că sudiții au provocat mișcarea de la 1821 se întemeiau pe abuzul cu patentele de protecție străină acordate de consuli supușilor săi și pe prezența grecilor în personalul tuturor consulatelor⁵.

Încă din anul 1822, pentru a-i pedepsi pe sudiții greci, care au jucat un rol însemnat în evenimentele din anul 1821, Poarta a ordonat verificarea tuturor străinilor din Moldova, dispoziție repetată prin scrisoarea vizirială din 24 august/5 septembrie 1824 adresată domnitorului Moldovei Ioniță Sandu Sturdza. Sultanul a ordonat să fie verificați sistematic toți sudiții din Principat, iar cei frauduloși să fie expulzați peste graniță⁶.

Prin urmare, recensământul din anii 1824–1825 a fost determinat de motive politice și i-a avut în vedere numai pe supușii străini. Trebuia verificată autenticitatea actelor în baza cărora dobândiseră protecția străină. Varietatea datelor chestionarului la care trebuia să răspundă fiecare sudit probează rigurozitatea acțiunii. Aceste date priveau: numele și prenumele sau porecla, naționalitatea, locul nașterii, religia, timpul de când a venit în Moldova, actele prin care dovedea calitatea de supus străin (pașaport, patentă consulară), fizionomia, rezoluția prin care i se recunoștea sau i se contesta calitatea de sudit. Judecând după datele chestionarului citat, este cea mai completă statistică a sudiților din Moldova din veacul trecut. S-au strâns în felul acesta o mulțime de informații despre sudiți, de ordin economic, demografic, juridic, religios, etnografic, social și cultural. Această extraordinară bogăție informațională conferă statisticii din anii 1824–1825 o importanță excepțională, diferențiind-o net de catagrafiile obișnuite ale epocii, cu caracter prevalent fiscal. Statistica permite o adevărată radiografiere a structurilor

economice, sociale, demografice ale populației evreiești (trecută la protecții străine) din târgurile și orașele moldovenești din primul pătrar al secolului trecut. Date fiind datele amănunțite ale chestionarului menționat și ținând cont de faptul că sudiții evrei erau cei mai numeroși la acea dată dintre toți sudiții, statistica în discuție reprezintă un document unic sub raportul valorii, bogăției, varietății și veridicității informațiilor care-i privesc. Din considerentele enunțate, socotim necesar să analizăm mai îndeaproape prețiosul document statistic la care ne referim, relevând importanța sa excepțională pentru cunoașterea situației sudiților evrei din Moldova în primul pătrar al veacului trecut. Demersul nostru științific se constituie într-o premieră, statistica respectivă, inedită, după cum am mai arătat, nemaifiind cercetată, sub acest unghi, în istoriografia noastră.

În cele ce urmează, vom prezenta succint împrejurările istorice în care s-a desfășurat recensământul de care ne ocupăm, împrejurări care pun și mai bine în lumină caracterul special al statisticii sudiților din Moldova din anii 1824–1825.

Încă din vara anului 1822, în baza firmanelor Porții, în numele domnitorului Ioniță Sandu Sturdza, caimacamii săi au ordonat ispravnicilor de pe la ținuturi să treacă la verificarea tuturor supușilor străini din Principat⁷. S-a înființat un comitet central de cercetare a sudiților și s-au redactat instrucțiuni amănunțite de înregistrare, indicând menționarea numelui, poreclei, locului de origine, a timpului de când locuia în Moldova, a ocupației și a scopului venirii în Principat.

Revizuirea tuturor sudiților s-a complicat însă datorită faptului că Poarta otomană a condiționat retragerea parțială a trupelor sale de ocupație de acordarea de garanții scrise de către Domnitor și Divan că ordinea publică va fi menținută în cazul evacuării Principatului⁸. Domnitorul Ioniță Sandu Sturdza s-a văzut atunci obligat să raporteze Porții că Divanul țării refuză să dea o asemenea garanție atâta timp cât nu are posibilitatea să-i oblige pe sudiții din Moldova să respecte legile locale⁹. În consecință, Poarta i-a invitat pe ambasadorii puterilor europene acreditați la Constantinopol să ordone consulilor din Moldova să procedeze, împreună cu autoritățile locale, la o nouă și foarte riguroasă examinare a situației tuturor străinilor din Principat¹⁰. Guvernul austriac l-a delegat în acest scop pe baronul Fleischhagl von Hakenau, consulul general al Austriei la București, să se ocupe de chestiunea

revizuirii supușilor austrieci din Moldova, întrucât agentul consular austriac J. Lipa refuzase să colaboreze cu autoritățile moldovene în această acțiune, legată direct de evacuarea Principatului de trupele otomane¹¹.

Concomitent cu scrisoarea vizirială din 24 august/5 septembrie 1824 de verificare sistematică a sudiților, în fine, Poarta a ordonat retragerea parțială a trupelor otomane de ocupație din Moldova. La Iași, s-a instituit un nou comitet special de revizuire a sudiților, alcătuit din boieri numiți de Domnitor și dintr-un delegat al Agenției consulare austriece, ca reprezentant al tuturor consulatelor străine din Moldova. De asemenea, au fost desemnați pe la ținuturi boieri însărcinați cu înregistrarea și verificarea sudiților¹². Desprindem cu ușurință din poruncile domnești și din adresele comitetului din Iași instrucțiunile care au stat la baza alcătuirii recensământului sudiților. Astfel, prin poruncile repetate adresate de comitet, în anul 1824, paharnicului Ion Strat, însărcinat cu recensământul sudiților de la ținutul Cârligăturii, i se atrăgea atenția: „să nu scape din vedere cea mai mică relație“ cu privire la fiecare sudit în parte; să indice protecția de care depindea, recomandându-i, totodată, să facă o cercetare amănunțită a împrejurărilor în care dobândise protecția străină. Se aveau în vedere, mai ales, persoanele a căror supușenie străină era dubioasă. Pentru „așa-ziși“ suditi, care proveneau, însă, în realitate, din rândul autohtonilor, i se cerea să cerceteze locul nașterii, proveniența și să trimită săptămânal la Iași rezultatul investigațiilor sale, împreună cu lista persoanelor înregistrate¹³.

La fiecare ținut, trebuiau cercetați mai întâi supușii austrieci, ca fiind cei mai numeroși. În privința supușilor francezi și prusieni, mai puțin numeroși, s-a hotărât să fie verificați la Iași.

Cele mai multe persoane care dețineau patente de suditi austrieci fiind de naționalitate evrei, se înțelege că acestea au fost primele cercetate, atât la Iași, cât și pe la ținuturi.

Recensământul sudiților din Moldova a început la sfârșitul lunii iulie 1824, mai întâi în capitală, apoi pe la ținuturi și a durat până la 25 martie 1825. La sfârșitul lucrărilor s-a procedat la o revizuire generală a tuturor sudiților, pe baza căreia s-a definitivat situația statistică pe întreaga țară. Rezultatul recensământului s-a concretizat într-o voluminoasă condică, legată în roșu, însumând 585 de pagini, intitulată: „Catagrafia sudiților din Moldova. 1824–1825“, păstrată până astăzi la Arhivele Statului Iași.

La 7 aprilie 1825¹⁴, pe baza datelor recensământului sudiților, domnitorul Ioniță Sandu Sturdza a alcătuit un amplu și documentat memoriu adresat Porții otomane, în care se dezvăluiau abuzurile consulare cu patentele de protecție străină acordate de consuli pământenilor și se solicita intervenția Porții pe lângă guvernele statelor europene pentru încetarea lor și respectarea tratatelor în vigoare.

Se cuvine să relevăm faptul că în baza acestor tratate, numite și *capitulații*, încheiate de Imperiul Otoman cu statele europene, supușii străini sau așa-numiții *sudiți* beneficiau de o serie de imunități și de privilegii sub raport juridic, fiscal și vamal, rămânând, în același timp, supuși legilor țării lor de origine.

Prin urmare, nu este de mirare faptul că ipostaza de sudit a devenit curând o condiție râvnită și de autohtoni, printre care se înregistrează chiar unii cu ranguri de dregătorie, deci din rândul stărilor privilegiate (boieri etc.), într-o epocă caracterizată prin nesiguranță și lipsă de stabilitate politică. Astfel, a apărut în rândul supușilor străini categoria așa-numiților *protejați* sau *Schutzgenossen*-ilor. Prin *protejați*, spre deosebire de supușii veritabili, care erau cetățeni străini provenind din țara de origine și având naționalitatea statului respectiv, se înțelegeau persoanele autohtone (evrei, armeni, greci, bulgari, moldoveni) care au obținut patenta de supus al unei protecții străine prin fraudă sau abuz. Îndeosebi, evreii pămâneni și cei veniți în număr crescând după anexarea Galiției de către Austria (1772), unde erau numeroși, și n-au putut rezista rigorilor politicii iosefiniste, pentru a se pune la adăpost în Moldova de vexațiunile unei administrații feudale abuzive, au cumpărat cu bani protecția străină sau sudiția¹⁵.

Alții au trecut la supușenia străină, austriacă mai ales, pentru a scăpa de plata anumitor impozite¹⁶, alții din motive juridice, pentru că jurisdicția consulară părea mai puțin parțială și mai expeditivă¹⁷, iar alții pentru garantarea rambursării capitalurilor împrumutate, o protecție străină având după unii chiar o valoare mai mare decât aceea a unui titlu de ipotecă¹⁸.

Se înțelege că și alte etnii au adoptat această ipostază avantajoasă, ca de pildă: armenii, grecii din orașele Peninsulei balcanice, sud-slavii imigrați la noi în urma războaielor ruso-turce.

Până la 1800 fenomenul nu are intensitate prea mare, după 1800 el ia însă proporții deloc neglijabile.

Statistica sudiților din Moldova din anii 1824–1825 a dezvăluit pentru prima dată, cu informații concrete, proporțiile acestui proces cu multiple repercusiuni economice, sociale, politice. Din totalul de 2 282 de capi de familie, numărul real al sudiților pe întreaga Moldovă nu era mai mare de 510 capi de familie. Restul de 1 772 de capi de familie proveneau din rândul negustorilor și meșteșugarilor autohtoni cei mai înstăriți, fie de rit creștin, mozaic sau armean.

Global, față de catagrafia din anul 1820, se constată o creștere sensibilă a numărului sudiților, în general, iar în privința sudiților evrei se constată o dublare a numărului acestora. Fenomenul poate fi explicat atât prin dislocarea lor din fosta Polonie (Galiția) și din Rusia și coborârea lor în Moldova, în județele din nordul țării și în capitala Moldovei, cât și, mai ales, prin procesul semnalat de trecere a unui număr mereu crescând de evrei autohtoni și imigrați la protecția străină.

Fiecare sudit a fost înregistrat cu ocazia recensământului într-un formular, după următorul chestionar: iată, de pildă, fișa suditului austriac, farmacist, MIHEL BUROH, evreu de origine, domiciliat în Iași:

Numele și prenumele: MIHEL BUROH¹⁹

Nația: jidov

Născut: în Cernăuți

Lege: jidovească

Vremea venirii: De 28 de ani

Adeverința: Patenta K. K./Aghenții din 1 Ghenar 1823 sub no. 253

Fizionomia: om scurt, ochii negri, părul sur

Portul: moldovenesc

Stare: Însurat cu o femeie din Cernăuți

Statormicia: Șede în dugheană cu chirie

Breasla: spițer

Data cercetării: S-au cercetat: 1824

Rezoluția: „Fiindcă este venit aice de 28 de ani să socotește ca pământean, cu toate acestea poate să rămâie în hotărâtă vadă supt numire de sudit“.

Că evreii erau cei mai numeroși sudiți o confirmă și tabelul ce urmează, alcătuit pe baza datelor catagrafiei, care prezintă situația supușilor străini din Moldova, după apartenență etnică.

*Originea etnică a sudiților din Moldova
potrivit datelor catagrafiei din anii 1824–1825*

Originea etnică	Număr (capi de familie)	Originea etnică	Număr (capi de familie)
Români	321	Sârbi	66
Evrei	844	Unguri	42
Ruși	170	Francezi	26
Germani	152	Bulgari	26
Armeni	137	Lipoveni	20
Greci	106	Italiani	11
Polonezi	97	Elvețieni	4
Olandezi	1	Spanioli	1
Danezi	1	Sași	2
Macedoneni	1	Caramanlâi	1
		Secui	2
TOTAL:		2 031 (capi de familie)	

Restul de 251 de persoane până la totalul de 2 282, respinse de la protecția austriacă și neadmise nici la alte protecții străine sau care singure, de la sine, s-au retras de la protecția unui consulat străin și s-au declarat pământeni impozabili, nu au menționată apartenența etnică, dar după nume, unii pot fi considerați evrei de origine. De exemplu: Bercul Haham (Roman), Mihel Volf Pereț (Bacău), Herșcul Jidovul (Putna), Solomon Jidov (Tecuci), Herșcu Șloimovici și Irimia Șloimovici (ținutul Cârligătura), Avram Moisa Rozenștein (Dorohoi) și mulți alții.

Din datele tabelului de mai sus se constată că din punct de vedere etnic sudiții constituiau o categorie eterogenă și că majoritatea erau evrei (844 de capi de familie dintr-un total de 2 031).

După datele catagrafiei, numărul total a sudiților evrei din Moldova la 1824–1825 ar fi deci de 844 de capi de familie. Cifra respectivă nu trebuie însă privită ca *absolută*. După cum rezultă din extractul final, din 25 martie 1825, alcătuit la sfârșitul recensământului, din totalul indicat lipsesc „acei ce au rămas necercetați din pricină că nu s-au înfățoșat” la comisiile de verificare. Se mai adaugă la acesta un număr însemnat din rândul celor 265 de persoane respinse de însăși Agenția Chesaro-crăiaască din Iași de la protecția austriacă, pe motiv că nu îndeplineau condițiile cerute pentru calitatea de sudit austriac.

Sub aceste rezerve și în limitele datelor de care dispunem, vom încerca în rândurile care urmează să desprindem din datele statisticii din 1824–1825 unele observații și constatări cu privire la numărul, protecția, proveniența, ocupația, repartitia teritorială ș.a. ale sudiților evrei din Moldova în perioada care face obiectul atenției noastre.

În privința numărului, se mai observă că sudiții evrei, în număr de 844 de capi de familie, reprezentau un procent de 37% față de numărul total al sudiților din Moldova și un procent de 18% față de numărul total al evreilor pământeni din Principat²⁰. În comparație cu anul 1820, când, potrivit datelor catagrafiei generale a populației din Moldova din același an, numărul total al sudiților evrei era de 484 de capi de familie (din totalul de 1 935 de sudiți capi de familie), în anii 1824–1825, adică în decurs de 4–5 ani, se constată aproape o dublare a numărului lor. Această creștere apreciabilă trebuie pusă atât pe seama unor noi imigrări din Galiția, Bucovina, Basarabia, cât și, mai ales, pe seama trecerii frauduloase la protecția austriacă, rusă și franceză a evreilor raiele (pământeni), născuți și crescuți în Moldova, și a trecerii la protecția austriacă și rusă a evreilor imigrați anterior, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, din Galiția, Bucovina și fosta Polonie, veniți în Moldova de 30–35 de ani sau mai puțin. Un exemplu concludent în acest sens ni-l oferă orașul și ținutul Botoșani, care în anii 1824–1825 se situează pe locul doi ca număr după capitala țării și care înregistrează o dublare a numărului sudiților evrei de la 82 de capi de familie în 1820 la 166 în 1824. Analizând protecția celor 166 de sudiți evrei din Botoșani, se constată că 104 aparțineau de protecția austriacă, 41 de cea franceză, 20 de cea rusă și unul de cea prusiană. Din cei 104 sudiți austrieci: 48 proveneau din evreii născuți chiar în Botoșani, deci erau evrei pământeni care au trecut la protecția austriacă pentru a beneficia de privilegiile conferite de calitatea de sudit chesaro-crăiesc pe teritoriul Moldovei, 36 erau veniți din Galiția, în special din localitățile Sneatyn, Brodi, Horodenca, Lemberg ș.a., fie „de copil cu părinții săi“, fie singur, cu o vechime de 2 până la 40 de ani, alți 17 erau veniți din Bucovina, din localitățile: Cernăuți, Suceava, Sadagura, Tg. Siret, de 12 până la 20 de ani.

Din cei 41 de sudiți francezi: 31 erau evrei născuți în Botoșani sau în alte localități din Moldova, iar 10 erau evrei născuți la Lublin, Zamósc, Lencic, în Galiția și fosta Polonie, veniți de 11–25 de ani în Principat. Evident că dobândiseră pe căi ilegale protecția consulatului francez din Moldova, pentru a beneficia de privilegiile conferite de condiția de sudit

francez. Cei 79 (48 + 31) de evrei pământenii, născuți chiar în Botoșani, care trecuseră la protecția austriacă și franceză, îngroașă numărul total al supușilor străini din Botoșani. Se constată că dobândirea ilegală a protecției străine de către evreii pământenii constituia un mijloc de creștere a numărului celor înscrși pe listele sudiților din orașele și târgurile Moldovei. Sistemul transformării patentelor de protecție într-un obiect de speculă, devenit rentabil, a și fost practicat pe scară largă de consuli străini din Principate²¹.

Statistica la care ne referim mai permite interesante observații cu privire la repartitia teritorială pe ținuturi și apartenența la protecții străine a sudiților evrei din Moldova.

Sugestivul tabel ce urmează mai jos, alcătuit pe baza datelor statisticii în discuție, prezintă și mai concludent situația respectivă:

Tabelul II

*Repartitia teritorială și apartenența la protecții străine
a sudiților evrei din Moldova pe anii 1824–1825*

Nr. crt.	Ținuturile	Protecția				Total general
		Austriacă	Rusă	Franceză	Prusiană	
1	Orașul și ținutul Iași	253	144	32	4	433
2	Cârligătura	7	2	–	–	9
3	Hârlău	10	1	–	–	11
4	Botoșani	104	20	41	1	166
5	Dorohoi	31	1	2	–	34
6	Herța	24	–	1	–	25
7	Suceava	28	1	–	–	29
8	Neamț	34	3	–	–	37
9	Roman	31	9	–	–	40
10	Bacău	10	6	2	–	18
11	Putna	7	–	–	–	7
12	Tecuci	3	1	–	–	4
13	Covurlui	1	–	–	–	1
14	Tutova	8	–	–	–	8
15	Vaslui	11	5	–	–	16
16	Fălciu	4	2	–	–	6
Total general		566	195	78	5	844

După cum era de așteptat, cei mai mulți sudiți evrei găzduia capitala Moldovei, 433 de capi de familie, urmată pe locul II de orașul Botoșani,

cu 166 de capi de familie și pe locul III de orașul Roman, cu 40 de capi de familie. Rezultă că cei mai mulți se aflau în mediul urban, unde-și puteau desfășura cu succes ocupațiile lor lucrative, comerțul și meseriile. De asemenea, prezența lor în număr mare în ținuturile Botoșani, Dorohoi și Herța, ținuturi din nordul țării, se explică prin vecinătatea cu Galiția și Bucovina, de unde-și trăgeau originea cei mai mulți sudiți evrei. Poziția favorabilă a Botoșanilor, situată între capitala Moldovei și granița galițiană, nu departe de Cernăuți, a atras negustori străini, în majoritate evrei, armeni, greci, care participau la comerțul cu statele germane, în special²². Prezența în număr mare în Botoșani, al doilea oraș ca importanță comercială după Iași, a sudiților evrei nu era deci întâmplătoare.

Sub raportul apartenenței la protecțiile străine, se constată cu ușurință și perfect explicabil, dacă avem în vedere locul lor de origine, că majoritatea sudiților evrei aparțineau de protecția austriacă: 566 de capi de familie, urmată de cea rusă, cu 195 de capi de familie și de cea franceză cu 78 de capi de familie, pe ultimul loc situându-se protecția prusiană, cu 5 capi de familie. Prin urmare, cei mai numeroși erau sudiții austrieci care proveneau în cea mai mare parte din Galiția, în total 448 de capi de familie, după cum urmează: 58 din Sneatyn, 54 din Tismenița, 37 din Brodi, 20 din Stanislau, 13 din Horodenca și 286 din diverse alte localități galițiene.

Importanța catagrafiei din anii 1824–1825 se relevă și pe planul ocupației sudiților evrei din Moldova în perioada cercetată. Impresionează de la prima vedere extraordinara diversitate a ramurilor de comerț și a meseriilor practicate de aceștia. Informațiile statisticii din 1824–1825 confirmă aprecierile călătorilor și consulilor străini din Principate în această privință. Expresia „negustori de tot ceea ce se vinde sau se cumpără“, cu care îi va caracteriza la mijlocul veacului trecut consulul francez din Iași, Guérault²³, nu se aplică nicăieri mai fericit ca în cazul negustorilor sudiți evrei din Moldova. O primă constatare: în marea și zdrobitoarea lor majoritate, sudiții evrei se ocupau cu comerțul. Astfel, din totalul de 844 de capi de familie sudiți evrei: 654 practicau comerțul, 167 meseriile, 17 alte profesii, unui număr de 6 capi de familie nu li se menționează ocupația. De asemenea, din datele statisticii se observă că din totalul de 924 de negustori sudiți de diverse etnii, mai bine de trei sferturi erau evrei. Cei 654 de negustori sudiți evrei erau diversificați într-o gamă foarte largă de ramuri de negoț (62), cele mai reprezentative fiind: comerțul de băuturi, negoțul de „lipscăni“ și comerțul de mărun-

țișuri („ahtarlăcuri“), urmate apoi de ramurile mixte: negustori de vite și de băutură („horelcă și vin“); negustori de vite, producători și vânzători de băutură spirtoasă; negustori de vite și arendași de imășuri, cu anul; negustori de vite, de piei de vacă și de ale produse animaliere; lipscani și negustori de vite; lipscani, negustori de vite (mai ales de boi și vite pentru export) și arendași de moșii; negustori de băutură, de vite și arendași de moșii, cu anul ș.a.

Din capul locului se impune o precizare: o delimitare riguroasă între diferitele ramuri de negoț este foarte dificilă, pentru că, de cele mai multe ori, suditul evreu îmbrățișa simultan mai multe ramuri de negoț. El putea fi în același timp: negustor de vite, de băutură și arendaș de imășuri, cu anul; negustor de vite, de băutură și cherestea și arendaș de moșii cu anul; negustor de vite, lipscan și arendaș de moșii și de alte venituri: distilării de alcool, mori etc. Câteva exemple sunt foarte concludente în acest sens. De pildă: suditul evreu Leiba Faibiș, supus francez din Botoșani, era negustor de vite, de băutură („vinaț și holercă“) și arendaș al „moșiilor și acareturilor mănăstirilor grecești“ de la ținutul Botoșani și al veniturilor distilărilor de alcool („cfitul căldărilor“) de la același ținut²⁴, iar suditul austriac Șmil Orenstein, fiul lui Marcus Orenstein, domiciliat tot în Botoșani, „se neguțitorește cu lipscănie, cu boi de negoț“, fiind și arendașul a două moșii de la acel ținut²⁵; Haim, fiul lui Froim, supus francez, domiciliat tot în Botoșani, „se neguțitorește cu marfă de Viena și vite de negoț“²⁶. În cazul sudiților evrei se poate vorbi, deci, de practicarea simultană a mai multor ramuri de negoț nu întotdeauna înrudite, precum și a unora înrudite. Întâlnim frecvent cazuri de acest ultim tip: casapi și negustori de vite, negustori de vite și de piei de vite sau de alt fel de animale, lipscani și postăvari.

Că negustorii sudiți evrei reprezentau o categorie orășenească însemnată ca pondere economică ne-o dovedește și prospera lor situație materială, mai ales a acelor din ținuturile de nord ale Moldovei: Botoșani-Suceava-Dorohoi, unde se practicau simultan negoțul de vite pentru export, de băutură, lipscănia sau negoțul de cherestea cu arendarea de imășuri și moșii sau părți de moșii sau arendarea de diverse venituri (velnițe, cârciumi, mori). Faptul este interesant și semnificativ. El denotă că din comerț se putea procura capitalul necesar investiției lui în arenzi. Unii negustori sudiți evrei din ținuturile de nord ale Moldovei erau nu numai printre cei mai bogați, dar și printre cei mai influenți. Ilustrativ este cazul negustorului Leiba Faibiș, sudit francez, proprietarul mai

multor case, a trei dugheni în Târgul Vitelor din Botoșani²⁷, al unui loc și al unei alte dughene vechi de lemn, tot în Botoșani, donate de boierul Nicolae Hrisoverghi biv vel logofăt²⁸. Potrivit unei corespondențe consulare franceze din anul 1825²⁹, Agenția austriacă ar fi dorit să-l atragă sub protecția sa, datorită „influenței foarte mari pe care o avea în Botoșani“, influență bazată pe averea de care dispunea.

De o bună situație materială se bucurau și frații Israil, Șmil și Bercul Focșăneanu, sudiți austrieci, toți trei negustori lipscani și arendași de moșii la ținutul Sucevei. Aveau în proprietate privată imobile urbane în Fălticeni și în Focșani, și anume „dughene și casă de piatră în Fălticeni“ și, separat, o casă în Focșani, numindu-se Focșăneni după șederea lor îndelungată în acea locuință³⁰.

Suditul francez din Botoșani, Haim sân Froim, avea în proprietate o casă în Tg. Vitelor și o moară de veci pe pârâul Săenii, moșia mănăstirii Popăuții³¹. Comerțul cu vite practicat de negustorii sudiți evrei din ținuturile de nord ale Moldovei înregistrează o specializare chiar în sânul aceluiași ramuri. Unii sudiți, ca, de pildă: Ancel Gottfried, Iosip Latenbauch, Fantel Săltmen, Solomon Leiba, Șmil Prach și fiul său Herșcu, Solomon Trau ș.a., toți sudiți austrieci de la ținutul Herța³², făceau numai negoț de boi pentru export și, în paralel, negoț de băutură, în timp ce Leizer Hilinbrod, născut la Cernăuți, sudit austriac, practica numai negustoria „cu vite albe“, pe lângă care mai arenda cu anul părți de moșii de la razeșii din ținutul Herței³³, iar suditul austriac Haim Litman³⁴ din Botoșani făcea comerț cu „cai și vite albe“. Strâns legat de comerțul cu vite și probabil ca urmare a câștigurilor realizate din acest comerț, sudiții evrei mai practicaau arendarea de imășuri în zonele bogate în pășuni situate în ținuturile din nordul Moldovei.

În dezvoltarea legăturilor comerciale cu Apusul și îndeosebi în comerțul cu vestitele târguri de la Leipzig, negustorilor evrei, sudiți și pământeni, avea să le revină un rol foarte însemnat, alături de negustorii armeni și greci, nume sub care intrau și moldoveni sau munteni. De asemenea, comerțul de import din și prin Imperiul habsburgic, desfășurat îndeosebi pe uscat, prin orașele de frontieră ale Bucovinei și Transilvaniei, s-a aflat în cea mai mare parte tot în mâinile sudiților austrieci, evrei și armeni de origine.

Lipscănia a fost și a rămas în această perioadă ocupația tradițională a negustorilor evrei, fie pământeni, fie sudiți, fapt atestat de numeroși diplomați și călători străini din epocă. Că negustorii evrei din Moldova

au fost puternic implicați în comerțul cu Lipsca avea să ne-o confirme consulul general prusian din Principate cu reședința la Iași, J. F. Neigebaur, care a locuit doi ani în Principate (între anii 1843 și 1845) și a cunoscut temeinic, la fața locului, situația din Moldova. El aprecia — și aceasta era valabil și pentru deceniul 3 al secolului trecut — că: „cei mai mulți negustori lipscani sunt supuși austrieci, de obicei evrei sau armeni, în special la Iași”³⁵ și că: „cei mai bogați negustori din aceste țări (Moldova și Valahia) sunt acei care fac comerțul cu mărfuri de lux și alte mărfuri manufacturate, care în majoritate se aduc de la Leipzig. Ei au un profit de 25 până la 100% din mărfurile lor, pe care le dau drept franțuzești, deși sunt produse și în Anglia, Saxonia și Austria”³⁶. Tot el mai scria — valabil pentru anii respectivi — că „lipscanii de aici, cei mai mulți evrei, vizitează atât târgul de Paște, cât și cel de la Sf. Mihai și fac mai nou afaceri însemnate la târgul de Anul Nou”³⁷. Știrile sale despre preponderența negustorilor evrei în comerțul cu Lipsca sunt confirmate pe deplin de statistica din 1824–1825: astfel, din totalul de 111 capi de familie negustori lipscani, evreii ocupau primul loc: 88 de capi de familie, urmați de armeni – 11, români (moldoveni și ardeleni) – 5, bulgari – 2, sârbi – 2, greci – 2, francezi – 1. Datele din statistica suditorilor completează știrile furnizate de mai vechi cercetători ai comerțului Principatelor cu vestita metropolă saxonă. Astfel, Gheron Netta, pe baza arhivelor orașului Leipzig, a demonstrat că, în răstimpul de la 1765 până la 1839, din cei 67 349 de vizitatori de proveniență orientală, 52 928 erau evrei, adică 78,4% din totalul negustorilor orientali³⁸. Tot el însă mai observa că sub numele de *orientali* sau *greci* intrau: „Adesea atât moldovenii și muntenii, cât și cea mai mare parte din negustorii balcanici”³⁹. Cei 88 de negustori lipscani, evrei de origine, erau repartizați geografic după cum urmează: 56 în Iași, 10 în Botoșani, 6 în Suceava, 4 în Roman, 3 în ținutul Neamț, 2 în Bacău, unul în ținutul Putna, unul în Bârlad, unul în Vaslui, unul în Tg. Hârlău, unul în Tg. Herța și unul în Tg. Frumos. Se observă preponderența lor în capitală și în ținuturile de nord ale Moldovei: Botoșani și Suceava.

Că lipscănia era o ocupație lucrativă o dovedește și prospera situație materială a negustorilor evrei care o practicau și care, în majoritate, aveau proprietăți imobiliare urbane (case, prăvălii, binale, pivnițe de piatră, băi), velnițe, grădini și vii în târgurile și orașele moldovenești. Iată și câteva exemple concludente: Lipe Tacler, lipscan, sudit austriac din Iași, deține în proprietate privată două case, pe loc cu bezmăn⁴⁰

în Tg. de Jos, o vie la Rădiul lui Tătar, în împrejurimi, și mai ține cu chirie „o *osăbită* dugheană cu marfă lipscănie“ în cadrul prăvăliilor Mitropoliei Moldovei⁴¹; Zelman Moscovici, sudit rus din Iași, lipscan, are șase dughene în proprietate, pe un loc cu bezmăn, din Iași⁴²; Nahmăn Priles, sudit austriac din Iași, are în proprietate: o baie în Iași, în Târgul de Jos, o vie și o casă la Rădiul lui Tătar⁴³; Leiba Carniol, sudit austriac din Iași, negustor lipscan, vinde marfă „în *osăbită* dugheană, pe Ulița Mare și Podracic“, stăpânind acea prăvălie, situată pe loc cu bezmăn⁴⁴; Iacob Berner, sudit austriac din Dorohoi, negustor „cu marfă de Lipsca și de Viena“, are în proprietate: două dughene „la fața Uliței“ cu case în dosul prăvăliilor⁴⁵; Ghitma Iancu, tot sudit austriac din Dorohoi, tot lipscan, avea în stăpânire: o dugheană „cu casă din dos, la fața Uliței“⁴⁶; Heilic Șmil, tot sudit austriac, originar din Cernăuți, care practică negoțul de vite și „cu marfă de Viena“, deține în proprietate: o dugheană „cu casă din dos“, la stradă, în Dorohoi⁴⁷; Leizer Rozinbaum, supus austriac din Tg. Herței, negustor de „lipscăanii și blănării“, are în stăpânire o casă și o dugheană situată „din față“, în Ulița Mare⁴⁸; de asemenea, Șmil, fiul lui Marcus Orenștein, sudit austriac din Botoșani, citat mai sus, lipscan, negustor de boi și arendaș a două moșii, cu anul, la acel ținut, deține în același timp în proprietate: case, trei dughene de piatră și două de lemn în cartierul Tg. Vechi din Botoșani⁴⁹; Boroh Marcus Orenștein, tot lipscan din Botoșani, are în stăpânire: case în Ulița Ospenii și o dugheană în Tg. Vechi, pe care o închiriază⁵⁰; Solomon Volf, sudit austriac din Fălticeni, negustor „cu marfă de Viena“, are în stăpânire: „o casă și o dugheană de piatră, în Fălticeni“⁵¹; Emanoil Dunkelblau, sudit austriac din Burdujeni, lipscan, are în proprietate: o dugheană și o velniță⁵²; Abraham Reichenberg, ginerele lui Bercu Focșăneanu din Fălticeni, tot lipscan ca și socrul său și sudit austriac, are în stăpânire o casă și o dugheană de piatră în Fălticeni⁵³; frații Bercul, Șmil și Israil Focșăneanu, citați mai sus, toți trei negustori lipscani și arendași de moșii, cu anul, la acel ținut, dețin în proprietate dughene și casă de piatră în Fălticeni, precum și în Focșani⁵⁴, iar Mendel Focșăneanu, probabil rudă cu aceștia, tot sudit austriac, lipscan, are, de asemenea, în proprietate o casă de piatră cu dugheană, în Fălticeni⁵⁵.

Unii negustori evrei lipscani practicau concomitent și negoțul cu articole de Viena („marfă de Viena“). De pildă, suditul Iacob Berner este lipscan, dar ține și „marfă de Viena“⁵⁶. Aceasta se explică, credem, prin faptul că unii lipscani, care se reîntorceau de la târgurile de

primăvară sau de toamnă de la Leipzig, făceau câte un popas la Viena, de unde se aprovizionau cu articole și mărfuri vieneze.

Comerțul dintre Moldova și Târgul de la Leipzig, îndeosebi dintre Iași și Leipzig, era fără îndoială însă mai însemnat decât comerțul cu Viena⁵⁷. Exista însă și ca ramură de sine stătătoare comerțul „cu marfă de Viena“. Potrivit datelor catagrafiei din 1824–1825, numărul negustorilor cu „marfă de Viena“ se ridica la 15 capi de familie, care pe etnii se repartizau astfel: 10 – evrei; 2 – armeni; 1 – sârb; 1 – grec; 1 – moldovean.

Unii negustori evrei, mai ales cei ce locuiau la granița cu Austria, în Mamornița, făceau oficiul de comisionari ai produselor destinate să fie exportate în Imperiul habsburgic. Mărfurile erau aduse de căraușii pământeni la punctele de graniță⁵⁸. Oficiul de comisionari se dovedea a fi rentabil pentru unii negustori evrei mai întreprinzători. Cităm în acest sens pe Marcu Zaharia, supus austriac din Dorohoi, arendaș de moșii, cu anul, la acel ținut, negustor de vite și „comisioner din cea parte în Bucovina“, care se bucura de o bună situație materială, având în proprietate în Târgul Nou o casă, un han și o bina de piatră⁵⁹. Alt „comisioner expeditor“, Aron Vicner, sudit austriac din Mamornița, ținutul Dorohoi, avea în stăpânire „o casă la malul graniței nămțăști“⁶⁰.

Lipscăniile și mărfurile de Viena introduse pe piață de negustorii lipscani răspundeau profundelor prefaceri în curs ale necesităților societății românești, europenizării gustului protipendadei — singura, de altfel, interesată și capabilă să le cumpere. Este vorba de acel proces de „europenizare completă a vieții sociale“ din Principate sesizat de Nicolae Iorga⁶¹.

Se adăuga, firește, și o creștere a populației Moldovei, care, conexată cu schimbarea radicală a modului de trai al claselor avute, a sporit capacitatea de cumpărare de produse apusene a pieței românești.

Lipscăniile, în valoare de 1 090 000 de piaștri, figurau în anul 1826⁶² pe locul trei la importul Moldovei, după importul din Turcia și Austria. Cele mai căutate și iubite produse străine pe piața românească erau postavurile de Leipzig, care erau cumpărate în mod obișnuit la târgurile de primăvară și de toamnă din vestita metropolă comercială saxonă de negustorii orientali⁶³. Printre aceștia, după cum am mai arătat, lipscanii evrei din Moldova ocupau un loc de frunte. Lipscăniile includeau o gamă foarte largă și variată de produse, dintre care cităm: pânzeturi, dantele și postavuri fine, galanterie din Anglia, statele germane, Franța, porțelanuri

de Saxa, ceasuri, sticlărie, tabachere, mățăsuri, basmale, stofe din lână și din bumbac, țesături din bumbac, flanele, muselină, blănuri, bijuterii, spițerii, articole cosmetice, pălării, ciorapi, mercurie, articole pentru fumat, unelte, cutii de tablă, foarfece, lacăte, orfevrărie, produse prelucrate din aramă, alamă, fier, articole de fierărie de Nürnberg, medicamente ș.a.⁶⁴.

Comerțul înfloritor cu Lipsca, care datează încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea⁶⁵, a avut o deosebită însemnătate în antrenarea Principatelor în circuitul comercial internațional. Prin intermediul negustorilor lipscani — evrei, armeni, greci, români și aromâni —, care cumpărau mărfurile apusene pentru a le vinde la Iași, București sau în marile târguri de la sud de Dunăre, legătura permanentă și necesară dintre Apusul industrial și sud-estul european n-a încetat niciodată. De asemenea și pentru comerțul de tranzit Moldova și Muntenia au reprezentat puntea de legătură dintre Europa și Orient, iar lipscanii căraușii lor⁶⁶. Într-o primă fază, pentru Moldova de Nord, comerțul cu târgul de la Leipzig s-a desfășurat pe calea uscatului, prin intermediul negustorilor din Galiția și Ardeal⁶⁷. Coreligionarii din Brodi, Tismenița, Stanislav ai negustorilor evrei lipscani din Moldova au jucat un rol însemnat în acest sens. Într-o a doua fază, negustorii evrei lipscani din Moldova au participat direct la comerțul cu Lipsca, devenind cumpărători de bază la cele trei târguri anuale, realizând câștiguri însemnate din acest comerț, câștiguri care i-au situat curând printre cei mai bogați negustori din Principat.

Pentru zona Moldovei de Sud (Galați și Focșani) comerțul cu Lipsca se făcea prin Viena, iar ulterior, după introducerea navigației cu aburi (în 1834), pe Dunăre. Prin negustorii lipscani s-au introdus și formele moderne de comerț. Ei nu plăteau întotdeauna în bani, imediat, mărfurile pe care le cumpărau la târgul de la Lipsca. Se făcea adesea uz de creditul ce li se oferea pe piața metropolei saxone. De obicei, timpul de credit era cuprins în intervalul dintre două târguri. În anumite zile ale târgului următor se încheiau termenele acordate la târgurile precedente. Cu acest prilej, se încheiau socotelile și creditul era restituit sau prelungit până la târgul viitor⁶⁸. Negustorii evrei care făceau comerț cu Lipsca recurgeau frecvent la comerțul pe credit. În felul acesta, negustorii sudiți evrei, mai ales cei care desfășurau comerț cu mărfuri de Lipsca, de Viena sau de Breslau, au contribuit, în mod hotărâtor, la modernizarea formelor de comerț la noi.

Comerțul practicat de lipscanii evrei din Moldova era fie cu „top-tanul“, negustori angroșiști, fie „en détail“ sau „cu de-amănuntul“. Ei făceau comerț fie individual, fie în tovărășie cu alți negustori pământeni coreligionari. Astfel, de pildă, Avram Jidovul, sudit austriac din Hârlău, lipscan, făcea negoț „în tovărășie“ cu Haimicischi, evreu pământean⁶⁹.

Negustorii sudiți evrei mai puteau vinde lipscăniile în dughene personale, unii dispunând în proprietate de „osăbită dugheană“, situată la stradă, pe cele mai frecventate artere comerciale din Iași, Botoșani, Fălticeni sau Focșani, după cum ne indică statistica sudiților din anii 1824–1825. Alții vindeau temporar într-o prăvălie închiriată, până își terminau stocul de lipscăanii de vânzare.

Încă de la finele secolului al XVIII-lea⁷⁰, negustorii evrei din Moldova s-au distins în comerțul cu piei de iepure, a căror comercializare în exterior a fost apanajul lor exclusiv. În legătură cu acest comerț, s-a observat pe bună dreptate⁷¹ că priceperea de a pune „în valoare noi produse“ este o caracteristică a comerțului practicat de evrei.

Catagrafia sudiților din 1824–1825 consemnează sub numele generic de *negustori de piei* câțiva negustori evrei – 8 la număr — care se ocupau cu comercializarea pieilor de animale. Astfel, Avram Herșcovici, sudit rus din Iași și Marcu sân Leiba, sudit francez din Iași, sunt înregistrați ca negustori de piei; Kiva Laibel, sudit austriac din Botoșani, figurează ca „precupeț de piei de vite“ și, caz interesant, în același timp, și ca „săpător în pietre de mormânt“⁷², iar Herș Șaim, sudit austriac din Suceava, figurează ca „negustor de băcălii, pielicele și altele“⁷³.

Frecvent, suditul evreu comerciant era concomitent și producător, ca în cazul comercializării băuturilor spirtoase, când „negustori de holercă, vinaț“ ș.a. erau simultan și producători („velnițari“).

O delimitare riguroasă între comercianți și meseriași este foarte dificilă, pentru că unul și același sudit putea să producă marfa pe care o vindea ulterior în prăvălie.

Repartiția numerică pe ținuturi a sudiților evrei care practicau comerțul intern și extern în Moldova este sugestiv ilustrată prin tabelul de la pagina următoare, care confirmă concentrarea lor, îndeosebi, în centrele comerciale ale țării: Iași și Botoșani.

Necesitatea crescândă de bani a mării boierimi pentru cheltuieli de lux și, ulterior, pentru scopuri economice, concomitent cu diversitatea și varietatea monedelor străine care circulau pe piața moldoveană în lipsa unei monede autohtone, au reclamat prezența persoanelor care se ocupau

cu schimbul de bani, a zarafilor sau cămătarilor. Activitatea cămătărească în Moldova primului pătrar al secolului trecut era în mâinile zarafilor evrei sudiți și pământeni. Din cei 22 de cămătari înregistrați în catagrafia din anii 1824–1825: 20 erau evrei, 1 grec și 1 armean. Firește, în rândul cămătarilor figurau și autohtoni, din rândul miciei și marii boierimi, dar în rândul sudiților evrei apar *bancherii*, stăpânii de casă de bancă care practicau operații de bancă și care întrețineau legături financiare cu instituții similare din Viena, Constanținopol, Odessa, Augsburg, Paris.

Tabelul III

*Repartiția teritorială a negustorilor sudiți evrei din Moldova
la 1824–1825*

Nr. crt.	Ținuturile	Numărul (capi de familie)
1.	Iași	282
2.	Botoșani	156
3.	Roman	35
4.	Putna	4
5.	Neamț	34
6.	Fălciu	6
7.	Dorohoi	16
8.	Tutova	8
9.	Bacău	15
10.	Vaslui	16
11.	Hârlău	11
12.	Suceava	22
13.	Covurlui	1
14.	Tecuci	3
15.	Herța	28
16.	Cârligătura	9
Total ⁷⁴		646

Catagrafia sudiților din anii 1824–1825 furnizează date foarte interesante despre această categorie, pe care o include în rândul negustorilor. Cei 20 de cămătari sudiți evrei consemnați în condica catagrafiei sunt înregistrați teritorial după cum urmează: 13 în Iași, 6 în Botoșani, 1 în Suceava, deci, cu precădere, în mediul urban propice schimbului de bani și de mărfuri. Incontestabil, dintre sudiții evrei cămătari cel mai influent

a fost vestitul Michel Daniel din Iași, care a avut relații de afaceri cu magnații finanței internaționale (Casa Rothschild ș.a.) și care s-a bucurat de o poziție excepțională sub domnia lui Mihail Sturdza, pe care l-a ajutat financiar să-și achite datoriile contractate în vederea obținerii tronului Moldovei⁷⁵. Michel Daniel a fost cel mai de văză bancher din Iași. El și apoi fiul său, Israel Chaim, prin capitalul propriu și creditele puse la dispoziție de sprijinatorii săi din străinătate, au jucat un rol important în viața economică a epocii, dominând piața financiară moldovenească în prima jumătate a veacului trecut.

Data fiind însemnătatea personajului, considerăm că nu-i lipsită de interes prezentarea fișei sale din condica catagrafiei⁷⁶, după următorul chestionar:

Fișa nr 365

Numele și prenumele: MIHEL DANIIL

Nația: jidov

Născut: Snetyn

Lege: jidovească

Vremea venirii: de 20 de ani

Adeverința: Patenta Kesaro-Krăeștii Aghenții din 1 Ghenari 1823,
sub nr. 102

Fizionomia: om înalt, ochii negri, barba roșie

Portul: jidovo-moldovenesc

Vârsta: De 47 de ani

Stare: Însurat aici în Moldova

Statornicia: Casă cu dugheni cu beciuri de piatră a sale de veci

Breasla: zaraf

Data cercetării: S-au cercetat: 1824 septembrie 18

Rezoluția comisiei „Acesta deși nu dă dovadă că ar fi născut la
de recensământ: Snetyn și deși au și petrecut aice atâta vreme
desfăcându-se însă de casele și dughenele ce are să
se întoarcă la urma sa, dacă însă nu va voi a rămâne răe”.

Informațiile furnizate completează sau suplimentează datele știute până în prezent despre influența bancher: s-a născut în anul 1777, este venit în Moldova din anul 1804, era supus austriac, cu patentă reînnoită la 1 ianuarie 1823. Deși oficial s-a pretins originar din Galiția (de la Sneatyn), în realitate, Michel Daniel era născut în Moldova. O tradiție de familie recunoaște acest lucru, precizând că s-a născut la Iași⁷⁷.

Interesant ni se pare și tabloul fizionomic foarte expresiv conturat de datele catagrafiei: era o persoană impozantă, în puterea vârstei la cei 47

de ani ai săi, cu ochi negri și barbă roșie. Era căsătorit în Moldova. În condică nu se menționează nici unul din cei doi fii ai săi. Avea o frumoasă situație materială: proprietar de casă și de mai multe prăvălii cu beciuri de piatră în Iași. Pe la începutul secolului trecut, folosind o parte din averea strânsă de tatăl său, a deschis o mică zărafie în Piața Unirii, în fața caselor Motăș. Asupra datei înființării acesteia părerile sunt contradictorii⁷⁸. La început, Michel Daniel n-a avut un capital propriu prea mare, dar a întreținut relații de afaceri cu bancherii coreligionari străini, care-i procurau capital cu dobânzi mici. Încă din anul 1819 se consemnează documentar relații cu firmele: I. G. Suskino din Augsburg, Saul Lazăr Bornstein din Danzig, M. H. Mendelsohn și Giovanni Arved Demonte & Guzan din Verona, Ițic Ortta și Memo Curiel din Veneția, de la 1829 înainte și cu firmele Frații M. P. Adamachi din Constantinopol, iar mai târziu cu Casele Rothschild din Frankfurt, Paris și Londra, cu „Crédit Lyonnais“ din Paris, cu Casa Sima și Stametz & din Viena, cu Rafael Bernard din Berlin și cu Banca Meyer et & din Dresda și Leipzig⁷⁹.

Dacă în primii ani, M. Daniel a desfășurat un larg „comerț de efecte expediție și comision“ și a practicat schimbul de monede, treptat a început să facă operații cu caracter comercial-bancar: a făcut plăți interne și externe, a acordat împrumuturi Vistieriei Moldovei, persoanelor particulare și Domnitorului Mihail Sturdza însuși. S-a ocupat și de desfacerea unor mărfuri prusiene pe piața Iașului, ca urmare a unor contracte încheiate în ianuarie 1845 cu însărcinatul cu afaceri comerciale al Prusiei la Constantinopol, Löwenhagen⁸⁰.

Notorietatea lui Michel Daniel a fost așa de mare, încât a reținut și atenția consulului prusian din Iași, C. A. Kuch, din anii 1828–1843⁸¹ ș.a.

Ceilalți 12 zarafi din Iași consemnați în catagrafia din 1824–1825⁸² erau: Iancul Drezner, supus austriac din Iași, venit de 20 de ani de la Brodi, din Galiția; Șmil Berlanter, supus austriac, născut la Tismenița, în Galiția, venit de 24 de ani, în vârstă de 43 de ani, locuind în Iași în casă cu chirie; Aisig Silber, supus austriac, născut în Galiția, la Camenița, venit de 22 de ani, în vârstă de 43 de ani, în Iași în casă cu chirie; David Bercovici, supus rus din Iași, venit de 38 ani în Principat, în vârstă de 48 de ani, proprietar de casă și dugheană în Iași; Leiba Esovici, supus rus, născut la Movilău, în Basarabia, venit de 30 de ani, în vârstă de 38 de ani, proprietar de 6 dugheane în Tg. de Jos în Iași; Iosif Pinche-sovici, supus rus din Iași, născut la Movilău, venit de 15 ani în țară, în vârstă de 32 de ani, locuind în dugheană cu chirie în Iași; Moisi Fincele,

supus rus, născut la Camenița, venit de 16 ani în Moldova, în vârstă de 42 de ani, deținător de dugheană cu chirie în Iași; Moisăș Rabinegson, supus austriac, născut la Horodenca, în Galiția, venit de 20 de ani, în vârstă de 31 de ani, locuind în Iași, în casă cu chirie; Leib Raisvexlar, născut la Tismenița, în Galiția, supus austriac, venit de 14 ani, în vârstă de 42 de ani, locuind în casă cu chirie în Iași; Herș Izrail Vais, supus austriac, născut la Tismenița, în Galiția, venit de 20 de ani, în vârstă de 39 de ani, locuind în casă cu chirie în Iași; Lefcovici Wolf, supus francez, născut la Cracovia, venit de 27 de ani, în vârstă de 44 de ani, locuind în dugheană cu chirie în Iași; Haim Michel Volf, din Botoșani, supus francez, născut la Lublin, venit de 15 ani, în vârstă de 33 de ani, locuind pe Ulița Țigănimii, în Iași. Unii dețin situații materiale frumoase, cu case și prăvălii în Iași, semn că îndeletnicirea practică era rentabilă.

Al doilea centru sub raportul numărului cămătarilor evrei la acea epocă era Botoșanii. Zarafi suditi evrei consemnați în condica catagrafiei la Botoșani⁸³ în anii 1824-1825 erau: Marcul Tidafor, supus austriac, născut în Cernăuți, venit de 13 ani în Moldova, însurat cu „pământeancă”⁸⁴, locuitor în casă cu chirie în mahalaua Țigănimii din Botoșani; Herș Bendel, sudit austriac, originar din Galiția, venit de 16 ani în Moldova, însurat cu „pământeancă”, deținător de dugheană cu chirie, de la Dumitrache Blănaru, în Tg. Vechi din Botoșani; Mihel Aghetstein, supus austriac, născut la Cernăuți, venit în Moldova de 16 ani, însurat cu „pământeancă”, locuitor în casă cu chirie în mahalaua Țigănimii din Botoșani; Ilie Kantari, supus francez, născut în Moldova, deținător de pașaport francez, eliberat la 1 octombrie 1824, proprietar de casă în Botoșani, pe Ulița Ospenii; Herș Wolf, supus francez, născut în Moldova, deținător de pașaport francez, eliberat la 24 septembrie 1824, proprietar de casă în mahalaua Țigănimii ș.a.

Și evreii autohtoni practicau cămătăria. În condica catagrafiei se consemnează un Nusăm⁸⁵, evreu pământean, zaraf, proprietar de casă în Botoșani, în cartierul Tg. Vechi, pe care o închiriază la un coreligionar sudit, Ionas Șaia din Iași, supus austriac, originar din Tismenița, lipsan. După cum se vede din cele de mai sus, în majoritate, cămătarii suditi evrei sunt de proveniență galițiană. Cu privire la acești cămătari s-a exprimat opinia că ei nu aveau capitaluri proprii, ci și le procurau prin legăturile lor de credit internațional, precum procedau în Polonia⁸⁶.

Un număr însemnat de negustori evrei practicau comerțul mic, cu diverse mărunțișuri. Un comerț de cele mai multe ori ambulant. Această

categorii apare și în rândul sudiților evrei. Sunt așa-numiții negustori „boccegi”. În condica catagrafiei se consemnează 21 de boccegi sudiți evrei numai în Iași. Comerțul ambulant este practicat de așa-numiții „neguțitori cu din picioare speculații”, care îl puteau practica fie „cu de ridicata” sau „en gros”, ca, de pildă, Meer Lober, sudit austriac din Suceava⁸⁷, fie cu „de-a mănuntul”.

Ca noutate și raritate a ramurilor de negoț, semnalăm faptul că evreii sudiți din Moldova făceau comerț cu păcură. Astfel, de pildă: Laib Raisvexler și Maer Morgenstein, sudiți austrieci din Iași, originari din Galiția, cu o vechime de 25 ani în Moldova, căsătoriti cu pământene, se ocupau cu „negoțul de păcură și cherestea”⁸⁸. În aceeași ordine de idei, am consemna deja menționatul comerț apreciabil cu blănițe de iepure, exportate mai ales în Austria și, la o epocă mai târzie, comerțul cu lipitori, exportate în Franța. În acest sens, avizatul consul general prusian din Iași, J. F. Neigebaur, ne informează că: „Evreii din Moldova au învățat să crească singuri lipitori, în iazuri anume amenajate, și exercită nemijlocit acest comerț cu Parisul”⁸⁹.

Ocupația de bază a sudiților evrei din Moldova rămâne comerțul în cea mai extraordinară varietate de ramuri posibilă: „ahtârlicari”, bacali, bogasieri, brașoveni, casapi, crâșmari, vutcari, horelcari, rachieri, hangii, făinari și vărari, geambași de cai, lipscani, limonagii, negustori de grâne și alte cereale, negustori de mărunțișuri, negustori de articole de fierărie, negustori de făină și var, negustori de vite, negustori de vite pentru export, negustori „cu marfă de Viena”, negustori de piei de vite și de blănițe de iepure, negustori de blănării, negustori de sare, negustori de lână, negustori de ceară și miere, negustori de păcură, negustori de lemne și de cherestea, negustori de sticlă și oale, negustori de cai și vite albe, negustori de vinuri și de vite pentru export, negustori de mere, negustori de furnituri pentru armată (zaharele), negustori de articole de tutungerie, de cosmetică, de șpițerie, de dulciuri ș.a.

O categorie însemnată ca număr și ca pondere economică în rândul sudiților evrei o constituiau arendașii. În general, arendașia era considerată o negustorie, iar după Regulamentul Organic arendașii au primit patente de negustori, ca orice comerciant.

În catagrafie, arendașia este considerată ramură de negoț.

Deși arendarea moșiilor fusese interzisă sudiților, în general, și evreilor, în particular, de la începutul secolului al XIX-lea (1804), în fapt, existau numeroși evrei arendași, sudiți sau pământeni. Ocârmuirea moldovenească a tolerat în mod tacit exercițiul acestei ocupații de către

evrei. Potrivit datelor catagrafiei din 1824–1825, numărul total al su-
diților evrei arendași de moșii se ridică la 30 de capi de familie, care,
raportat la numărul total de 89 de capi de familie, arendași sudiți pe
întreaga Moldovă, reprezenta o treime din totalul acestora. În condica
catagrafiei, numele generic pentru arendaș este „orândatoriu de moșii“.

Repartizarea teritorială pe cele 16 ținuturi, după protecție și apar-
tență etnică, a celor 89 de arendași sudiți din Moldova este sugestiv
redată în tabelul următor, alcătuit pe baza datelor catagrafiei din
1824–1825 (vezi Tabelul IV).

Se observă că în privința numărului evreii dețineau preponderența și
că cei mai mulți sudiți evrei, arendași de moșii, se aflau la ținuturile
Botoșani și Suceava, pe locul doi urmând ținuturile Iași și Dorohoi. Pe
lângă evrei și alte etnii, practicau arendașia: armeni, greci, moldoveni
ș.a. Cei mai mulți sunt sudiții austrieci (63) și ruși (13).

În general, la ținuturile cu cei mai numeroși arendași evrei, Suceava,
Botoșani, Iași, Dorohoi, se constată că simultan ei practicau negoțul
de vite, de băutură, de cherestea și lipscănia. Faptul că mulți arendași
sunt și negustori de vite sau de băutură ne poate sugera ideea că din
comerț procurau capitalul pe care-l investeau ulterior în arenze. În cazul
mai cu seamă al evreilor, arendașii proveneau din rândul categoriei
negustorilor, care erau cei dintâi ce dispuneau de capital pentru arenze.

La ținutul Suceava cei mai reprezentativi arendași de moșii evrei erau
frații: Israil, Șmil și Bercul Focșăneanul, sudiți austrieci, negustori
lipscani, proprietari de case și prăvălii în Fălticeni și Focșani, care des-
chid chiar o casă de comerț în Fălticeni⁹⁰. Tot la același ținut sunt
consemnați⁹¹: Ioniță Simionovici, sudit austriac, evreu botezat în Mol-
dova de 10 ani, venit în țară de 17 ani, arendaș de moșii la satul Preutești
(țin. Suceava); Daniil Bander, sudit austriac, originar din Sneatyn, venit
de 12 ani în Moldova, arendaș de moșii la satul Dumbrăveni (țin.
Suceava); Moisi Grindvand, sudit austriac, originar din Galiția, venit de
20 de ani în Moldova și Iancul Țvibel, născut la Cernăuți, sudit austriac,
venit de 14 ani în Principat, arendaș de moșii la același ținut și Leizăr
Șapira⁹², sudit austriac, născut la Horodenca (Galiția), venit de 11 ani
în Moldova, arendaș al moșiilor Burdujeni și Adâncata (țin. Suceava).
Se consemnează documentar hotărârea Departamentului Pricinilor
Străine din Moldova din anul 1827 în pricina reclamată de Leizăr Șapira,
supus austriac din Burdujeni, împotriva lui Costache Conachi, vornic,
pentru venitul moșiilor Burdujeni și Adâncata, de la ținutul Suceava⁹³.

Sudiții arendași de moșii din Moldova la 1824–1825

Nr. crt.	Ținuturi	Protecția				Naționalitatea								
		naștrăcă	rusă	engleză	franceză	ceci	armeni	greci	moldoveni bucovineni	sârbi	francezi	polonezi	ruși	
1	Iasi	10	7	2	2	6	3	7	2	1	2	-	-	
2	Ilârlău	5	1	-	-	-	4	-	1	-	-	-	1	
3	Boteșani	19	1	-	2	8	11	3	-	-	-	-	-	
4	Suceava	8	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	
5	Neaunf	-	2	3	-	-	-	3	1	1	-	-	-	
6	Roman	5	2	-	-	1	3	-	2	1	-	-	-	
7	Doroboi	9	-	1	-	5	-	1	2	-	2	-	-	
8	Ilertă	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	
9	Păuca	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	-	-	
10	Vaslui	4	-	-	-	-	-	1	2	1	-	-	-	
11	Fălcu	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
12	Cărligătura	lipsă												
13	Bacău	lipsă												
14	Teacui	lipsă												
15	Covurlui	lipsă												
16	Tutova	lipsă												
	Total	63	13	9	4	30	21	18	11	4	2	2	1	
	Total general	89 capi de familie				89 capi de familie								

În catagrafie, la ținutul Botoșani⁹⁴, sunt consemnați următorii sudiți evrei arendași de moșii: Haim Baumberg, sudit austriac, născut în Botoșani, negustor de băutură, de vite și arendaș de moșii, cu anul, la acel ținut; Șmil, fiul lui Marcus Orenștein, menționat deja în lucrarea de față ca lipscan, sudit austriac, născut în Botoșani, negustor de boi și arendaș a două moșii, cu anul, la acel ținut; Iosăp Eșie, sudit austriac, născut în Botoșani, negustor de vite și arendaș de imașuri, cu anul; Herșcu Fihman, sudit austriac, născut în Botoșani, negustor de vite și arendaș de moșii, cu anul; Mozes Natansohn, sudit austriac, născut la Sneatyn, în Galiția, venit în Moldova de copil împreună cu părinții săi, negustor de vite și arendaș de moșii; Simon Iosip, poreclit și „al Marii”, sudit austriac, născut în Botoșani, negustor de vite și arendaș de moșii, cu anul; Iancul, fiul lui Iosip, sudit francez, originar din Zamovici (Polonia), venit în Moldova de 16 ani, stabilit în Burdujeni, se ocupă cu arendarea de moșii cu anul și cu negoțul de băuturi spirtoase și de vin și în fine, la urmă, dar nu cel mai puțin important, Leiba Faibiș, citat deja în lucrare, sudit francez, născut în Botoșani, negustor de vite și de băutură (vin și holercă), arendașul moșiilor și acareturilor grecești și mănăstirești de la acel ținut, precum și al venitului distilărilor de alcool de la același ținut.

Se observă în acest ultim caz că evreii arendau nu numai moșii, ci și alte venituri, ca, de pildă: velnițe, iar alții: cârciumi, mori, vămi etc.

Unii sudiți evrei arendau numai părți de moșii, nu moșii întregi, ca, de pildă, Leizăr Hilinbrod, sudit austriac, originar din Cernăuți, stabilit în satul Mamornița, care arendează, cu anul, părți de moșie de la răzeșii de la acel ținut⁹⁵ și Moscul Iancu, sudit austriac, crășmar și, ocazional, negustor de vite, care arendează o parte („o bucățică”) de moșie, din moșia Ghingioaei, de la ținutul Botoșani⁹⁶, după cum alții arendează concomitent mai multe moșii odată, ca, de pildă, Izrail Haim, sudit austriac, originar din Cernăuți, stabilit la satul Chiliile, ținutul Roman⁹⁷.

Arendășii sudiți austrieci din Moldova erau de trei feluri: a) cei care arendau moșiile mănăstirești ale Fondului bisericesc; b) cei care potrivit firmanelor Porții aveau dreptul să aibă *odăi*, adică arendau terenuri pentru creșterea vitelor în Moldova; c) cei care își trăgeau câștigurile exclusiv din arendarea moșiilor, fără să practice creșterea vitelor⁹⁸. Sudiții austrieci, evrei de origine, arendau atât moșii mănăstirești, cât și boierești și răzeșești.

Categoria celor care arendau alte venituri decât moșii este bine reprezentată în rândul sudiților evrei. În acest sens, numeroase exemple ne stau la îndemână. Consemnăm câteva: pe un Avram Berl Rozner, sudit austriac din satul Joldești, ținutul Suceava, născut la Colomeea, care arenda cu anul mori, crâșme și dijmele de la acel ținut⁹⁹, pe un Leiba Carniol, sudit austriac, lipscan din Iași, care arenda venitul velnițelor de la Hârlău și Suceava¹⁰⁰, pe Moisi Frișhov, supus austriac, originar din Galiția, venit de mai bine de 10 ani în Principat, arendaș de crâșme și de velnițe la satul Gulie, ținutul Suceava¹⁰¹ ș.a.

Categoria orândarilor, cei care luau în arendă cârciumi și velnițe, răspândită în Moldova, este practică de 29 de sudiți evrei, dintre care 6 în ținutul Iași, 6 în ținutul Botoșani, 4 în ținutul Bacău, 3 în ținutul Vaslui, 3 în ținutul Hârlău, 2 în ținutul Putna, 2 în ținutul Dorohoi, 1 în ținutul Cărligătura, 1 în ținutul Neamț, 1 în ținutul Roman. Consemnăm la ținutul Iași¹⁰² următorii orândari: Izrail Rohler, sudit austriac, orândar la moșia Prisăcani; Șimon Naimaier, sudit austriac, orândar la moșia Uricani; Mihel Stark, sudit austriac, orândar la moșia Vlădeni; Herșco Herșcovici, supus rus, orândar la Mălăiești; Volf Avramovici, sudit rus, „cu orândă la țară” (țin. Iași); Ițic Davidovici, supus rus, „cu orândă la țară”, în ținutul Iași. Arendarea cârciumilor nu era însă apanajul evreilor. Găsim orândari și printre pământeni, chiar printre țărani din satele Moldovei¹⁰³.

În catagrafie nu se indică suma arenzii și nici câte moșii din Moldova erau arendate de evrei¹⁰⁴. Nu se precizează în toate cazurile nici numele moșiei sau părții de moșie arendate de aceștia. La fel, în cazul negustorilor nu se specifică volumul afacerilor comerciale, starea negoțului, iar la meseriași treapta meseriei sau dacă au sau nu calfe. De asemenea, pentru anii 1824–1825, nu dispunem de date privind numărul și situația materială ale negustorilor și meșteșugarilor autohtoni, pentru a putea face unele comparații cu acelea ale sudiților evrei. Este de presupus însă, bazându-ne pe datele catagrafiilor ce au urmat¹⁰⁵, că volumul comerțului sau producției atelierelor era mai mare la sudiți (mai numeroși în starea I și a II-a) decât la pământeni (mai numeroși în starea a III-a) și, implicit, la sudiții evrei. Explicația rezidă în capitalul, experiența și relațiile comerciale internaționale mai active și mai întinse ale negustorilor sudiți evrei decât ale celor pământeni.

După comerț, în structura socio-profesională a populației evreiești din târgurile și orașele moldovenești meseriile constituiau o a doua do-

minantă. Statisticile, documentele vremii și mărturiile călătorilor străini din epocă confirmă acest lucru.

„Marea problemă pe care alte state n-au rezolvat-o încă, și anume aceea de a instrui pe evrei în meserii, este, de altfel, în Moldova rezolvată. O mare parte a evreilor din Iași trăiesc din munca mâinilor lor ca meseriași; majoritatea sticlarilor, stolerilor, croitorilor, cizmarilor, giuvaergiilor și alții sunt evrei“ – scrie consulul general prusian din Iași, J. F. Neigebaur¹⁰⁶.

O mare parte a meseriilor și cea mai variată paletă a acestora erau în mâinile evreilor, sudiți și pământeni, din târgurile și orașele Moldovei. Potrivit catagraficii sudiților din 1824–1825, care indică un număr de 167 de capi de familie meseriași sudiți evrei, aceștia acopereau următoarea gamă de meserii: alămari, argintari, blănari, boingii, butnari, ciubotari și separat ciubotari „nemțăști“ (adică după moda germană), cizmari, ceasornicari, cepregari, croitori, pânzari, curelari, cușmari, cherestegii, giuvaergii, fațaragii, făinari, făclieri, mătăsari, pălărieri, olari, pietrari și separat „săpător în pietre de mormânt“, postăvari, pitari, cofetari („lucrează turtă dulce“), sticlar, stoleri, tăbăcari, „tăietori de tutun“, tejghetari la căsăpie, tinichigii, fierari, teslari, mărgelari, șlicari, „fabricanți de vată și bumbac“, „fabricanți de iufturi“ ș.a. Dacă numărul lor nu este prea mare, în schimb, se constată o foarte largă diversificare: peste 40 de ramuri de meserii. Unele meșteșuguri apar diferențiate chiar în cadrul aceleiași ramuri: făinari – pitari – cofetari; ciubotari – cizmari – ciubotari „nemțăști“.

După cum am mai arătat, o foarte riguroasă delimitare între comercianți și meseriași este foarte dificilă, pentru că una și aceeași persoană putea să producă marfa pe care o vindea ulterior în prăvălie. Ramurile cele mai răspândite de meserii erau: croitoria (39) și sticlăria (19). Numai în Iași erau 126 de meseriași sudiți evrei, inclusiv una calfă.

Pe întreaga Moldovă, se constată o repartitie teritorială neuniformă a meseriașilor sudiți evrei, după cum urmează: Iași – 126 (număr în care se includea și o calfă de meseriași), 25 – la ținutul Botoșani, 5 – la ținutul Roman, 3 – la ținutul Putna, 3 – la ținutul Neamț, 5 – la ținutul Bacău. La ținuturile: Fălciu, Dorohoi, Tutova, Vaslui, Hârlău, Suceava, Covurlui, Tecuci, Herța, Cărligătura, nu se înregistrează nici un meseriaș sudit evreu, ci numai negustori. Se constată și combinații bizare de ocupații mixte, ca, de pildă, deja amintitul negustor de piei de vită și „săpător în pietre de mormânt“.

La urmă, dar nu mai puțin importante, vin meseriile care interesează, îndeosebi, sub raportul noutății. Este vorba de așa-zisii „fabricanți”: „fabricant de vată și bumbac” și „fabricant de iufturi”. Termenul de fabricant este impropriu folosit în catagrafie pentru acea epocă, întreprinderile respective fiind, de fapt, ateliere ale cooperației capitaliste simple. Fabricanții de vată și bumbac sunt: Marcu Lorenz, supus rus, născut la Odessa, venit de 16 ani în Moldova¹⁰⁷ și Iacov Șloimovici, supus austriac, născut în Polonia¹⁰⁸. A doua așa-zisă „fabrică” aparține lui Herșcu Șteinberg, supus austriac, originar din statele germane, care producea „iufturi”, adică pielărie fină pentru încălțăminte¹⁰⁹. Această ocupație atestă gusturile noi ale societății moldovene, care se vrea în pas cu ultima modă, mai ales franceză, necesitate la care vin să răspundă un gen nou de meseriași. Acest rol l-au împlinit, în general, meseriașii sudiți, care s-au stabilit în Moldova și au practicat meserii noi, în pas cu noile necesități ale vremii. Unii dintre acești meseriași au fost evrei de origine, aparținând diverselor protecții străine. Alții au imitat sau preluat meserii introduse la noi, inițial, de meseriașii germani de origine. Consemnăm în acest sens meseria de „ciubotar nemțesc”. De pildă: un Ianchel Kopel¹¹⁰ din Botoșani, supus austriac, originar din Cernăuți, venit în Moldova de 30 de ani, căsătorit cu o coreligionară, având și 7 copii, practică meseria de „ciubotar nemțesc”.

De asemenea, se cuvine amintit faptul că unii dintre meseriașii sudiți evrei asigurau *mâna de lucru calificată* în așa-numitele „fabrici”. Cităm, în acest sens, pe supusul austriac Ițic Iuster, născut în Cernăuți, venit de 20 de ani în Principat, însurat cu o coreligionară din Cernăuți, tatăl a 5 copii. Acesta îndeplinea funcția de „meșter la fabrica de sticlărie” de pe moșia Comănești, ținutul Bacău¹¹¹.

Pe lângă ocupațiile vechi, tradiționale, dintre care cea mai răspândită era croitoria, sudiții evrei practicați și meserii noi, introduse de ei și de sudiții de origine germană, ca, de pildă: ceasornicăria, giuvaergeria, cofetăria, ciubotăria după moda „nemțească” a timpului; unii mai erau: pălărieri, librari. Practicați și meserii complet necunoscute până atunci, ca „fabricanții de vată și bumbac” și de „iufturi”. Meseriașii autohtoni nu mai puteau satisface noile gusturi determinate de introducerea modei europene în vestimentație și în modul de trai. Acest gol l-au împlinit parțial sudiții evrei specializați în meserii după moda europeană, ca de pildă: croitorii, ciubotarii după „moda nemțească”, pălărierii etc.

Tot ca o premieră menționăm și inițiative în domeniul extragerii păcurii în Moldova. Astfel, un Herșcu Elisei, sudit austriac, „ține gropi de păcură“ la Moinești, cu bezmăn¹¹².

A treia categorie de ocupații, în care se remarcă ramuri noi, este aceea a *liber profesioniștilor*. În această categorie am inclus și diverse *alte ocupații*. În total, evreii sudiiți liber profesioniști și care practicau alte ocupații nu depășeau 17 capi de familie, dintre care 13 domiciliau în Iași. Potrivit datelor catagrafiei, activau la Iași ca liber profesioniști: medicul Zeilic Rahehaus, „doftor jidovesc“, supus austriac, născut la Tismenița, în Galiția, venit de 10 ani în Moldova și căsătorit cu o coreligionară¹¹³, farmacistul Mihel Buroh, denumit „șpițcr“ în terminologia epocii, născut la Cernăuți, venit de 28 de ani în Iași, sudit austriac¹¹⁴, dascălii în limba evreiască: Mendel Abramovici, născut la Bălți, supus rus¹¹⁵, Herșcu Ișovici „Belfel“, născut lângă Camenița, tot sudit rus¹¹⁶, Moscul Haimovici, născut la Camenița, supus rus¹¹⁷, un traducător în limba germană: Fridel Dverilesi, sudit austriac, născut la Colomeea, în Galiția, venit de 12 ani în Principat¹¹⁸, un slujitor la Agenția consulară austriacă din Iași, Avram Hennig, născut la Tismenița, sudit austriac¹¹⁹. Nu lipsesc nici artiști: un anume Lion, născut la Paris, supus francez, venit în Iași de 15 ani, având 35 de ani la data recensământului, care figurează ca artist comic, în limbajul epocii „veselitor de oameni“¹²⁰. Mai apar la artiști: un muzicant și un lăutar¹²¹. În catagrafie este consemnat și un Avram Niderhom, sudit austriac din Iași, care „ține carte moldovenească“, tălmăcește jidovește¹²², și doi „ceauși de școală“, școala având sensul de lăcaș de cult, în documentele epocii.

La *alte ocupații* distingem un staroste la Agenția consulară austriacă din Iași, Solomon Boltuschein, născut la Brodi, în Galiția, sudit austriac¹²³, un funcționar la cancelaria aceleiași Agenții, Herșcu Marcus Orenștein, născut în Botoșani, sudit austriac, domiciliat în Botoșani, unde are o casă și o dugheană în Tg. Vechi și o vie în satul Murărești¹²⁴. Un loc distinct îl ocupă sudiții evrei staroști peste „jidovii raele“, ceea ce dovedește că sudiții evrei făceau parte din obștea evreiască și că în cadrul acesteia se situau în fruntea ei. Din această categorie făceau parte: Volf Moscovici¹²⁵, născut la Bălți, în Basarabia, supus rus din Iași și Moșco Meerovici¹²⁶, născut la Camenița, tot sudit rus, domiciliat în Iași, ambii staroști ai evreilor pământeni din capitala Moldovei. De vreme ce îndeplineau atare funcții însemnate, se poate vorbi că sudiții evrei constituiau elita comunității evreiești. Mai consemnăm în acest sens „un

staroste la Cămara Gospod“ din Iași, care desemna slujba șefului instituției care administra veniturile ce intrau în caseta particulară a Domnitorului moldovean. Faptul că această funcție însemnată era ocupată de un sudit evreu și anume de Solomon Roseschein¹²⁷, născut la Brodi, în Galiția, supus austriac, domiciliat în Iași, este semnificativ pentru poziția de elită ce o ocupau sudiții în obștea evreiască. În catagrafia din 1824–1825, mai sunt înregistrați și câțiva hahami: Ianchil Davidovici, haham în Iași, sudit rus, născut la Camenița, de 52 de ani, venit de 22 de ani în Moldova, căsătorit cu pămâneancă, stabilit în Iași¹²⁸; Moses Levi, haham în Botoșani, sudit austriac, născut la Brodi, în Galiția, venit în Moldova de 2 ani, căsătorit, cu 2 copii¹²⁹; Ișco Ianculovici, haham în Tecuci, sudit rus, născut la Drajnia, în Rusia, venit în Moldova de 5 ani, căsătorit, are 3 băieți¹³⁰; mai sunt consemnați în condica catagrafiei sudiților: un Șae Zutha, hahambașa la Botoșani¹³¹, care are o casă în Botoșani, pe care o închiriază lui Moșco Volcovici, sudit rus din Botoșani, telal; un Moșe hahambașa din București¹³², a cărui fiică, Dvora, este căsătorită cu Iosif, fiul influentului negustor Leiba Faibiș din Botoșani și un Moșe haham în Ștefănești, a cărui fiică, Maria, este căsătorită cu Iosip sân Haim, sudit francez din Botoșani¹³³ și un Iosip Dachi, născut în Galiția, sudit austriac, haham în Piatra-Neamț¹³⁴.

Mai este de semnalat prezența unor așa-numiți „scriitori nemțești“¹³⁵, ceea ce implică buna cunoaștere a limbii germane, pe care o practica, se pare, în servicii de copişti, traducători, scriitori. Ei serveau, probabil, celor interesați în afaceri cu străinătatea pentru întreținerea corespondenței comerciale cu aceasta.

Catagrafia sudiților mai furnizează interesante informații de natură să sugereze o marcată stratificare materială în rândul sudiților evrei. Astfel, din punct de vedere material, în timp ce unii posedau proprietăți imobiliare urbane (case, acareturi, prăvălii, binale, hanuri, crâșme, bolți de piatră) sau case de comerț și unii chiar case de schimb sau aveau în proprietate vii, terenuri în orașe, chiar în Iași¹³⁶, mori¹³⁷, velnițe, alții nu dispuneau de nici un fel de bunuri imobiliare, erau chiriași sau închiriau de la boieri și mănăstiri prăvălii în care își desfășurau activitățile lor comerciale sau nu dețineau nimic, specificându-se că sunt nevoiași¹³⁸. Unii sudiți evrei, ca, de pildă, Leiba Fabiș, sudit francez din Botoșani, subînchiriază cu anul prăvălii (9 „dughene din cele grecești, mănăstirești“), la coreligionarii săi sudiți din Botoșani¹³⁹, ceea ce constituia o posibilă sursă de apreciable venituri.

Din totalul de 433 de sudiți evrei din Iași, cel puțin 100 aveau, în regim de emfiteuză (bezmen), case, prăvălii, bolți de piatră, terenuri, velnițe, mori, băi, pe locuri aparținând boierilor sau Mitropoliei Moldovei. Nu se indică suma bezmenului plătită de suditul evreu proprietarului locului. Restul sunt chiriași în case și în dughene care sunt tot proprietatea boierilor și mănăstirilor. Datele indică clar deosebiri materiale substanțiale între sudiți.

Totodată, se poate vorbi de o stratificare materială și socială pe criterii de avere, în cadrul obștii evreilor din Moldova, din care sudiții evrei au făcut parte, unde, pe de o parte, sudiții evrei sunt cei bogați, cei care se bucură de protecția consulatelor și de privilegiile conferite prin capitulații, iar, pe de altă parte, evreii pământeni sunt supuși legilor țării și ale breslelor lor și ca atare sunt cei cu posibilități materiale mai reduse. Divergențele dintre evreii „raiele” și sudiții care, profitând de situația privilegiată conferită de statutul lor de supuși străini, nu voiau să participe la obligațiile fiscale impuse pământenilor, percepute prin intermediul „taxei” evreiești, care au dat prilej la repetate reclamații din partea evreilor pământeni, pun în lumină explicit aceste diferențieri de avere. Într-o plângere a obștii evreilor din Iași se reclamă faptul că: „cei mai de frunte și cu putere dintre evrei sunt sudiți, dintre care unii pot plăti ceea ce nu pot plăti 10 evrei raiele la un loc” și se cerea supunerea lor egală la obligații, asemeni evreilor pământeni, care „se află în cea mai proastă stare, unii dintre ei neputându-și plăti nici chiar capitația, dar mite să mai plătească și dările pentru cei morți, fugiți sau nevolnici”¹⁴⁰.

Catagrafia sudiților din 1824–1825 mai prezintă interes și prin informațiile inedite despre portul evreilor sudiți. Un element care-i distingea la acea epocă pe evrei de restul populației moldovenești era vestimentația. În catagrafie, sudiții evrei prezintă 6 tipuri de porturi: 1 – port „jidovesc”, pe care l-am denumit „galițian”, 2 – port moldovenesc, 3 – port „jidovo-moldovenesc”, 4 – port „jidovo-leșesc”, 5 – port „leșesc” sau polonez, 6 – port „nemțesc” sau european. Din totalul de 844 de sudiți evrei: 565 purtau portul galițian, 164 cel moldovenesc, 56 cel „jidovo-moldovenesc”, 28 cel „leșesc”, 5 cel „nemțesc”, 1 cel „jidovo-leșesc”, iar unui număr de 25 de evrei sudiți nu li se menționează felul vestimentației. Mai exista un port turcesc, pe care îl purtau evreii din București, de origine spaniolă¹⁴¹.

Larga răspândire a portului „galițian“ în Moldova atestă faptul că purtătorii lui erau originari mai ales din Galiția (unii însă și din Bucovina) și că erau, în general, mai conservatori, menținând în Moldova portul lor tradițional de acasă și, probabil, erau și mai habotnici. Acest port era mai răspândit, mai ales, în: Iași (390), în Botoșani (66), în Dorohoi (28) și în ținutul Neamț (25).

Apropiat de portul „galițian“ este portul „leșesc“, port care consta dintr-o haină lungă, neagră, asemănătoare portului coreligionarilor polonezi¹⁴². Portul „leșesc“ sau polonez este mai răspândit la sudiții evrei din ținutul Herța (8), ținutul Vaslui (7), la Botoșani (5). Purtătorii lui sunt originari din ducatul Polonici („Țara leșcască“) din Galiția (Sneatyn, Cuturi), din Bucovina (Suceava, Sadagura, Cernăuți), din Basarabia (Bălți, Movilău) și din Rusia (Camenita, Jitomir) sau chiar originari din Moldova (Botoșani, Dorohoi).

O variantă o reprezintă portul „jidovo-leșesc“, mai rar răspândit în rândul sudiților evrei, înregistrând un singur purtător: Mortco Șlomovici, supus rus din Iași, născut la Movilău (Basarabia). Al doilea port ca frecvență, după cel „galițian“, este cel „jidovo-moldovenesc“ (164 din 844 de sudiți evrei), prezent la Iași (30), la ținutul Suceava (12), la ținutul Dorohoi (6), la ținutul Cârlișturii (6) ș.a.

Purtătorii lui, printre care l-am menționa și pe influentul bancher Michel Daniel, sunt, în genere, veniți de mai mulți ani în Principat (de 20 de până la 35 de ani) sau născuți aici și sunt toți căsătoriți cu evreice pământence din Moldova. Ei sunt originari din Galiția (Sneatyn, Brodi, Tismenița), din Rusia (Camenita, Odessa), din Basarabia (Movilău) și din Polonia (Lublin). El atestă o tendință mai liberală din partea purtătorilor săi și o oarecare adaptare la specificul țării în care locuiau.

O perfectă adaptare o ilustrează purtătorii portului moldovenesc, născuți în genere în Moldova, cei mai mulți în Botoșani, alții în Fălticeni, Câmpulung, Iași, Tg. Herței, Suceava, alții în Galiția și veniți de 20–45 de ani, alții în Basarabia și Bucovina, căsătoriți cu femei pământence, unii chiar creștinați¹⁴³: Portul moldovenesc este răspândit mai ales în rândul sudiților evrei din Botoșani, de la ținutul Roman, din Iași și de la ținutul Neamțului, proveniți din rândul evreilor pământeni trecuți la protecții străine.

Portul „nemțesc“ sau european este purtat de străinii veritabili, evrei provenind din țările Apusului, beneficiind de protecțiile consulului țării lor de origine. Sunt în număr de cinci¹⁴⁴: Samul Șmil, sudit austriac din

Iași, născut la Frankfurt, venit de un an, stoler, de religie mozaică; Ioan Rudol, evreu din Saxonia, luteran, sudit prusian din Iași, curelar; Lion, evreu catolic, născut la Paris, venit de 15 ani la Iași, artist comic, sudit francez; un Izrael Reiman, născut în Franța, supus francez, venit de un an în Moldova, croitor, și, ca o excepție care întărește regula, un Marcu Badracian, supus francez, născut în Botoșani, având pașaport din 20 iunie 1816, căsătorit cu evreică din Botoșani, are 5 copii, negustor de vite de negoț, evident un protejat și nu un sudit veritabil.

Chestiunea emancipării evreilor din Moldova și, implicit, aceea a portului lor nu a fost o chestiune secundară, ci a constituit o problemă socială, ce a stat în deceniile următoare, sub domnia lui Mihail Sturdza, în atenția ocârmuirii moldovene.

Nu considerăm epuizate știrile despre evreii sudiți din condica catagrafiei din anii 1824–1825. Din lipsă de spațiu, nu ne vom referi la datele demografice și la informațiile juridice, toponimice, istorice, onomastice. În concluzie, sudiții evrei au constituit o pătură orășenească privilegiată sub raport juridic, fiscal și vamal. Ei au format elita categoriei supușilor străini și a obștii evreilor din Moldova, concentrând elementele cele mai înstărite și influente din rândul negustorilor angroșiști, al deținătorilor de ateliere, al băcherilor, al arendașilor și al liber profesioniștilor evrei. Au fost o categorie distinctă de restul populației orășenești, închisă și izolată ca mod de viață socială, datorită deosebirilor etnice și confesionale. Situația lor materială a fost, în general, prosperă. Deținători ai unor importante mijloace de producție în sectorul comercial și de capitaluri însemnate în domeniul financiar, beneficiari ai regimului excepțional de exteritorialitate, acordat prin capitulații, sudiții evrei au constituit o forță economică însemnată în viața social-economică a Moldovei. Ei au format o categorie orășenească ruptă total de agricultură, compusă în majoritate din negustori și meseriași. Au constituit astfel elemente de adâncire a diviziunii sociale a muncii, a căror contribuție în procesul de separare a orașului de sat, de dezvoltare a funcțiilor economice orășenești și a relațiilor de producție noi, capitaliste, a fost foarte însemnată. Majoritatea lor au constituit elemente ale viitoarei burghezii din târgurile și orașele moldovenești. Ei au contribuit substanțial la dezvoltarea și diversificarea meseriilor și a comerțului intern și extern și la antrenarea lui în orbita comerțului internațional. Prin dinamismul lor economic, sudiții evrei au jucat un rol

de seamă în dezvoltarea societății moldovenești în curs de prefacere și modernizare.

Prin extraordinara bogăție de informații despre suferințele evreilor pe care ni le furnizează, statistica din anii 1824–1825 permite o configurare mai nuanțată a unei importante categorii orășenești, insuficient cercetată până în prezent, și fără de care nu se poate înțelege originea și dezvoltarea unei componente a burgheziei moldovenești în prima jumătate a secolului trecut.

¹C. Turcu, *Observări asupra catagrafiei sudiților din Moldova pe anii 1824 și 1825*, în „Îndrumător în Arhivele Statului din Iași”, II, București, 1956, p. 129–150.

²Stela Mărieș, *La statistique de 1824–1825 de sujets étrangers en Moldavie et son importance démographique*, în „O Eranistis”, Tom. 15 (1978–1979), Atena, 1979, p. 131–153.

³Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1985, 173 p. + XIV anexe; *Idem*, *Din abuzurile consulilor din Moldova în anii 1822–1828*, în AIIAI, VII, 1970, p. 291–300; *Idem*, *Supușii străini din Moldova în statisticile prereglementare*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, II, Cluj, 1977, p. 297–350.

⁴N. Iorga, *Plângerea lui Ioan Sandu Sturdza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, București, 1912, p. 10.

⁵Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1897, X, p. 132.

⁶BAR, *Documente*, Pachet MCCXXII/161. Copie în lb. greacă, tradusă de N. Gaidagis.

⁷ASI, Mss, nr. 10, f. 89 v.

⁸Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, p. 40–41; *Ibidem*, XVI, p. 1159–1160;

⁹*Ibidem*, X, p. 392; *Ibidem*, XVI, p. 1159–1160.

¹⁰*Ibidem*, XVI, p. 1157.

¹¹I. C. Filitti, *Corespondența domnilor și boierilor români cu Metternich și Gentz între anii 1812–1828*, în ARMSI, tom XXXVI, București, 1913–1914, p. 1012.

¹²BAR, *Documente*, Pachet XXXVI, dosar 174.

¹³BAR, *Documente*, Pachet XXXVI, dosar 168.

¹⁴Memoriul domnitorului Ioniță Sandu Sturdza din 7 aprilie 1825 a fost comentat pe larg de Stela Mărieș, *Din abuzurile consulilor în Moldova în anii 1822–1828*, în AIIAI, VII, 1970, p. 291–300.

¹⁵Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 31; Gh. Platon, *Comisiile de revizie din Moldova și activitatea lor în anii 1830 și 1831*, în SMIMd, București, 1957, p. 62.

¹⁶Uricariul, XI, p. 314; Jean D. Condurache, *Câteva cuvinte asupra condiției juridice a străinilor înainte de Regulamentul Organic*, București, 1918, p. 105; N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul*, București, 1939, p. 47. Un exemplu chiar din condica catagrafiei sudiților din 1824–1825 de un evreu pământean care adoptă protecția austriacă pentru a scăpa de plata impozitelor ni-l oferă Moisa Iancul din Dorohoi. Din cercetarea întreprinsă la fața locului de comisia de recensământ se constată că este originar din Tismenița (Galiția), că a venit în Moldova de 20 de ani (1804), unde s-a căsătorit cu evreica Rifca și și-a cumpărat o casă în Tg. Nou. A figurat până la 1 ianuarie 1823 printre contribuabilii locali, după care a dobândit patentă de sudit austriac nr. 62 din 1.I.1823, trecând astfel de la

contribuabilii pământeni la protecția străină. Este un caz din multe altele de acest fel. ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, l. 366.

¹⁷ASI, Secretariatul de Stat, Dosar 2155, f. 18, 116; N. Iorga, *op. cit.*, p. 147.

¹⁸Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 348.

¹⁹ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 46 verso. Lipsește din chestionar rubrica vârsta suditului.

²⁰Am raportat la numărul total de 4 654 de capi de familie evrei, contribuabili; pe anul 1821, indicat de N. Suțu. Vezi ASI, Arhiva N. Suțu, Mss. 1033, vol. 10.

²¹În 1813 consulul rus din București realiza o avere care se cifra la 300 000 piaștri prin intermediul acordării, contra cost, de patente de protecție pământenilor. Vezi Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I₂, București, 1885, p. 739. Consulul prusian de la Iași, C. A. Kuch, scria că „consulul Franței din Iași a luat sub protecția sa pe vreo câțiva evrei din Polonia care-i plătesc pentru aceasta 5 florini pe an“. Vezi C. A. Kuch, *Moldawisch-Walachische Zustände in Jahren 1828 bis 1843*, Leipzig, 1844, traducere în limba română în CVL, an. XXV, 1891, nr. 1–10.

²²„Botuschan (sic), zwischen der Hauptstadt Jassy und der galizischen Grenze bei Czernowitz gelegen, mit 20 000 Einwohnern, unter denen sich meist Juden, Armenier und Griechen befinden, welche besonders bei dem Handel mit Deutschland beteiligt sind“, J. F. Neugebauer, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, ed. a 2-a, Breslau, 1854, p. 246.

²³Anul 1848 în *Principatele Române*, I, București, 1902, p. 212–214.

²⁴ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 352.

²⁵*Ibidem*, f. 298.

²⁶*Ibidem*, f. 353 verso.

²⁷*Ibidem*, f. 352.

²⁸Donația s-a făcut la 18 august 1816 de boierul Nicolae Hrisoverghi biv vel logofăt „spre răsplătirea osăbitelor slujbe ce le-au săvârșit numitul către dumnealui (Hrisoverghi) și către interesul dumisale“. Prin hrisovul din 27 august 1816, domnitorul Moldovei Scarlat Calimachi întărea evreului Laba (Leiba) sân (fiul) Faibiș, negustor din Botoșani, stăpânirea asupra numitului loc din Tg. Vitelor și a dughenei vechi de lemn de deasupra. Arh. St. Iași, Litere, K/377, f. 402–403.

²⁹Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 8–9.

³⁰ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 395.

³¹*Ibidem*, f. 535 verso.

³²*Ibidem*, f. 381, 381 verso, 382, 384 verso, 385, 385 verso.

³³*Ibidem*, f. 384.

³⁴*Ibidem*, f. 314 verso.

³⁵J. F. Neugebauer, *op. cit.*, p. 231: „Die meisten dieser (Leipziger – n.n.) Kaufleute sind österreichische Unterthanen, gewöhnlich Juden oder Armenier besonders zu Iassy“.

³⁶*Ibidem*, p. 231: „Die reichsten Handelsleute sind daher in diesen Ländern die Jenigen, welche mit solchen Luxus und ander Manufacturwaren handeln, die meist

von Leipzig bezogen werden. Die sogenannten Leipziger nehmen 25 bis 100 Prozent Vorteil von ihren Waren und geben dieselben womöglich für französische aus, mögen sie auch in England, Sachsen, Österreich vefertigt sein“.

³⁷*Ibidem*, p. 253: „Die hiesigen Leipziger, meist Juden, besuchen sowohl die Oster als die Michaelismessen und machen in neurer Zeit auch bedeutende Geschäfte aus der Neujahrmesse“.

³⁸Gheron Netta, *Negustori orientali la Lipsca. Contribuțiuni la istoria comerțului românesc*, București, 1916, p. 33. Vezi și anexe.

³⁹*Ibidem*, p. 12.

⁴⁰Pentru *bezmen*, *emfiteuză* sau *embatic*, vezi *Codul Calimachi*, 1506, p. 529.

⁴¹ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 54 verso.

⁴²*Ibidem*, f. 160.

⁴³*Ibidem*, f. 53.

⁴⁴*Ibidem*, f. 51.

⁴⁵*Ibidem*, f. 361.

⁴⁶*Ibidem*.

⁴⁷*Ibidem*, f. 364 verso.

⁴⁸*Ibidem*, f. 382 verso.

⁴⁹*Ibidem*, f. 298.

⁵⁰*Ibidem*, f. 328.

⁵¹*Ibidem*, f. 393 verso.

⁵²*Ibidem*, f. 398 verso.

⁵³*Ibidem*, f. 396 verso.

⁵⁴*Ibidem*, f. 395.

⁵⁵*Ibidem*, f. 397 verso.

⁵⁶*Ibidem*, f. 362.

⁵⁷C. A. Kuch, *op. cit.*, p. 774.

⁵⁸I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834–1848*, București, 1915, p. 577.

⁵⁹ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 367.

⁶⁰I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 384 verso.

⁶¹N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 151.

⁶²Andrei Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, București, 1977, p. 69–70. Datele se bazează pe materiale din arhivele Ministerului Afacerilor Externe de la Moscova.

⁶³Félix de Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce formé d'après une année moyenne depuis 1787 jusqu'en 1797*, Paris, 1800; Weimar, 1881, p. 144.

⁶⁴Gheron Netta, *Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost und Südost Europa bis zum Verfall der Warenmessen*, Zürich, 1920, p. 80; Andrei Oțetea, *op. cit.*, p. 69–70.

⁶⁵După N. Iorga, primii negustori lipscani în Principate se consemnează în anul 1728, iar începând cu anul 1761 drumul lor periodic la Târgul de la Lipsca n-a fost

niciodată întrerupt. Vezi N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925, p. 112.

⁶⁶J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 229.

⁶⁷Rifat Önsöy, *Die Handelsbeziehungen zwischen der süddeutschen Staaten und den Osmanischen Reich von 1815 bis 1871*, Würzburg, Diss., 1972, p. 155.

⁶⁸Gheron Netta, *Negustori orientali la Lipsca. Contribuțiuni la istoria comerțului românesc*, București, 1916, p. 33.

⁶⁹ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 274.

⁷⁰BAR, Arhiva Agenției consulare austriece din București, pachet MDCCCLXXIV/92/102.

⁷¹Gh. Zane, *op. cit.*, p. 343.

⁷²ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 295.

⁷³*Ibidem*, f. 394.

⁷⁴Diferența de 8 sudii până la totalul de 654 de negustori provine dintre cei care puteau fi concomitent și negustori și meseriași.

⁷⁵Constantin C. Angelescu, *Creditul în Moldova de la 1848 la 1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei, 1848–1864*, București, 1963, p. 386.

⁷⁶ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 95.

⁷⁷Vezi Ițic Kara Șvarț, *Din istoria creditului în Moldova*, Mss, p. 13.

⁷⁸Rudolf Șuțu, *Iașii de odinioară*, I, Iași, 1923, p. 191, afirmă că Michel Daniel și-a înființat casa de bancă în anul 1830. Mihail Gr. Romașcanu face rectificarea cuvenită, arătând că Michel Daniel a înființat-o înainte de anul 1815. Vezi Mihail Gr. Romașcanu, *Banca Națională a Moldovei*, București, 1932, p. 8. Despre M. Daniel vezi J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, p. 305–306; Gh. Zane, *Zarafii și zaraflâc în Iași*, în „Ion Neculce”, Iași, 1928, fasc. 7, p. 157–168; Mihail Gr. Romașcanu, *Zăvălia Michel Daniel*, București, 1933, 23 p. + 13 pl.; Const. C. Angelescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 386.

⁷⁹Mihail Gr. Romașcanu, *Zăvălia...*, p. 9; *Idem*, *Banca Națională a Moldovei*, p. 33.

⁸⁰Ioan C. Filitti, *Domniile române...*, p. 388. Raportul consulului austriac din 17 ianuarie 1845.

⁸¹C. A. Kuch, *op. cit.* în *loc. cit.*, p. 774.

⁸²ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 51v., 91, 97, 153, 153v., 170, 187, 119v., 121v., 122v., 248v., 255v.

⁸³*Ibidem*, f. 288v., 289, 291, 349, 354.

⁸⁴Din motive confesionale, pământencele respective nu puteau fi decât evreice autohtone.

⁸⁵*Ibidem*, f. 295v.

⁸⁶Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, ed. a II-a, București, 1991, p. 90.

⁸⁷ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 394, 398 v., 400v., 401 ș.a.

⁸⁸*Ibidem*, f. 121v., 122.

⁸⁹F. J. Neigebaur, *op. cit.*, p. 276.

⁹⁰ASI, *Documente*, Pachet 729. Corespondența casei de comerț a fraților Focșăneanu din Fălticeni (1829–1831), asupra căreia s-a rostit Ițic Kara Șvarț, *O corespondență comercială inedită*, în AIIAI, vol. IX, 1972, p. 475–494; despre diferendul din anul 1827 al lui Șmil Focșăneanu, sudit austriac din Fălticeni, care arendase pe șapte ani moșia Săvești de la aga Constantin Canta, cu fratele acestuia, Neculai Canta, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 263.

⁹¹ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 395v., 398, 396, 397v., 399.

⁹²*Ibidem*, f. 399.

⁹³ASI, *Documente*, Pachet 583/65.

⁹⁴*Ibidem*, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 297, 298, 298v., 300, 314, 315v., 352, 356.

⁹⁵*Ibidem*, f. 384.

⁹⁶*Ibidem*, f. 361v.

⁹⁷*Ibidem*, f. 442.

⁹⁸Hurmuzaki, *Documente*, XIX, 2, p. 173.

⁹⁹*Ibidem*, f. 399v.

¹⁰⁰*Ibidem*, menționat și de N. Iorga în „Revista istorică” [R.I.], 1918, nr. 18, și de A. Scriban, *Dicționarul limbii române*, Iași, 1939, p. 510.

¹⁰¹ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 393.

¹⁰²*Ibidem*, f. 40v., 115, 124v., 176, 180v., 192.

¹⁰³Constantin C. Giurescu citează cazul mai multor săteni din Pârâul Păuții, care, la 23 aprilie 1802, iau de la egumenul Mănăstirii Slatina orânda din Poiana Socilor, pe timp de trei ani, cu prețul de 40 lei și un jder pe an. BAR, *Documente*, CLXXXVI/305. Vezi Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 164.

¹⁰⁴Vezi statistica arendașilor din Moldova din anul 1833, care dă, prima, valoarea arenzilor anuale și raportul valoric, arendași pământeni, arendași sudiți, Ioana Constantinescu, *Date noi privind agricultura Moldovei în perioada 1829–1833*, în „Terra Nostra”, II, 1971, p. 45–55, vezi tabel IV, p. 53.

¹⁰⁵Ne referim la statistica Moldovei din anul 1832 alcătuită la cererea administrației ruse (ASI, Tr. 644, op. 708, „Statisticești științi” pe anul 1832) și care prezintă pentru un singur oraș, capitala țării, Iași, situația negustorilor și meșteșugarilor sudiți pe stări. Cei 1 131 de sudiți din Iași erau repartizați după cum urmează: starea I – 111; starea a II-a – 201; starea a III-a – 819. Dacă comparăm cifrele respective cu situația negustorilor și meșteșugarilor patentari autohtoni din Iași, care erau repartizați după cum urmează: starea I – 29, starea a II-a – 83, starea a III-a – 1 258 (vezi ASI, Vistieria Moldovei, Tr. 175, op. 997, dosar 259, f. 105), iese clar în evidență superioritatea calitativă a negustorilor și meșteșugarilor sudiți în comparație cu cei pământeni.

¹⁰⁶J. F. Neigebaur, *Die Donau-Fürstentümer*, Breslau, 1854, p. 100.

¹⁰⁷ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 167v.

¹⁰⁸*Ibidem*, f. 105.

¹⁰⁹*Ibidem*, f. 108v.

¹¹⁰*Ibidem*, f. 304.

¹¹¹*Ibidem*, f. 464.

¹¹²*Ibidem*, f. 114.

¹¹³*Ibidem*, f. 46v.

¹¹⁴*Ibidem*, f. 304.

¹¹⁵*Ibidem*, f. 183v., 185v.

¹¹⁶*Ibidem*, f. 198.

¹¹⁷*Ibidem*, f. 64v.

¹¹⁸*Ibidem*, f. 92v.

¹¹⁹*Ibidem*, f. 260.

¹²⁰*Ibidem*, f. 163, 163v.

¹²¹*Ibidem*, f. 83.

¹²²*Ibidem*, f. 92v.

¹²³*Ibidem*, f. 295v.

¹²⁴*Ibidem*, f. 168v.

¹²⁵*Ibidem*, f. 167.

¹²⁶*Ibidem*, f. 58v.

¹²⁷*Ibidem*, f. 202.

¹²⁸*Ibidem*, f. 323v.

¹²⁹*Ibidem*, f. 502v.

¹³⁰*Ibidem*, f. 340.

¹³¹*Ibidem*, f. 352v.

¹³²*Ibidem*, f. 350v.

¹³³*Ibidem*, f. 415v.

¹³⁴*Ibidem*, f. 64v.

¹³⁵*Ibidem*, f. 295v.

¹³⁶*Ibidem*, f. 253v.

¹³⁷*Ibidem*.

¹³⁸Este cazul lui Ițic Ianculovici, sudit rus din Vaslui, „fără nici o neguțitorie, fiind om sărac“ (*ibidem*, f. 551).

¹³⁹*Ibidem*, f. 352, 286v., 288, 301, 311, 329. De asemenea, Ițic Hotnic, sudit austriac din Herța, are casă și două dughene la stradă, pe care le închiriază *ibidem*, f. 381; și Irimia Volovici, sudit austriac din Herța, are casă în proprietate, pe care o închiriază ocazional (*ibidem*, f. 387v).

¹⁴⁰ASI, Tr. 644, op. 708, dosar 530, f. 189.

¹⁴¹J. F. Neugebauer, *Die Donau-Fürstentümer*, p. 100.

¹⁴²*Ibidem*; *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 213, raportul lui Guéroutl către Lamartine, Iași, 31 martie 1848.

¹⁴³ASI, Tr. 166, op. 184, nr. 23, f. 193v. și 315v.

¹⁴⁴*Ibidem*, f. 114, 232v., 260, 469v., 358v.

ANEXĂ

1824–1825. Lista evreilor din orașul și ținutul Iași aflați sub protecția unui consulat străin¹

Nr. crt.	Numele și prenumele capul de familie	Locul nașterii	Domiciliul	Protecția străină	Data venirii în Moldova	Vârsta	Starea civilă	Ocupația	Starea materială	Portul	Observațiile Comisiei de recensământ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Zisul Kaufman	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 28 ani	42 ani	fost căsătorit în „Țara Nemțească”	lipsan	proprietar de casă, dughenă și crăsmă și loc în Iași	evreiesc	Nu este sudit
2	Naftuli Kaufman fiul lui Zisul	În Moldova	Iași	austriacă	Împreună cu tatăl său	18 ani	Căsătorit cu fata sudetei ruse Sura Rabinoae	lipsan și „învață la dascăl”	Nu are propr. imobiliare: stă împreună cu tatăl său	evreiesc	Nu este sudit
3	Hascal Kaufman	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 25 ani	40 ani	Căsătorit cu femeie din Brodi	lipsan	Proprietar de două dughene și casă în Iași	evreiesc	Nu este sudit
4	Avram Samoil	Moldova	Iași	austriacă	Născut în Moldova	27 ani	Căsătorit cu pământeancă, fata lui Iancu Lipsanu	Negustor de vite și casap în Iași	Nu are proprietăți imobiliare: chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
5	Iancăl Rainer	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 20 ani	23 ani	Căsătorit cu pământeancă	pitar și crășmar	Proprietar de case, crăsmă și pitărie	evreiesc	Nu este sudit
6	Mozăs Venderman	Bertin (sic) (în Galiția)	Iași	austriacă	de 8 ani	20 ani	Căsătorit cu femeie galițiană	blănar, dar nu mai lucrează blănărie	Chiriaș. Are crăsmă și rachierie în chirie	evreiesc	Este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
7	Avram Vagsal	Caluș (Kaliș) în Galiția	Iași	austriacă	de 35 ani	50 ani	Căsătorit cu pământancă din Dorohoi	sticlar	Chiriaș. Are crâșnă în chirie	evreiesc	Nu este sudit
8	Zăilic Tailer	Tismenița în Galiția	Iași	austriacă	de 15 ani	—	Căsătorit cu evreică galițiană	lipscan	Chiriaș. Are dugheană în chirie	evreiesc	Este sudit
9	Laib Stic	Drăbăbini (în Galiția)	Iași	austriacă	de 11 ani	30 ani	Căsătorit cu pământancă din Moldova	cală în prăvălia lui Zisul Kaufman	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Nu este sudit
10	Zăilic Kot	Tismenița în Galiția	Iași	austriacă	de 30 ani	50 ani	Căsătorit cu femeie din Brodi	negustor de „ahtarlăc”	Chiriaș	evreiesc	Poate rămâne în țară pe un termen anumit ca sudit
11	Simon Laib Svarti	Brodi în Galiția	Iași	austriacă	de 12 ani	28 ani	Căsătorit la Movila, în Basarabia	negustor „cu marfă de Viena”	Chiriaș	evreiesc	Este sudit
12	Avram Ghink	Kosaf în Galiția	Iași	austriacă	de 26 ani	—	Căsătorit cu femeie galițiană	lipscan, chiriaș	Chiriaș	evreiesc	Poate rămâne în țară pe un termen anumit ca sudit
13	Mihel Buroh	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 28 ani	—	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	șpiter	Chiriaș. Are o dugheană în chirie	evreiesc	Poate rămâne în țară pe un termen anumit ca sudit
14	Simon Marcu Birbaum	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 10 ani	—	Căsătorit cu femeie din Sneatyn	raclier și flinar	Chiriaș. Are o dugheană în chirie	evreiesc	Are libertatea să aleagă între a rămâne sau să plece ca sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
15	Iosif Vacanu	Stanislav (în Galiția)	Iasi	austriacă	de 15 ani	—	Căsătorit cu femeie poloneză	tăbăcar	Chiriaș. Are o dugheană în chirie	evreiesc	Poate să rămână în țară, pe un termen anumit ca sudit
16	Salomon Herman	Brodi în Galiția	Iasi	austriacă	de 20 ani	—	Căsătorit cu pământeancă, fata lui Iosif Postăvarul	postăvar	Chiriaș. Are o dugheană în chirie în care ține postăvărie	evreiesc	Nu este sudit
17	Moisă Leib Singher	Kosuf în Galiția	Iasi	austriacă	de 12 ani	—	Căsătorit cu pământeancă	lipscan	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
18	Bert Hausman	Brodi (în Galiția)	Iasi	austriacă	de 20 ani	—	Căsătorit cu pământeancă	crășmar	Chiriaș. Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
19	Solomon Kantar	Sneatyn în Galiția	Iasi	austriacă	de 13 ani	—	Căsătorit cu femeie galițiană	vânzător de papuci	Chiriaș. Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
20	Maier Seitel	Sneatyn în Galiția	Iasi	austriacă	de 36 ani	50 ani	Căsătorit cu pământeancă din Botoșani	casap	Chiriaș. Are o dugheană în chirie	moldovenesc	Nu este sudit
21	Leibu Taler	Brodi (în Galiția)	Iasi	austriacă	de 15 ani	28 ani	Căsătorit cu femeie din Brodi	lipscan	Chiriaș. Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
22	Hasan Izak Botoșăneanu	Brodi în Galiția	Iasi	austriacă	de 24 ani	38 ani	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	lipscan	Proprietar de casă, două dughene și o crăsmă	evreiesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
23	Haimo Vechter	Zhitov (în Galizia)	Iași	austriacă	de 17 ani	35 ani	Căsătorii cu femeie galiciană	rachier și pănzar	Chirias, Are o dugeană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
24	Elic Leber	Sianislav (în Galizia)	Iași	austriacă	de 15 ani	38 ani	Căsătorii cu pământană	făinar și rachier	Chirias în "Ig. Cuculat, are în proprietate o dugheană	evreiesc	Nu este sudit
25	Laiho Șirih	Brodii (în Galizia)	Iași	austriacă	de 8 ani	28 ani	Căsătorii cu o pământană, sudită rusă	bocegiu	Chirias	evreiesc	Are libertatea să alcată înire a rândăne pământean sau a pleca sudit
26	Leiba Grosul	Tionaci (în Galizia)	Iași	austriacă	de 17 ani	40 ani	Căsătorii cu galiciană de la Brodii	lipscan, postăvar	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Nu este sudit
27	Haim Leiber	Tismenita (în Galizia)	Iași	austriacă	de 14 ani	32 ani	Căsătorii cu galiciană	crăsnar	Chirias	evreiesc	Nu este sudit
28	Șirih Helmut	Șenovyn (în Galizia)	Iași	austriacă	de 13 ani	37 ani	Căsătorii cu galiciană	făinar	Proprietar de case	evreiesc	Nu este sudit
29	Leiba Carmel	Tismenita (în Galizia)	Iași	austriacă	de 18 ani	32 ani	Căsătorii cu pământană	lipscan	Proprietar de „oșabă dugheană pe Ulița Mare”	evreiesc	Nu este sudit
30	Avram Bradicidul	Tismenita (în Galizia)	Iași	austriacă	de 10 ani	25 ani	Căsătorii cu pământană	negustor „cu marfă de Viena”	Chirias	evreiesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
31	Isacul Dremer	Ibodi (în Galilia)	Iași	austriacă	de 20 ani	—	Căsătorii cu o galiliiană din Ibodi	zaraf	Chirias	evreiesc	Nu este suită
32	Raimar Micnic	Mănăstirești în Galilia	Iași	austriacă	de 22 ani	—	Vaduva lui Avram	negot de fânării și var	Chiriasă	evreiesc	Nu este suită
33	Nahum Pries	Cheridav în Galilia	Iași	austriacă	de 30 ani	44 ani	Căsătorii cu pământeancă din Ibodosani	lipsan	Proprietar de o baie în Tg. de Jos. I loc viran, o casă și o vie la Rădăul lui Tzhar	evreiesc	Nu este suită
34	Hers Behler	Sucotyn în Galilia	Iași	austriacă	de 15 ani	37 ani	Căsătorii în „Iara Nemiteasar”	rachier	Chirias	evreiesc	Nu este suită
35	Avram Leiba	Tisumenia (în Galilia)	Iași	austriacă	de 26 ani	38 ani	Căsătorii cu pământeancă	croitor	Proprietar de o casă în Tg. de Jos	evreiesc	Nu este suită
36	Ilune Leibel	Sucotyn în Galilia	Iași	austriacă	de 28 ani	36 ani	Căsătorii cu pământeancă din Ibucurești	cusmar	Chirias	evreiesc	Nu este suită
37	Rubin Avram	Sucotyn (în Galilia)	Iași	austriacă	de 18 ani	—	Căsătorii cu galiliiană	croitor	Chirias	evreiesc	Nu este suită
38	Izrahel Bindeghel	Sucotyn (în Galilia)	Iași	austriacă	de 25 ani	45 ani	Căsătorii cu pământeancă	croitor	Chirias	evreiesc	Nu este suită
39	Mozas Avram	Sucotyn în Galilia	Iași	austriacă	de 15 ani	28 ani	Căsătorii cu pământeancă	—	Chirias	evreiesc	Nu este suită

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
40	Haim Hershet	Cernăuți (Bucovina)	lași	austriacă	de 32 ani	48 ani	Căsătorit cu pământeană din Suceava	rachier	Proprietar de casă în Podu Albinei	evreiesc	Nu este sudit
41	Ițic David Nadler	Sneatyn (în Galiția)	lași	austriacă	de 15 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	croitor	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
42	Idel Sofrin	Dubjuner	lași	austriacă	de 12 ani	31 ani	Căsătorit cu o pământeană	lipscan	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
43	Lipe Tacler	Brodi în Galiția	lași	austriacă	de 21 ani	38 ani	Căsătorit cu o galițiană de la Brodi	lipscan	Proprietar de două case, o vie și o dugheană; mai are în chirie o prăvălie	evreiesc	Nu este sudit
44	Solomon Grozman	Sneatyn în Galiția	lași	austriacă	de 20 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	„precupeț de șafarlăcuri”	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
45	Mihel Ghețler cu fiul său Maer	Tismenita (în Galiția)	lași	austriacă	de 25 ani	42 ani	Căsătorit cu o pământeană sudită	„precupeț de șafarlăcuri”	Proprietar de casă	evreiesco-moldo- venesc	Nu este sudit
46	Naful Iacob	Brodi în Galiția	lași	austriacă	de 33 ani	57 ani	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	șiclar	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
47	Boroh Rehler	Sneatyn în Galiția	lași	austriacă	de 22 ani	37 ani	Căsătorit cu o pământeană	rachier	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
48	Ițic Rubinstain	Brodi în Galiția	lași	austriacă	de 20 ani	35 ani	Căsătorit cu femeie din Sneatyn	giuvaergiu	Proprietar de o casă în Iași	evreiesc	Are libertatea de a-și vinde casa și de a părăsi țara

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
49	Sac Taler	Cernăuți în Bucovina	Iași	austriacă	de 12 ani	28 ani	Căsătorit cu femeie de la Tismenița	croitor	Chiriaș	evreiesc	Are libertatea să părăsească țara
50	Oches Berl Linghel	Liov în Galiciia	Iași	austriacă	de 18 ani	42 ani	Căsătorit cu femeie de la Liov	croitor	Chiriaș	evreiesc	Idem
51	Aron Rozental	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 12 ani	24 ani	Căsătorit la Cernăuți	lipscan	Chiriaș	evreiesc	Idem
52	Solomon Rosesain	Brodi în Galiciia	Iași	austriacă	de 16 ani	58 ani	Căsătorit cu femeie de la Brodi	„staroste la Căminul Gospodului”	Chiriaș	evreiesc	Idem
53	Mihel Haislih	Colomea (în Galiciia)	Iași	austriacă	de 12 ani	30 ani	burlac	boccegiu	Chiriaș	evreiesc	Idem
54	Haim David Titerer	Stanislav (în Galiciia)	Iași	austriacă	de 18 ani	35 ani	Căsătorit cu femeie de la Brodi	Negustor de ceară și miere	Chiriaș	evreiesc	Idem
55	Iosif Gonfried	Ezăreni în Galiciia	Iași	austriacă	de 28 ani	52 ani	Căsătorit cu o galițiană	Negustor de „ahturlac”	Chiriaș	evreiesc	Idem
56	Leizel Leibel	Sneatyn (în Galiciia)	Iași	austriacă	de 20 ani	44 ani	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	șlicar	Chiriaș	evreiesc	Idem
57	Iozaf Micinic	Mănăstirești în Galiciia	Iași	austriacă	de 3 ani	19 ani	Căsătorit cu femeie de la Tismenița	sticlă	Chiriaș	evreiesc	Este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
58	Maier Mozas Gros, Ia Vad	Colomea in Galitia	Iasi	austriacă	de 10 ani	26 ani	Căsătorit cu femeie de la Tismenita	bocegiu	Chirias	evreiesc	Are libertatea să părăsească țara sau să rămână ca pământean
59	Leiba Smil	„Ostam lângă Ternopolie”	Iasi	austriacă	de 13 ani	31 ani	Căsătorit cu femeie pământeană	„oldani”	Chirias	evreiesc	Nu este sudit
60	Abraham I. Ianc	Bixdi in Galitia	Iasi	austriacă	de 18 ani	35 ani	Căsătorit cu femeie de la Tismenita	negustor „cu marfă de Viena”	Chirias in prezenta vornicului Calinchi	evreiesc	Nu este sudit
61	Iacob Raizer	Libecov „in Austria”	Iasi	austriacă	de 16 ani	—	Căsătorit cu femeie de la Sneazyn	lipsan	Chirias	evreiesc	Liber să părăsească țara
62	Marcus Smil	Iuciatin in Galitia	Iasi	austriacă	de 20 ani	36 ani	Căsătorit cu o pământeană	Negustor de „aharlic”	Chirias	evreiesc	Idem
63	Petri Berslug	Bixdi in Galitia	Iasi	austriacă	de 10 ani	—	Căsătorit	lipsan	Are in chirie o dughană de la spalarii Alecu Surza	evreiesc	Idem
64	Pincus Balch	Tismenita in Galitia	Iasi	austriacă	de 12 ani	—	Căsătorit cu o galitiană	bocegiu	Chirias	evreiesc	Idem
65	Isak Chisenberg	Tismenita in Galitia	Iasi	austriacă	de 21 ani	36 ani	Căsătorit cu o galitiană din Bresla	negustor cu „aharlic”	Are o dughană in chirie	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
66	Chiva Heccher	Tismenita (în Galizia)	Iași	austriacă	de 12 ani	26 ani	Căsătorit cu o pământeană	bocegiu	Are în chirie o dughcană	evreiesc	Libertăți pădășescă laia
67	Ianichel Haimier	Gvadiz în Galizia	Iași	austriacă	de 10 ani	36 ani	Căsătorit cu o galiciană	richier	Are în proprietate o casă pe loc cu bezind ⁵	evreiesc	Idem
68	Salomon Saghelesci	Tismenita (în Galizia)	Iași	austriacă	de 16 ani	28 ani	Căsătorit cu o galiciană din Sucealyn	postăvar	Are o dughcană în chirie	evreiesc	Idem
69	Avraam Saghelesci	Gherdava (în Galizia)	Iași	austriacă	de 30 ani	63 ani	Căsătorit cu o galiciană din Sucealyn	lipscan	Chirias	evreiesc	Idem
70	Marcus Lazăr	Cernăuți (Bucovina)	Iași	austriacă	de 45 ani	60 ani	Căsătorit cu pământeană	pânzar	Chirias	evreiesc	Idem
71	Menachel Sani	Gvadiz în Galizia	Iași	austriacă	de 6 ani	27 ani	Căsătorit cu o galiciană	—	Are în chirie o dughcană	evreiesc	Idem
72	Zelmon C. Gollman	Reșav în Galizia	Iași	austriacă	de 13 ani	24 ani	Căsătorit cu pământeană	lipscan	Are în chirie o dughcană	evreiesc	Idem
73	Ochles Rosental	Tismenita în Galizia	Iași	austriacă	de 6 ani	22 ani	Căsătorit cu pământeană	lipscan	Are în chirie o dughcană	evreiesc	Idem
74	Iacob Maurer	Tismenita (în Galizia)	Iași	austriacă	de 15 ani	30 ani	Căsătorit cu galiciană de la Tismenita	bocegiu	Chirias	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
75	Lupu Dinel Drobeci	Suceava în Bucovina	Iasi	austriacă	de 24 ani	49 ani	Căsătorit cu o pânănteană	richier	Proprietarul unei case	evreiesc	Nu este audiat
76	Săman Năstol	Breda (în Galizia)	Iasi	austriacă	de 10 ani	32 ani	Căsătorit cu o pânănteană	richier	Chirias	evreiesc	Libertă pânănteană
77	Israel Lieberman	Tismenita în Galizia	Iasi	austriacă	de 20 ani	35 ani	Căsătorit cu o galiciană de la Tismenita	fainar	Proprietar de casă pe loc cu herman ⁵	evreiesc	Idem
78	Iles Lucba	Bucecea în Galizia	Iasi	austriacă	de 33 ani	47 ani	Căsătorit cu o galiciană	teclat	Chirias	evreiesc	Idem
79	Fridel Dverilevi	Colomea în Galizia	Iasi	austriacă	de 12 ani	25 ani	Căsătorit cu o pânănteană	„scriitor năntăse”	Chirias	evreiesc	Idem
80	Hersin Varial	Colomea în Galizia	Iasi	austriacă	de 18 ani	35 ani	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	lipscan	Chirias	evreiesc	Idem
81	Hertel Raf	Cernăuți (în Bucovina)	Iasi	austriacă	de 20 ani	38 ani	Căsătorit cu femeie din Sutislav	lipscan	Chirias	evreiesc	Idem
82	Lucba Ranthorn	Horoșenka în Galizia	Iasi	austriacă	de 15 ani	32 ani	Căsătorit cu pânănteană	Negustor de „abartăse”	Chirias	evreiesc	Idem
83	David Olivetund	Podhail (sic) în Galizia	Iasi	austriacă	de 25 ani	35 ani	Căsătorit cu pânănteană	Negustor de vin	Chirias	evreiesc	Idem
84	Hers Vechelir	Tismenita în Galizia	Iasi	austriacă	de 20 ani	40 ani	Căsătorit cu femeie de la Santbar	Pontivar	Ace în proprietate un loc de dușman	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
85	Avram Craunic	Ducă în Galilia	Iași	austriacă	de 12 ani	29 ani	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	nachier	Chirnaș	evreiesc	Libert să părăsească țara
86	Marcus David	Măndrănești în Galilia	Iași	austriacă	de 18 ani	37 ani	Căsătorit cu o galiliiană	hangiu	Chirnaș	evreiesc	Idem
87	Marcu Danil	Sneatyn (în Galilia)	Iași	austriacă	de 20 ani	35 ani	Căsătorit cu o galiliiană	nachier	Proprietar de o casă și dușnică	evreiesc	Nu este sudit
88	Gadel Cas	Brodi (în Galilia)	Iași	austriacă	de 23 ani	—	Căsătorit cu pământeană	croitor	Are în chirie o dușnică	evreiesc	Este liber să părăsească țara
89	Mihel Helm	Cutor în Galilia	Iași	austriacă	de 26 ani	47 ani	Căsătorit cu o galiliiană de la Sneatyn	arginar	Chirnaș	evreiesc	Idem
90	Mozes Holman	Ghericleu (în Galilia)	Iași	austriacă	de 33 ani	52 ani	Căsătorit cu galiliiană	precupel	Chirnaș	evreiesc	Idem
91	Solomon Holenker	Nadworna (în Galilia)	Iași	austriacă	de 9 ani	22 ani	Căsătorit cu galiliiană de la Sneatyn	precupel	Chirnaș	evreiesc	Este liber să aleagă: să plece sau să rămână ca pământean
92	Avram Holman	Colomea (în Galilia)	Iași	austriacă	de 16 ani	34 ani	Căsătorit cu galiliiană	nachier	Chirnaș	evreiesc	Idem
93	Leizer Guldor	Tienentia în Galilia	Iași	austriacă	de 15 ani	24 ani	Căsătorit cu pământeană	ceauș ⁶	Chirnaș	evreiesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
94	Nusân Rozänbergu	Suceava (în Bucovina)	Iasi	austriacă	de 8 ani	26 ani	Căsătorit cu o pământeancă	rachier	Chiriaș	evreiesc	Liber să aleagă: să plece sau să rămână ca pământean
95	Hers Laistainer	Calus (Kalis) (în Galiția)	Iasi	austriacă	de 12 ani	24 ani	Căsătorit cu pământeancă	rachier	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
96	Abraham Diamant	Horsdenca (în Galiția)	Iasi	austriacă	de 9 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	cherestegiu	Proprietar de casă la Sculeni	evreiesc	Liber să părăsească țara
97	Maer Sac	Obertin	Iasi	austriacă	de 34 ani	58 ani	Căsătorit cu lemeie din Obertin	crășmar	Chiriaș	evreiesc	Idem
98	Iancul Chelner	Stanislav în Galiția	Iasi	austriacă	de 20 ani	39 ani	Căsătorit cu galițiană de la Stanislav	croitor	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
99	Avram Kol	Tismenița în Galiția	Iasi	austriacă	de 20 ani	55 ani	Căsătorit cu galițiană de la Tismenița	rachier	Chiriaș	evreiesc	Idem
100	Iozel Hofman	Ereslav în Galiția	Iasi	austriacă	de 41 ani	60 ani	Căsătorit cu galițiană de la Tismenița	preocupet	Proprietar de casă pe loc cu bezna ³	evreiesc	Nu este sudit
101	Mendel Rozental	Tismenița în Galiția	Iasi	austriacă	de 12 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	bocegiu	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
102	Isaa Rosenfal	Tismenita (in Galizia)	Iasi	austriacă	de 14 ani	32 ani	Cășători cu palmăntancă	preocup	Proprietar de casă pe loc cu beznea ⁵	evreiesc	Nu este studii
103	Leibu Becker	Tismenita (in Galizia)	Iasi	austriacă	de 21 ani	54 ani	Cășători cu galiliază de la Tismenita	harnăgiu	Chirias	evreiesc	Libertă palmăntancă iara
104	Leibu Kailu	Tismenita (in Galizia)	Iasi	austriacă	de 18 ani	34 ani	Cășători cu palmăntancă	posăvar	Chirias	evreiesc	Idem
105	Milch Jiner	Cernăuți (in Bucovina)	Iasi	austriacă	de 15 ani	30 ani	Cășători cu femeie din Cernăuți	crâșmar	Chirias	evreiesc	Idem
106	Iacob Kivice	Tismenita (in Galizia)	Iasi	austriacă	de 21 ani	45 ani	Cășători cu femeie de la Suceava	croitor	Chirias	evreiesc	Idem
107	Volu Slaher	Liov (in Galizia)	Iasi	austriacă	de 15 ani	32 ani	Cășători cu palmăntancă	„săbăduțear“	Proprietar de două dușiene pe loc cu beznea ⁵	evreiesc	Nu este studii
108	Mosă Iuliper	Brod, spunea el, Sneayn în acele (in Galizia)	Iasi	austriacă	de 15 ani	30 ani	Cășători cu palmăntancă	bocegiu	Chirias	evreiesc	Libertă palmăntancă iara
109	Bureh Chivenbaum	Brod (in Galizia)	Iasi	austriacă	de 15 ani	24 ani	Cășători cu palmăntancă	lipsan	Chirias	evreiesc	Idem
110	Mohr Iaker	Cernăuți in Bucovina	Iasi	austriacă	de 22 ani	37 ani	Cășători cu palmăntancă	croitor	Proprietar de casă cu beznea ⁵	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
111	Avram Grosul	Ciornov în Galiția	Iași	austriacă	de 20 ani	49 ani	Căsătorit cu femeie de la Stanislav	negustor de „ahtarlăc”	Proprietar de dughenă pe loc cu bezmen ⁴	evreiesc	Libert să părăsească țara
112	Matis Siler	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 25 ani	52 ani	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	ceaus ⁵ „scotii”	Proprietar de casă	evreiesc	Idem
113	Eliel Finkelstein	Tismenița în Galiția	Iași	austriacă	de 18 ani	80 ani	Căsătorit cu galițiană de la Tismenița	lipsan	Chiriș	evreiesc	Idem
114	David Herson	Tismenița în Galiția	Iași	austriacă	de 15 ani	36 ani	Căsătorit cu galițiană de la Tismenița	crășmar	Chiriș	evreiesc	Idem
115	Haim Goldstein	Stanislav (în Galiția)	Iași	austriacă	de 12 ani	22 ani	Căsătorit cu pământeană	boccegiu	Chiriș	evreiesc	Idem
116	Riven Rozenfeld	Sneșyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 13 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeană	crășmar	Chiriș	evreiesc	Idem
117	Haimu Goldu	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 15 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeană	sticlar	Chiriș	evreiesc	Idem
118	Leiba Ginbergu	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 12 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeană	telat de moși	Chiriș	moldovenesc	Idem
119	Hune Solomon	Horodenca (în Galiția)	Iași	austriacă	de 15 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeană	cușmar	Proprietar de casă	evreiesc	Idem
120	Izrail Kaufman	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 36 ani	55 ani	Căsătorit cu pământeană	crășmar	Proprietar de casă pe loc cu bezmen ⁵	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
121	Avram Goldu	Caluș (Kalis) în Galizia	Iași	austriacă	de 15 ani	36 ani	Căstoriți cu pământenească	giuvaergiu	Chirias	evreiesc	Liber să părăsească țara
122	Lihman Maer	Sucava (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 3 ani	29 ani	Căstoriți cu femeie din Cernăuți	negustor de vițe	Chirias	moldovenesc	Idem
123	Berlu Metel	Bredî (în Galizia)	Iași	austriacă	de 18 ani	37 ani	Căstoriți cu pământenească	crăsnar	Nu are nici o proprietate imobiliară	evreiesc	Idem
124	Hers Straub	Drobiei (în Galizia)	Iași	austriacă	de 7 ani	22 ani	Căstoriți cu pământenească	țănar	Chirias	evreiesc	Idem
125	Laibu Slezngler	Bredî (în Galizia)	Iași	austriacă	de 6 ani	25 ani	Căstoriți cu pământenească	bocegiu	Chirias	evreiesc	Idem
126	Aron Naisar	Snetyn (în Galizia)	Iași	austriacă	de 12 ani	30 ani	Căstoriți cu galiciană	prepuț	Chirias	evreiesc	Idem
127	Avram Vexler	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 2 ani	28 ani	Căstoriți cu femeie din Cernăuți	siclar	Chirias	evreiesc	Idem
128	Kalman Valtraumb	Snetyn (în Galizia)	Iași	austriacă	de 22 ani	37 ani	Căstoriți cu pământenească	lipsac și negustor de vițe	Chirias; propriețar de două case	evreiesc	Nu este suțit
129	Ilic Matus	Snetyn (în Galizia)	Iași	austriacă	de 14 ani	48 ani	Căstoriți cu pământenească	casap și rachier	Propriețar de o casă și o dugiteană	moldovenesc	Idem
130	Froinu Ialer	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 30 ani	48 ani	Căstoriți cu pământenească	rachier	Propriețar de casă	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
131	Șapșa Osterman	Tismenija (în Galiția)	Iași	austriacă	de 8 ani	30 ani	Căsătorit cu galițiană	cușnar	Proprietar de casă	evreiesc	Libér să părăsească țara
132	Solomon Grosman	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 8 ani	29 ani	Căsătorit cu pământeană	negustor de vite și case	Chirias	evreiesc	Idem
133	Ilascal Valdman	Horodench (în Galiția)	Iași	austriacă	de 20 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	rachier	Proprietar de o velniță	evreiesc	Nu este sudit
134	Ioana Fercaif	Liov (în Galiția)	Iași	austriacă	de 22 ani	50 ani	Căsătorit cu pământeană	argintar	Chirias	evreiesc	Libér să părăsească țara
135	Solomon Raisi	Brodi (în Galiția)	Iași	austriacă	de 22 ani	36 ani	Căsătorit cu pământeană	rachier	Proprietar de casă	evreiesc	Nu este sudit
136	Laibu Spaer	Brodi (în Galiția)	Iași	austriacă	de 11 ani	30 ani	Căsătorit cu femeie de la Brodi	lipsan	Chirias	evreiesc	Libér să părăsească țara
137	Itic Adelstain	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 7 ani	26 ani	Căsătorit cu pământeană	casap	Chirias	evreiesc	Idem
138	Berl Lelzăr	Cernăuți (în Bucovina)	Podul Iloaiei	austriacă	de 22 ani	26 ani	Căsătorit cu pământeană	„aditările” și „orândă afară” (de oraș)	Proprietar de casă în Podul Iloaiei	evreiesc	Nu este sudit
139	Mendel Kliper	Stanislav (în Galiția)	Iași	austriacă	de 20 ani	37 ani	Căsătorit cu femeie din Stanislav	ciubotar	Chirias	evreiesc	Libér să părăsească țara
140	Iacob Lerer	Horodench (în Galiția)	Iași	austriacă	de 20 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	prepucei	Proprietar de casă	evreiesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
141	Mendel Solomon	Tismenita (în Galiția)	Iași	austriacă	de 22 ani	36 ani	Căsătorit cu pământanca	„dător de totu”	Chirias	evreiesc	Nu este suita
142	Mendel Barbăr	Brasov, în Transilvania	Iași	austriacă	de 3 luni	20 ani	buric	negustor	Chirias	evreiesc	Este suita, dar voia să rădăină pământancă în Moldova. I se aproba
143	Vofu Brener Lupu	Boroni în Galiția	Iași	austriacă	de 15 ani	35 ani	Căsătorit cu pământanca	racier	Chirias	evreiesc	Nu este suita
144	Herșcu Gabran	Roboșin în Galiția	Iași	austriacă	de 14 ani	38 ani	Căsătorit cu gilițiană	fanarogiu	Proprietar de casă, pe loc cu bernala ⁵	evreiesc	Libertăți pece
145	Zecile Striler	Tismenita în Galiția	Iași	austriacă	de 22 ani	40 ani	Căsătorit cu gilițiană de la Tismenita	preocupat	Proprietar de casă, pe loc cu bernala ⁵	evreiesc	Nu este suita
146	Zecile Fișban	Cernduți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 9 ani	32 ani	Căsătorit cu pământanca	bocegiu	Chirias	evreiesc	Libertăți pece
147	Șmil Șvian	Șimșlav (în Galiția)	Iași	austriacă	de 25 ani	45 ani	Căsătorit cu femeie din Galiția	„cenuș scolar”	Proprietar al unui loc de casă	evreiesc	Nu este suita
148	Sulem Șain	Iași (în Moldova)	Iași	austriacă	—	20 ani	Căsătorit cu pământanca	—	Chirias	evreiesc	Idem
149	Elișei Feldman	Sucavyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 30 ani	49 ani	Căsătorit cu pământanca	negustor de vite și racier	Chirias	evreiesc	Idem
150	Ilersu Kai	Tismenita (în Galiția)	Iași	austriacă	de 16 ani	30 ani	Căsătorit cu pământanca	negustor cu „marfă de Lipsa”	Chirias	evreiesc-moldo-venesc	Libertăți pământanca lura

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
151	Avram Nikierben	Tg. Siret în Bucovina	Iasi	austriacă	de 35 ani	62 ani	Căsătorii în Bucovina	„Tine carte moldovenească tâlmăcesc jidovește”	Nu are proprietăți imobiliare, chiriaș	evreiesco-moldo- venesc	Libri ai părintească țara
152	Gherd Șteringher	Irești (în Galitia)	Iasi	austriacă	de 15 ani	30 ani	Căsătorii cu părintească, fosta soție a unui evreu din Galați	bocegiu	Nu are proprietăți imobiliare, chiriaș	evreiesc	Idem
153	Iersu Acsehrad	Tismenita (în Galitia)	Iasi	austriacă	de 18 ani	35 ani	Căsătorii cu galiciană de la Tismenita	lipsesc	Chiriaș	evreiesc	Idem
154	Avram Iersu	Irești (în Galitia)	Iasi	austriacă	de 8 ani	21 ani	Căsătorii cu femeie din Iasi	lipsesc	Chiriaș	evreiesc	Idem
155	Iers Laibuscu-vr	Calus (Kalis) (în Galitia)	Iasi	austriacă	de 10 ani	32 ani	Căsătorii cu părintească	preocup	Chiriaș	evreiesc	Idem
156	Iosel Raimbom	Ihoroskenca (în Galitia)	Iasi	austriacă	de 18 ani	28 ani	Căsătorii cu femeie din Folești (Băstrabia)	lipsesc	Chiriaș	evreiesc	Idem
157	Irești Magdeburg	Irești (în Galitia)	Iasi	austriacă	de 20 ani	40 ani	Căsătorii cu o femeie din Moldova	croitor	Chiriaș	evreiesc	Idem
158	Avram Singher	Tg. Siret (în Bucovina)	Iasi	austriacă	de 26 ani	40 ani	Căsătorii cu părintească	racliu și „oale”	Chiriaș	evreiesco-moldo- venesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
159	David Șnircr	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 10 ani	36 ani	Căsătorit cu pământeană	lipsan	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
160	Silmon Glietzer	Brodi (în Galiția)	Iași	austriacă	de 24 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	„în slujba căsătoriei”	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
161	Iosăf Dabță	Rășev (în Galiția)	Iași	austriacă	Jc 16 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeană	rachier	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
162	Mozēs Ahbar	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 14 ani	32 ani	Căsătorit cu femeie din Cernăuți	rachier și vin	Proprietar de casă pe loc cu bezmân ⁵ în Podul Vechi	evreiesc	Idem
163	Idel Kaniel	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 15 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Chiriaș	evreiesc	Idem
164	Ițic Șain	Brodi (în Galiția)	Iași	austriacă	de 12 ani	30 ani	Căsătorit cu femeie din Movilău (Basarabia)	negoi brașovenesc	Proprietar a două case pe loc cu bezmân ⁵ al spătarului ⁴ Alecu Scorțâscu	evreiesc	Idem
165	Haimu Kelnor	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 18 ani	40 ani	Căsătorit cu galițiană	sticlar	Chiriaș	evreiesc	Idem
166	Haimu Laiber	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 14 ani	29 ani	Căsătorit cu femeie de la Stanislav	precupeț, „tine și han”	Chiriaș	evreiesc	Idem
167	Manase Reghețal	Colomea (în Galiția)	Iași	austriacă	de 11 ani	22 ani	Căsătorit cu pământeană	făinar	Chiriaș	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
168	Hers Strih	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 10 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeancă	tegetetar la căsăpie	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
169	Smil Traumbici	Suceava (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 12 ani	35 ani	Căsătorit cu femeie de la Cernăuți	„sufar” ⁷	Chiriaș	evreiesc	Idem
170	Șac Rozenfeldu	Rășcov (în Galiția)	Iași	austriacă	de 15 ani	38 ani	Căsătorit cu galițiană	„făcător de inole”	Chiriaș	evreiesc	Idem
171	Rahmil Naisați	Stanislav (în Galiția)	Iași	austriacă	de 30 ani	45 ani	Căsătorit cu galițiană din Horodena	rachier	Proprietar de casă	evreiesc	Nu este suit
172	Iacob Raivici	Bucecea în Galiția	Iași	austriacă	de 13 ani	23 ani	Căsătorit cu galițiană de la Bucecea	postăvar	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
173	Haimu Brodbergher	Tarnopol (în Galiția)	Iași	austriacă	de 18 ani	57 ani	Căsătorit cu galițiană de la Sencatyn	pitar	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
174	Pascal Zisman	Cături (în Galiția)	Iași	austriacă	de 18 ani	60 ani	Căsătorit cu pământeancă	negustor de vite	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
175	Hary Laibu Rozenzwei	Suceava în Bucovina	Iași	austriacă	de 10 ani	26 ani	Căsătorit cu pământeancă	„vinde postăvării”	Chiriaș	evreiesc	Idem
176	Faibel Heinig	Rășcov în Galiția	Iași	austriacă	de 17 ani	37 ani	Căsătorit cu pământeancă	negustor „de inole și cercei”	Chiriaș	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
177	Hers Faghetdesi	Brodi (in Galitia)	lasi	austriacă	de 25 ani	36 ani	Căsătorii cu tenete din Brodi	negustor de poslav	Are o dughană în chirie	evreiesc	Libertăți părăsescă țara
178	Idit Iuviler	Tismenita (in Galitia)	lasi	austriacă	de 17 ani	42 ani	Căsătorii cu pământană	giuvaergiu	Chirias	evreiesc	Idem
179	Sifit Bertanler	Tismenita (in Galitia)	lasi	austriacă	de 24 ani	43 ani	Căsătorii cu pământană	zaraf	Chirias	evreiesc	Idem
180	Solomon Kirs	Brodi (in Galitia)	lasi	austriacă	de 24 ani	43 ani	Căsătorii cu pământană	preocupi	Chirias	evreiesc	Idem
181	Iancul Raiter	Cemăuți (in Bucovina)	lasi	austriacă	de 12 ani	36 ani	Căsătorii cu pământană	Creabas de cai	Chirias	evreiesc	Idem
182	Mozes Polac	Stanislav (in Galitia)	lasi	austriacă	de 26 ani	45 ani	Căsătorii cu pământană	pilar	Chirias	evreiesc	Idem
183	Hers Luncs	Brodi (in Galitia)	lasi	austriacă	de 18 ani	45 ani	Căsătorii cu pământană	preocupi	Chirias	evreiesc	Idem
184	Solomon Bokustianu	Brodi (in Galitia)	lasi	austriacă	—	32 ani	Căsătorii cu pământană	staroste la Agenție (austriacă-n.n.)	Chirias	evreiesc	Idem
185	Avram Ikeniș	Tismenita (in Galitia)	lasi	austriacă	de 12 ani	28 ani	Căsătorii cu pământană	slujitor la Agenție (austriacă-n.n.)	Chirias	evreiesc	Idem
186	Nahman Iarbu	Cemăuți (in Bucovina)	lasi	austriacă	de 15 ani	37 ani	Căsătorii cu pământană	pietar	Chirias	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
187	Leiba Bleher	Lișca (în Galiția)	Iași	austriacă	de 30 ani	36 ani	Căsătorit cu galițiană	tinichigiu	Chiriș	evreiesc	Idem
188	David Adelstein	Suceava (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 2 ani	18 ani	Căsătorit cu pământeancă	—	Locuiește în casa soacrului său	evreiesc	Idem
189	Șmil Granih	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 25 ani	33 ani	Însurat cu evreică de la Sneatyn	șufar ⁷	Proprietarul unei case la Podul de piatră	evreiesc	Idem
190	Haimu Silber	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 30 ani	57 ani	Căsătorit cu pământeancă	„taingiu”	Proprietarul unei case	evreiesc	Nu este sudit
191	Mihel Daniil	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 20 ani	47 ani	Căsătorit în Moldova	zaraf	Proprietarul unei case cu dugheană, cu becieri de piatră	evreiesco-moldo- venesc	Liber să părăsească țara
192	Berl Herșcu	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 35 ani	40 ani	Căsătorit în Moldova	negustor de sare	Propriet. unei case în Sărtărie și a unei magazii	evreiesco-mol- dovenesc	Nu este sudit
193	Ilic Ias	Brodi (în Galiția)	Iași	austriacă	de 44 ani	48 ani	Căsătorit la Brodi cu o galițiană are doi fii	pietrar	Chiriș	evreiesc	Liber să părăsească țara
194	Solomon Ghelbercu	Lescav (în Galiția)	Iași	austriacă	de 7 ani	33 ani	Căsătorit cu pământeancă	boccegiu	Chiriș	evreiesc	Idem
195	Aisig Silber	Stranica în Galiția	Iași	austriacă	de 22 ani	43 ani	Căsătorit cu o galițiană	zaraf	Chiriș	evreiesc	Idem
196	Moșcu Alpercet	Lescav în Galiția	Iași	austriacă	de 20 ani	48 ani	Căsătorit cu galițiană	olar	Chiriș	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
197	Nușan Izrail Iricv	Tismenița în Galiția	Iași	austriacă	de 20 ani	39 ani	Căsătorit cu galițiană	ciubotar	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Liber să părăsească țara
198	Simon Naider	Tismenița în Galiția	Iași	austriacă	de 20 ani	40 ani	Căsătorit cu galițiană	rachier	Chiriaș	evreiesc	Idem
199	Iacob Hadel	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 10 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeancă	boccegiu	Nu are nici o proprietate imobiliară	evreiesc	Idem
200	Avraam Rozinbrum	Tismenița (în Galiția)	Iași	austriacă	de 8 ani	27 ani	Căsătorit cu pământeancă	lipsan	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
201	Smil Herscovici	Sneatyn (în Galiția)	Iași	austriacă	de 25 ani	46 ani	Căsătorit cu pământeancă	precepeț	Proprietar de casă, dobândită ca zestre	evreiesc	Nu este sudit
202	Izrail Kornuberghel	Kalis în Galiția	Iași	austriacă	de 15 ani	40 ani	Căsătorit cu galițiană	pițar	Pe Ulița Mare are o dugheană cu casă, pe loc cu bezmân ²	evreiesc	Liber să părăsească țara
203	Nuhem Fanestainu	Tismenița în Galiția	Iași	austriacă	de 13 ani	25 ani	Căsătorit cu pământeancă	rachier	Șade cu socrul său	evreiesc	Idem
204	Moisă Madler	Cernăuți (în Bucovina)	Iași	austriacă	de 15 ani	27 ani	Căsătorit cu pământeancă	telar	Chiriaș	evreiesc	Idem
205	Iacob Sloimovici	Rabeșov în Galiția	Iași	austriacă	de 6 săptămâni	32 ani	burlac	„fabricant de vală, bumbac”	Nu are nici un fel de proprietăți imobiliare	evreiesc	Este sudit
206	Solomon Goldner	În Moldova	Iași	austriacă	de 13 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeancă	crășmar	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
207	Ilaim Labed	Sneayn (în Galilia)	Iasi	austriacă	de 12 ani	32 ani	Căstori în Galilia	casap	Chirias	evreiesc	Libet să păstăscă tură
208	Iacov Maurer	Colomena în Galilia	Iasi	austriacă	de 13 ani	22 ani	Căstori cu pământească	preocup	Chirias	evreiesc	Idem
209	Madlov Singhir	Sneayn în Galilia	Iasi	austriacă	de 8 ani	40 ani	Căstori cu Galiliană	consumitor	Chirias	evreiesc	Idem
210	Iacov Arnold	Stanislav (în Galilia)	Iasi	austriacă	de 4 ani	40 ani	Căstori în Galilia	negustor de „făurice”	Proprietar de duplexă pe loc beznăla's	evreiesc	Idem
211	Iacov Nadler	Bixdi (în Galilia)	Iasi	austriacă	de 24 ani	38 ani	Căstori în Galilia	casap	Chirias	evreiesc	Idem
212	Ilerscu Steinberg	Dorohevički „la Nomiia”	Iasi	austriacă	de 4 ani	28 ani	Căstori cu femeie de acolo	„făurici” de infuri	Chirias	evreiesc	Idem
213	Aron Morgenstem	„Liov în Galilia	Iasi	austriacă	de 13 ani	33 ani	Căstori cu galiliană	preocup	Chirias în duplexă	evreiesc	Idem
214	Ilunc Abrahamson	Tisumenia în Galilia	Iasi	austriacă	de 8 ani	23 ani	Căstori cu galiliană la Tisumenia	lipsesc	Chirias	evreiesc	Idem
215	Volf Pover	Stanislav „în Rusia” (în Galilia)	Iasi	austriacă	de 6 ani	24 ani	burtă	„lenongiu”	Ace o duplexă în clirle	evreiesc	Idem
216	Miev Solomon	Tulnici în „Nomiia”	Iasi	austriacă	de 20 ani	35 ani	Căstori cu pământească	telat buccigiu		evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
217	Izrail Rohler	Sneatyn în Galiția	Iași	austriacă	de 7 ani	22 ani	Căsătorit cu pământeană	Orândar la moșia Prisăcani	Proprietar de casă la Podul de piatră	evreiesc	Liber să părăsească țara
218	Berl Fainghiler	Iași în Moldova	Iași	austriacă	—	71 ani	Căsătorit cu pământeană în Moldova	lipsan	Proprietar de casă și dughcană	evreiesc	Nu este sudit
219	Haim Kaufman	Tismenita în Galiția	Iași	austriacă	de 10 ani	25 ani	Căsătorit cu galițiană	precupeț	Chiriaș	evreiesc	Liber să părăsească țara
220	Șmil Herșcovici	Roiza în Austria	Iași	austriacă	de 3 ani	18 ani	burlac	teslar	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Idem
221	Gioși Herșcovici	În Austria	Iași	austriacă	de 3 ani	20 ani	burlac	ciubotar	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Idem
222	Mozes Aschinol	În Galiția	Iași	austriacă	de 14 ani	27 ani	Căsătorit cu pământeană	negustor de sare pisată	Chiriaș	evreiesc	Idem
223	Chivăr Pauker	Stanislav (în Galiția)	Iași	austriacă	de 25 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeană	casap	Are o dughcană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
224	Samuil Șmil	„La Fur” (sic) „în Nemțu”	Iași	austriacă	de 1 an	31 ani	burlac	stoler	Are o dughcană în chirie	„nemțesc”	Liber să rămână în țară în termen anunțat ca sudit sau să părăsească țara

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
225	Zelig Rahehaus	Tismenița (în Galiția)	Iasi	austriacă	de 10 ani	27 ani	Căsătorit cu pământeană	medic „jidovesc“	Chiriaș	evreiesc	Liber să plece
226	Aron Rozental	Bucecca în Galiția	Iasi	austriacă	de 20 ani	36 ani	Căsătorit cu femeie din Bucovina	„matrapazlăc“	Proprietar de dughenă la Sculeni, pe loc cu bezmăn ⁵	evreiesc	Idem
227	Șimon Naimaer	Cernăuți (În Bucovina)	Iasi	austriacă	de 17 ani	40 ani	Căsătorit la Cernăuți	orândar la moșia Uricani	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Liber să plece sau să rămână ca pământean
228	Mindel Carniol	Tismenița (în Galiția)	Iasi	austriacă	de 7 ani	25 ani	Căsătorit cu pământeană	lipscan	Chiriaș	evreiesc	Idem
229	Șimon Focsăneanul	În Moldova	Iasi	austriacă	—	46 ani	Căsătorit cu pământeană	lipscan	Proprietar de terenuri „fără binale“	evreiesco-moldo- venesc	Nu este sudit
230	Liner Focsăneanul	În Moldova	Iasi	austriacă	—	24 ani	burlac	„matrapazlăc“	Nu are proprietăți imobiliare. Șade în casă cu tatăl său	evreiesco-moldo- venesc	Idem
231	Issac Zeilicberg	Cernăuți în Bucovina	Iasi	austriacă	de 22 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeană	postăvar	Are o dughenă în chirie	evreiesco-moldo- venesc	Idem
232	Moisă Rozenberg	Suceava (În Bucovina)	Iasi	austriacă	de 8 ani	35 ani	Căsătorit la Suceava	speculant	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Liber să plece sau să rămână ca pământean
233	Herscul Lerar	Stanislav în Galiția	Iasi	austriacă	de 12 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeană	bocegiu	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
234	Solomon David Straifer	Tismenița în Galiția	Iasi	austriacă	de 18 ani	36 ani	Căsătorit cu pământeană	lipscan	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
235	Leiba Scimel	Sadagura în Bucovina	Iasi	austriacă	de 12 ani	38 ani	Căstoriți cu pământeană	bocegiu	Are o dughană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
236	Leizer Pasdar	Smislav în Galizia	Iasi	austriacă	de 9 ani	23 ani	Căstoriți la Dălii	lipsesc	Are o dughană în chirie	evreiesc	Libertate să plece sau să rămână ca pământean
237	Moise Adlenskein	Cernăuți în Bucovina	Iasi	austriacă	„din copilărie”	34 ani	Căstoriți la Iocșani	lipsesc	Proprietar de casă și prăvălie pe loc cu cu beznă în Iocșani	evreiesc	Nu este sudit
238	Avraam Rubinskein	Bixdi în Galizia	Iasi	austriacă	de 10 ani	39 ani	Căstoriți cu pământeană	negustor „cu marfa de Viena, cu ridicare”	Chirias	evreiesco-moldo- venesc	Libertate să plece deci nu veni să rămână ca pământean
239	Mossak Rabinegson	Horselena (în Galizia)	Iasi	austriacă	de 20 ani	31 ani	Căstoriți cu pământeană	zaraf	Chirias	evreiesc	Nu este sudit
240	Ilie Toibi	Rani în Austria	Iasi	austriacă	de 11 ani	20 ani	burac	bocegiu	Nu are nici un fel de proprietăți imobiliare	evreiesc	Este sudit
241	Leiba Diamant	Bixdi (în Galizia)	Iasi	austriacă	de 24 ani	44 ani	Căstoriți la Brodi	lipsesc	Are o dughană în chirie	evreiesc	Libertate să plece
242	Leib Raisvexlar	Tismenita (în Galizia)	Iasi	austriacă	de 14 ani	42 ani	Căstoriți la Tismenita	zaraf	Chirias	evreiesc	Libertate să plece
243	Leib Raisvexlar	Colomen (în Galizia)	Iasi	austriacă	de 25 ani	38 ani	Căstoriți cu pământeană	negustor de păcură și chereșca	Nu are nici un fel de proprietate imobiliară	evreiesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
244	Maier Morgenstein	Liov (Galiția)	Iași	austriacă	de 25 ani	46 ani	Căsătorit cu pământeană	negustor de păcură și cherestea	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Nu este sudit
245	Hers Izrail Vais	Tismenita în Galiția	Iași	austriacă	de 20 ani	39 ani	Căsătorit cu pământeană	zaraf	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
246	Volf Volsteinu	Zlowce în Austria	Iași	austriacă	de 16 ani	26 ani	Căsătorit cu pământeană	sticlar	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
247	Avram Klimier	Tg. Siret în Bucovina	Iași	austriacă	de 18 ani	35 ani	Căsătorit cu femeie din Tg. Siret	stoler și săhălidăcar	Chiriaș	evreiesc	Liber să plece sau să rămână ca pământean
248	Mihel Sturc	Broxli în Galiția	Iași	austriacă	de 22 ani	38 ani	Căsătorit la Movila	orândar la moșia Vlădeni	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Idem
249	Mozes Pascal	Sneatyn în Galiția	Iași	austriacă	de 14 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeană	„ahtarlăc“	Are o dugheană ca zestre, pe loc cu bezmân ³	evreiesco-moldo- venească	Nu este sudit
250	Leizăr Roler	Sneatyn în Galiția	Iași	austriacă	de 17 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeană	casap	Chiriaș	evreiesc	Este liber să plece sau să rămână ca pământean
251	Iancă Rozenfeld	Colomea în Galiția	Tg. Frumos (fin. Cărligătura)	austriacă	de 20 ani	44 ani	Căsătorit cu pământeană	arendăș de moșie cu anul	Casă de veci în Tg. Frumos proprietar de casă	evreiesc	Nu este sudit
252	Iosif Vairanu	Stanislav în Galiția	Iași	austriacă	de 15 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeană	negustor de „ahtarlăc“ în Tg. Neamț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Liber să plece sau să rămână ca pământean
253	Moisi Maier	Cernăuți în Bucovina	Iași	austriacă	de 12 ani	25 ani	Căsătorit la Cernăuți	lipscan	Proprietar de casă cu dugheană în Iași	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
254	Smil Smukler	Minecoviți în Rusia	Iași	rusă	de 32 ani	60 ani	Căsătorit în Rusia	cepregar	Chiriș	evreiesc	Nu este sudit
255	Hune Abramovici	în Moldova	Iași	rusă	născut în Moldova	62 ani	Căsătorit cu pământeană	teclal cu rachiu	Proprietar de casă la Podul Roș	evreiesco-moldovenesc	Nu este sudit
256	David Slimovici	„la Rascov” (Rusia)	Iași	rusă	de 16 ani	16 ani	Căsătorit cu femeie din Rașcov	cușmar	Chiriș	evreiesc	Nu este sudit
257	Faibis Haimo	Dimni în Polonia	Iași	rusă	de 18 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Chiriș	evreiesc	Nu este sudit
258	Itic Davidovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 13 ani	42 ani	Căsătorit cu femeie de la Soroca	negustor cu „alutarăc”	Chiriș	evreiesco-moldovenesc	Idem
259	Moscu Zelman Iticovici	Cămenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 15 ani	40 ani	Căsătorit cu femeie din Movilău	cușmar	Chiriș	evreiesc	Idem
260	Moisă Faibitovici	în Moldova	Iași	rusă	de 12 ani	25 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Idem
261	Voli Șapșovici	Dubăsari (în Basarabia)	Iași	rusă	de 17 ani	40 ani	Căsătorit cu moldoveancă	vutar	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
262	Morteo Mendelovici	Safraea, lângă Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 13 ani	35 ani	Căsătorit cu femeie din Basarabia	bogasier	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
263	Volico Moscovici	Cămenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 28 ani	50 ani	Căsătorit cu femeie, la Cămenița	sticlar	Proprietar de casă, pe loc cu bezmân ⁵	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
264	Mosco Mendelovici	Bogopolis în Rusia	Iasi	rusă	de 18 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	fabricant de rachiu	Proprietar de casă și de o distilerie de rachiu	evreiesc	Nu este sudit
265	Ițco Abramovici	Movilău (în Basarabia)	Iasi	rusă	de 18 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	cușmar	Chiriaș	evreiesc	Idem
266	Savel Simcovici	Movilău în Basarabia	Iasi	rusă	de 13 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	fabricant de rachiu	Proprietar de casă și de o velniță	evreiesc	Idem
267	Hovchil Haimovici	sat Furceni, lângă Chisinau (în Basarabia)	Iasi	rusă	de 5 ani	28 ani	Căsătorit în Moldova cu pământeană	boingiu	Chiriaș	evreiesc	Idem
268	Frinimă Zelmanovici	Movilău în Basarabia	Iasi	rusă	Venit din copilărie cu părinții	34 ani	Căsătorit cu pământeană	bogasier	Chiriaș	evreiesc	Liber să plece sau să rămână ca pământean
269	Avraam Herseovici	în Moldova	Iasi	rusă	născut în Moldova	40 ani	Căsătorit cu femeie de la Orhei	negustor de pici	Proprietar de casă și dugheană	evreiesc	Nu este sudit
270	Moisă Rosânsfanni	Dubăsari (în Basarabia)	Iasi	rusă	de 10 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	postăvar	Proprietar de dugheană pe loc cu beznă ⁵ în Tg. de Jos	evreiesc	Idem
271	Solemon Davidovici	Movilău (în Basarabia)	Iasi	rusă	de 10 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	șlicar sau cușmar	Chiriaș	evreiesc	Idem
272	David Bercovici	Camenița (în Rusia)	Iasi	rusă	de 38 ani	48 ani	Căsătorit cu pământeană	zaraf	Proprietar de casă, teren viran și dugheană	evreiesco-moldovenesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
273	Leiba Esovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 30 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeană	zaraf	Proprietar a șase dughene și a unui teren	evreiesc	Nu este sudit
274	Kalman Moșchin	Zamolec în Rusia	Iași	rusă	de 15 ani	37 ani	Căsătorit cu femeie de la Chișinău	croitor	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem
275	Volfu Leibovici	Camenița în Rusia	Iași	rusă	de 18 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Nu este sudit
276	Mortcu Moscovici	Orhei (în Basarabia)	Iași	rusă	de 14 ani	45 ani	Căsătorit la Rașcov	croitor	Are în proprietate o casă la Broșteni	evreiesc	Idem
277	Herscul Volfovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 15 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	croitor	Chiriaș	evreiesc	Idem
278	Moisă Volfovici	Dubca în Rusia	Iași	rusă	de 9 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeană	sticlă	Chiriaș	evreiesc	Idem
279	Avroni Leibovici	Radova în Rusia	Iași	rusă	de 6 ani	26 ani	Căsătorit cu pământeană	boccegiu	Chiriaș	evreiesc	Idem
280	Herscu Davidovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 30 ani	45 ani	Căsătorit cu pământeană	telă	Proprietarul unui teren în Tg. de Jos	evreiesc	Idem
281	Sein Ianchilevici	Zatosei în Rusia	Iași	rusă	de 17 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeană	cepregar	Chiriaș	evreiesco-moldo- venesc	Idem
282	Nuhăl Moscovici Ghiler	Subla în gubernia Camenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 7 ani	36 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
283	Mortcu Boroh	Venit lângă Cănenița în Rusia	Iași	rusă	de 14 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeancă	boccegiu	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
284	Kalman Cibotar	Starico-Standicov (în Rusia)	Iași	rusă	de 25 ani	45 ani	—	ciubotar	Chiriaș	evreiesc	Idem
285	Leiba Leibovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 7 ani	22 ani	Căsătorit cu evreică din Folești	boccegiu	Chiriaș	evreiesc	Idem
286	Leiba Abrahamovici Bulcinic	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 17 ani	27 ani	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
287	David Iancu Sănuvici	Briscu în Rusia	Iași	rusă	de 12 ani	24 ani	Căsătorit cu pământeancă	lipscan	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
288	Mutic Iscovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 5 ani	26 ani	Căsătorit cu pământeancă	tinichigiu	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
289	Leizăr Abramovici	Berdiceni în Rusia	Iași	rusă	de 8 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Proprietar al unei case în Tătărași	evreiesc	Idem
290	Alecsandru Bercovici	la Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 15 ani	38 ani	Căsătorit la Movilău	negustor de „pânzărie”	Proprietar al unei binal și chiriaș într-o dugheană	evreiesc	Idem
291	Marcu Leibovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 20 ani	—	Căsătorit cu pământeancă	hangiu	Are o dugheană cu chirie pe Ulița Nemțescă	evreiesc	Idem
292	Struliu Moscovici	Cănenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 20 ani	—	Căsătorit cu pământeancă	teslar	Proprietar de o dugheană	evreiesco-moldo- venesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
293	Șmil Moscovici	Hersov (în Basarabia)	Iași	rusă	de 15 ani	30 ani	Căsătorit cu femeie din Folești	croitor	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Nu este sudit
294	Simon Șimulevici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	din copilărie	38 ani	Căsătorit cu pământeană	postăvar	Proprietar de o casă, trei dughene și o vie "la Vișani	evreiesco-moldo- veuesc	Idem
295	Strul Iscovici	Telenești (în Basarabia)	Iași	rusă	de 10 ani	25 ani	Căsătorit la Chișinău	făinar	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem
296	Nahmân Abramovici	Tulcin (în Rusia)	Iași	rusă	din copilărie	34 ani	Căsătorit cu femeie de la Chișinău	boccegiu	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem
297	Herscul Leibovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 5 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeană	cepregar și pânzar	Proprietar de o dughenă	evreiesc	Idem
298	Zelman Moscovici	Bălți (în Basarabia)	Iași	rusă	de 15 ani	34 ani	Căsătorit cu pământeană	lipscan	Proprietar de 6 dughene, pe loc cu bezmân ³	evreiesc	Idem
299	Solomon Manasovici	Vasova în Rusia	Iași	rusă	de 2 ani	35 ani	Căsătorit la Vasova	pânzar	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem
300	Laimu Bercovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 8 ani	24 ani	Căsătorit cu pământeană	postăvar	Are o dughenă ● în chirie	evreiesc	Idem
301	Leiba Enoltovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 12 ani	32 ani	Căsătorit la Chișinău	cepregar	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem
302	Șapsel Fișilovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 15 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	precupet	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
303	Moșco Șacovici	Râșcov în Rusia	Iași	rusă	de 7 ani	21 ani	burlac	tutungiu	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
304	Iosăp Bercovici	Bălți în Basarabia	Iași	rusă	de 4 ani	28 ani	Căsătorit la Bălți	crâșmar, preocupat	Are în proprietate o casă, pe loc cu bezmân ⁵	evreiesc	Idem
305	Șmili Moscovici	Cămenita (în Rusia)	Iași	rusă	de 20 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	alămar	Chiriaș	evreiesc	Idem
306	Mortco Șlomoșovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 11 ani	25 ani	Căsătorit cu pământeancă	rachier	Proprietarul unei case la Sculeni	„jidovo-leșesc”	Idem
307	Benzi Zelmanovici	Jitomir (în Rusia)	Iași	rusă	de 21 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	alămar	Proprietar de casă, pe loc cu bezmân ⁵	evreiesc	Idem
308	Bereu Ițcovici	Satenev în Rusia	Iași	rusă	de 25 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeancă	telat	Chiriaș	evreiesc	Idem
309	Boroh Macrovici	Cămenita în Rusia	Iași	rusă	de 30 ani	50 ani	Căsătorit cu pământeancă	negustor de „ahutariac”	Chiriaș	evreiesc	Idem
310	Itcul Abramovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 4 ani	30 ani	Căsătorit cu femeie din Chișinău	muzicant	Chiriaș	evreiesc	Idem
311	Huna Simonovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 4 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeancă	lăutar	Chiriaș	evreiesc	Idem
312	Moisă Pincas	Chișinău în Basarabia	Iași	rusă	de 5 ani	24 ani	Căsătorit cu pământeancă	tutungiu	Chiriaș	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
313	Nusăm Șlomovici	Râșcov (în Rusia)	Iași	rusă	de mic copil	36 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
314	Abram Hunovici	Dubăsari (în Basarabia)	Iași	rusă	de 20 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	țelăl	Are o dugheană în chirie	evreiesco-moldo- venesc	Idem
315	Ianchel Bercovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 10 ani	33 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Chiriaș	evreiesc	Idem
316	Bersco Abramovici	în Moldova	Iași	rusă	de 20 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeană	negustor de rachiu	Chiriaș	evreiesc	Idem
317	David Fișatevici	în Moldova	Iași	rusă	de 22 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeană	rachier	Proprietar de casă în Iași	evreiesc	Idem
318	Mordeo Mordcovici	Cămenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 23 ani	40 ani	Căsătorit la Cămenița	ciubotar	Chiriaș	evreiesc	Idem
319	Mosco Fomovici	Cămenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 18 ani	38 ani	Căsătorit cu o rusă	ciubotar	Chiriaș	evreiesc	Idem
320	Mosco Meerovici	Cămenița (în Rusia)	Iași	rusă	din copilărie	55 ani	Căsătorit cu femeie din Cămenița	staroste de evrei pământeni	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
321	Herșeu Leibovici	Movilău în Basarabia	Iași	rusă	de 25 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeană	rachier	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
322	Simon Felman	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 17 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	postăvar și lipsescan	Are în proprietate o casă cu dugheană pe loc cu beznă ⁵	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
323	Marcul Lorențul	Odesa (în Rusia)	Iași	rusă	de 16 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	„fabricant de vată”	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
324	local Meiriavoci	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 7 ani	24 ani	Căsătorit în Moldova	rachier	Proprietar de casă la Broșteni, pe loc cu beznăn ⁵	evreiesc	Idem
325	Ilie Șanovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 13 ani	28 ani	burac	crășmar	Chiriaș	evreiesc	Idem
326	Zeilie Meirovici	în Polonia	Iași	rusă	de 2 ani	27 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Șade în casă cu socrul său	evreiesc	Idem
327	Volfu Moscovici	Bălți (în Basarabia)	Iași	rusă	de 6 ani	36 ani	Căsătorit cu femeie de la Bălți	Staroste de evrei raele „la Cămară”	Proprietar de 3 dughene și o casă	evreiesc	Idem
328	Iosaf Coimovici	Camenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 15 ani	42 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Idem
329	Hery Esopovici	Camenița (în Rusia)	Iași	rusă	—	—	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Are o dughenă pe loc cu beznăn ⁵	evreiesco-moldo- venesc	Idem
330	Avruni Iucovici	Staro-Constanti- nova (în Rusia)	Iași	rusă	de 2 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	„lucrează turta dulce”	Chiriaș	evreiesc	Idem
331	Șainu Alionovici	Camenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 15 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Nu are proprietăți imobiliare	moldovenesc	Idem
332	Iascal Ilievici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 12 ani	35 ani	Căsătorit la Movilău	precupeț	Are o dughenă închirie	evreiesco-moldo- venesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
333	Iosăp Pinchesovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 15 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeancă	zaraf	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
334	Avram Iacobovici	Camenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 27 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
335	Moșcul Abramovici	Camenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 30 ani	48 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Are o dugheană în chirie în care face croitorie	evreiesc	Idem
336	Sicon Volfu Berovici	Chișinău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 1 an	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	cepregar	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
337	Aizic Moisi Hucovici	Mezobis în Rusia	Iași	rusă	de 8 ani	39 ani	Căsătorit cu pământeancă	flăinar	Proprietar de casă și dugheană	evreiesc	Idem
338	Moisă Abramovici	Camenița în Rusia	Iași	rusă	de 15 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
339	Marcu Saimanovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 21 ani	45 ani	Căsătorit la Movilău	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
340	Zisul Iancul Ișcovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 2 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
341	Șmil Moscovici	Orhei (în Basarabia)	Iași	rusă	de 12 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	stolcr	Proprietar de casă	evreiesc	Idem
342	Iancăl Iosăp	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 4 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
343	Lipe Leibu Klaiman	Camenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 13 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
344	Smil Slucer	Folești (în Basarabia)	Iași	rusă	de 11 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
345	Isaac Ianculovici	Zeniev în Rusia	Iași	rusă	de 17 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	precupeț	Are în proprietate o dugheană pe loc bezmân ⁵	evreiesc	Idem
346	Aron Lazarovici	Proscov în Rusia	Iași	rusă	de 4 ani	40 ani	Căsătorit la Proscov	rachier	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
347	Ianchel Leiba Abramovici Valtman	Odesa în Rusia	Iași	rusă	de 9 ani	43 ani	Căsătorit cu pământeană	rachier	Proprietar de casă	evreiesco-moldo-venesc	Idem
348	Ițic Istrulovici	Brodii în Galiția	Iași	rusă	de 4 ani	35 ani	burlac	telai	Are o dugheană în chirie	evreiesco-moldo-venesc	Este liber să plece din țară
349	Helileci Ilcovici	Tulcin (în Rusia)	Iași	rusă	de 4 ani	22 ani	Căsătorit cu pământeană	șapciu	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
350	Marcel Ianchilevici	Soroca în Basarabia	Iași	rusă	„din copilărie”	34 ani	Căsătorit cu pământeană	ștelier	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
351	Manes Hainovici	Dubăsari (în Basarabia)	Iași	rusă	de 24 ani	45 ani	Căsătorit la Dubăsari	ceasornicar	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
352	Ițic Davidovici	Movila (în Basarabia)	(înutul Iași)	rusă	de 13 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeană	orândar	Chiriaș	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
353	Lăzbu Hercovici	Cămenița în Rusia	Iași	rusă	de 12 ani	30 ani	Căsătorit la Cămenita	croitor	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
354	Duvid Lazarovici	Hardiciov în Rusia	Iași	rusă	de 10 ani	30 ani	Căsătorit la Folești	croitor	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
355	Bene Vaingher	Movilău în Basarabia	Iași	rusă	de 14 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeancă	telai	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
356	Bereu sin Idol Hercovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 16 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Proprietar de casă și dugheană pe loc cu bezmân ⁵	evreiesc	Idem
357	Herscu Smilovici	Ratcov (în Rusia)	Iași	rusă	de 16 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	nu se menționează	Proprietar de casă, pe loc cu bezmân ⁵	evreiesc	Idem
358	Haimu Hercovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 16 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Proprietar de o casă cu dugheană	evreiesc	Idem
359	Iosif Ianculevici	Tulcin în Rusia	Iași	rusă	de 15 ani	30 ani	Căsătorit cu pământeancă	rachier	Proprietar de o dugheană pe loc bezmân ⁵	evreiesc	Idem
360	Iancu Hercovici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 23 ani	47 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
361	Barcu Isavici	Movilău (în Basarabia)	Iași	rusă	de 35 ani	45 ani	Căsătorit cu pământeancă	telai	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem
362	Smil Vantrăb	Ianpol (în Rusia)	Iași	rusă	de 15 ani	60 ani	Căsătorit la Ianpol	crășmar	Are o dugheană în chirie	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
363	Strul Moscovici	Dubăsari (în Basarabia)	Iași	rusă	de 35 ani	50 ani	Căsătorit cu pământeancă	crășmar	Are o dugheană în chirie	evreiesco-mol- dovenesc	Nu este sudit
364	Volfu Avramovici	Movilău (în Basarabia)	ținutul Iași	rusă	de 26 ani	44 ani	Căsătorit cu pământeancă	crășmar, orândar	Chiriaș	evreiesco-mol- dovenesc	Idem
365	Răfael Leibovici	în Moldova	Iași	rusă	—	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	rachier „cu ridicata”	Proprietar de casă în Tg. de Jos	evreiesco-mol- dovenesc	Idem
366	Leiba Eliovici	Movilău în Basarabia	Iași	rusă	din copilărie cu tatăl său	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	crășmar	Nu se menționează	evreiesc	Idem
367	Hers Esopovici	Cămenița în Rusia	Iași	rusă	de 15 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	negustor de „abtarlăc”	Chiriaș	evreiesc	Idem
368	Mureul Abramovici	Chișinău în Basarabia	Iași	rusă	de 9 luni	20 ani	Căsătorit cu pământeancă	calfa	Calfa în dugheana lui Simion	evreiesc	Este liber să plece sau să rămână în țară ca pământeancă, pașaportul expirat
369	Șmil Enovici	Movilău în Basarabia	Iași	rusă	de 12 ani	26 ani	Căsătorit cu pământeancă	croitor	Proprietar de o casă pe loc cu beznăn ⁵	evreiesc	Nu este sudit
370	Laubiș Ilcovici	Jitomir în Rusia	Iași	rusă	de 13 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeancă	precupeț	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Libert să plece sau să rămână în țară ca pământeancă
371	Iancuț Saiovici	Cecumnic în Rusia	Iași	rusă	de 20 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeancă	sticlăar	Chiriaș	evreiesco-mol- dovenesc	Idem
372	Froimu din Iosâl	Movilău în Basarabia	Iași	rusă	de 12 ani	28 ani	Căsătorit cu pământeancă	crășmar	Are o dugheană cu chirie	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
373	Iancu Ișcovici	Cherson (în Rusia)	Iași	rusă	de 12 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	casap	Chiriaș	evreiesc	Liber să plece sau să rămână în țară ca pământean
374	Mendel Abramovici	Bălți în Basarabia	Iași	rusă	de 7 ani	50 ani	Căsătorit cu pământeană	dascăl în limba evreiască (idiș-n.n.)	Chiriaș	evreiesc	Liber să plece sau să rămână ca pământean
375	Boroh Iacovici Fridman	Grednic în gubernia Camenîi (în Rusia)	Iași	rusă	de 4 ani	35 ani	burlac	stoler	Nu are proprietate imobiliară	evreiesc	Nu este nici sudit, nici pământean
376	David sin Volfu	în gubernia Camenîi (în Rusia)	Iași	rusă	de 16 ani	25 ani	Căsătorit cu pământeană	preocup	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
377	Simil Ișovici	Vășcăuți în Basarabia	Iași	rusă	de 3 ani	27 ani	Căsătorit cu pământeană	butnar	Chiriaș, nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Liber să plece ca sudit, pașaportul expirat
378	Iancu Taler	Criminciuc (Rusia)	Iași	rusă	de 32 ani	55 ani	burlac	croitor	Chiriaș	evreiesc	Liber să plece sau să rămână ca pământean
379	Lazar Ciavrilovici	Tighina în Bender în Basarabia	Iași	rusă	de 30 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeană	arendăș de moșii	Are în proprietate, ca zestre, o dughenă	evreiesc	Idem
380	Herscu Ișovici Belicel	Ușița la Căușeni (în Rusia)	Iași	rusă	de 4 ani	38 ani	Căsătorit cu pământeană	dascăl	proprietar al unei case în Hotoșani	evreiesc	Liber să plece
381	Hascal Beniaminovici	Bălți (în Basarabia)	Iași	rusă	de 6 ani	32 ani	Căsătorit cu pământeană	preocup	Chiriaș	evreiesc	Nu este sudit
382	Beni Istrulovici	Cămenița (în Rusia)	Iași	rusă	de 25 ani	45 ani	Căsătorit la Cămenița	telar	Proprietar de trei dughene pe loc cu bezmăn ⁴	evreiesc	Liber să plece sau să rămână

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
383	Lăman Sierm	Camenita (în Rusia)	Iasi	rusă	de 10 ani	24 ani	Căsătorit cu pământeancă	fiacier	Chirias	evreiesc	Este sudit
384	Mosiei Finicle	Camenita (în Rusia)	Iasi	rusă	de 16 ani	42 ani	Căsătorit la Movilau	zaraf	Are o dugleană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
385	Ianchel Iachovici	în Moldova	Iasi	rusă	—	24 ani	Căsătorit la Movilau	rachie și „alte mărunțisuri”	Proprietar de două case și de un loc cu beznăn ⁵	evreiesc	Nu este sudit
386	Suranah vîdanî	Dăbășeni (în Basarabia)	Iasi	rusă	de 20 ani	34 ani	Valușă cu 2 copii	fiacieriță	Are în proprietate o dugleană pe loc cu beznăn ⁵	evreiesc	Libără să rămînă sau să plece
387	Sinde Ianchelovici	Kalici (în Galiția)	Iasi	rusă	din copilărie	23 ani	Căsătorit în Moldova	votcar	Proprietar de casă pe loc cu beznăn ⁵	evreiesc	Nu este sudit
388	Herseco Hersevici	Chisinau (în Basarabia)	tinutul Iasi	rusă	de 6 ani	35 ani	Căsătorit în Moldova	orîndar la Mălăiești	Are o dugleană în chirie	evreiesco-mol- dovenesc	Nu îndeplinește condițiile de sudit; dacă va prezenta însă pasaport, va putea rămîne un termen anumit
389	David Solomon	Movilau (în Basarabia)	Iasi	rusă	de 15 ani	35 ani	Căsătorit în Moldova	speculant	Are o dugleană în chirie	evreiesc	Nu este sudit
390	Ilaisic Ilaitovici	în Moldova	Iasi	rusă	—	28 ani	Căsătorit în Moldova	preocupi	Are o dugleană în chirie	evreiesc	Libără să plece, deși este răscut în Moldova și tot aici căsătorit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
391	Avram Hahlovici	Chibidu (in Bessarabia)	Iasi	rusă	de 35 ani	50 ani	Cășători cu palmăntăncă	șofar ²	Proprietar de casă pe loc cu beznala ⁵	evreiesco-mol- dovenesc	Nu este sudit
392	Iani Volanschi	Cemlari (in Bucovina)	Iasi	rusă	de 23 ani	30 ani	Cășători cu palmăntăncă	ciubucar	Proprietar de o casă în Podul de Piață	moldovenesc	Idem
393	Avram Pescicovici	Movila (in Bessarabia)	Iasi	rusă	de 20 ani	40 ani	Cășătorii în Moldova	croitor	Proprietar de o casă cu dupleamă pe locul său	evreiesco-mol- dovenesc	Idem
394	Moscal Himovici	Camenia (in Rusia)	Iasi	rusă	de 18 ani	31 ani	Cășători în Moldova	dascăl	Chirias	evreiesc	Idem
395	Ianchil Davidovski	Camenia (in Rusia)	Iasi	rusă	de 20 ani	52 ani	Cășători cu palmăntăncă	italian	Chirias	evreiesco-mol- dovenesc	Idem
396	Samsa Iliconovici	Movila (in Bessarabia)	Iasi	rusă	de 22 ani	35 ani	Cășători cu palmăntăncă	reclier	Chirias	evreiesc	Idem
397	Hers Ilicus Samuil	Sneclyn (in Galitia)	Iasi	prusiană	de 15 ani	27 ani	Cășători cu palmăntăncă	negustor de sare	Chirias	evreiesc	Idem
398	Marcu Sfar	Frankfurt (Prusia)	Iasi	prusiană	de 20 ani	50 ani	Cășători cu palmăntăncă	precupeț	Proprietar de casă pe loc cu beznala ⁵	evreiesc	Idem
399	Iosif Rudel	in Saxonia	Iasi	• prusiană	de 1 an	20 ani	burloc	cucelar	Ave o dubleamă in elirie	-ancileste-	Este sudit
400	Simion Samuil	Caupit (in Prusia)	Iasi	prusiană	de 35 ani	35 ani	Cășători cu femeie din Polonia	geambas	Chirias	evreiesc	Idem
401	Marcu Loran	Varsovia (ducatul Poloniei)	Iasi	franceză	de 16 ani	36 ani	Cășători cu palmăntăncă	reclier	Ave in proprietate o dupleamă la Podul Roy	moldovenesc	Nu este sudit

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
402	Avram Iacob	Zamîesc (în Galizia)	Iasi	franceză	de 20 ani	35 ani	Căsătorit cu pământeană	crămar și negustor de sicla	Chirias	evreiesco-moldovenesc	Nu este sudit
403	Hersi Ilam	Zamîesc (în Galizia)	Iasi	franceză	de 22 ani	40 ani	Căsătorit cu pământeană	pănar	Chirias	evreiesc	Idem
404	Meciar Larent	Zamîesc (în Galizia)	Iasi	franceză	de 25 ani	48 ani	Căsătorit cu femeie din Zamîesc	negustor de „abiarlăc”	Proprietar de 3 dughene în Tg. de Jos	moldovenesc	Idem
405	Meier Kantur	Zamîesc (în Galizia)	Iasi	franceză	de 20 ani	48 ani	Căsătorit cu pământeană	negustor de „abiarlăc”	Proprietar de casa	moldovenesc	Idem
406	Sagal Marcu	Lublin (în Polonia)	Iasi	franceză	de 22 ani	45 ani	Căsătorit cu pământeană	negustor de var și de făină	Chirias	evreiesc	Idem
407	Hersel Kamal	Zamîesc (în Galizia)	Iasi	franceză	de 18 ani	30 ani	Căsătorit cu femeie din Zamîesc	lipsan	Proprietar de o dughenă pe loc bezna ⁵	evreiesc	Idem
408	Froima Meier ot Botosani	Zamîesc (în Galizia)	Iasi	franceză	de 15 ani	23 ani	Căsătorit cu pământeană	fiat ocupatie	Proprietar de o cred în Tg. de Sus	evreiesco-moldovenesc	Idem
409	Lelevici Volf	Cracovia „lağa Varsavia” (Polonia)	Iasi	franceză	de 27 ani	44 ani	Căsătorit cu pământeană	zaraf	Chirias	evreiesc	Idem
410	Iancu Berdeșin Sulin ot Sultose	Zamîesc (în Galizia)	Iasi	franceză	de 8 ani	24 ani	Căsătorit cu femeie din Zamîesc	argintar	Chirias	evreiesc	Idem
411	Iosif Hersi Avramovici ot Botosani	Berlin (în Prusia)	Iasi	franceză	de 32 ani	53 ani	Căsătorit cu femeie din Botosani	lipsan	Are o dughenă în clirle	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
412	Iosif Albe Bercu ot Botosani	Berlin (in Prusia)	Iasi	franceză	de 22 ani	28 ani	Căsătorii cu femeie din Botosani	lipscan	Chirias	evreiesc	Nu este sudit
413	Lezlar Micu sin Lezibis ot Botosani	Varsovia (ducatul Poloniei)	Iasi	franceză	de 18 ani	25 ani	Căsătorii cu femeie din Suceava	„factor de cercei”	Chirias	evreiesc	Idem
414	Ilam Milici Volf ot Botosani	Lublin „In Tara Lesveca” (Polonia)	Iasi	franceză	de 15 ani	33 ani	Căsătorii cu femeie din Suceava	zaraf	Proprietar de o casă în Ulija Tigărinii	evreiesc	Idem
415	Smil Ron Avram ot Botosani	Lublin (in Polonia)	Iasi	franceză	de 20 ani	30 ani	Căsătorii cu femeie din Suceava	lipscan	Proprietar de o casă în Botosani, pe Ulija Tigărinii și de o dughicauă cu marfă de Lipca la Sulticaua	evreiesc	Idem
416	Leibu Strul ot Botosani	Varsovia (in Polonia)	Iasi	franceză	de 14 ani	20 ani	Căsătorii cu femeie din Botosani	negustor de vile	Chirias	evreiesc-mol- dovenesc	Idem
417	Bercu Leibu ot Botosani	Varsovia (Polonia)	Iasi	franceză	de 15 ani	24 ani	Căsătorii cu femeie din Botosani	lipscan	Chirias	evreiesc	Idem
418	Maisă Mandli Leibu ot Botosani	Varsovia (Polonia)	Iasi	franceză	de 15 ani	30 ani	Căsătorii cu femeie din Botosani	lipscan și negustor de vile	Chirias	evreiesc	Idem
419	Iliescu Leibovici ot Botosani	Varsovia (Polonia)	Iasi	franceză	de 15 ani	24 ani	Căsătorii cu părințanță	lipscan și negustor de vile	Chirias	evreiesc	Idem
420	Ilie Iul ot Botosani	Varsovia (Polonia)	Iasi	franceză	de 20 ani	35 ani	Căsătorii cu femeie din Cernăuți	preocupat	Chirias	evreiesc	Idem

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
421	Meer Herscov Botosani	Lublin (in Polonia)	Iasi	franceza	de 28 ani	46 ani	Casatorit cu femeie din Cernăuți	geambaș de cai	Proprietar de o casă în Tg. Nou	evreiesco-noldo-venesc	Dacă va prezenta pasaport va fi recunoscut ca sudit
422	Leibă Volf	Katowice (in Galitia)	Iasi	franceza	de 16 ani	36 ani	Casatorit cu femeie din Iasi	richier	Proprietar de o casă pe Podul Lung	evreiesc	Nu este sudit
423	Herscov Beer	Botosani (in Moldavia)	Iasi	franceza	—	30 ani	Casatorit cu pământancă din Iasi	lipsan	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem
424	Solomon din Sănuș și Botosani	Varsovia (Polonia)	Iasi	franceza	de 15 ani	30 ani	Casatorit cu pământancă	crâșnar	Chirias	evreiesc	Idem
425	Lazăr Solomonovici Chintzenber	Varsovia (Polonia)	Iasi	franceza	de 17 ani	38 ani	Casatorit cu femeie din Varsovia	negustor de „abiarlăge”	Chirias	evreiesc	Idem
426	Solul Avram	Dauzig (in Prusia)	Iasi	franceza	de 14 ani	34 ani	Casatorit cu pământancă de la Iarlatu	richier	Chirias, are o dughenă în chirie în care lăne rachierie	evreiesc	Idem
427	Marcu din Lecha	Katowice (in Galitia)	Iasi	franceza	de 11 ani	34 ani	Casatorit cu pământancă	negustor de pici	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Idem
428	Volfă Iakrovisci	Zamosc „la Nomița” (in Galitia)	Iasi	franceza	de 16 ani	36 ani	Casatorit cu pământancă	arginar	Are o dughenă în chirie	evreiesc	Idem
429	Lion	Paris (franta)	Iasi	franceza	de 15 ani	35 ani	buric	„veselilor de cântec” (artist comic)	Nu are proprietăți imobiliare	„nemțesc”	Dacă va prezenta pasaportul va fi considerat sudit, în caz contrar pământancă

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
430	Haica, soția lui Solomon David	Livv (în Galția)	Iasi	franceză	de 30 ani	60 ani	Căsătorită în Moldova	preocupată	Nu are proprietăți imobiliare	evreiesc	Nu este suită
431	Haim David	Lublin „în Tara Lessească” (Valonia)	Iasi	franceză	de 20 ani	50 ani	Căsătorit cu pământancă	rahier	Proprietar de casă în Fălliceni	evreiesc	Idem
432	Volfa Montecwici	Nemibour (sic) (în Franța)	Iasi	franceză	de 35 ani	52 ani	Căsătorit la Sncalyn	negustor de „alliarlăc”	Proprietar de casă și de dugheană în Jg. Piatra	evreiesc	Idem

Nota 1: Lista a fost întocmită pe baza datelor catagrafiei supușilor străini (sudiților) din Moldova din anii 1824–1825, păstrată la Arhivele Statului Iași (Tr. 166, op. 184, nr. 23), într-o condică voluminoasă de 585 pag., legată în carton de culoare roșie.

— Scrierea este în limba română, cu caractere chirilice.

— Transcrierea numelor s-a făcut după norme fonetice.

— Din economie de spațiu, am omis rubricile: naționalitatea (toți sunt evrei), religia (toți sunt de religie mozaică, cu excepția a patru persoane, din care doi sunt evrei botezați, unul este luteran, unul este catolic), fizionomia și actele de identitate.

— Printre sudiții evrei înregistrați în condica catagrafiei la ținutul Iași figurează câteva persoane din ținutul Cârliștina: un Berl Leizer, sudit austriac, crâșmar, „cu orândă afară de oraș”, în Podul Iloaiei (țin. Cârliștina) și un Ianchel Rozenfeld, sudit austriac, arendaș de moșii, cu anul, la Tg. Frumos (țin. Cârliștina).

— Pentru început, din totalul celor 16 ținuturi ale Moldovei dăm numai lista sudiților evrei din orașul și ținutul Iași.

Nota 2: *Staroste la cămara Gospod* desemna funcția șefului instituției care administra veniturile ce intrau în caseta particulară a Domnitorului Moldovei.

Nota 3: *Vornic. Mare vornic*. Termenul desemna pe mai marele Curții domnești, care avea atribuții precumpănitor judecătorești, de cea mai largă competență civilă și penală.

Nota 4: *Spătar*. Termenul desemna la început pe dregătorul care avea în atribuție principală să poarte spada Domnitorului la marile ceremonii.

Nota 5: Sintagma „pe loc cu bezmăn” însemna că terenul era deținut de supusul străin în sistem de *bezmăn* (bezmen), *emfiteuză* sau *embatic*. Prin *bezmen*, *emfiteuză* sau *embatic* se înțelegea dreptul real de folosință a unui imobil, rezultat dintr-o locațiune perpetuă sau de foarte lungă durată, în schimbul unei chirii anuale plătite proprietarului imobilului. Vezi și prevederile *Codului Calimach*.

Nota 6: *Ceauș* însemna curier sau mesager.

Nota 7: *Șufar (sufăr)*. Termenul avea două înțelesuri:

1. Desemna pe dregătorul care îndeplinea slujba de mai marele bucătarilor de la Curtea Domnească. Vezi Dicționarul: *Instituțiile feudale din Țările Românești*, București, 1988, p. 465.

2. Termenul însemna mai mare peste boari. Vezi August Scriban, *Dicționarul limbii române*, Iași, 1939, p. 1289.

ROLUL EVREILOR ÎN FORMAREA TÂRGURILOR DIN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ECATERINA NEGRUȚI

În numeroase studii s-a subliniat dezvoltarea fără precedent a orașelor și târgurilor din Moldova în prima jumătate a secolului trecut. Numai pe teritoriul Moldovei dintre Prut și Carpați numărul acestor așezări a crescut de la 25 la 81, iar numărul locuitorilor lor a sporit de la cca 50 000 la începutul secolului, la 288 162 în preajma Unirii cu Țara Românească, în curs de jumătate de secol populația urbană crescând de aproape șase ori¹. O contribuție importantă la sporirea populației urbane moldovenești și la apariția și dezvoltarea târgurilor a avut-o imigrația evreilor la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Faptul că, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la Unirea din 1859, în Moldova dintre Prut și Carpați au apărut nu mai puțin de 59 de târguri noi a ridicat, firește, problema caracterului urban al acestor așezări.

Într-un studiu privind clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, am evidențiat existența a două tipuri de așezări: urbane și semiurbane; pe primele le-am denumit orașe, iar pe cele semiurbane târguri, în mod convențional, pentru a le deosebi de primele. Am socotit ca orașe, în primul rând, acele localități care aveau o vechime mai mare, o continuitate în evoluția lor urbană: Iași, Botoșani, Galați, Bârlad, Piatra-Neamț, Târgu-Neamț, Roman, Bacău, Tg.-Ocna, Focșani, Tecuci, Vaslui, Huși, Tg. Frumos, Dorohoi, Herța, Hârlău, Ștefănești, Adjud, Fălciu, la care am adăugat și orașele mai noi apărute la sfârșitul secolului al XVIII-lea: Fălțiceni și *Mihăileni*². Dintre aceste 22 de orașe, 19 existau drept centre urbane în secolul al XVII-lea, cele mai multe datând din secolele al XIV-lea și al XV-lea. Localitățile urbane, sus-menționate, aveau funcții mai variate, cele economice nereducându-se numai la activități comerciale, iar la acestea adăugându-se

și funcțiile administrative, culturale etc. Cele mai multe din aceste orașe (20) erau capitale de ținut sau îndepliniseră în anumite perioade funcția de reședințe de ținut. În sfârșit, populația orașelor era mai numeroasă și în cea mai mare parte avea ocupații neagricole.

Între târguri am considerat așezările semiurbane, înființate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cele mai multe în mijlocul sau în marginea unor așezări rurale bine populate și ale căror funcții, separate de sat, se reduceau în cea mai mare parte la activități pur comerciale³.

Organele administrative din prima jumătate a secolului trecut despărteau net populația acestor localități în două categorii distincte: târgoveții și sătenii (cultivatorii). Astfel, în lucrările statistice din 1859, din cele 59 de târguri, 47 figurează și în rândul satelor. Un singur exemplu este edificator pentru cunoașterea structurii socio-demografice a acestor așezări. La târgul Pașcani, ținutul Suceava, au fost înregistrate 91 de suflete, din care: 86 evrei, 3 supuși străini, 2 nesupuși dărilor (numărul evreilor reprezentând peste 97%). La satul Pașcani, același ținut, au fost înregistrate 5 533 de suflete cultivatori români⁴ (numărul evreilor și al supușilor străini raportat la întreaga populație din localitatea respectivă fiind de numai 1,6%) și exemplele pot continua la fel pentru toate celelalte localități semiurbane.

Așadar, statisticienii și organele administrative ale timpului socoteau, în târgurile recent înființate, că numai populația neagricolă alcătuia nucleul urban. La această situație contribuiau și raporturile deosebite existente între proprietari și noii târgoveți, pe de o parte, și între proprietari și țăranii clăcași, pe de alta. Existau însă și orașe vechi, cu tradiție, ai căror locuitori erau trecuți la oraș, deși continuau să aibă ocupații agricole și unii din ei să fie și clăcași ai proprietarilor (vezi, de exemplu, Vaslui, Huși). Prin urmare, aceasta era o situație specială pentru târgurile noi, care nu avuseseră încă o evoluție urbană mai îndelungată. Excepții nu puteau face decât unele târguri așezate pe moșii puțin locuite la data înființării lor și care nu puteau avea ca locuitori decât pe cei așezați ulterior apariției târgului, ca, de exemplu, la Panciu⁵, Sculeni de dincoace de Prut.

Unele din târgurile apărute la sfârșitul secolului al XVIII-lea s-au dezvoltat în mod deosebit, devenind în scurt timp orașe. De exemplu, Fălticeni, înființat la 1780, devenit capitală de ținut, sediul isprăvniceii ținutului Suceava; în mai puțin de jumătate de secol, numărul locuitorilor, ca și activitatea sa economică au depășit pe acelea ale altor orașe cu vechi tradiții, ca, de exemplu, Vaslui, Tecuci. O situație întrucâtva

asemănătoare se observă și la Mihăileni, înființat în 1792. Datorită construcției unei șosele spre Austria și organizării aici a unui serviciu de poștă și de vamă, cu sprijinul proprietarului, domnitorul Mihail Sturza, care i-a dat și numele, acest târg s-a dezvoltat treptat, atribuindu-i-se un timp și rolul de reședință a ținutului Dorohoi⁶.

În ceea ce privește numărul locuitorilor, târgurile s-au plasat întotdeauna sub scara dimensională a orașelor. Astfel, în 1859, cele mai mari târguri aveau între 1 500 și 3 000 de locuitori târgoveți, anume: Odobești, Moinești, Sulița, Buhuși și Podul Iloaiei. Între 1 500 și 3 000 de locuitori aveau numai orașele cele mai mici, unele din ele în stare de decădere, ca: Herța, Ștefănești, Fălciu și Adjud. Toate celelalte orașe aveau peste 3 000 de suflete, astfel că și în ceea ce privește numărul locuitorilor se poate face o separare netă între orașe și târguri. Primele târguri au apărut în partea de nord a țării, la hotarul cu Bucovina, din motive explicabile: ocuparea nordului Moldovei de Austria a avut drept consecință pierderea unor centre urbane prospere și stabilirea unor noi puncte de graniță și de vamă. La aceasta s-a adăugat numărul mare al refugiaților bucovineni și evrei în localitățile din nord. Astfel, apar aici târgurile: Fălticeni, întemeiat în 1778, cu hrisov din 1780, ca o replică a orașului Suceava, rămas sub stăpânire austriacă⁷, Burdujeni, în 1786 și Mihăileni, în 1792. Târgurile s-au întins apoi treptat pe drumurile mari spre capitala țării. Până în 1820, s-au înființat în partea de nord a țării, la hotarul cu Bucovina și Basarabia, iar între 1820 și 1831, aria lor s-a extins spre sud (Frumușica, Lespezi, Podul Iloaiei, Podul Turcului, Nicorești, Nămolosa), „apărând ici-colo și în interiorul țării” (Buhuși, Drăgușeni). Între anii 1831 și 1838, perioada cea mai activă în formarea târgurilor, ele jalonează tot restul graniței Prutului din nord: Mamornița, Dărăbani, Rădăuți, cât și mai spre sud: Bivolari, Murgeni, Berești, Rogojeni, Foltești. Altele au împânzit țara, fie pe drumul dintre Iași-Vaslui-Bacău, fie pe drumul dintre Huși-Bârlad. Între 1838 și 1859, târgurile se îndesesc în vechile zone sau în zonele intermediare, până atunci ocolite, cum e podișul central moldovenesc (Bâra, Țibana, Băcești, Răducăneni etc.)⁸.

Apariția în curs de numai o jumătate de secol a unui număr atât de mare de așezări semiurbane a fost determinată de factori de ordin economic și demografic. Impulsul deosebit dat economiei țărilor române în urma tratatelor de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) și, mai ales, de la Adrianopol (1829), posibilitățile de dezvoltare, în condițiile restrângerii monopolului otoman, garantării autonomiei, liberei navigații

pe Dunăre și Marea Neagră au deschis perspective deosebite dezvoltării agriculturii, schimburilor comerciale, industriei meșteșugărești.

Cererile pieței interne și externe de produse românești sunt în plină creștere. Numărul mare al zilelor de târg săptămânale și de iarmaroc anuale care se acordau în această perioadă diferitelor localități rurale dovedește cât de mari erau cererile de schimb ale populației de la sate, mai ales ale acelor situuate departe de centrele urbane. Câștigurile pe care le aduceau proprietarilor satelor aceste forme de comerț, care adunau, anual sau o dată pe săptămână, țăranii, negustorii și meșterii din împrejurimi și uneori din colțuri mai îndepărtate, i-au determinat să sprijine înființarea lor. Cele mai multe din așezările semiurbane, constituite în această perioadă, au luat ființă în satele cu bâlciuri și târguri periodice, devenite târguri permanente.

Înființarea târgurilor din Moldova s-a impus și datorită creșterii în ritm deosebit a populației în acest răstimp. Dacă la sfârșitul războiului ruso-turc încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, densitatea populației Moldovei era evaluată în jur de 7,7 suflete pe kmp, în 1803 ea se ridica la 11,8 suflete, iar în 1859 la aproape 35 suflete pe kmp⁹. Firește, în 1774 și 1803 densitatea era mai mică deoarece ea se raporta la întregul teritoriu al țării, care cuprindea atunci și Basarabia, cu o densitate mult mai mică decât aceea a Moldovei dintre Prut și Carpați. Oricum, creșterea densității populației țării a fost considerabilă, la aceasta contribuind în mare măsură procesul imigraționist favorizat de evenimentele politice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Împărțirea Poloniei a determinat un val de emigrație în Moldova atât a polonezilor, cât și, mai cu seamă, a evreilor din Galiția. Războaiele ruso-austro-turce purtate pe teritoriul țării au mărit numărul refugiaților nu numai din regiunile nordice, din Bucovina, Ucraina, Polonia, ci și al sârbilor și bulgarilor din sudul Dunării. La străinii imigrați în această perioadă s-a adăugat numărul deosebit de important al românilor din Transilvania, mai ales după răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan (1784) și, în special, al celor din Bucovina, în urma răpirii provinciei de către Austria, în 1775. Cordunenii, cum li se spunea românilor bucovineni, au imigrat în Moldova în etape succesive, începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și continuând și în prima jumătate a secolului următor. Răpirea Basarabiei de către Rusia, în 1812, a adus, de asemenea, mulți români pribegiți de la răsărit de Prut. La acest val crescând de români imigrați din afara granițelor de atunci ale Moldovei s-a adăugat sporul natural al populației locale, în condiții social-econo-

mice prielnice. Împrejurările acestea au contribuit în cea mai mare măsură la dezvoltarea aşezărilor urbane şi la apariţia unui număr ridicat de târguri.

Formarea târgurilor a răspuns nevoilor specifice economiei de atunci, preponderent agricolă şi slab dezvoltată industrial. Cererile populaţiei în creştere nu mai puteau fi satisfăcute de centrele urbane existente, de cele mai multe ori depărtate de sate şi cu drumuri de acces prost întreţinute. Numeroasele târguri noi, dezvoltate în mediul rural, prin concentrarea operaţiilor de schimb din regiunea înconjurătoare, răspundeau mai bine nevoilor populaţiei.

În parte, aceste împrejurări explică de ce în Țara Românească şi în Transilvania, în perioada respectivă, nu apar târguri tot atât de numeroase. În primul rând, în Moldova populaţia a crescut în proporţii mult mai mari decât în celelalte provincii româneşti, datorită puternicului val de imigraţie, mai ales din Bucovina, Galiţia şi Basarabia. Sporul de populaţie neagră, între care mai ales evreii, a fost deosebit de important în formarea acestor târguri. În al doilea rând, schimbările de frontieră au impus în Moldova apariţia unor noi centre comerciale şi administrative. În sfârşit, la aceasta a contribuit şi faptul că în Muntenia şi Oltenia drumurile de acces de la oraşe şi sate sunt mai facile ca în Moldova, unde predomină dealul şi podişul. De aceea, aceste aşezări, socotite de unii cercetători ca un fel de „comptuare ale oraşelor în mediul rural”¹⁰, rămân caracteristice Moldovei, deşi în număr redus ele au apărut şi în celelalte provincii româneşti.

Procesul a avut loc şi în teritoriile Moldovei ocupate de Austria şi Rusia. În Bucovina s-au format pe vechile drumuri comerciale, în vetrele unor vechi sate care şi-au continuat existenţa alături de nucleele orăşeneşti¹¹. În Basarabia au apărut, de asemenea, întâi în nord, în ținuturile Hotin şi Bălţi (Noua Suliţă, Briceni, Edineţ, Râşcani, Bălţi, Pânzăreni)¹², ulterior extinzându-se şi în părţile sudice.

În Moldova dintre Prut şi Carpaţi s-au răspândit în mod inegal pe întregul teritoriu, iniţial în apropierea căilor de comunicaţie şi de graniţă. Astfel, pe linia nouă de frontieră din nordul şi răsăritul ţării s-au format târgurile denumite „dublete”: în faţa Sucevei — târgul Burdujeni, în faţa Siretului — Mihăileni, a Boianului — Mamorniţa, a Noii Suliţe — Herţa, a Lipscanilor — Rădăuţi, Sculeni de o parte şi de alta a Prutului. Geograful Victor Tufescu apreciază că între 1780 şi 1900 au luat fiinţă în Moldova dintre Prut şi Carpaţi 71 de târguri. Din acestea, peste 80% au apărut între 1820 şi 1859, perioada cea mai activă fiind între 1831

și 1838, când se înregistrează în medie trei târguri pe an. Perioada coincide cu începutul domniilor pămâtenene, când reacția contra grecilor, care constituiau majoritatea clasei negustorești de atunci, a favorizat ivirea și întărirea noilor elemente și cu pacea de la Adrianopol și condițiile cele mai bune pentru dezvoltarea vieții orășenești, dar și cu momentul cel mai activ al imigrației evreiești. Etapele constituirii târgurilor din Moldova dintre Prut și Carpați au fost următoarele¹³:

Între	1780–1803	au apărut	4	târguri, în medie anuală	0,17
"	1803–1820	" "	7	" " " "	0,33
"	1820–1831	" "	11	" " " "	1,00
"	1831–1838	" "	22	" " " "	3,00
"	1838–1859	" "	22	" " " "	1,04
"	1859–1900	" "	5	" " " "	0,12

Înființarea târgurilor în Moldova a fost impusă nu numai de factorii economici, ci de cei demografici în primul rând, consecință, mai ales, a imigrației masive a evreilor în această perioadă, ceea ce explică de ce numărul și rolul acestor așezări semiurbane în Țara Românească și Transilvania nu au fost nici pe departe atât de importante ca în Moldova, unde înființarea lor era o necesitate pentru asigurarea unui echilibru regional în expansiunea demografică spre orașe, cu atât mai mult cu cât orașele moldovenești erau departe de a putea oferi posibilități de muncă și câștig unui spor tot mai ridicat de populație.

Victor Tufescu remarca, pe bună dreptate, că în acea perioadă evreii, „umplând orașele“, au început să se dirijeze spre sate. După cum se știe, aici au fost împiedicați de a se așeza, printr-un șir de legi. Ce se putea face cu ei? Orașele noastre, cu viața lor patriarhală, „nu puteau susține un aflux prea mare de populație“. Apăru ideea de a se forma târgușoarele. Ideea nu a apărut abstract, ci sugerată de însăși așezarea evreilor în jurul unor rateșe boierești, la răscruce de drumuri. Boierii, văzând că pot trage foloase de la aceste târguri, au început să ceară de la domnie tot mai multe hrisoave de întemeiere¹⁴.

Evreii au fost bucuroși să se așeze în aceste târgușoare, unde puteau să-și exercite mai ales ocupația lor predilectă, aceea a comerțului de dugheană, contribuind nu numai la întemeierea lor, dar și la dezvoltarea economică a acestor localități semiurbane, unele dintre ele evoluând și păstrându-și statutul de localități urbane până în zilele noastre.

În jurul problemei înființării târgurilor s-au făcut unele speculații cu substrat politic, unii negând importanța și rolul evreilor în înființarea târgurilor, alții, dimpotrivă, exagerând contribuția evreilor.

Astfel, s-a afirmat că întemeierea târgurilor a fost opera exclusivă a evreilor, că ei au „împopulat și reîmpopulat” orașele și târgurile Moldovei¹⁵, că populația din târgurile noi a fost în exclusivitate sau cel puțin în majoritate evreiască și, în sfârșit, că au fost aduși special în țară pentru a întemeia târgurile, unii declarând chiar că ar fi fost colonizați în acest scop.

Așa cum am arătat mai sus, târgurile au apărut și ca o necesitate impusă de noile condiții economice și sociale; ca dovadă, în aceeași perioadă au luat ființă și în Țara Românească (Vălenii de Munte, Drăgășani, Găiești etc.) și în Transilvania și în partea sudică a Moldovei (Panciu, Odobești, Colonești ș.a.), fără contribuția evreilor.

Firește, imigrația evreilor în această perioadă a însemnat un spor important pentru populația urbană, însă nu în sensul că au populat și reîmpopulat orașe pustii sau pustiite¹⁶. Statisticile timpului evidențiază clar că la sfârșitul secolului al XVIII-lea, chiar după ravagiile provocate de războiul ruso-turc încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, orașele moldovenești se prezentau ca aglomerații urbane importante (vezi recensămintele populației Moldovei din 1772 și 1774). Sporirea ulterioară a numărului locuitorilor lor s-a datorat nu numai evreilor, dar și altor elemente imigrate de peste hotare și deloc neglijabilă, în această perioadă, a fost și imigrarea țaranilor români spre orașe¹⁷. În ceea ce privește târgurile noi, aproape toate s-au format în vatra sau în marginea unor așezări rurale bine populate. De altfel, ocupațiile negustorești ale noilor veniți nu puteau să se desfășoare în locuri nepopulate. În toate documentele timpului, atunci când boierii se refereau la moșia lor, înțelegeau implicit și satul de pe moșia respectivă. Am subliniat mai sus că din 59 de târguri existente în pragul Unirii din 1859, 47 figurează și în lista satelor, deci în mod evident erau constituite în vatra unor sate vechi. Celelalte târguri nementionate la sate fie că aveau o activitate urbană mai veche și locuitorii erau prinși în proporție mai mare în ocupații neagricole (ca Moinești, Panciu, Odobești), fie că s-au constituit pe lângă un han la încrucișare de drumuri, rămânând mai izolate de satele din apropiere (Podul Turcului, Burdujeni, Podul Iloaiei, Sculenii de dincoace de Prut), fie că au luat un nume mai deosebit de cel al așezării lângă care s-au constituit, fiind dificil de a stabili cu precizie satul în care se aflau târgoveții respectivi. Oricum, toate târgurile, fără excepție, s-au constituit în zonele cele mai bine populate. Era, de altfel,

singura lor rațiune de a fi, ca centre ce nu puteau supraviețui decât servind nevoile populației din jur.

✧ Târgurile înființate în prima jumătate a secolului al XIX-lea se prezentau cu o structură etnică bine definită: o populație rurală covârșitoare românească, la care s-a adăugat un nucleu urban alcătuit dintr-un număr de străini, în cea mai mare parte evrei. Acest nucleu urban, în genere, ocupa o uliță de dughene situată fie în mijlocul satului, fie la marginea lui, în funcție de drumurile care îl străbăteau. Pe măsură ce afacerile se dovedeau rentabile, acest nucleu creștea, sporind îngrămădirea caselor și dughenelor, pe un spațiu restrâns, luând, mai ales în târgurile din nord, forma de ghetou de tip galițian, alături de satul cu casele caracteristice așezărilor rurale românești.

Cu timpul, în afară de evrei, s-au mai adăugat și alți străini (nemți, polonezi, armeni), ca și români cu ocupații neagricole. În ceea ce privește proporția evreilor în populația localităților respective, constatăm că în cele 59 de târguri apărute în această perioadă, în 1859, au fost înregistrați 76 600 de locuitori din care 41 490 târgoveți, iar 35 110 cultivatori. Deci numai 54% din populația acestor așezări era socotită urbană¹⁸. Din cei 41 490 de târgoveți, 42,56% erau evrei (17 254). Raportând numărul evreilor la întreaga populație a localităților respective (târgoveți și cultivatori), proporția evreilor era de numai 22,52%. Desigur însă, situația din punct de vedere etnic în târgurile Moldovei pe ansamblu, la mijlocul secolului trecut, nu prezintă același interes ca în cazul în care este urmărită pe zone geografice. Astfel, în majoritatea localităților din sudul țării, numărul evreilor reprezintă sub 10% (în 20 de localități), în timp ce în cele din nord peste 50%:

*Proporția evreilor în așezările semiurbane
raportată la populația înregistrată în 1859¹⁹*

% evrei		Numărul așezărilor	
		În întreaga localitate	Numai la târg
Sub	5%	12	2 (Colonești și Nicorești)
Între	5–10%	8	3
Între	10–30%	21	13
Între	30–50%	12	15
Între	50–70%	5	19
Între	70–90%	1 (Frumușica)	5
Peste	90%	–	2 (Pașcani și Pocieni)
		59	59

Evreii au însemnat un spor important de populație în aceste localități și au avut un rol economic considerabil; în mijlocul populației agrare ei reprezentau, în cele mai multe cazuri, în exclusivitate elementul comercial activ; fără acest element cele mai multe târguri înființate în această perioadă ar fi dispărut. Faptul era recunoscut și de conducerea țării. În ofisul domnesc din 2 martie 1844, privitor la un proiect de lege care prevedea interzicerea vânzării băuturilor spirtoase de către evrei în sate și târguri, sprijinind, desigur, și interesele marilor proprietari, se afirma că „cele mai multe târguri din Principat care sunt proprietăți particulare se află lăcuite de jidovi, pentru că locuitorii moldoveni își află mai bine folosurile gospodăriei lor în plugărie“ și dacă „vor fi opriți jidovii de prin târguri a face alisveriș de băuturi și de ale mâncării, nu rămâne îndoială că acestea lipsiți fiind de închipuirile viețuirii lor vor părăsi acele târguri care se vor și pustii“, ceea ce ar „face o lovire asupraitoare în dreptățile proprietății“²⁰.

Aceste mici așezări semiurbane au promovat cele mai dinamice forme ale vieții sociale și economice; ele multiplicau și intensificau în fiecare ținut legătura dintre sat și oraș, prezența lor dând vitalitate întregii regiuni. Economicește, ele au îndeplinit rolul de centre de acumulare a produselor prime: a) pentru produsele alimentare de primă necesitate; b) pentru dezvoltarea comerțului ambulant; c) pentru colectarea cerealelor, a produselor lactate; pentru cumpărarea vitelor; de piețe de prelucrare a produselor regionale și de desfacere a produselor fabricate (bumbac, haine, încălțăminte, coloniale etc.) din orașe și de peste hotare²¹.

Târgoveții evrei nu s-au izolat, așa cum s-a afirmat, de restul locuitorilor²², nici chiar în târgurile din nordul țării, unde numărul lor era mai ridicat. Necesitățile vieții, mai ales activitatea comercială și meșteșugărească a acestora, impuneau dezvoltarea tot mai mult a legăturilor cu locuitorii nu numai din așezarea respectivă, dar și cu cei din satele din vecinătate.

Inițial, în cursul secolului al XVIII-lea, domnia a privit cu bunăvoință stabilirea în țară a străinilor, mai ales a celor cu ocupații lucrative, care puteau contribui la prosperitatea vieții economice urbane, dar în nici un caz nu a încurajat venirea masivă a evreilor și, cu atât mai puțin, colonizarea așezărilor rurale sau urbane cu elemente străine. Or, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului trecut, ca urmare a împrejurărilor politice menționate mai sus, asistăm la o imigrare puternică a evreilor, imigrare pe care numeroase documente ale

vremii o prezintă ca o invazie, „năvălire“²³ și pentru stăvilirea căreia se iau măsuri încă din primii ani ai secolului al XIX-lea²⁴.

Proprietarii erau, firește, interesați în sporirea veniturilor moșiilor, fie prin creșterea numărului locuitorilor clăcași, fie prin exploatarea resurselor lor. Înființarea de târguri le oferea, pe de o parte, posibilitatea valorificării mai ușoare a produselor moșiei, iar pe de alta, obținerea de câștiguri suplimentare din exercitarea drepturilor de monopol feudal asupra velnițelor, morilor, podurilor etc. și din bezmen (chiria pentru casele construite pe proprietatea lor). Pentru aducerea elementelor comerciale în aceste târguri, înființate în secolul al XIX-lea, nu era nevoie să fie chemați special oameni de peste hotare, din moment ce numărul evreilor veniți atunci în țară, fără ocupație și fără domiciliu, era în continuă creștere. Deseori proprietarii erau puși în fața unui fapt împlinit de un grup de evrei care se stabiliseră deja pe moșia lor în jurul unui han, al unei cârciumi, la încrucișare de drumuri, cei mai mulți neștiuți de administrație și neînregistrați la Vistierie, solicitând permisiunea înființării târgurilor ulterior stabilirii lor²⁵.

În aceste cazuri, domnia era interesată să adune în târgul respectiv acei oameni care nu erau înscriși la dări și care în împrejurările de atunci se găseau aproape în toate orașele, târgurile și satele țării, de naționalități diferite, inclusiv români. „Oameni străini“ despre care se vorbește în hrisoavele date de domnitori nu însemnau aduși de proprietari de peste hotare, ci oameni adunați dintre acei „fără nici un amestec de vreo dare pământului acestuia“²⁶.

În genere, hrisoavele domnești se obțineau mai târziu, după ce evreii veniți pe diferite căi în țară se înțelegeau cu proprietarii, încheind convenții de bezmen pentru construirea de dughene și înlesniri de teren gratuit pentru sinagogă, baie și cimitir. De exemplu, zapisul dintre evrei și egumenul mănăstirii Todireni pentru înființarea târgului Burdujeni este semnat la 25 iunie 1786, dar abia după șase ani, la 20 iulie 1792, probabil după multe stăruințe, este aprobat de domn; la Moinești, deși exploatarea păcurii și lemnului a atras stabilirea unor evrei încă de la începutul secolului al XVIII-lea, târgul nu a luat ființă decât în deceniul cinci al secolului al XIX-lea, atunci când numărul mare de evrei adunați aici a determinat încheierea, la 23 aprilie 1832, a unei învoieli de așezare de târg cu proprietarul, hrisovul domnesc fiind obținut abia la 20 noiembrie 1844. La târgul Lespezi cartea domnească pentru stabilirea negustorilor armeni și evrei s-a obținut în 1825, după ce în prealabil s-a

cercetat la fața locului situația moșiei și învoirea proprietarilor vecini²⁷. Geograful V. Tufescu, descriind modul de întemeiere a târgurilor, observa că mai „întotdeauna târgușorul se forma pe o proprietate particulară, printr-o convenție de *besmen*, întărită prin hrisov domnesc. Pentru a ajunge la aceasta însă, în foarte multe cazuri proprietarul locului era pus în fața faptului împlinit, convenția venind pe urmă“... „Așa a început a se întemeia *Dărăbanii* încă din 1835, actul întocmindu-se abia în 21 iunie 1837“, la fel Rădăuții pe Prut, Negreștii etc. „Alteori, proprietarul însuși anunța că vrea să întemeieze un târg pe moșia sa, arătând avantajele ce le oferea“. De obicei, se acorda gratuit loc de sinagogă, baie și cimitir, uneori li se făceau înlesniri și cu material de construcție. La aceasta se adăugau scutiri de dări din partea domniei pe un număr de ani și drept pentru zi de târg săptămânal sau, mai rar, anual (iarmaroc). Astfel s-a procedat la târgul Drăgușeni (Putna). Domnul, la cererea proprietarului, a ordonat starostelui de Putna să citească hrisovul în cuprinsul ținutului, ca să se adune oamenii la moșia Drăgușeni²⁸.

Înființarea târgurilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea a asigurat, în oarecare măsură, un echilibru în expansiunea demografică spre orașele mari, căci dirijarea imigrației numai spre marile centre urbane duce, pe de o parte, la distrugerea regională a echilibrului sat-oraș și, pe de altă parte, la formarea unui mare contingent de mână de lucru liberă, căruia orașul moldovenesc din secolul trecut nu era capabil să-i dea o întrebuințare. Această masă de oameni fără ocupație era periculoasă pentru societatea urbană de atunci, societate în care numărul oamenilor fără căpătâi, al vagabonzilor și nestatornicilor era și așa destul de ridicat. Târgurile apărute în această perioadă a fost o supapă de scurgere a acestei populații recent imigrate, supapă care restabilea un anumit echilibru demografic, evident provizoriu, dar necesar pentru societatea de atunci.

După Unirea cu Țara Românească, din 1859, puține din puzderia de târguri apărute în prima jumătate a secolului au rezistat ca localități urbane. Cauzele decăderii lor au fost multiple. Reducerea activității celor mai multe dintre ele numai la schimburile comerciale a fost evident una din cauzele primordiale, căci un oraș trăiește prin funcțiile sale variate, meșteșugărești-industriale în primul rând, apoi comerciale și, în sfârșit, administrative, culturale etc. Cele care s-au menținut ca orașe au fost cele cu funcții multiple: Moinești, centru comercial, dar și

meșteșugăresc-minier; Odobești, Panciu, regiuni viticole, Buhuși, Pașcani, cu activități industriale locale etc.

Construirea căilor ferate și schimbarea traseului principalelor căi de comunicație au contribuit la pierderea statutului de târg al unora dintre aceste localități, ca, de exemplu: Bâra, Boroșești, Colonești, Dimache, Găiceana, Drăgușeni, Nicorești, Urdești, dezvoltându-se în schimb altele, ca: Dărăbani și Săveni (la șoselele mari), Pașcani, la încrucișarea liniei ferate București-Suceava-Iași, Negrești, pe linia Buhăiești-Roman, Berești și Târgul Bujor, pe linia Bârlad-Galați. După 1918, dispariția graniței cu Bucovina și Basarabia a dus la decăderea unora din localitățile din nord (Mamornița, Mihăileni), ca și a celor de-a lungul Prutului (Docolina, Sculeni, Vlădești, Unțești). Apariția unor mijloace de transport mai rapide, ca automobilele, a impus o mărire a distanțelor între principalele centre de comerț, mărire evaluată la cel puțin 100–150 km, în favoarea târgurilor mai mari, cele intermediare pierzându-și din importanță.

Dezvoltarea ulterioară sub raport industrial a principalelor centre urbane i-a atras pe mulți din locuitorii târgurilor mici, nu numai pe cei cu ocupații agricole, dar și comerciale.

Firește, reformele care au urmat Unirii Principatelor au contribuit și ele la decăderea unora dintre aceste târguri: secularizarea averilor mănăstirești (1863), împrăștierea țăranilor (1864), apariția băncilor și a cooperativelor de consum și producție au favorizat ridicarea gospodăriilor sătești, pentru care ceea ce le putea oferi un târgușor nu mai reprezenta prea mare atracție. De asemenea, boierimea, pierzându-și privilegiile ei de monopol, nu mai avea interes să sprijine aceste așezări, mai ales în urma aplicării codului civil din 1865, care suprima și posibilitățile de dezvoltare a emfiteuzei (bezmenului) și a dispozițiilor privind răscumpărarea redevențelor emfiteutice²⁹. O lovitură importantă a dat-o târgurilor și legea din 28 martie 1873, care prevedea că vânzarea băuturilor spirtoase nu se putea face decât pe baza unei licențe sau permisiuni a Ministerului de Finanțe, care nu se elibera decât numai celor ce aveau posibilitatea să justifice calitatea de elector, ceea ce excludea majoritatea evreilor, lipsiți atunci de drepturi politice. Ca urmare, mai mult de jumătate din cârciumile evreiești au fost închise și, desigur, târgușoarele care trăiau numai din comerțul cu băuturi aveau să dispară treptat.

În sfârșit, reforma administrativă a dus la o selecționare a târgurilor care au devenit centre de plasă. În 1872, oficiul central de statistică considera ca orașe 21 de localități din Moldova, iar ca târguri 8 localități: Burdujeni, Ștefănești, Pechea, Nămolosa, Băcești, Dămieniști, Bâra și Codăiești³⁰. Aceste localități au avut însă evoluția lor proprie, pe care statisticienii din 1872 nu aveau cum să o presupună. Unele din târgurile indicate au decăzut total, altele, nemenționate, înfruntând vicisitudinile economice și administrative, dezvoltându-se în deceniile următoare. Din numărul târgurilor apărute de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și până la Unirea din 1859, numai 12 sunt recunoscute astăzi drept comune urbane: Fălticeni, Pașcani, Buhuși, Bicăz, Moinești, Panciu, Odobești, Dărăbani, Săveni, Negrești, Târgul Bujor și Berești; la acestea am putea adăuga târgurile înglobate de marile orașe: Socola, Nicolina, Copou, la orașul Iași și Burdujeni, la Suceava.

¹Ec. Negruți, *Factorul demografic urban și dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, București, tom. 28, 1975, nr. 8, p. 1187.

²Orașele subliniate nu mai au astăzi calitatea de comune urbane.

³Ec. Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XII, 1975, p. 7–8.

⁴*Din lucrările statistice a Moldovei*, Cap. II, *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, p. 179.

⁵Întemeiat la începutul secolului al XIX-lea de un grup de imigranți sârbi, care i-au dat și numele (C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea*, București, 1957, p. 71).

⁶Târgul constituit în satul Vlădeni s-a numit inițial și Tg. Nou.

⁷Negustorii care au întemeiat orașul. cei mai mulți evrei din Suceava, declarau că „am fost siliți ca să ni alegem un loc drept Suceava și noi mergând am găsit Fălticeni”. Iar domnitorul C. Moruzi, în hrisovul din 1780, declara „ca în locul târgului Sucevei, într-a aceasta parte a Moldovei și fiindcă și unii dintre negustori ieșise dincoace din porunca Măriei sale”, aprobă așezarea „numiților târgoveți creștini, armeni, jidovi”, să se adune „cu lăcuința la acest târg” (A. Gorovei, *Fălticeni. Cercetări istorice asupra orașului Fălticeni*, 1938, p. 48–51); fiind așezat pe hotarul satelor Șoldănești și Tâmpesți, s-a numit când Șoldănești, când Tâmpesți, din deceniul al doilea al secolului al XIX-lea prelevând denumirea de Fălticeni, înglobând și satele sus-amintite (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 74). Vezi și D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV–XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, VII, 1970, p. 55.

⁸V. Tufescu, *Târgușoarele din Moldova și importanța lor economică*, București, 1942 (extras din Buletinul Societății Regale Române de Geografie, LX, 1941, p. 105–106).

⁹Ec. Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984, p. 22.

¹⁰V. Tufescu, *op. cit.*, p. 91.

¹¹*Ibidem*, p. 113.

¹²Unele din acestea cunosc o dezvoltare deosebită după răpirea Basarabiei. De exemplu, Bălți, un târgușor neînsemnat la începutul secolului al XIX-lea, după 1812 devine un oraș activ între Prut și Nistru.

¹³V. Tufescu, *op. cit.*, p. 110–111.

¹⁴*Ibidem*, p. 105–106.

¹⁵Dr. E. Schwarzfeld, *Din istoria evreilor. Împopulara, reîmpopulara și întemeierea târgurilor și târgușoarelor din Moldova*, București, 1914.

¹⁶Împroprietărirea de către stat pe locuri depopulate a avut loc numai în sudul Basarabiei, când administrația rusă, pentru a reîmpopula teritoriile părăsite de tătari, a adus coloniști din Basarabia și Rusia. Astfel, târgușorul Tătari-Bunari sau Tătăraști s-a format pe locul unui sat Tătăraști dispărut, repopulat după 1822 cu elemente de strânsură: vreo 50 de familii de români, 66 de familii de ruteni din Ucraina și 7 familii de evrei din Galiția, la care ulterior s-au mai adăugat și altele (V. Tufescu, *op. cit.*, p. 108–109).

¹⁷Ec. Negruți, *Noi contribuții la cunoașterea situației demografice a orașelor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, tom. XXX, 1977, nr. 10, p. 1825–1832.

¹⁸În realitate mai puțin, dacă se are în vedere că pentru unele târguri nu am găsit menționat satul cu nume asemănător în același ținut.

¹⁹Întocmit după *Din lucrările statistice a Moldovei*, cap. II, p. 108–115, 143–175.

²⁰Arhivele Statului Iași, Secretariatul de Stat, dosar 1295, f. 5.

²¹V. Tufescu, *op. cit.*, p. 124–131.

²²A. T. Obreja, *Târgurile din Moldova în veacul al XIX-lea*, în „Arhivele Basarabiei”, 1936, nr. 4, p. 321.

²³Arh. St. București, Ministerul de Interne. Moldova, dosar 2/1851, f. 13; Arh. St. Iași, Isprăvnicia Bacău, tr. 345, op. 370, nr. 31, f. 184 și Isprăvnicia Iași, tr. 1759, op. 2008, nr. 362, f. 6; Manual administrativ al Principatului Moldovei, Iași, tom. I, 1855, nr. 379, p. 511–512.

²⁴*Uricariul*, I, p. 19; Manual administrativ al Principatului Moldovei, tom. I, nr. 389, p. 525.

²⁵La Rădăuți pe Prut, proprietarul, „văzând că neîncetat sporește adunătura de oameni pe lângă rateșul ce era făcut în 1772 la drumul ce vine din gios de la Ștefănești, pe malul Prutului și trece către Lipsani spre Hotin”, a stăruit și a scos de la domnie hrisov pentru târg permanent (V. Tufescu, *op. cit.*, p. 106–107); iar la Negrești, în 1845, proprietara făcea cunoscut că s-a învoit „cu neguțitorii ce se găsesc pe această moșie... unde și este înființat de mai înainte rateșul și dugheni” (*ibidem*; vezi și E. Schwarzfeld, *op. cit.*, p. 117 și E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 321–322).

²⁶Arh. St. Botoșani, Primăria Bucecea, dosar 1/1880, f. 5–7, vezi și E. Schwarzfeld, *op. cit.*, p. 58–59.

²⁷E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 321–322.

²⁸V. Tufescu, *op. cit.*, p. 106–109.

²⁹P. Căncea, *Din istoricul emancipării orașelor și târgurilor* (1848–1865), în „Revista arhivelor”, București, 1964, nr. 2, p. 127.

³⁰I. Bujoreanu, *Collecțiune de legiurile României vechi și noi care s-au promulgat până la finele anului 1872*, București, 1873, vol. II, p. 2109–2128.

Istoria evreilor din România nu poate fi scrisă folosind numai izvoarele care se referă la istoria României în general, chiar dacă se integrează și izvoare unde există și referiri la populația evreiască, care trăiește de secole pe aceste meleaguri.

Pentru studiul istoriei evreilor din țările române, considerăm ca izvoare interne izvoarele scrise în alfabet ebraic în limbile: ebraică, arameică, idiș, ladino (iudeo-spaniolă). După importanța lor, aceste izvoare se pot grupa astfel:

1. Consultații sau response rabinice, începând cu știri din secolul al XVI-lea.
2. Catastife de comunități, bresle, organizații obștești, începând cu secolul al XVII-lea.
3. Inscripții funerare și însemnări pe obiecte începând cu secolul al XVI-lea.
4. Însemnări de călătorie începând cu secolul al XVII-lea.
5. Corespondență comercială și scrisori particulare începând cu secolul al XIX-lea.
6. Extrase din presă și foi volante începând cu secolul al XIX-lea.
- 7 Extrase din cărți și broșuri începând cu secolul al XVII-lea.
8. Diferite manuscrise sau variante inedite, unele având caracter de memorii, începând cu secolul al XX-lea.

Consultațiile rabinice

Consultațiile rabinice (Response rabinice, Șe'elot uteșuvot) sunt texte sub formă de corespondență savantă, în care rabini de vază discută

probleme de dogmă, de exegeză biblică și talmudică, de ritual, liturghie, dar și multe probleme din viața de familie, de relații interumane, de drept canonic, ca și de drept civil, comercial și chiar penal. Se aduc decizii ale tribunalelor rabinice din diferite centre, unele având calitatea de jurisprudență în materie. E cazul să amintim că tradițional nu există o ierarhie organizatorică a clerului mozaic. Autoritatea unui rabin decurgea numai din competența sa ca erudit, exeget, decizor. Rabinul fiecărei comunități se intitula „av bet din“, președintele tribunalului rabinic, din obștea sfântă... El judeca împreună cu doi asesori, rabini, pravilași (daian) sau erudiți, cunoscând realitățile vieții cotidiene. În prezent, se cunosc peste o mie de culegeri de consultații rabinice, tipărite în diferite țări. Ele au început a fi folosite pentru studiul istoriei evreilor în România în ultima treime a secolului trecut. În 1860, cronicarul Iacov Psanter l-a vizitat pe rabinul ieșean Șraga Faiviș Taubes. Acesta i-a dat copia unor consultații rabinice, de care cronicarul s-a folosit în lucrările sale¹. Alte consultații au fost semnalate de Aba Avram din Roman², apoi de M. Braunstein-Mibașan în „Analele Societății istorice Iuliu Barasch“³. Altele s-au publicat de către rabinul Avner Cassvan în ziarul idiș *Hajoetz* din București⁴. Istorici români, B. P. Hasdeu, N. Iorga, C. C. Giurescu, au folosit unele consultații în traducerea unor erudiți locali.

Studiul sistematic al consultațiilor rabinice privind istoria României a fost început de dr. M. A. Halevy, care informa că ar cunoaște cam 300 de astfel de documente. După un studiu îndelungat al acestei probleme, consideră că peste 80% din ele datează din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Halevy a publicat cele mai importante consultații în lucrarea sa *Comunitățile evreilor din Iași și București*, vol. I (unicul apărut), București, 1931⁵.

Monumentala lucrare, publicată de Academia bulgară, *Evreiski izvorî za obștestvenno-ikonomiceskoto razvitie în Balkanite zemli prez XVI-XVII vekî*, vol. I, 1958, vol. II, 1960, aduce multe consultații, care ne interesează. O vom cita prescurtat *Fontes hebraici*...

Folosind materialul publicat, sau cel puțin semnalat, până acum cu documente din cercetări proprii, am alcătuit o culegere comentată de texte ale consultațiilor rabinice care ne privesc, în traducere românească, confruntată cu textul original și cu traduceri anterioare.

Lucrarea conține 30 de consultații rabinice, relații de călătorie, cronici, prefete și va fi inclusă într-o culegere de documente orientale pri-

vind istoria României, care urmează să apară⁶. Un studiu despre unele consultații rabinice referitoare la sefarzi a fost publicat de Lucian Zeev Herșcovici⁷. Consultațiile rabinice studiate mai sus au fost folosite de I. Kara în lucrarea, parțial inedită. *Istoria evreilor în țările române*, din care a apărut o versiune, rezumativă, în culegerile *Bucureșter Șriftn*, editate de „Kriterion“, București, în volumele: I, 1978, p. 121–139, III, 1980, p. 97–104, IV, 1981, p. 160–172, V, 1982, p. 57–66, VI, 1983, p. 150–158, X, 1986, p. 143–156⁸.

Pentru o mai bună înțelegere a importanței consultațiilor rabinice, aducem câteva lămuriri esențiale. Ele conțin și știri interesând istoria României în general. Așa, de pildă, aflăm despre drumul comercial care lega Polonia de Bizanț. Grija domniei pentru siguranța călătorilor se vede și din documentele din anul 1559, 1562, 1616 etc.⁹. Cunoașterea limbii române de către unii călători evrei se confirma și în anul 1605¹⁰. În 1613, un evreu polonez vorbea românește în Basarabia¹¹. Buna conviețuire cu moldovenii se vede în aceeași consultație. În 1616, un evreu și un rutean din Galiția vin cu mărfuri în Moldova și cumpără vite. Negoțul cu vin de Odobești e pomenit în 1857¹². Creditul acordat de evrei balcanici unor țărani, dar și unor boieri și chiar voievodului. Știri despre orașe: București (1559), Cetatea Albă (1590), Botoșani (1600, 1822), Focșani, Odobești, Tg.-Neamț (1822). În încheiere, indicăm unele consultații rabinice din secolul al XIX-lea, utilizabile ca izvor istoric:

„Pnei Moșe“, Korzec, 1818, consultațiile nr. 3–7 inclusiv, p. 199–204. Autorul, Moșe ben Pinhas, a păstorit la Focșani, Sadagura și Bârlad.

„Hatam Sofer“, de Moșe Sofer din Pressburg (Bratislava), vol. 2, 1827, f. 144. Autorul a trăit între anii 1762 și 1839.

„Bircat Iosef“, Lwow, 1869, consultațiile nr. 6, 9, 13, 24, 42. Autorul, Iosef Landa (1791–1853), a păstorit și la Iași (1834–1853).

NOTE

¹Iacov Psanter, *Divrei haiamim leartot Rumenia*, tip. H. Goldner, Iași, 1871, p. 39–40, 44–45 (titlu ebraic, text idiș).

²„Revista israelită“, București, an I, 1886, p. 343–344, 407.

³„Analele Societății istorice Iuliu Barasch“, București, vol. III, 1889, p. 91.

⁴În „Revista israelită“, București, an I, nr. 13, din 1 august 1886, p. 410–411.

⁵M. A. Halevy, *Comunitățile evreilor din Iași și București*, vol. I. București, 1931, p. 7–10.

⁶O parte din aceste consultații sunt publicate în *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, București, 1986, editate de Federația Comunităților Evreiești din România, București, vol. I, 1986. Cele mai vechi consultații rabinice sunt reproduse în traducere românească sub numerele 33, 38, 42, 47, 78, 87, 95, 97, 98, 102, 103, 107, 108, 111, 112, 115, 116, 136. În vol. 2/II, 1990, nr. 236. Consultațiile din anii 1800–1850 urmează să apară în volumul următor al acestei colecții de izvoare.

⁷Publicat în *Proceedings of the eight World Congress of Jewish Studies*, Section B., Jerusalem, 1982, p. 71–76.

⁸Nu s-au folosit extrasele fragmentare, uneori fals interpretate, din *Călători străini despre evreii din România* de S. Callimachi și S. Criss-Cristian, Iași, 1935. Lucrarea are însă meritul de a fi atras atenția cercetătorilor români asupra importanței consultațiilor rabinice ca izvor istoric.

⁹*Izvoare și mărturii...*, I, nr. 98, p. 73–74.

¹⁰*Ibidem*, nr. 100, p. 75–76.

¹¹*Ibidem*, nr. 107, p. 81–82.

¹²Iosef Landa, *Bircat Iosef*, Lwow, 1869, Secția „Orah Haim“, cons. nr. 6, 9.

Catastife (Pincasim)

Pincas sau catastif este un registru al unei organizații obștești: comunitate¹, breaslă economică², asociație de înmormântare, de ajutor reciproc, de asistență socială (ajutor de boală, ajutorarea văduvelor sărace și a orfanilor, ajutor de zestre fetelor sărace, ajutor călătorilor nevoiași, îmbrăcarea copiilor săraci și alte forme de asistență socială), de Talmud Tora (învățământ pentru copii), de studiu biblic și talmudic, de respectarea ritualului, de recitarea psalmilor, de îngrijirea sinagogilor etc.³.

Pincasul conține, de obicei, un preambul erudit, urmat de statute. Urmează liste de membri și candidați, procese verbale de alegeri, dări de seamă financiară, evenimente, judecăți, amenzi, pedepse, relații cu alte asociații etc.

Unele catastife au fost utilizate în mod sporadic de I. Psanter. Ele au preocupat intens „Societatea istorică Iuliu Barasch“ din București în anii 1886–1889. Ea a reușit să achiziționeze originale, copii, traduceri și să atragă atenția asupra lor. Unele s-au păstrat în arhiva M. Schwarzfeld, unde le-am consultat în anii 1946–1948. Altele există la F.C.E.R.-București sau în biblioteci din Ierusalim, New York, la Arhivele Statului

Îași (mai ales în fondul personal I. Șvarț-Kara). Între cele două războaie mondiale, Iosif Kaufmann din P.-Neamț a publicat în traducere românească unele catastife din jud. Neamț³. Dr. M. A. Halevy a publicat și studiat unele catastife de „Hevra Kedoșa“ și de sinagogi⁴.

I. Kara a publicat în 1938 și 1939 o listă de catastife cunoscute atunci și un studiu despre un catastif din 1768⁵. Ulterior a publicat studii despre catastife de „Hevra Kedoșa“², despre catastifele de bresle economice⁶, de instituții de studiu^{6a}. În studiul său despre „Hevra Kedoșa“, publicat în „Yivo Annual of Jewish Social Science“, vol. X, New York, 1955, p. 300–319, sub pseudonimul de circumstanță Abraham Lachower, I. Kara a studiat amănunțit catastifele de „Hevra Kedoșa“ din Bacău (1771), Vijnița (1768), Telenești-Basarabia (1774), Tg. Frumos (1774), Piatra-Neamț (1771), Roman (1774). Reiese clar că „Hevra Kedoșa“ nu este o breaslă de ciocli profesionali. Din contra, frăția de înmormântare „Hevra Kedoșa“ („Sakra“) este o asociație onorifică, de prestigiu, căci în tradiția iudaică ritualul de înmormântare este o binefacere supremă „heșed șel emet“, întrucât beneficiarul nu se poate revanșa.

Studiul aprofundat al catastifelor de „Hevra Kedoșa“ poate oferi informații autentice pentru toate sectoarele vieții.

Bresle

Breslele economice de meșteșugari sau de negustori din Moldova și Muntenia au o însemnătate deosebită în secolul al XVIII-lea și până la 1860. Catastifele de bresle economice aduc o contribuție însemnată la studiul vieții economice a epocii⁶.

Rarele statute de comunități sunt valoroase⁴. Numeroasele asociații de asistență socială oglindesc spiritul de solidaritate și de etică socială³.

Analizarea catastifelor asociațiilor de studii arată nivelul ridicat, pentru acea epocă, al învățământului tradițional. Ele conțin și informații despre moravuri, mentalități și concepții ale evreilor din România în epoca respectivă. Unele asociații îngrijesc de lumânări, de recitarea psalmilor, de procurarea de cărți de studiu talmudic, de asigurarea de nași pentru familiile sărace, de mese pentru „studenții“ academiilor teologice, „ieșiva“ etc.

Studiul atent al catastifelor poate aduce rezultate importante cercetărilor istorice.

¹Dr. M. Eisler, în Anuarul „Sinai“, I, 1928, p. 11–16.

²A. Lachower (= I. Kara), în „Yivo-Bleter“, New York, vol. 31, 1955, p. 52–69.

³Iosef Kaufmann, *Comunitățile israelite din jud. Neamț*, vol. I, 1929, II, 1929.

⁴Dr. M. A. Halevy, în Anuarul „Sinai“ II, 1929, p. XXIX–XXXI.

⁵Itic Șvarț (= I. Kara) în „Yivo-Yedics“, nr. 83/84, p. 11–12 și „Yivo Bleter“, Vilna, nr. 5–1939, p. 425–435.

⁶I. Kara, în „Yivo-Bleter“, New York, vol. 45, 1975, p. 84–95.

^{6a}*Idem*, în „R.C.M.“, nr. 165 și 167.

⁷*Idem*, în „R.C.M.“ nr. 277 și 279.

⁸Pinkas Hakehilot. Romania. Yad Vashem, Jerusalem, vol. I, 1970, vol. II, 1980.

⁹I. Kara, în „Yivo Annual“, X, New York, 1955, p. 300–319.

Inscripții funerare

Inscripțiile ebraice din cimitirele evreiești sunt importante și ca izvor istoric. Ele indică vechimea populației evreiești într-o anumită localitate, deși cele mai vechi „mațevot“ au dispărut sub vitregia timpului. Așa, de exemplu, la Cetatea Albă existau evrei prin 1320, dar cele mai vechi pietre, existente prin 1930, dateau din secolul al XVI-lea. Și la Moinești pietre din 1740, 1748, 1768, existente și azi (1992) sunt anterioare primului hrisov de întemeiere (1781). Prezența unui cimitir implică o populație evreiască de cel puțin câteva sute de suflete. Cele mai vechi inscripții funerare ebraice din Moldova sunt datate 1527 și 1569 (Cetatea Albă), 1610 (Iași), 1652 (Dorohoi). Din secolul al XVIII-lea ne-au parvenit cam 300 de inscripții funerare ebraice. Din ele aflăm și nume de staroști ai „Breslei evreilor“ din diferite comunități, de hahambașa (1724–1834)¹; de exemplu, Bețalel, decedat în 1793.

Morminte de rabini s-au păstrat la Bacău (1764), la București (cam 1715), la Iași (1678, 1744, 1752, 1759, 1784, 1791)², la Piatra-Neamț (1771)³, la Sighet (1771), la Siret (1800), la Timișoara (1636, 1752, 1767, 1785)⁴, la Oradea (1773)⁵.

Inscripții pe morminte de staroști al breslei „jidovilor“ sau „ovreilor“ s-au păstrat: la Botoșani (1752)⁶, la București (șapte staroști, decedați între 1715 și 1775)¹, la Iași (inscripții similare din anii 1727–1785) etc.

Dintre laici amintim pe Iosef Cunian, medic sefard, decedat în 1732. Sunt menționați, de asemenea, erudiți și filantropi.

Unele inscripții indică locul de origine al decedatului. La Iași Șlomo Halevi, decedat în 1680, venise din Lituania; Iehuda Leib b. Zeev imigrase din Polonia (Plock). Alții imigraseră din Lwow, Smotricz, Sniatin. Rabinul Ishar Ber din Bacău era din Șepetovka, Ucraina⁸. Nu știm de unde venise hahamul Ioel din Ploiești⁷. Inscripțiile funerare aduc o contribuție și la onomastică, mai ales la aceea feminină.

Arta cioplitorilor în piatră evrei, care ornașteau monumentele funerare, a fost studiată de dr. Max Diamant⁹, I. Kara¹⁰, Erdelyi Lajos¹¹ etc.¹². În *Notele* de mai jos, redau cele mai importante culegeri de inscripții funerare, publicate până în prezent.

NOTE

¹Dr. M. A. Halevy, *Comunitățile evreilor din Iași și București*, I, București, 1931.

Inscripțiile medievale ale României. Orașul București, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 444–465.

I. Kara, în „Revista Cultului Mozaic“ (citată ulterior „R.C.M.“) nr. 19 din 1965 și în revista israeliană „Toladot“, Ierusalim, nr. 15, ianuarie 1977, p. 11–16.

²Dr. I. Niemirower, *Ochire asupra istoriei comunității israelite din Iași*, Iași, 1907.

I. Kara, în „R.C.M.“ nr. 244/1971, 262 și 279/1972, numărul din 1 aprilie 1975 și 414/1978 etc.

³I. Kara, în „Memoria Antiquitatis“, Piatra-Neamț, vol. I, 1969, p. 369–373.

⁴Dr. Iacob Singer, în *Rabini timișoreni ai secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea (Temesvári rabbik a XVIII és XIX-ik Szazadban)*, Seini, 1928, p. 12.

⁵A. I. Friedman, *Ma'evat Zikaron*, Oradea, 1940.

⁶I. Kara, în „Memoria Antiquitatis“, Piatra-Neamț, 1970, II, p. 523–531.

⁷Israel Șapira, în „Analele Societății istorice Iuliu Barasch“, III, 1889, p. 10.

⁸Itic Șvarț (= I. Kara) *Mărturii din veacuri*, Bacău, 1947.

⁹Dr. Max Diamant, *Juedische Volkskunst*. Cernăuți, 1936.

¹⁰I. Kara, în „Bucureșter Șriftn“, vol. II, 1979, p. 107–120.

¹¹Erdélyi Lajos. *Régi Zsidó temetők művészete*, București, Kriterion, 1980.

¹²*Dorohoi, Săveni, Mihăileni, Darabani, Herța, Rădăuți pe Prut*. Redactat de Shlomo David, Kiriyat Bialik, ianuarie 1992, p. 38.

Relații de călătorie, știri din presă, corespondență personală sau de afaceri, memorii

Relații de călătorie ebraice, privind și pe evreii din România, au fost cercetate prea puțin, s-au publicat prea puține texte. Pentru epoca mai veche, amintim cartea *Doreș Țion*, de Rabinul Simha din Zalazin, Galiția, relatarea unui pelerinaj în Țara Sfântă, publicată la Ierusalim în 1886. Cuviosul rabin a pornit de acasă în primăvara 1764. Prin Sniatin, Iași, Galați, a ajuns în Eretz Israel. (I. Kara a analizat izvorul în „R.C.M.”, nr. 238, din 1 octombrie 1970).

Pentru epoca mai nouă, trebuie depistate corespondențele din presă. Spre exemplificare, citez știrile transmise de K. Lippe în ziarul „Hama-ghid”, în anii 1859–1867¹. Știri interesante conțin și corespondențele lui Mibașan din anul 1900. Corespondențele din presa idiș au fost cercetate sumar².

Nu s-a studiat schimbul de scrisori private sau de afaceri. Aș aminti o parte din scrisorile lui Velvl Zbarjer, publicate de B. Wehstein³. Interesante sunt și scrisorile poetului Ițic Manger către S. Criss-Cristian⁴.

Un interes deosebit îl prezintă o corespondență de afaceri din anii 1829–1842 (publicată de I. Kara în Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”, din Iași, vol. IX/1972, p. 475–494⁵).

Memoriile sunt un izvor prețios. Trebuie cercetate astfel de elemente în toate cărțile lui I. Psanter (*Divrei haiaimim leartot Rumenie*, Iași, 1871, *Korot Haiehudim...*, Lemberg, 1873, *Sefer hazihronot*, București, 1890). Trubadurul Z. Hellman (1855–1938) a publicat amintiri (în „Haznan”, nr. I, p. 2–11). În Israel, au apărut în idiș volume de amintiri de H. Zaidman și M. Landau (1895–1976). Trebuie urmărite diferitele volume colective publicate de evreii originari din România, stabiliți în Israel.

Pentru materiale din beletristică, recomandăm lucrarea lui Natan Mark *Idiș-literatur in Rumenie*, Tel Aviv, 1971, lucrarea lui Israil Bercovici, *O sută de ani de teatru idiș în România*, București, Kriterion, 1982, articolul lui I. Kara, „120 de ani de literatură idiș în România”, din revista israeliană „Ševet Romania”, nr. 8–9, 1980, p. 32–41, precum și culegerile „Bucareșter Šriftn”, 1976–1988 și lexicoanele de literatură și de teatru în idiș și ebraică.

Nu am examinat izvoarele iconografice, muzicale, folclorice, broșuri și foi volante ocazionale, pamflete etc. Unele din aceste izvoare le-am publicat în 1970 și 1980, în revista „Kiryat Sefer”, din Ierusalim⁶.

NOTE

- ¹I. Kara, în „Bucareșter Şriftn“, vol. 9, 1986, p. 200–204.
²V. Tambur, *Presa idiş din România* (în idiş), Bucureşti, Kriterion, 1977.
³„Filologhişe şriftn — Yivo“, vol. 2, Vilna, 1928, scrisorile nr. 4, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 29, 35, 38, 39 şi în nota col. 41 şi 42.
⁴I. Kara, *Anii tineri... şi mai puţin tineri*, Bucureşti, Kriterion, 1980, p. 228–233.
⁵În original corespondenţa a apărut în „Yivo Bleter“, New York, vol. 44, 1973, p. 78–107. Un studiu asupra ei a apărut în „Bucareșter Şriftn“, vol. 10, 1988, p. 148–150.
⁶Revista Universităţii Ebraice Ierusalim, vol. 45, p. 287–298 şi vol. 61, nr. 2/1987, p. 333–344.

ANEXĂ

Redăm mai jos o listă de catastife de existenţa cărora avem ştiri cu caracter diferit: simplă menţiune sau referire, rezumat, copie sau traducere, text sau studiu publicat. Cele mai multe s-au pierdut din vitregia vremilor, dar şi din ignoranţă, delăsare, neglijenţă din partea oamenilor care le aveau în păstrare. Le descriu în ordinea alfabetică a localităţilor.

ALBA IULIA, „Hevra Kedoşa“, 1737. Se afla la F.C.E.R., Bucureşti, Studii: dr. M. Eisler în anuarul „Sinai“, vol. I, 1928, Bucureşti, p. 11–19 şi în anuarul „Sinai“, vol. II, 1929, Bucureşti, p. 72–82.

APA, jud. Satmar, Comunitate, 1782, citat în „Pinkas Hakehilot Romania“, Ierusalim, 1980, vol. II, p. 83.

ARAD, „Hevra Kedoşa“, 1750, înnoit înainte de anul 1835. Copie parţială la F.C.E.R. Citat şi în „Pinkas Hakehilot Romania“, I, 1970, p. 279.

BACĂU, „Hevra Kedoşa“, 5534 = 1774, se afla la F.C.E.R. Bucureşti. Studii: Iţic Şvarţ (= I. Kara), *Mărturii din veacuri*, Bacău, 1947, p. 11–18. De remarcat că acest catastif, asemănător cu cele din Roman şi Teleneşti, a fost alcătuit de David, fiul caligrafului Iehiel Mihel ben Iosef. Tatăl este alcătuitorul catastifului din Târgu Frumos.

BACĂU, „Talmud Tora“, 1828. Citat în „Kehila Bacău“, red. I. Valdi Voledi, Tel Aviv, 1991, p. 235.

BACĂU, „Ghemilat Hasaim“ (ajutor reciproc), 1836, publicat de I. Kara în *Oraşul de pe Bistriţa*, de I. Valdi Voledi, vol. II, T.A., 1989, p. 169–172.

BACĂU, „Mişnaiot Şos“, 1851, citat în „Kehilat Bacău“, T.A., 1990, p. 237.

BACĂU, Breasla cizmarilor, 1851, citat *ibidem*, p. 235.

BACĂU, „Havura rişona avir refuat haholim uleviat hames“, 5639 (1879). Text depistat de I. Kara.

BAIA MARE, „Hevra Kedoşa“, 5601 (1841), înnoit 1880. Studiu în ebraică în „R.C.M.“, nr. 106, din 12 iunie 1967, foto foaia de titlu.

BOTOȘANI, „Hevra Kedoșa“, 1740. A ars în 1888. Copie parțială la „Societatea istorică Iuliu Barasch“, București, în 1887.

BRĂILA, „Hevra Kedoșa“, 1850. Originalul în arhiva comunității Brăila.

BRĂȘOV, „Hevra Kedoșa“, 1807. Fragment publicat de dr. M. A. Halevy în „Yivo-Bleter“, New York, vol. 43, 1966, p. 167–299.

BRICENI, Basarabia, „Tikun Sefarim“ (cumpărarea de cărți religioase pentru studiu public), citat în „Yedies Yivo“, Vilna, nr. 3–4, 1939, p. 11, de Ițic Svart.

BUCUREȘTI, „Hevra Kedoșa“, 1751, reorganizată în 1761, pierdută în 1793. Citat în numărul de Roș-Hașana, sept. 1936, al ziarului „Curietul israelit“, București.

BUCUREȘTI, „Hevra Kedoșa“ (Sacra), 1846. Modificat 1853. Traducere la F.C.E.R. București.

BUCUREȘTI, Sinagoga Mare, 1847. Extrase în: „Analele Soc. ist. Iuliu Barasch“, București, vol. III/1889, p. 166–175.

CAREI, jud. Satu Mare, Comunitate, 1792, înnoit 1832, 1841. Citat în „Pinkas Hakehilot...“, II, p. 235. Foto de pagină p. 236.

CETATEA ALBĂ, Comunitate, 1807. Citat *ibidem*, p. 389.

CHIȘINĂU, „Hevra Kedoșa“, 5553 (1773). Traducerea statutelor publicată în rusă de C. A. Leon, *ibidem*, p. 400.

CRAIOVA, „Hevra Kedoșa“, secolul al XVII-lea, citat în „Anuar pentru israeliți“, anul X (1887), București, p. 199–202.

CRAIOVA, „Hevra Kedoșa“, 1846. Text la F.C.E.R. București.

FĂGĂRAȘ, Transilvania, „Hevra Kedoșa“, 1827, citat în „Pinkas Hakehilot...“, I, p. 331, 332, 333.

FĂLTICENI, „Hevra Kedoșa“, 1792, v. „R.C.M.“ din 1 februarie 1978.

FĂLTICENI, „Poalei Tedeck“, croitori, 1841. Copie și traducere la I. Kara.

FĂLTICENI, „Ahavat Ahim“, 5643 (1883), publicat în cartea *Milon Orhim* de Rabinul Iehoșua Fakl Zeev, Drohobicz, 1896.

GALAȚI, „Hevra Kedoșa“, 5565 (1805). Textul la Comunitatea Galați. Studiu în revista „Epitropia comunității Galați“. Buletin nr. 1–1931, p. 93.

GALAȚI, „Pinkas mehahavura Tasloiner“ (societate de sprijin a hamalilor zilieri), datat 7 Adar 5639, 1879.

HERȚA, „Talmud Tora“, 1764, citat în „Analele Soc. ist. Iuliu Barasch“, vol. III/1888, p. 83. Fotografia foi de titlu în volumul *Dorohoi...*, red. Shlomo David, T.A., 1992, p. 249.

HOTIN, „Ner Tamid“ (Lumânarea permanentă în sinagogă), 1790, citat în „Pinkas Hakehilot...“, II, p. 354.

HUȘI, „Hevra Kedoșa“, 5536 (1776), copiat în 1887 de Rabinul Efraim Segal, citat în „Pinkas Hakehilot...“, I, p. 115.

IAȘI, Breasla ceprazarilor, 1796. Studiu de I. Kara, în „R.C.M.“, nr. 275, din 1 mai 1972, p. 12 și nr. 277, din 1 iunie 1972, p. 9.

IAȘI, Breasla cizmarilor, 1808/09, citat în „Yivo Yedies“, nr. 3–4/1939, p. 12.

IAȘI, Breasla croitorilor, 1810. Studiu de I. Kara în „R.C.M.” nr. din 1 octombrie 1988, p. 6.

IAȘI, „Mișnaiot Habad”, 1830. Citat în „Yivo Yedies”, 3–4/1939, p. 12.

IAȘI, Breasla tinichigii, 1833, *ibidem*.

IAȘI, „Ner Tamid”, Cizmari, 1830, *ibidem*. Aflat la F.C.E.R.

IAȘI, „Mișnaiot”, 1870, *ibidem*.

IAȘI, Lăutari, 5648 (1888), *ibidem*.

IAȘI, Crupnici, 1868, *ibidem*.

ICLODUL MARE, jud. Cluj. Comunitate, 1840, v. „Pinkas Hakehilot...”, II, 79.

IVEȘTI, jud. Galați, „Mișnaiot”, 1870. Rezumat la I. Kara.

MIHĂILENI. Poalei Tedeck. breaslă. 5561 (1801). studiu de I. Kara în revista bucureșteană „Veltšpigl”, nr. 9/1940, p. 8.

NEGREȘTI, „Hevra Kedoșa”, 1849, citat de I. Kara în „Yivo Yedies”, nr. 3–4, 1939, p. 11.

ORADEA, „Hevra Kedoșa”, 1731, v. „Pinkas Hakehilot...”, II, p. 63.

TĂȘNAD, jud. Zalău, Comunitate, 1835, v. „Pinkas Hakehilot...”, II, p. 156.

TĂȘNAD, „Hevra Kedoșa”, 1839, *ibidem*.

TELENESȚI, Basarabia, „Hevra Kedoșa”, 1799. Studiat de Eugen Pavlescu în *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 559–567.

TIGHINA (BENDER). Basarabia, „Hevra Kedoșa”, 5553 (1793). v. „Yivo-Bleter”, Vilna, nr. 1–2/1936, p. 150.

TÂRGU FRUMOS, jud. Iași, „Hevra Kedoșa”, 5554 (1793/1794), studiu de I. Kara în „Yivo Annual”, X–1975, p. 303, 312–318.

TÂRGU FRUMOS, „Hevra Kedoșa”, 1914, v. „Pinkas Hakehilot...”, I, p. 131.

TÂRGU-LĂPUȘ, Transilvania, „Hevra Kedoșa”, 1830, v. „Pinkas Hakehilot...”, II, p. 152a, fotografia unei pagini.

TÂRGU-NEAMȚ, „Hevra Kedoșa”, 1776. A ars în 1821. Rezumat la Iosef Kaufmann, *Cronica comunităților israelite din jud. Neamț...*, II, 1929, p. 269–271.

TÂRGU-NEAMȚ, „Menorat Hamaor”, 1753, *ibidem*, p. 271.

URIȘOR, jud. Dej, Comunitate, 1835, v. „Pinkas Hakehilot...”, II, p. 77.

VIJNIȚA, Bucovina, „Hevra Kedoșa”, 1765, cu întăritura hahambașei Ițhac ben Bețalel, studiu de Ițic Șvarț (I. Kara) în „Yivo Bleter”, nr. 5–1939, p. 425–435.

VIȘEU DE SUS, Maramureș. „Mișnaiot”, 5526 (1826), v. „Pinkas Hakehilot...”, II, p. 134 și 135.

ADAUS. Sefer Torat Hesod de Iacov Slomo ben Mordehai, tip. H. Goldner, 1874. 14 pagini conținând noile statute ale „Hevra Kedoșa” din Iași. Autorul adaugă două prefețe și încheie cu versuri având în acrostih numele său.

ORADEA. Comunitate, 1790. Până în 1810 e scris în ebraică, ulterior în idiș, apoi în maghiară, *ibidem*, p. 64.

PIATRA-NEAMȚ, „Hevra Kedoșa”, 5531 (1771). Copie și descriere din 1888 la I. Kara. Studiu de S. Schleifer în „R.C.M.”, nr. 61/1960.

PIATRA-NEAMȚ, Breasla croitori, 1827, scris de Ira ben Așer și Faiviș ben Meir Ancel. Întăritura hahambașei și a fiului său, ca și a conducerii „Hevra Kedoșă”. Rezumat la Iosef Kaufmann, *Comunitățile israelite din jud. Neamț*, vol. I, 1929, p. 291–293.

PIATRA-NEAMȚ, „Mișnaiot”, 1836, rezumat în I. Kaufmann..., I, p. 289–290.

PIATRA-NEAMȚ, „Ner Tamid”, 5623 (1863), *ibidem*, p. 294.

PIATRA-NEAMȚ, „Hevra Tilim” a sinagogii cizmari, 1871, *ibidem*, p. 293.

PIATRA-NEAMȚ, „Haor”, Studiul Biblic, 1877, v. Kaufmann... II, p. 290–291.

ROMAN, „Hevra Kedoșă”, 1774. Text la F.C.E.R.. Studiu de A. Lachover (= I. Kara) în „Annual of Jewish Social Science”, New York, vol. X, 1975, p. 304–305.

ROMAN, „Menorat Hamaor”, 1782.

ROMAN, „Ghemilat Hasadim” (Credit mărunț) v. „Analele Soc. istorice Iuliu Barasch”, vol. II, București. 1888. p. 178.

ROMAN, „Bicur Holim”, 1812. Am regăsit foaia cu întăritura hahambașei datată 1812.

SADAGURA, „Hahnasat Orhim” (Ospetie), v. „Yivo-Yedies”, 3–4/1939, p. 12.

SADAGURA, „Cvatersaft” (Nășit), 5619 (1859), *ibidem*.

SCULENI, „Nosei Mita” (Purtătorii nășăliei), 5622 (1862), text la Arh. St. Iași, fond personal I. Kara.

SCULENII NOI, „Hevra Kedoșă”, înainte de 1830, descriere de I. Kara.

SIGHET, „Hevra Kedoșă”, înnoit 1835, v. „Pinkas Hakehilot...”, II, p. 202–203, cu fotografia câtorva pagini.

SOROCA, „Hevra Kedoșă”, 1743, apoi 1778. E scris de Rabinul Israel ben Daniel, decedat 1790, v. *Ievreiscaia Ențiclopedia*, 1914, vol. XIV, coloana 484.

CHESTIUȚEA EVREIASCĂ ÎN RELAȚIILE ROMÂNNO-AMERICANE TIMPURI

DUMITRU VITCU

Neîndoielnic, și în spațiul românesc — ca pretutindeni în Europa centrală și răsăriteană, unde era concentrată majoritatea covârșitoare a populației iudaice în secolul al XIX-lea¹ — emanciparea evreilor a fost rezultatul unui proces istoric lent, anevoios și, desigur, negeneralizat până la sfârșitul primului război mondial, proces ce a propulsat „chestiunea evreiască“, din domeniul oarecum restrâns al vieții publice și politice interne, în registrul superior al relațiilor internaționale. Dificultatea și complexitatea procesului, judecat la scară zonală și comparat mereu cu stările de lucruri din Franța, Anglia sau Italia, l-au determinat pe un recent analist să afirme că „pentru acești evrei (din Europa centrală și orientală — *n. ns.*) secolul al XIX-lea n-a fost, pe planul drepturilor civice, veacul progresului, ci al regresului“².

Desigur, este o opinie, nu neapărat cu valoare de axiomă, determinată de o privire globală ce nu-și propune să caute ori să observe nuanțe. Asemenea nuanțe sau particularități merită însă mai multă atenție în judecarea faptelor și fenomenelor istorice de largă anvergură, dacă se dorește cu adevărat realizarea unei imagini cât mai fidele a realităților sociale, economice și politice trecute; iar prudența trebuie să fie maximă atunci când demersul analistului vizează o chestiune atât de complexă și de dramatică, precum cea evreiască, într-o perioadă istorică atât de agitată de războaie și de revoluții, cum a fost secolul al XIX-lea, supranumit — grație ideologiei dominante și înfăptuirilor succesive în planul construcțiilor naționale — drept „secol al naționalităților“.

De existența unei chestiuni evreiești ca problemă politică specifică, de sine stătătoare, în spațiul românesc, cu pondere și semnificație diferențiate în strategia și practica politică a cercurilor conducătoare sau a

factorilor de decizie, se poate vorbi, credem, abia din a doua jumătate a veacului incriminat, mai precis după intrarea în vigoare a Constituției din anul 1866. Deși istoricul A. D. Xenopol consideră că „primul asalt” al evreilor de aici în direcția egalizării drepturilor lor cu cele ale tuturor românilor datează din anul 1861³, când fusese supus dezbaterii, în Comisia centrală de la Focșani, proiectul unei noi Constituții pentru Principatele Unite și când apărea la Paris cea dintâi broșură cu caracter propagandistic extern pe această temă⁴, totuși, consacrarea oficială a chestiunii evreiești în spectrul larg al problematicii vieții publice și politice românești își are sorginea în cuprinsul art. 7 al Constituției promulgate de succesorul lui Al. I. Cuza.

Până atunci, situația evreilor — ca, de altfel, a tuturor noncetățenilor români din țară — permisesse, uneori chiar stimulase, pătrunderea valurilor succesive de imigranți, împinse (îndeosebi spre Moldova) de dificultățile, adversitățile sau persecuțiile cu care se confruntau în provinciile limitrofe ale imperiilor habsburgic și țarist la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea⁵. Chiar dacă Regulamentul Organic, cea dintâi legiuire cu caracter constituțional a Principatelor, îi înlătura pe evrei de la exercitarea drepturilor politice, admitând accesul la cetățenia română doar străinilor de rit creștin și consfințea alte măsuri descurajante, precum expulzarea străinilor ce nu practicau „un meșteșug folositor țării” sau interdicția pentru evrei de a lua moșii în arendă, totuși influxul acestora nu numai că n-a fost stăvilit, dar a continuat să crească până în anii domniei lui Cuza. Sugestive mărturii — în afara statisticilor oficiale — privind numărul și statutul lor în viața societății românești au lăsat, către mijlocul veacului, J. F. Neugebauer, sau consulul Franței la Iași, Guérout, iar în preajma Unirii Principatelor, Victor Place introducea în circuitul diplomatic știrea, preluată de la omologul său austriac, că „în fiecare zi intră evreii cu miile în Principate și mai ales în Moldova”⁶. Restricțiile impuse prin Regulament, consfințind însă stări de lucruri preexistente și aplicate cu destulă larghețe, cel puțin în Moldova, de o administrație înclinată suficient când spre corupție, ca în vremea lui Mihail Sturdza, când spre toleranță, ca în timpul lui Grigore Al. Ghica, par să nu fi avut în realitate impactul dramatic așteptat asupra minorității evreiești din Moldova, ajunsă la mijlocul veacului chiar majoritară în multe târguri și orașe ale țării⁷. De altfel, istoricul austriac Zieglaue, referindu-se la statutul diferențiat al etnicilor evrei, prin raportare la scară geografică mai largă

în aceeași perioadă istorică (prima jumătate a veacului al XIX-lea), observa că „în nici o țară evreul nu se bucură de atâtea privilegii și drepturi și nu plătește mai puțin «decât în Moldova»”⁸.

Naturalizarea lor, adică dobândirea cetățeniei române și, prin aceasta, accesul la exercitarea drepturilor politice, nu devenise încă o năzuință generală, cu atât mai puțin o obsesie, câtă vreme protecția străină se înfățișa pentru cei mai mulți dintre ei ca o mai convenabilă alternativă. Interesant și edificator în același timp este faptul că și români chiar, în special elemente înstărite din rândul negustorilor sau meșteșugarilor autohtoni, preferau protecția străină (asigurată prin mijlocirea consulatelor puterilor europene deschise în Principate), protecție ce le anula automat drepturile derivând din statutul de cetățean, în schimb îi făcea mai puțin vulnerabili în fața abuzurilor administrative centrale sau locale⁹.

Inclusă totuși între obiectivele reformatoare ale generației pașoptiste, „emanciparea israeliților”, așa cum o formula cu suficientă ambiguitate M. Kogălniceanu în *Dorințele partidei naționale în Moldova*, a rămas în afara preocupărilor și a înfăptuirilor politice oficiale până la Unire. Pentru că atât memoriul înaintat caimacamului Theodor Balș, în 1856, de către bancherii evrei ieșeni, în frunte cu Michel Daniel, cerând „reforma legii privitoare la soarta deplorabilă a obștii jidovești din Moldova”¹⁰, cât și declarațiile de principii formulate în ședințele Adunării ad-hoc de la Iași, favorabile unei naturalizări în masă doar a evreilor născuți în țară și „care niciodată nu se vor fi bucurat de protecția vreunei puteri străine”¹¹, n-au avut vreo finalitate legislativă. Iar râvnitul concurs oficial extern pe aceeași temă, nematerializat convenabil nici prin protocolul conferinței diplomatice de la Constantinopol, în ianuarie 1856, nici prin textul Convenției de la Paris din august 1858, în pofida intervenției exprese a marelui bancher Lionel de Rothschild pe lângă ministrul francez de externe, Walewski, ca și pe lângă împăratul Napoleon¹², pare să-i fi dezamăgit mai mult pe suporterii occidentali ai evreilor din Principatele Române¹³ decât chiar pe eventualii beneficiari, evreii români înșiși, aparent resemnați.

Cei dintâi nu realizaseră ceea ce a remarcat pe bună dreptate un competent analist al fenomenului, că „orice încercare de a rezolva ori de a impune o soluție, la nivel național, unei probleme naționale poate fi realizabilă numai dacă națiunea implicată acceptă asemenea soluție dictată din exterior sau dacă puterile ce intervin utilizează forța spre a-și impune

și susține punctul lor de vedere”¹⁴. Oricum, evreii din Principate — recunoscători coreligionarilor lor din Apus pentru sprijinul moral și politic primit în acele împrejurări¹⁵, sprijin ce se va accentua și sistematiza după înființarea Alianței Israelite Universale (Paris, 1860) — încă nu-și făcuseră din dobândirea cetățeniei române un obiectiv central al efortului lor conjugat, cu atât mai puțin un principiu *sine qua non* al existenței. „Gazeta româno-evreiască“, ce apărea la 12 martie 1859 în Iași, sub redacția lui M. Feldman, își limita scopul activității doar la literatură, comerț și industrie: „De vreme ce poarta edificiului politic a rămas închisă pentru evreii locuitori ai Principatelor Unite, am socotit de prisos ca să producem în jurnalul de față articole politice”¹⁶. Faptul era doar constatat, fără a fi comentat, nici în acest număr inaugural, nici în cele ce urmau să apară și fără vreun protest, altminteri posibil și firesc în condițiile abolirii cenzurii.

Rămânând o chestiune de importanță minoră, prin raportare la obiectivele mari și imediate înscrise în calendarul activității politice din primii ani ai domniei lui Al. I. Cuza, problema evreiască n-a fost scoasă de sub incidența mai vechilor restricții economice, căroră li s-ar fi adăugat chiar altele noi¹⁷, de natură, pe de o parte, să provoace reacții sau nemulțumiri nedorite, atât în interior, cât și în afară și, pe de alta, să atragă un spor de circumspecție din partea reformatorului domn. Acesta, potrivit observației pertinente a lui Lloyd Cohen, realizase că, „pentru înfăptuirea programului de reforme menite a fundamenta structurile statului român modern, nu-și putea îngădui a lăsa nesoluționată această chestiune, care ar fi oferit astfel adversarilor săi o armă împotrivă-i”¹⁸.

Nu este de mirare deci că, încă din 1860, el anunța un proiect de „emancipare graduală a locuitorilor de cult mozaic”¹⁹, declarând ulterior, în spiritul „liberalismului romantic“ de care încă mai era călăuzit ca reprezentant al generației pașoptiste, că „nu vreau să văd în Principatele Unite nici creștini, nici evrei, ci numai români”²⁰. Declarația n-a fost de circumstanță, pentru că, în cuprinsul mesajului domnesc adresat corpurilor legiuitoare (Camera și Corpul Ponderator sau Senatul) la 6 decembrie 1864, și-a reafirmat decizia soluționării chestiunii evreiești: „ținând seama de *împrejurările locale*, guvernul va lua măsurile cuvenite pentru emanciparea românilor de rit israelit”²¹. Dacă n-ar fi existat, nu doar buna-i intenție, ci și preocuparea reală de a ameliora situația minorității evreiești din Principate, acea decizie ar putea fi tălmăcită ca rod al vizitei în Principatele Unite a lui Isaac-Adolphe Crémieux,

președintele fondator al Alianței Israelite Universale, în cursul anului 1864, a cărui capacitate de influență va fi fost devansată totuși de primatul „împrejurărilor locale“.

După ce, în aprilie 1860, ministrul de resort din guvernul Moldovei respinsese cererea evreilor de a li se accepta ca, în școlile lor, limba de predare să fie cea germană, pretenție apreciată ca potrivnică art. 97 din așezământul școlar în vigoare²², în cursul anului următor li s-a încuviințat dreptul de a avea propriile școli confesionale, în virtutea principiului toleranței religioase proclamat de Convenția de la Paris²³. Iar atunci când unele organe de presă, precum „Viitorul“ sau „Constituțiunea“, luând în dezbateră chestiunea evreiască, alunecau spre antisemitism, domnitorul nu s-a sfiit să intervină prin avertisment, spre a le potoli zelul naționalist critic²⁴. Nu fără motiv, vigilentul observator și apărător al drepturilor evreilor în Principatele Unite, consulul britanic la București, Green, raporta ministrului său de externe, lordul John Russell, spre sfârșitul anului 1863: „Există aici deplină toleranță religioasă; numeroșii evrei nu sunt supuși persecuțiilor. Presa este practic liberă. Oamenii dorm cu ușile deschise“²⁵.

În ianuarie 1864, răspunzând unui grup de petiționari evrei dornici a-și dobândi cetățenia română, Cuza își reafirma simpatia pentru cauza lor și disponibilitatea pentru o soluționare graduală a acesteia²⁶. Două luni mai târziu, Camera a luat în dezbateră, după care a votat, la 9 martie 1864, legea comunală, inspirându-se din modelul legislativ francez²⁷ adaptat realităților românești. Prin art. 26 al acelei legi, era consfințit accesul la „mica împământenire“ (naturalizare), adică dreptul participării la alegerile locale pentru toți acei evrei care vor fi făcut proba sentimentelor și moravurilor lor românești, atestate prin îndeplinirea uneia dintre următoarele condiții: a) vor fi slujit în armata română, dobândind gradul de ofițer; b) vor fi urmat un colegiu sau o universitate, obținând, în țară sau în străinătate, o diplomă recunoscută de autoritățile românești; c) vor fi fundat o fabrică sau manufactură care să utilizeze cel puțin 50 de lucrători. Aparent, condițiile cerute nu erau inaccesibile populației evreiești, semnificând un pas înainte față de prevederile restrictive ale Regulamentului Organic, dar nici la îndemâna oricui, încât, urmărind efectul legii, subscriem concluziei că până la 1882 „marea masă a populației evreiești, care n-avea nici o aspirație politică, a rămas indiferentă la dânsa“²⁸.

La nivelul elitei însă, asemenea aspirații existau și orice nouă măsură administrativă ori dispoziție legislativă le sensibiliza. Necesitatea *integrării* evreilor în societatea românească era înțeleasă, dacă nu ca o garanție a progresului general, cel puțin ca o condiție a realizării primului deziderat, care consta în dobândirea drepturilor cetățenești. Ilustrând înțelegerea mai realistă a fenomenului integrator de către elitiști, statutul societății israelite „Cultura“ din Iași, aprobat de oficialitățile guvernamentale în aprilie 1864, își propunea, între altele, „să stăruie în propagarea românismului între evreii din Moldova“ și să sprijine „cu toată energia patria“, pentru a cărei armată deschidea o listă de subscripție²⁹. Pe de altă parte, sporul de atenție manifestat de fruntașii evreimii române în direcția propriei emancipări politice — sesizabil după lovitura de stat din 2 mai 1864 și după adoptarea prin plebiscit a *Statutului* și a noii legi electorale — a atras după sine reacția elementelor naționaliste românești³⁰, reacție ce nu putea să nu influențeze în sens restrictiv, în acele împrejurări, bunele intenții, mărturisite sau nu, ale domnitorului. Astfel se și explică unele dintre inconsecvențele administrației sale, care oferă, deopotrivă, la interval de numai câteva luni, exemplul numirii unui evreu (Adolphe Buchner) în funcția de inspector financiar³¹, dar și pe cel al exceptării evreilor de la decretul-lege din august 1864, ce acorda străinilor dreptul de a cumpăra proprietăți sau bunuri rurale în România. Această restricție a provocat reacția promptă și intervenția pe diverse canale diplomatice a Alianței Israelite Universale, determinându-l pe C. Negri să-i comunice lui Cuza că legea făcuse impresie defavorabilă la Constantinopol, iar pe N. Bordeanu să-i declare aceluiași destinatar că „a exclude pe evrei înseamnă să avem împotriva noastră finanța europeană“³².

Căluzit nu atât de rațiuni politico-diplomatice externe, a căror pondere nu poate fi totuși subestimată în context, cât mai ales de considerente umanitare, circumscrise propriei viziuni reformatoare asupra societății românești, Al. I. Cuza a oferit o soluție chestiunii evreiești odată cu elaborarea *Codului civil* din 4/16 decembrie 1864. Incluse de către comentatorii politici străini în categoria „măsurilor progresiste“ ale domniei lui Cuza³³, noile reglementări în domeniul drepturilor civile au provocat puternice manifestații de bucurie și recunoștință din partea comunităților evreiești din diferite zone ale țării, pentru care domnitorul era considerat drept „mare eliberator al celor sugrumați“³⁴. Telegrama de mulțumire, de laudă și sprijin i-au fost adresate neîntârziat de către reprezentanții

evreilor din Galați, Focșani, Bacău, Huși, Roman, Bârlad, Tecuci, Piatra, București, Vaslui, Botoșani etc. Cei din Iași, slăvind-u-i fapta și întregind-o ansamblului de acțiuni reformatoare inițiate de domnitor, scriau la 13/25 decembrie: „Cu strigăte de bucurie, cu respect și nemărginită devoțiune, comunitatea evreilor din Iași vine să așeze la picioarele Înălțimii Voastre profundul omagiu pentru ceea ce guvernul a făcut spre a grăbi emanciparea evreilor în România. Părinte al țării noastre, ați devenit și veți continua să fiți o lumină. Să trăiți mulți ani!”³⁵.

Firese ar fi fost ca, prin această poartă deschisă dobândirii cetățeniei române, numită *Codul civil*, să fi pătruns ori, cel puțin, să fi încercat a pătrunde în perioada imediat următoare — deși foarte scurtă — un mare număr dintre doritorii îndreptățiți, pe măsura entuziasmului provocat în rândul comunității evreiești și a aprecierilor laudative exprimate public la adresa noului act legislativ. N-a fost așa. Deși, potrivit statisticilor, majoritatea populației evreiești îndeplinea prima condiție, a rezidenței de minimum 10 ani în țară, cea de a doua condiție, renunțarea la orice fel de protecție străină, s-a dovedit a fi un preț prea mare impus potențialilor beneficiari ai cetățeniei române, motiv pentru care rezerva a și fost totală. Altfel spus, între un privilegiu sigur, conferit de statutul de protejat al unei puteri străine, și un drept potențial asigurat prin dobândirea cetățeniei române, evreii au renunțat tacit la ultimul. Reacția lor, lipsită de ostentație, ca și de importanță pentru moment, avea să genereze foarte curând comentarii nefavorabile și să fie invocată drept principal argument de către adversarii emancipării politice și civile a evreilor.

Noul regim politic instituit în România după înlăturarea forțată a lui Al. I. Cuza în februarie 1866, fundamentându-și propriul cadru juridic, le-a anulat evreilor — prin cuprinsul art. 7 al *Constituției* promulgate la 30 iunie — acea singură șansă ce li se oferise în urmă cu doi ani prin *Codul civil*. Considerată drept „un produs specific al puternicelor frământări politice interne”³⁶ ce au asigurat (grație și unei conjuncturi internaționale favorabile) ascendentul forțelor conservatoare, Constituția a consacrat punctul de vedere al acestora din urmă în privința libertăților publice, în general, potrivit căruia „libertățile franțuzești”, adică acele drepturi naturale și imprescriptibile ale omului în totalitatea lor, invocate în dezbaterile proiectului de către liberali, erau incompatibile cu gradul de cultură și de educație ale poporului român³⁷.

Liberală, dar nu și democratică³⁸, rod al dezbaterilor vii, îndelungate și contradictorii din Adunarea Constituantă, legiuirea fundamentală a

țării s-a distanțat față de propriul ei proiect și în privința acordării și exercitării drepturilor politice. Astfel, dacă textul inițial preconiza că „religia nu mai poate fi un obstacol la împământenire“ (art. 6) și că „românul din orice stat, indiferent de locul nașterii sale, dovedindu-și lepădarea de protecția străină, poate dobândi de îndată exercitarea drepturilor politice printr-un vot al corpurilor legiuitoare“ (art. 7), textul final, votat de Constituantă și sancționat de domnitor³⁹, consfințește că „numai străinii de rituri creștine pot dobândi împământenire“ (art. 7) și că „numai împământenirea aseamănă pe străini cu românul pentru exercitarea drepturilor politice“ (art. 8).

Consacrarea noii stări de lucruri discriminatorii în plan politic și confesional, vizându-i în mod expres pe evrei și în vădit dezacord cu spiritul tolerant manifestat de-a lungul timpului în spațiul românesc, a fost influențată într-o măsură și de agitațiile antievreiești prilejuite de vizita, deloc întâmplătoare, a lui I.-A. Crémieux la București, în chiar perioada dezbaterilor Constituantei⁴⁰. Intervențiile mereu mai insistente din partea Alianței Israelite Universale în favoarea coreligionarilor din România, îndreptățite sau nu, au generat susceptibilități și adversități sporite față de evrei, găsind în replică, de aceeași parte a baricadei, conservatori și liberali de toate nuanțele, mulți dintre ei foști partizani ai emancipării israeliților în vremea revoluției de la 1848.

Devenite obsesii în perioada de provizorat politic ce a prefăcut venirea lui Carol I de Hohenzollern, ca și ulterior, de altfel, conservarea și dezvoltarea structurilor naționale, implicit a identității naționale, sustrasă imixtiunilor externe de orice fel, au apropiat grupările politice rivale, înlesnind unicul lor consens și generând sau stimulând circumstanțial atitudini, manifestări sau reacții naționaliste, xenofobe și antisemite. Naționalismul — remarcă îndreptățit un distins analist într-un recent studiu — „semnifică acum lupta pentru suveranitate națională, crearea unui stat românesc unitar. Idealul național a devenit *politică* națională, iar interesele naționale, situate mai presus de orice, urmau a fi apărate chiar cu prețul provocării unor conflicte cu alte țări sau cu diferite minorități naționale“⁴¹.

Neîndoielnic, nu doar rațiunile politice, dar și cele de natură socială și economică, cărora istoricul Carol Iancu le atribuie, după minuțioase analize, rolul precumpănitor, au dictat la 1866 atitudinea cercurilor conducătoare românești față de evrei în contextul apariției și dezvoltării burgheziei naționale⁴². Nemaînsistând asupra acestor aspecte deja

lămurite de amintitul cercetător, ne îngăduim formularea unei prime concluzii, fără a-i și revendica neapărat originalitatea: Constituția română din 1866, prin caracterul ei restrictiv în privința drepturilor politice și civile cuvenite străinilor non-creștini, a constituit punctul de plecare în procesul metamorfozării „chestiunii evreiești“, dintr-una economică și socială esențialmente internă, într-una politică, de dimensiune internațională. Transformarea s-a produs din inițiativa și cu concursul direct ori mijlocit și mereu mai insistent ale Alianței Israelite Universale, care a declanșat aproape concomitent o susținută campanie de presă împotriva României, nu numai pe continentul european, ci și dincolo de ocean, în Statele Unite ale Americii, vizând influențarea și capacitatea factorilor politici de decizie, chiar acțiuni diplomatice, fie și unilaterale, dacă nu concertate, în sprijinul evreilor români. Efortul Alianței n-a fost zadarnic în planul reacțiilor internaționale, provocate cu destulă promptitudine, chiar dacă, sub raportul eficienței interne, atitudinile, acțiunile ori numai recomandările primite pe canalele diplomatice de către autoritățile românești s-au dovedit inoperante.

Intervențiile externe regizate de Alianță, începând cu cea din partea împăratului Napoleon al III-lea⁴³ și continuând cu ale altor înalte oficialități occidentale (inclusiv americane), au păcătuț prin necunoașterea ori prin ignorarea diferențelor existente între statutul evreului apusean și al celui din spațiul românesc. Aceste diferențe esențiale erau reductibile — în opinia lui James Parkes — la trei și anume: în primul rând, procentajul populației evreiești raportat la numărul total al locuitorilor în fiecare țară occidentală reprezenta sub 1% (față de 5–6% în România), cu minime șanse pentru un spor artificial neprevăzut; în al doilea rând, evreii occidentali nu dețineau nici un fel de monopol în viața economică a țărilor ai căror cetățeni erau; în sfârșit, dobândirea cetățeniei de către evrei se realizase în Occident pe fondul unei relativ lesnicioase asimilări, favorizată de ascendentul și capacitatea de iradiere sporite ale culturilor franceză și engleză. Prin contrast, conchide analistul, „nici unul dintre aceste elemente nu se potrivesc României. Acolo evreii erau numeroși și, de-a lungul graniței de nord a țării, aproape lipsită de supraveghe, trăia o populație evreiască deprimată, al cărei număr covârșea pe creștini în proporție de doi la unul. Ei continuau să domine viața comercială, unde românii nu-i puteau concura. În domeniul vieții culturale și al relațiilor sociale, nimic nu-i ispătea pe români a lua din spiritualitatea iudaică și încă și mai puțin pe evrei a lua de la români.

Cele două comunități trăiau și voiau să trăiască separat. De aceea, este ușor de înțeles de ce românii erau hotărâți să reziste oricărei încercări evreiești de uzurpare în plan politic și de ce dorința dobândirii drepturilor politice a evreilor n-a fost prefațată, ca în Occident, de o perioadă de asimilare⁴⁴.

Fermitatea deciziilor în chestiunea națională a autorităților române, pe de o parte, urmată de reacțiile în lanț ale organizațiilor evreiești din exterior, dirijate de Alianță, pe de alta, înfățișând tendința comună a ambelor părți de exacerbare a realităților, au fost receptate diferențiat la nivelul cercurilor politico-diplomatice occidentale și tot diferențiat au influențat cursul dezvoltării relațiilor internaționale ale României în a doua jumătate a secolului trecut. Foarte interesantă din această perspectivă, fără a o singulariza însă, este evoluția raporturilor româno-americane, aflate până atunci sub semnul primelor contacte de rang consular⁴⁵.

Abia eliberată de încărcătura dramatică a anilor războiului civil și a problematicii interne specifice, presa americană începuse a face loc în coloanele sale și subiectelor europene de mai larg interes, din care n-au lipsit cele românești, preluate rareori — cel puțin în faza inițială — din surse directe (le numim pe cele diplomatice) și mai adesea indirect, prin mijlocirea redacțiilor unor ziare europene.

Firese, după 1866 subiectul românesc de o sporită publicitate și atenție în mediile public și politic americane a fost „chestiunea evreiască”, care, în anul următor promulgării Constituției, înregistra un nou element agravant. Este vorba de adoptarea și aplicarea legii privind statutul „străinilor” în comunele rurale, prin care s-a urmărit expulzarea din sate a tuturor „vagabonzilor”, adică a indivizilor stabiliți fără forme legale, care nu erau alții decât evreii săraci proveniți din rândul imigranților galițieni sau ruși, angajați doar în îndeletniciri speculative⁴⁶. Noile măsuri, coroborate și cu reglementarea dreptului de exercitare a comerțului cu băuturi alcoolice, „aplicate nedrept și brutal de o administrație nepregătită”, conform opiniei lui N. Iorga, au provocat o vie agitație printre susținătorii de marcă ai cauzei emancipării evreilor. În fruntea lor, baronul Lionel de Rothschild, Sir Francis Goldsmid, Isaac-Adolphe Crémieux ori Sir Moses Montefiore au izbutit să activeze atitudini oficiale externe în sprijinul evreilor din România și, mai important, să creeze ceea ce Lloyd P. Gartner numea, referindu-se la Alianță și la menirea ei, „un fel de concert al evreimii europene”, desigur, împotriva României⁴⁷.

Cum obiectivele Alianței erau similare cu cele ale Ordinului independent B'nai B'rith din Statele Unite, care — îndeosebi după sosirea acolo a lui Hayim Zwi Sneersohn din Palestina — s-a arătat tot mai preocupat de soarta coreligionarilor din țările europene (Rusia, teritoriile poloneze aflate sub stăpânirea celor două imperii vecine și, desigur, din România), inițiativele sale aveau să beneficieze nu doar de audiența, ci și de sprijinul efectiv al evreilor americani. Iar acest sprijin avea să-și pună pecetea, dacă nu chiar să definească evoluția de ansamblu a relațiilor româno-americane în epoca modernă, relații influențate de cele mai multe ori decisiv de chestiunea evreiască.

O primă reacție oficială a guvernului federal de la Washington — provocată la cererea Consiliului delegaților israeliților americani⁴⁸ — s-a produs în vara anului 1867, când ambasadorul american la Constantinopol, E. Joy Morris, urmând instrucțiunile primite de la secretarul de stat W. H. Seward, transmitea principelui Carol, prin mijlocirea agentului român la Poartă, Al. G. Golescu, că „încrederea Statelor Unite în guvernul român se va altera dacă nu vor înceta măsurile discriminatorii ale acestuia împotriva evreilor”⁴⁹.

Neîndoielnic, secretarul de stat fusese informat despre abuzurile săvârșite de autoritățile administrative din Moldova în acel an cu prilejul aplicării legii împotriva vagabondajului, abuzuri care, îngroșate adeseori de către reclamanți, au provocat, concomitent, intervenția reprezentanților Alianței pe lângă guvernele francez și englez, în ideea realizării unei presiuni diplomatice externe împotriva României⁵⁰.

În anii imediat următori, diplomația americană, ale cărei orientări și decizii ilustrau influența sporită a tot mai puternicului lobby evreiesc, oferea elemente concrete pentru ceea ce istoricul L. P. Gartner numea „cea mai neașteptată și mai spectaculoasă presiune împotriva României”⁵¹.

Astfel, încă din 1869, unul dintre prietenii apropiați ai președintelui american Ulysses Grant, cu numeroase cunoștințe și cu recunoscută putere de influență în cadrul Congresului, Simon Wolf, a convins executivul să consacre o ședință specială a acestuia pentru discutarea plângerilor receptate din spațiul românesc⁵². Inițiativa n-a fost singulară, nici izolată. Între multe altele, s-o reamintim pe cea a lui R. Hayim Zwi Sneersohn. Conștient de propria-i capacitate de influență pe care o avea asupra aceluiași președinte Grant, Sneersohn sugerase acestuia două modalități prin care America îi putea ajuta pe evreii români. Mai întâi, prin numirea consulilor filoevrei în acea țară; și „mult mai eficace —

continua el — ar fi asemenea desemnare dacă ar fi trimis acolo un consul evreu. Un astfel de exemplu, oferit de o națiune atât de mare și de puternică, prețuind omul și drepturile sale indiferent de credința-i religioasă, nu poate să nu impresioneze. În al doilea rând, prin mediere și intervenții pe lângă guvernul român, în manieră diplomatică obișnuită⁵³.

Aproape concomitent, ideea desemnării unui consul evreu, care să reprezinte interesele Statelor Unite în România, fusese avansată și din București, de către pretendentul la post, tânărul Adolphe Buchner, pe atunci îndeplinind doar funcția de secretar al consulatului american. Într-o scrisoare adresată lui Myer S. Isaacs, Buchner îl informa confidențial că reprezentanții consulari de până atunci ai S.U.A. la București, respectiv dr. Czapkay și Magasinovich, americani doar prin cetățenie, fuseseră „*inamicali* cauzei evreilor” și că „niciodată nu au întreprins ceva în favoarea lor, chiar dacă alți colegi (diplomați) au făcut-o”⁵⁴. Argumentul invocat, coroborat cu intervențiile pe aceeași temă și în același timp a lui Sneersohn pe lângă președintele Grant și a lui Myer S. Isaacs la secretarul de stat Hamilton Fish, l-au determinat pe L. P. Gartner să deslușească nu doar o simplă coincidență, ci o acțiune concertată⁵⁵.

Cum propunerea a fost agreată de președinte și cum Consiliul delegaților se oferise a pune la dispoziție fondurile de reprezentare necesare, numirea în funcție a lui Adolphe Buchner în primăvara lui 1870⁵⁶ capătă în context o semnificație aparte. Ea se constituie în rod al campaniei conjugate euro-americane, abia începută doar și continuată în manieră și prin mijloace specifice, menită a înrâuri atitudinea oficialităților românești în chestiunea evreiască. Faptul că Buchner era rezident în București și avea să rămână în funcție doar câteva luni sugerează provizoratul deciziei, menită a satisface orgolii și a liniști spiritele până la investirea în funcție a unui cetățean american, apt să reprezinte nu numai interesele coreligionarilor, ci și pe cele ale țării. Totuși, spiritele nu s-au liniștit odată cu această numire, știrile provenite din România preocupând în continuare lobby-ul evreiesc.

În iunie 1870, liderii comunității evreiești din Louisville telegrafiau semenilor lor din localitățile vest-americane să-i activeze pe reprezentanții acestora în Congres „să facă tot ceea ce le stă în putință pentru a preveni repetarea masacrelor (sic!) împotriva israeliților români”. În același context, Simon Wolf recepta două telegrame: una din partea lui Myer S. Isaacs, recomandându-i să ceară președintelui să trimită instrucțiuni ambasadorului său din Constantinopol spre a-i ajuta pe evreii

români, iar cealaltă, de la marele bancher din Chicago, Henry Greenbaum, cu un text semnificativ: „Te rog, cere prietenilor mei din Congres să coopereze cu tine în fața Președintelui sau în altă parte, pentru ca persecuția și vărsarea de sânge a confracților noștri din România să înceteze”⁵⁷.

Preluând fără rezerve știrile ce-i erau comunicate telegrafic sau prin scrisori, Wolf le-a transmis, la rândul-i, atât secretarului de stat, Hamilton Fish, căruia i-a solicitat să asigure sprijinul diplomatic necesar, cât și senatorului Charles Sumner, cerându-i să obțină o declarație de simpatie pentru cauza evreilor români din partea Congresului⁵⁸.

Dacă Senatul, în urma intervențiilor lui Carl Schurz, Hannibal Hamlin sau John Sherman, a și elaborat o rezoluție în sensul dorit de Sumner, în Camera Reprezentanților rezoluția, deși sprijinită de kongresmenii Godlove Stein, Orth, Norman-Judd, Benjamin Buther și William Moore, a fost devansată de rezerva formulată de William Sprague și, în consecință, trimisă spre studiu comisiei de relații externe. Senatorul de Rhode Island, W. Sprague, era convins că „evreii români își datorau suferința lor înșiși, pentru că — sublinia el — dețineau controlul asupra întregului comerț, asupra unor mari suprafețe de teren arabil și aproape totalitatea afacerilor aceluiași popor [român]”⁵⁹.

Dacă lui Sumner știrile din România, îndeosebi cele privind un pretins masacru al evreilor în Botoșani, i se păreau „într-atât de oribile încât erau greu de crezut“, pentru Sprague, menținerea discriminării politico-confesionale și incidentele provocate de aceasta erau reductibile la competiția socială sau lupta de clasă între evreii bogați și românii săraci, adăugând că aceasta oferă „câmp de reflecție asupra stării de lucruri ce se petrec zilnic în această țară”⁶⁰.

Conformându-se rezoluției Senatului, secretarul de stat a cerut ministrului său la Constantinopol, E. J. Morris, verificarea și completarea informațiilor în chestiunea evreilor din România. Sursa utilizată de ambasador a fost noul agent diplomatic român la Poartă, prințul Barbu Știrbei. Acesta s-a străduit să-l convingă pe diplomatul american că dificultățile evreilor români se integrau în conspirația rusească menită a submina legea și ordinea publică în România, pe care, astfel slăbită, ar fi putut-o absorbi mai lesne. În plus, în cuprinsul unei scrisori ce i-a transmis-o la 15 iulie 1870, Știrbei lansa un atac vehement împotriva reclamațiilor făcute de cercurile evreiești din exterior, dirijate de Alianță, pe adresa guvernului român, conchizând: „Demascată în Europa, detestabila Alianță încearcă acum să arunce America împotriva României”⁶¹.

Apreciat ca prudent și rezervat în abordarea chestiunii evreilor din România în ansamblu⁶², secretarul de stat american nu s-a arătat deloc surprins când, la scurtă vreme după numirea în funcție a lui Adolphe Buchner, președintele Grant retrăgea acreditarea consulului de la București, pe care însuși o semnase. Gestul, a cărui motivație rămâne pururea pentru Esther L. Panitz „învăluită în mister”⁶³, se datora ace-luiași Hayim Zwi Sneersohn, care reușise să-l convingă că, pentru sprijinirea evreilor români, nu era suficientă numirea în acel post a unui evreu, oricât de devotat ar fi fost cauzei, ci a unui evreu american. Tot el a și oferit soluția alternativă, după discuții prealabile cu candidatul preferat, în persoana lui Benjamin F. Peixotto. De numele și de misiunea acestuia în România se leagă un episod distinct al relațiilor româno-americane timpurii⁶⁴, care a și imprimat un anume curs dezvoltării raporturilor politice bilaterale până în anii primului război mondial, inclusiv.

B. F. Peixotto, pe atunci în vârstă de 36 de ani, provenea dintr-o familie de evrei sefarzi, născut la New York, unde bunicul său, Moise Peixotto, fusese rabinul comunității evreiești. A studiat dreptul la New York și a profesat avocatura la San Francisco, unde a și fost contactat de Sneersohn⁶⁵. Singura rațiune pentru care a râvnit funcția de consul în România a fost să-și ajute coreligionarii în efortul emancipării lor morale și politice. Cunoscând însă prea puțin sau deloc realitățile românești (probabil doar din receptarea imaginilor și informațiilor alarmante transmise din țară prin mijlocirea presei și a corespondenței particulare), Peixotto vedea soluționarea de ansamblu a chestiunii evreilor din România prin „occidentalizarea” lor rapidă, cu concursul consulului-misionar, care ar fi trebuit să militeze pentru „răspândirea gândirii moderne, liberalizarea spiritului și încredințarea lor că-și pot menține individualitatea de evreu, renunțând la unele apucături și obiceiuri demodate, pe care se încăpățânează a le conserva”⁶⁶.

Se înțelege că, astfel pregătită, noua investiție avea puține tangențe cu ceea ce intra în atribuțiile specifice funcției consulare, mai mult chiar, scrisoarea de recomandare pe care președintele Grant i-a oferit-o (gratie intervenției senatorului W. Stewart și prin mijlocirea lui Simon Wolf⁶⁷) pentru principele Carol al României era contrară uzului diplomatic, atât în formă, cât și în fond. Formal, asemenea document doar Departamentul de Stat, prin persoana secretarului de stat, era abilitat să-l emită. Iar fondul chestiunii e dezvăluit prin conținutul scrisorii, ce viza nu interese politice sau economice americane (redușe, ce e drept, la acea dată) în

România: „D-l Peixotto și-a asumat datoriile pe care le incumbă funcția actuală mai mult ca o *activitate misionară* în slujba celor aflați sub aspră opresiune, nicidecum pentru sine, întreprindere în care cu toții îi dorim cele mai mari împliniri”⁶⁸.

Mai realist, pragmatic chiar, secretarul de stat Fish, contactat cu același prilej la Washington de noul consul, repeta acestuia sfatul ce i-l dăduse câteva luni mai devreme Simon Wolf. În cuprinsul unei scrisori confidentiale din 14 iunie 1870, în numele prieteniei ce-i lega, acesta din urmă, „convins că Peixotto nu era cel mai potrivit pentru respectiva funcție consulară”⁶⁹, se arătase uimit și prevenitor în fața deciziei, pe care o interpreta drept rezultat al „mașinațiilor” rabinului Snersohn: „Cuvintele nu-mi pot exprima uimirea față de cererea Dvs. de a fi numit consul în România [...]. Ca *misionar*, guvernul nostru nu vă poate oferi, nicicând, nici un fel de protecție; și întreaga chestiune — lipsită de taxe ori salarii aferente — este neproductivă în privința rezultatelor așteptate. Nu fi ridicol în fața lumii și crede-mă când îți spun că ar fi greșit să cerem guvernului federal să ne sprijine ca evrei. În calitate de cetățeni americani, suntem abilitați și avem dreptul de a cere, dar *nimic incompatibil cu uzanțele și cu practica dreptului internațional*”⁷⁰. Exact în același spirit, dar pe un ton mai ponderat, șeful diplomației americane îl consilia acum pe Peixotto, precizându-i că eforturile sale în direcția ajutorării evreilor din România trebuiau să se situeze în afara normelor protocolare, având deci caracter neoficial⁷¹.

Preocupat prioritar de aflarea fondurilor bănești necesare misiunii, asigurate prin nou înființata „Societate româno-americană” din New York, sub președinția baronului Joseph Seligman, consulul-misionar avea să uite ori să facă abstracție de recomandările primite, „ajutat” fiind și de împrejurări. A plecat spre România la 25 decembrie 1870 și, după escale succesive la Londra, Frankfurt, Berlin și Viena, unde a întâlnit personalități marcante ale vieții publice din rândul coreligionarilor săi (precum Rabinul Șef al Londrei, Nathan Adler, apoi pe Sir Moses Montefiore, pe baronul Wilhelm von Rothschild, pe profesorul Moritz Lazarus, pe Leopold Kompert, Ignaz Kuranda și, în sfârșit, pe rabinul vienez Moritz Güdemann), a ajuns la București în februarie 1871. Efectele politice, în scena românească, ale războiului franco-prusac, conjugate cu unele detalii de procedură diplomatică⁷², i-au întârziat însă primirea oficială la principele Carol până la începutul lui aprilie același an. Schimbul de mesaje prilejuit de recepția investiturii a pus în evidență

interesele diferențiate ale interlocutorilor. Pe de o parte, consulul a ținut să sublinieze că „Statele Unite nu fac nici o discriminare întemeiată pe religie sau naștere între cetățenii lor“, exprimându-și speranța că „dacă principiile dreptății și egalității de care, sunt sigur, Înălțimea Voastră este însuflețit, vor fi puse în practică pentru toți cetățenii acestei țări, fără îndoială că viitorul va întreține cele mai frumoase speranțe“⁷³.

Pe de altă parte, Carol, a cărui poziție fusese serios subrezită de ultimele evenimente politice, inclusiv de scandaluasa afacere Strousberg, se limitase la generalități: „Doresc ca relațiuni pe cât se poate mai întinse să se dezvolte între ambele țări, din care, pentru România, nu poate rezulta decât cel mai mare avantaj“⁷⁴. Limbajul diplomatic nu estompase, așadar, percepția obiectivelor diferențiate, care, în cazul oaspetelui, se înfățișau, pe cât de clare și precise, pe atât de personale din perspectiva funcției și atribuțiilor sale oficiale.

Asigurându-și o reședință confortabilă în București și un cerc restrâns de consilieri din rândul puținilor filomoderniști din țară⁷⁵, cu un secretar devotat aflat în persoana lui Adolph Stern, Peixotto s-a lansat încă din primul an într-o veritabilă activitate misionară în direcția voitei emancipări a coreligionarilor săi în România. Astfel, a făcut o lungă călătorie prin Moldova spre a se informa asupra situației comunităților evreiești în această parte a țării cu cea mai mare densitate a populației de rit mozaic, vizitând locuințe și prăvălii, școli și așezăminte (culturale sau filantropice), spitale și sinagogi. În cadrul întâlnirilor și întrunirilor ocazionate de acea vizită, consulul american — potrivit însemnărilor memorialistice ale secretarului său — recomanda interlocutorilor să părăsească letargia lor specifică, să se unească în lupta pentru dobândirea drepturilor cetățenești și să se împotrivească chiar și cu arma în mână oricăror provocări antisemite⁷⁶. Până către sfârșitul anului, el izbutise să se inițieze și să materializeze o „Societate pentru cultura evreilor“, precum și un periodic, „Rumänische Post“, menit a combate accentele naționaliste ori antisemite ale unor gazete bucureștene, în special cele conduse de Cezar Bolliac ori de B. P. Hasdeu.

Activismul său cultural-educațional s-a dovedit la fel de viguros și în plan politico-diplomatic, mai ales în timpul incidentelor și agitațiilor antisemite provocate — potrivit unor surse diplomatice austriece și engleze, citate într-un raport al consulului către Departamentul de Stat⁷⁸ — de ruși și bulgari, în Ismail, Vâlcov și Cahul, în ianuarie 1872. Fără a mai aștepta instrucțiuni speciale de la Washington, Peixotto a

telegrafiat deîndată Alianței Israelite Universale și a intervenit pe lângă guvernul român, cerându-i să acționeze energic spre a opri excesele și a-i pedepsi pe vinovați⁷⁹. A emis în acest sens și o notă scrisă, după care a participat la întrunirea corpului diplomatic acreditat în București, subscriind nota de protest colectiv din 15 februarie 1872 față de acele incidente, iar prin mijlocirea ziarului „Rumänische Post“ a întreținut o adevărată campanie de propagandă în Europa, centrată asupra evenimentelor din sudul Basarabiei⁸⁰. În plus, i-a cerut lui Myer S. Isaacs să obțină de la Departamentul de Stat o declarație oficială care să-i întărească propria inițiativă diplomatică. Cu sprijinul aceluiași S. Wolf, care a mijlocit demersul lui Isaacs către H. Fish, ultimul a formulat poziția Departamentului cu suficiente ambiguități de natură să nu-l entuziasmeze pe consul, căruia i se reamintea cu discreție să rămână distant față de orice gest pe care românii „l-ar putea privi ca amestec în treburile lor“⁸¹.

Or, conduita lui Peixotto a fost interpretată ca amestec în treburile interne românești de către principele Carol, în cadrul unei întrevederi pe această temă, consulul fiind însă asigurat că vinovații aveau să-și primească pedeapsa⁸². Ancheta ce a urmat, ca și sentințele dictate împotriva câtorva evrei implicați l-au nemulțumit și mai mult pe Peixotto, care, prin informațiile și apelurile transmise, deopotrivă, Departamentului de Stat, ca și cercurilor evreiești influente din Apusul Europei, a izbutit în cele din urmă să obțină sprijinul politic de care avea nevoie. La 13 mai 1872, prudentul secretar de stat H. Fish, răspunzând raportului primit de la București cu data de 19 aprilie același an, elimina orice echivoc: „Departamentul aprobă participarea Dvs. la acțiunea de protest [...] Nu veți ezita să vă asociați oricăror acțiuni similare sau altor măsuri pe care reprezentanții diplomatici ai celorlalte puteri le vor considera oportune în direcția eliminării sau diminuării brutalităților împotriva israeliților rezidenți sau supuși Principatului“⁸³. Iar două luni mai târziu, la insistențele aceluiași consul, Departamentul american a emis o circulară pe adresa agenților săi diplomatici acreditați în Europa, cerându-le să încerce angajarea puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris (1856) pe lângă guvernul de la București, pentru eliminarea discriminării și protecția populației evreiești din țară⁸⁴.

Idea unei asemenea intervenții concertate, vehiculată și de Alianța Israelită, a fost susținută la Londra și Roma sub forma convocării unei Conferințe a puterilor europene, propusă de Earl Granville, dar a întâmpinat rezerva (vecină cu refuzul) Rusiei, Prusiei și chiar Austriei, pe

motivul sensibilizării artificiale a chestiunii orientale, invocat de prințul Gorceakov⁸⁵. Poziția Statelor Unite exprimată prin acea circulară, chiar dacă era lipsită de perspectiva unui consens diplomatic european, îl satisfăcea însă pe Peixotto⁸⁶. Numai că influența exercitată de consul în rândul coreligionarilor săi din România nu fusese și nu avea să rămână doar una de natură morală, exprimată în manieră și prin mijloace specifice funcției diplomatice. Din această cauză, raporturile sale cu autoritățile românești au început să se deterioreze. Ambasadorul britanic la Constantinopol, Sir Henry Elliot, raporta atunci Foreign Office-ului că ministrul român de externe considera că tratamentul inadecvat aplicat evreilor în România se datora în întregime declarațiilor calomniatoare răspândite de consulul american la București și motiva incidentele de la Ismail prin conduita evreilor înșiși, incitați din exterior⁸⁷. Iar într-o conversație avută cu viceconsulul englez din Iași, St. John, ministrul român de finanțe, P. Mavrogheni, îi spunea acestuia că amestecul lui Peixotto în chestiuni de politică internă românească „este total nejustificat, provocând indignare generală în țară, precum și complicații guvernului. Acest domn pare să sfideze limitele legitime ale funcției sale consulare și să slujească cauza coreligionarilor săi într-o măsură echivalentă fanatismului. Se spune — conchidea St. John — că dacă nu va fi curând rechemat de guvernul său ori silit să părăsească țara, consulul general american se va expune însuși insultelor publice, ca și celor private. De altfel, d-l Peixotto umblă înarmat cu un cuțit de vânătoare și cu un revolver, amenințând că le va folosi cu prima ocazie”⁸⁸.

Nici în rândul corpului diplomatic acreditat la București poziția consulului american nu era de invidiat, pentru simplul motiv că activismul său, deși lipsit de avantajul suportului juridic pe care-l aveau reprezentanții puterilor semnatare ale Tratatului de la Paris, afecta uneori — prin insistențe sau imprudențe — imaginea de ansamblu a breslei⁸⁹.

Nediplomatică și imprudentă a fost și inițiativa sa din vara anului 1872, inspirată, se pare, de un oarecare fermier, S. Franklin of Pine Bluff (Arkansas)⁹⁰, prin care a voit să realizeze o emigrare în masă a evreilor din România spre S.U.A. Obținând nu numai avizul favorabil, ci chiar concursul guvernului român, Peixotto s-a lansat într-o acțiune de anvergură, fără a lua în calcul totalitatea elementelor constitutive ale proiectului, motivat prin rațiuni atât umanitare, cât și politice. Susținut de unii, între care și de președintele Alianței, contestat de alții, proiectul său a fost supus unei largi dezbateri în cadrul Conferinței internaționale

evreiești de la Bruxelles (29–30 octombrie 1872), prima reuniune de acest fel din timpurile moderne, și a sfârșit printr-un fiasco total: participanții au respins în unanimitate orice gând „emigraționist” din spațiul românesc, declarând că o asemenea decizie ar constitui „cea mai îndreptățită suspiciune împotriva drepturilor românilor creștini, cărora israeliții le sunt frați și a căror colaborare este necesară pentru a întări și asigura destinul patriei comune”⁹¹.

Motivul principal, nu însă și singurul, a fost rezerva împinsă până la opoziție a evreilor români înșiși, a subiecților emigrării, influențați atât de pătura lor înstărită din țară, cât și de cercurile evreiești din Germania îndeosebi, patronate de bancherul personal al lui Bismarck, G. J. Bleichröder. Dorința neplecării, manifestată în acele împrejurări de majoritatea covârșitoare a populației evreiești⁹², reprezentată la conferință îndeosebi prin vocea rabinului de Iași Antoine Levy și a medicului bucureștean Emile Hirsch, a putut fi și a fost interpretată ca dovadă relevantă a statutului ei acceptabil, canalizând criticile sau acuzele antisemite pe tărâmul subiectiv al intereselor particulare ori al patimilor politice de partid. Oricum, pentru Peixotto, acea primă conferință internațională evreiască a însemnat, potrivit expresiei lui L. P. Gartner, „o umilință, nu doar pentru că fusese respinsă ideea emigrării, ci pentru că adversarii săi din rândul evreilor români i-au anulat dreptul la inițiativă politică și la mediere, adresându-se înșiși, direct, cercurilor evreiești occidentale”⁹³.

Eșecul înregistrat l-a determinat să-și îndrepte atenția spre reformarea internă a vieții comunității evreiești din România, prin încurajarea activităților culturale și educaționale și prin organizarea unei societăți „ritualiste”, după modelul oferit de Ordinul american B’nai B’rith. Și chiar dacă în această acțiune el fusese devansat de inițiativa unui localnic, Abram Cohen Bucureșteanu⁹⁴, rolul său în fundamentarea și direcționarea „Societății Zion” a fost esențial în primii ei ani de existență. Prin statutul și ritualul pe care însuși le-a elaborat la începutul anului 1873, în colaborare cu frații Stern, cu A. Cohen, Mayer Marcus, N. C. Popper, dr. Blumenfeld ș.a., se preconiza înființarea de școli și secțiuni sioniste cu caracter filantropic în localitățile în care existau puternice comunități evreiești. În perioada următoare, proiectul a și fost transpus în viață, încât, până spre sfârșitul anului 1874, se constituiseră un număr de 13 loji, majoritatea lor în Moldova, care patronau o întinsă rețea de școli și așezăminte de binefacere⁹⁵. Comunicând reușitele pe acest tărâm și năzuind spre altele, consulul Peixotto exprima telegrafic lui Simon

Wolf, în martie 1874, dorința de a fi menținut în funcție încă doi ani, precum și cererea de a fi în continuare sprijinit material de israeliții americani⁹⁶, ceea ce avea să se împlinească.

N-a fost uitat nici proiectul mai vechi al unei petiții către Parlamentul României, vizând obiectivul central al tuturor demersurilor: emanciparea politică a evreilor români. Elaborată oficial de comunitățile evreiești spaniole și germane din București și Iași, petiția din 1874 a fost opera aceluiși Peixotto. Dar, după imprimarea textului și răspândirea lui prin ținuturi spre a fi acoperit de semnături⁹⁷, acțiunea a eșuat, ca urmare a rezervelor formulate de fruntașii comunităților evreiești din țară, în curios consens cu recomandările primite de la secțiunile Alianței din Viena și Paris, care au apreciat actul și momentul ca inoportune⁹⁸.

Noul eșec, generat — ca și în cazul proiectului emigrării în masă — de opoziția păturii înstărite a evreilor români, opoziție conjugată cu accentuarea dezinteresului oficialităților americane pentru activitatea sa misionară și cu starea precară a sănătății, l-au determinat pe Peixotto să părăsească temporar România în 1873, să revină peste câteva luni doar pentru a rezolva chestiunea succesiunii în conducerea „Societății Zion” și apoi să plece definitiv din țară, în vara anului 1876. Neoficial, funcția de consul american a fost preluată din toamna lui 1875 de secretarul agenției, Adolph Stern, care a încercat, alături de celălalt consul american, acreditat la Galați, Alexander C. Hepites, să reprezinte și interesele economice americane circumscrise funcției. Pentru că trebuie spus că legăturile economice româno-americane nu numai că n-au beneficiat de bunele servicii ale lui Peixotto, ci într-o măsură au și fost prejudiciate, chiar dacă unul din rapoartele sale către Washington consemna „importantul progres material” înregistrat de România⁹⁹, care o făcea competitivă în planul schimburilor economice. Or, aceste legături, cel puțin cu S.U.A., el le-a voit blocate câtă vreme autoritățile românești nu se arătau cooperante în chestiunea israelită. Astfel a și explicat refuzul său de a începe negocieri cu partea română în vederea încheierii unui acord comercial în toamna lui 1874, urmând pilda omologului său italian din București. Prin urmare, nu dorința S.U.A. de a nu agrava raporturile cu Poarta Otomană, cum s-a încercat a se motiva gestul în unele studii recente, ci opoziția personală a consulului, ca răspuns la inflexibilitatea guvernului în chestiunea evreiască, a compromis inițierea unui asemenea acord comercial¹⁰⁰.

Din perspectivă românească, așadar, prezența și activitatea lui B. F. Peixotto nu pot fi judecate și înțelese la dimensiuni reale dacă sunt

raportate doar la limitele funcției consulare. O asemenea perspectivă l-ar dezavantaja. Problemele de interes economic pe care funcția le incumbă l-au preocupat prea puțin, deși atât S.U.A., cât și România năzuiau, din rațiuni diferite, spre extinderea și intensificarea contactelor lor economico-comerciale¹⁰¹; iar atunci când acestea s-au ivit, fie că au fost preluate de omologul său din Galați, fie că au fost subordonate celui alt plan, nu complementar, ci esențial pentru definirea personalității lui: cel al misiunii de ajutorare și de sprijinire a coreligionarilor săi din România. În acest sens, chiar dacă mijloacele și căile preconizate pentru atingerea obiectivelor propuse n-au beneficiat întotdeauna de înțelegerea și sprijinul unor lideri ai comunităților evreiești din interior ori din afară¹⁰², devotamentul său pentru cauza evreilor români nu poate fi pus la îndoială.

Dintr-o altă perspectivă, relevantă doar pentru fațeta misionară a activității consulului, Simon Wolf și Max Kohler au apreciat, pe bună dreptate, că „apărarea drepturilor evreilor în România de către Peixotto a pregătit terenul, pentru puterile occidentale, de a căuta să impună dreptul minorităților din acea țară, în cadrul Congresului de la Berlin”¹⁰³, iar interesul său pentru soarta evreilor din România n-a încetat nici după plecarea sa din țară. La 2 mai 1877, Peixotto, însoțit de S. Wolf, se înfățișa noului președinte american, R. B. Hayes, apoi și secretarului de stat W. M. Evarts, cărora le-a prezentat știrile alarmiste, de ultimă oră, receptate din România, în contextul preparativelor de război, cerând concursul ambasadurilor americane de la Viena, Constantinopol și Petersburg, pentru protejarea evreilor români amenințați prin declanșarea operațiunilor militare¹⁰⁴. Telegrama transmisă Departamentului de Stat la 27 mai același an de către consulul Stern, din București, decizând acele informații, era menită să liniștească spiritele. Dar, la 11 iulie, Peixotto, vădit iritat de maniera prezentării chestiunii evreiești din România în coloanele marelui cotidian „The New York Times” de către un corespondent american din București¹⁰⁵, replica printr-o scrisoare către redacția aceluiași ziar, în cuprinsul căreia reproșa corespondentului nu reaua credință, ci insuficiența sau unilateralitatea informării¹⁰⁶. Ca și altădată însă, pasiunea devansa rațiunea, pentru că, îndreptând pretense erori generate de necunoaștere, el însuși săvârșea altele, în numele autorității ce i-o conferea stagiul său diplomatic în România.

Fără să fi obținut rezultate pe măsura efortului depus și a devoțiunii pentru cauza emancipării evreilor români, el rămâne cu meritul de a fi

contribuit la introducerea și afirmarea principiilor umanitare în tradiția politică americană, chiar dacă acele principii operau încă selectiv, în dauna negrilor și, mai ales, a asiaticilor.

Consecvență încă politiciii de non-intervenție în afacerile europene, cel puțin declarativ, Statele Unite nu s-au implicat în desfășurarea noii faze a crizei orientale (1875–1878), dar nici n-au privit cu dezinteres evoluția evenimentelor și noul echilibru politic statornicit prin Tratatul de la Berlin¹⁰⁷. O dovedește, pe de o parte, prezența numeroșilor corespondenți americani de presă în zona înfruntărilor militare și politico-diplomatice europene, iar pe de alta, poziția adoptată de unii reprezentanți ai vieții publice sau politice americane în cursul și după desfășurarea evenimentelor. În cadrul preparativelor diplomatice ce au premers, însoțit sau urmat acțiunile militare din Balcani, chestiunea evreiască a fost mereu pusă pe rol, căutându-i-se soluția.

La 11 decembrie 1876, din inițiativa Alianței Israelite Universale, s-a desfășurat la Paris o conferință internațională, la care au participat 65 de delegați ai comunităților evreiești din Franța, Anglia, Germania, Belgia, Elveția, Austria, Italia și Statele Unite, stabilind oportunitatea unei ample acțiuni conjugate, menită a influența deciziile Conferinței diplomatice de la Constantinopol. A fost elaborat cu acel prilej și un memorandum, în cuprinsul căruia era revendicat dreptul la cetățenie pentru toți evreii români, într-un proiect extins și asupra celor din țările balcanice aflate sub suzeranitate otomană.

Cu toate că semnale încurajatoare au fost recepționate atunci de petiționari din partea multor cabinete politice¹⁰⁸, eșuarea Conferinței diplomatice — marcând „defecțiunea finală a concertului european“ și netezind calea soluției militare pentru chestiunea orientală¹⁰⁹ — a zădărnicit și demersul parizian. Speranțele au renăscut însă, iar acțiunile lobbiste evreiești au fost reluate cu forță sporită odată cu profilarea noului conclav diplomatic la Berlin, în 1878. Așa cum observa L. P. Gartner, în fiecare dintre țările potențial participante la Congresul de la Berlin, „reprezentanții comunităților evreiești au formulat petiții și au cerut autorităților guvernamentale să intervină în sprijinul evreilor din Serbia și, *mai ales*, din România“¹¹⁰. Cum era și firesc, acțiunea lobbistă n-a ocolit nici autoritățile americane, chiar dacă Statele Unite nu participau la Congres. Astfel, Bayard Taylor, ambasadorul american în Germania, a desfășurat o intensă activitate în direcția influențării mai multor membri ai Congresului de a impune libertatea religioasă în România,

Bulgaria și Rumelia orientală, precizând că „aceasta era de cel mai mare interes pentru guvernul și poporul american în legătură cu Tratatul”¹¹¹.

Datorită în mare măsură presiunii concertate, exercitată de organizațiile și personalitățile evreiești, asupra cabinetelor politice și a reprezentanților diplomatici ai acestora la Congres¹¹², Tratatul de la Berlin condiționa, prin art. 44, recunoașterea independenței României de asigurarea deplinei egalități politice și civile pentru toți evreii născuți în România. Într-o scrisoare din 15 ianuarie 1879, Stern comunica președintelui Hayes că poziția sa devenise „extrem de delicată” din pricina improvizațiilor ce-l plasau, atât față de guvern, cât și față de ceilalți colegi, în „imposibilitatea îndeplinirii datoriilor”. El își exprima speranța că Statele Unite vor lua act și vor acredita la București un consul general, „cel puțin spre a revigora vechiul consulat” și spre a oferi astfel reprezentantului diplomatic posibilitatea de a activa „cu mai multă autoritate, prestigiu și eficiență decât poate conferi, natural, propria-i poziție”. Totodată, conchidea el, de vreme ce celelalte puteri ridicaseră rangul reprezentării lor diplomatice la București, statutul de agent consular pentru oficialii americani constituia „un handicap pentru Statele Unite”.

După agitațiile politice provocate în țară de condiția impusă României de către Congres, condiție ce reclama după sine modificarea art. 7 din Constituție, și după eșuarea demersurilor diplomatice ale lui V. Boerescu de a obține concursul puterilor europene pentru limitarea naturalizării evreilor¹¹³, Parlamentul țării a adoptat abia în octombrie 1879 o lege menită a împăca orgoliul național cu clauza impusă din afară. Legea consfințea că „străinul care dorește să devină cetățean român trebuie să adreseze o cerere domnitorului; după un stagiul de 10 ani, cererea va putea fi rezolvată favorabil, dacă prin faptele sale va dovedi că este folositor țării”. Erau scutiți de acel stagiul „cei care vor fi făcut țării servicii importante”, acordându-li-se de îndată cetățenia evreilor participanți la războiul pentru independență, precum și acelor care vor fi adus în țară „industrii, investiții utile sau talente distinse”¹¹⁴.

Întârzierea și maniera în care au răspuns autoritățile românești deciziei Congresului de la Berlin au determinat unele puteri, între care și S.U.A., să amâne recunoașterea oficială a independenței României aproape doi ani. Interesat în dobândirea acelei recunoașteri, guvernul român a inițiat acțiuni diplomatice directe ori mijlocite, care, curând, aveau să dea roade. Prospectarea poziției americane și sensibilizarea acestuia în direcția obiectivului politic românesc s-au făcut prin Viena,

unde reprezentantul diplomatic al României, Ion Bălăceanu, l-a contactat în repetate rânduri pe omologul său american John A. Kasson, atât înainte, cât și după Congres¹¹⁵. Kasson se arătase, de altfel, favorabil stabilirii relațiilor diplomatice oficiale între S.U.A. și România, inclusiv cu Serbia, convins fiind că zona putea fi o „lucrative market“ pentru produsele industriei americane¹¹⁶. Argumentul său a convins, de vreme ce instrucțiunile primite de la Departamentul de Stat îi cereau să se deplaseze la București și la Belgrad și să inițieze negocieri pentru încheierea unor convenții consulare și comerciale¹¹⁷.

Concomitent, trebuie remarcată atitudinea lipsită de echivoc a lui Adolf Stern, care, de pe poziția suplinitorului onorific al consulului american, informa constant oficialitățile de la Washington asupra noului statut internațional al României, sugerând recunoașterea acestuia și de către guvernul federal, și chiar ridicarea reprezentării diplomatice a S.U.A. în București la nivel de ambasadă¹¹⁸. Numirea lui Timothy C. Smith în funcția de consul la Galați, în octombrie 1878, și apoi a lui William Paine, ca agent comercial al S.U.A. la București, în primăvara anului 1879, dezvăluind cel puțin evidente interese economice americane în zonă, n-au satisfăcut guvernul român, care nici nu s-a grăbit, de altfel, să-i recunoască oficial pe acei emisari.

Între timp, sursele diplomatice de la Viena au confirmat că rezerva sau expectativa americană vis-à-vis de dorința României își avea motivația sa în „chestiunea evreiască“. Iar dialogul diplomatic angajat cu omologul român i-a relevat lui Kasson un partener abil (I. Bălăceanu), ale cărui argumente puneau sub semnul îndoielii sinceritatea poziției guvernului federal și-i diminuau efectul moralizator scontat. Astfel, el comunica Departamentului de Stat, în februarie 1879, că ambasadorul român îl abordase politicos, dar cu ascuțită inteligență, pe tema unei recente legi trecute prin Camera Reprezentanților, instituind măsuri represive împotriva imigrației chineze în S.U.A., deși coeficientul acelei minorități, raportat la totalul populației americane, era neglijabil comparativ cu ceea ce însemna imigrația evreiască pentru români¹¹⁹.

Nemulțumită de reacția României față de condiția înscrisă în art. 44 al Tratatului de la Berlin, The Union of American Hebrew Congregations, prin Myer S. Isaacs, a cerut secretarului de stat W. Evarts, în octombrie 1879, să nu-i recunoască independența de stat¹²⁰. Apelul Uniunii nu putea fi desconsiderat de guvernul federal, care nu putea face abstracție însă nici de atitudinea semnatarilor Tratatului. Ultimii dintre

aceștia, respectiv Franța, Germania și Marea Britanie, urmând exemplul celorlalte puteri europene, au decis, spre sfârșitul anului 1879 și la începutul lui 1880, să recunoască independența României, încât continuarea expectativei americane nu-și mai avea temeii. În consecință, Evarts comunica lui Kasson că Departamentul ar fi mulțumit dacă el, în calitate de negociator cu partea română, ar reuși să asigure condiții favorabile pentru evrei, cu precizarea expresă că nu trebuia să facă din aceasta „a sine qua non in the establishment of official relations”¹²¹. În răspuns, ambasadorul american nota, între altele: „Cunoscând simpatiile și interesul guvernului nostru pentru condiția acestei rase în Principate, mi-am continuat programul urmăririi intervențiilor diplomatice și a legislației locale, cu o constantă atenție. Sunt convins că, exceptând cazuri oricând posibile de injustiție, s-a realizat un progres, iar chestiunea drepturilor omului, care generează acum îngrijorare, constă în măsura și maniera de acordare a cetățeniei române evreilor. Se pare că problema siguranței persoanelor și bunurilor este rezolvată. Principiul naturalizării evreilor este același pentru toate minoritățile, iar aplicarea lui este o chestiune de politică internă, care face inadmisibil amestecul extern”¹²².

Informat la timp de intenția ambasadorului american de a începe negocierile la București, ca și de opinia acestuia favorabilă asigurării drepturilor internaționale *obișnuite* pentru cetățenii americani din România, I. Bălăceanu l-a înștiințat la rândul său pe ministrul român de externe, V. Boerescu, despre poziția și interesele guvernului federal circumscrise unei convenții sau unui tratat comercial între cele două țări¹²³. Acordul avea să fie finalizat, sub forma unui „tratat de comerț și de navigație între România și S.U.A.” și parafat în aprilie 1881 de ministrul român de externe și de noul agent diplomatic american la București.

Între timp, la 28 februarie 1880, președintele R. B. Hayes recomandase Congresului să admită formalitățile necesare pentru recunoașterea oficială de către S.U.A. a independenței României, iar în iunie același an, se pare că la sugestia aceluiași Kasson, Departamentul de Stat l-a desemnat în funcția de „agent diplomatic și consul general” la București pe un distins cărturar și diplomat de profesie, Eugene Schuyler. La insistența autorităților românești, funcția sa a fost ridicată curând la rangul de „chargé d'affaires and consul general”, apoi de „minister resident”¹²⁴. Familiarizat oarecum cu realitățile politice, sociale și culturale românești înainte de a-și lua postul în primire, Schuyler le-a apreciat cu destulă exigență după realizarea contactului direct¹²⁵,

exigență ce nu-i diminuase simpatia mărturisită pentru comportamentul României în vremea războiului pentru independență. Totodată, preluând misiunea inițiată de John Kasson la București, vizând deschiderea relațiilor comerciale între cele două țări, ca și recomandarea Departamentului de Stat referitoare la posibilitatea consfințirii prin tratat a unor garanții pentru „libertatea religioasă și a educației“, el a opinat că un acord comercial nu era locul cel mai potrivit pentru astfel de garanții și că orice insistență în acest sens „would cause the failure of the whole negotiations“¹²⁶.

După încheierea acordului comercial, alte două convenții aveau să fie curând negociate și finalizate de cel care a fost „probably the best known American diplomat in Europe“¹²⁷. Este vorba de o convenție consulară — singura, de altfel, ratificată de ambele țări, în 1883 — și de o convenție de protecție a mărcii de fabrică (trademark c.).

Prin profesionalismul și pragmatismul său, Schuyler a contribuit efectiv la ceea ce s-ar putea numi normalizarea relațiilor politico-diplomatice dintre România independentă și S.U.A., în pofida caracterului restrâns al acestora, reductibil la domeniul economic, și mai ales a timpului scurt de afirmare a lor. Pentru că, din rațiuni financiare, Congresul american a decis în 1882 să comprime legațiile sale diplomatice de la București, Atena și Belgrad într-una singură, prin cumularea funcției comune de către Schuyler, iar la 5 iulie 1884 chiar să renunțe la reprezentanță în țările balcanice (mai puțin Turcia), spre deziluzia românilor.

Recunoașterea independenței României și de către guvernul federal de la Washington, cu sporul de importanță acordat factorului economic, dar și cu concursul împrejurărilor politice internaționale, a diminuat treptat preocuparea cercurilor evreiești americane pentru soarta coreligionarilor din România până în pragul secolului al XX-lea. Astfel, eliberate după 1879–1880 de presiunea externă, guvernele României, indiferent de coloratură, și-au îngăduit deplina libertate de acțiune în chestiunea evreiască, pe care niciodată n-au apreciat-o a fi altceva decât o chestiune de politică internă. De altfel, atât criticismul intern, cât și cel extern erau întâmpinate prin simpla declarație că „România nu făcea nimic mai mult decât oricare altă țară în a susține că problemele naționale aveau prioritate în fața celor străine“¹²⁸.

Favorizantă a fost în acest sens și o altă împrejurare externă. Asasinarea țarului Alexandru al II-lea al Rusiei, în 1881, a declanșat în imperiul țarist un val de persecuții și prigoană împotriva evreilor,

persecuții care n-aveau să înceteze până la izbucnirea primului război mondial. În consecință, pe fondul articulării în plan ideologic a doctrinei sioniste în cadrul mișcării Hovevei-Zion (sau „Lovers of Zion”)¹²⁹ și, totodată, al afirmării „radicalilor sociali”, valuri succesive de evrei ruși au început să emigreze, fie spre Palestina, fie spre America, influențând într-o anumită măsură destinul sau statutul coreligionarilor din România. Nu puțini dintre emigranții ruși au pătruns în Moldova, răspândindu-se apoi în întreaga țară și oferind — prin conduita unora dintre ei — motive reale¹³⁰ ori numai pretexte la îndemâna autorităților politice românești în direcția adoptării unei legislații prohibitive sau restrictive față de „străini”, în general, cu urmări resimțite însă mai ales de evrei, asimilați în majoritatea lor covârșitoare „străinilor”. Cel puțin trei dintre legile votate și promulgate în deceniul al IX-lea, respectiv legea asupra străinilor, din aprilie 1881, cea a comerțului ambulant (hewkers’ law), din 1884 și legea pentru încurajarea industriei, din 1887, sunt ilustrative în privința preocupării politice oficiale de protejare și încurajare a elementului național în dauna celui alogen.

Asemenea măsuri, asociate, pe de o parte, cu privațiunile de natură politică și civilă preexistente în țară și, pe de alta, cu relativa apatie a mediilor politice internaționale față de soarta evreilor români, au avut ca efect diminuarea drastică a imigrărilor, concomitent cu stimularea emigrărilor evreiești, în direcțiile inspirate — se pare — și de exodul rusesc. De altfel, conform opiniei lui James Parkes, primele colonii evreiești în Palestina au fost fondate în anul 1882 de grupurile româno-ruse de emigranți¹³¹. Predilectă însă — nu doar pentru evreii români, ci pentru majoritatea covârșitoare a emigranților evrei din Europa centrală și răsăriteană, ca și pentru cei aparținând altor etnii (precum ruși, polonezi, români, unguri, greci, croați, sloveni, ruteni etc.) — a fost, vreme de aproximativ trei decenii după 1880 — dorința traversării oceanului și a aflării unui rost sub soarele ispititor al Americii. În acest context trebuie plasat și judecat fenomenul migrator evreiesc din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, fenomen a cărui motivație nu trebuie căutată exclusiv în sfera politicului, ci și în cea economică, fără a o neglija pe cea ideologică. Pentru că, dacă discriminării politice îi era supusă aproape întreaga populație israelită a României, statisticile dovedesc că de-a lungul celor trei decenii de maximă migrație evreiască spre S.U.A., doar 67 057 de evrei români, reprezentând mai puțin de un sfert din totalul existent la începutul procesului, au părăsit

țara și s-au stabilit în Lumea Nouă¹³². Firește, asemenea calcul este doar orientativ, întrucât nu-i cuprinde pe cei emigrați spre alte zări (Palestina, Canada, America de Sud sau occidentul european), al căror coeficient, incomparabil mai redus, putea fi acoperit de sporul natural al populației evreiești¹³³.

Momentele de vârf ale procesului migrator spre America se situează, potrivit acelorași statistici, între anii 1887–1889 și, respectiv, între 1900–1904, ultima etapă fiind și cea mai consistentă pentru întreaga perioadă în discuție, cu un număr de 34 607 emigranți, adică 51,6% din totalul general. Variațiile anuale sunt corelate îndeobște cu frecvența sau esența măsurilor discriminatorii față de evrei pe plan intern și cu dificultățile de ordin economic, amplificate de fondul crizei mondiale de la începutul secolului al XX-lea și resimțite mai dureros de sărăcime. Dar ele trebuie corelate și cu concursul mai larg ori mai restrâns al factorului extern, înțelegând prin acesta: intensificarea curentului migrator spre America (ca variantă a ideologiei sioniste), ce a cuprins toate comunitățile evreiești din Europa centrală și răsăriteană; sprijinul oferit (sau numai promis) din partea organizațiilor și personalităților proeminente evreiești din Occident și, în sfârșit, poziția oficialităților americane. Fără îndoială, după cum remarcă și Gary Dean Best, în ultimele două decenii ale secolului trecut, atenția cercurilor evreiești internaționale era centrată asupra prigoanei și represiunilor antievreiești din Rusia; dar, „din 1900, creșterea spectaculoasă a imigrației evreilor din România în America, combinată cu știrile privind agravarea statutului evreilor în acea țară, i-a determinat pe liderii evreilor americani să caute soluții ameliorative pentru coreligionarii lor de acolo“¹³⁴.

Revigorarea preocupărilor americane pentru soarta evreilor din România la începutul veacului comportă însă și o altă explicație. Ca urmare a unei evoluții economice galopante în ultimul deceniu și a victoriei asupra Spaniei (1898), Statele Unite deveniseră deja o mare putere. Cu această convingere, unii lideri ai evreilor americani au sugerat și apoi susținut ideea că „the center of gravity of international Jewry was clearly shifting to the United States“¹³⁵. Și cum numărul evreilor imigranți din România sporise îngrijorător, de la 720, în 1898 și 1 343, în 1899, la 6 183, în 1900¹³⁶, reacția coreligionarilor de peste ocean n-a întârziat.

Astfel, în timp ce secțiuni europene ale Alianței vehiculau soluția unei noi conferințe internaționale evreiești cu subiect românesc, Jacob H. Schiff (adversar al ideii participării americane la asemenea conclav)

se adresa, la 14 iunie 1900, Asociației colonizării evreilor: „Dacă, față de violarea de către autoritățile românești a prevederilor Tratatului de la Berlin în privința evreilor, ar fi necesară cooperarea Statelor Unite cu puterile europene, noi suntem gata a ne folosi de întreaga influență spre a grăbi acțiunea guvernului federal. Mai mult decât atât, după cum știți, Uniunea congregațiilor evreilor americani are un comitet special pentru susținerea drepturilor civile și religioase, al cărui chairman este onorabilul Simon Wolf din Washington și care, la nevoie, va apela la secretarul de stat”¹³⁷.

Un alt personaj foarte cunoscut și cu mare putere de influență, deopotrivă în America și Europa, Henry Seligman, cerea, la 24 septembrie 1900, ambasadorului american la Berlin, Andrew D. White, să provoace intervenția împăratului Wilhelm în favoarea evreilor din România. Mai mult decât obedient, imprudent chiar, ambasadorul s-a și grăbit să-i răspundă lui Seligman, condamnând măsurile legislative ale guvernului român împotriva evreilor, apreciind drept „culme a atrocităților din toate timpurile” sau „un refuz pe față al dreptății, legalității și obișnuitei toleranțe”. Desigur, diplomatul ar fi fost mai reținut în expresii, mai prudent, dacă ar fi știut că scrisoarea lui avea să fie publicată (în „Berliner Tagblatt”) și expusă astfel comentariilor și speculațiilor politice de tot felul, inclusiv în presa românească¹³⁸.

Sensibilizat prin diverse canale, inclusiv prin rapoartele deloc liniștitoare primite de la Immigration Bureau, confirmând influxul masiv de evrei din România, guvernul american l-a delegat pe unul dintre inspectorii respectivului birou de la Ellis Island, Robert Watchorn, să se deplaseze la fața locului spre a se documenta asupra cauzelor determinante și a încerca să stăvilească ori, cel puțin, să diminueze valul acelor emigrări. În raportul prezentat cu acel prilej Departamentului de Stat, raport ce a și fost publicat în două numere ale revistei „American Hebrew” din octombrie 1900, Watchorn — recunoscut ca apărător al cauzei imigranților evrei¹³⁹ — sublinia că „condițiile de viață ale evreilor în România sunt dure, extrem de dure”, și că „dorința emigrării lor genera îngrijorare nu atât autorităților românești, cât celor predispuși a-i ajuta [din afară]”¹⁴⁰. Pe temeiul observațiilor și constatărilor formulate de Watchorn, comentatorul amintitei publicații aprecia că „România persistă în sfidarea opiniei publice prin violarea prevederilor Tratatului de la Berlin în privința evreilor, câtă vreme este sigură că nici o putere europeană n-o va ofensa ori obliga să respecte condițiile înscrise

în acel tratat“. O altă observație, aparținând aceluiași comentator, remarca diferența existentă între chestiunea evreiască în Rusia și, respectiv, în România: „dacă în prima se înfățișa, în cea mai mare parte, ca o chestiune religioasă, în cea de a doua ea era *una pur economică*“¹⁴¹.

Raportul lui Watchorn încerca, totodată, să liniștească autoritățile americane de resort, asigurându-le că, cel puțin pentru o vreme, fluxul migrator al evreilor din România spre S.U.A. avea să înceteze ca urmare a contractului survenit între The Jewish Colonization Association și guvernul brazilian, prin care acesta din urmă încuviințase imigrarea unui număr de 35 000 de evrei din România¹⁴².

Liniștea s-a dovedit însă iluzorie, pentru că în anul imediat următor numărul emigranților evrei din România spre S.U.A. nu numai că n-a scăzut, dar a și sporit cu câteva sute față de anul precedent, atingând cifra de 6 727. Gravitatea situației nu consta însă numai în numărul mare al celor ce-și căutau sălaș în America, număr ce a crescut până la cifra record de 8 562 în cursul anului 1903¹⁴³, cât mai ales în precaritatea condiției social-economice și educaționale a emigranților. Acest aspect devenise prioritar în judecarea politică a procesului migrator, fiind împărtășit astfel chiar de către liderii evreilor americani¹⁴⁴.

Pentru prevenirea efectelor nedorite provocate de emigrarea nelimitată a sărăcimii evreiești, prin apusul Europei, spre America, The Jewish Colonization Association, ca și statele direct afectate au introdus unele restricții pentru acei care voiau să părăsească România. Astfel, era îngăduită plecarea numai celor care dispuneau de un venit minim de 150 de franci, iar bărbaților — numai după satisfacerea stagiului militar și probarea deplinei sănătăți fizice¹⁴⁵. În chip firesc, asemenea reglementări au fost întâmpinate de nemulțumirea profundă a evreilor români, dornici de a-și afla alte limanuri de viață, nemulțumire comunicată, prin diverse căi și mijloace, coreligionarilor lor influenți de peste ocean.

Drept urmare, Jacob H. Schiff, „widely regarded as the leading figure in the American Jewish Community and one of the two foremost investment bankers in the United States“, speculând un moment politic extrem de favorabil și după consultări prealabile cu Oscar Straus și cu Leo N. Levi (ultimul ca președinte al Ordinului B'nai B'rith), a cerut și obținut o întrevedere la Washington, în ziua de 4 aprilie 1902, cu președintele Theodore Roosevelt¹⁴⁶. Straus ar fi dorit și i-a sugerat lui Schiff să militeze pentru „o rezoluție comună a celor două camere ale Congresului, exprimând simpatia și protestând totodată împotriva

tratamentului inuman aplicat evreilor români, siliți astfel a-și căuta refugiul în America“. Tot el a recomandat ca un ministru sau un împuternicit special din partea guvernului federal să fie trimis în România spre a protesta împotriva măsurilor discriminatorii ale autorităților românești față de evrei. Gestul, în viziunea sa, „n-ar fi avut doar un impact imediat asupra României, dar ar fi trezit la realitate alte puteri democratice din Europa, silindu-le să ia atitudine în situația dată“¹⁴⁷.

Receptiv, dar nu dezinteresat în buna colaborare cu lobby-ul evreiesc și, în pofida faptului că secretarul de stat John Hay sesizase din start dificultățile inițierii unei presiuni diplomatice împotriva României, președintele american l-a asigurat atunci pe Schiff de înțelegere și simpatie pentru soarta coreligionarilor săi din România, promițându-i să găsească o cale de acțiune potrivită¹⁴⁸. Acelui întrevederi i-a urmat la scurt timp o alta, cu Oscar Straus, care a oferit președintelui și secretarului de stat informații suplimentare, concepute ca noi argumente pentru urgentarea proiectatei acțiuni diplomatice. Între altele, fusese invocat și gestul lordului Rothschild, care încercase să activeze în același sens guvernul britanic, dar că acesta, deși bine intenționat, preferase expectativa, nedorind să acționeze singular. Altfel spus, orice inițiativă americană — în opinia sa — ar fi avut suport sigur la Londra.

Concomitent, Schiff se străduia să extindă campania de presă împotriva României, republicând în cele mai importante ziare americane materiale din presa europeană referitoare la evreii români. Măsura servea deopotrivă ca mijloc de presiune asupra Departamentului de Stat, ca și de popularizare a propriilor eforturi în Europa¹⁴⁹. De reținut este și faptul că el îl suspecta pe secretarul de stat de imobilism, afirmând într-o corespondență cu Straus: „mă tem că Hay nu prea este dispus a trece la acțiune, pentru că atunci când este voință, se găsește și soluție; numai că acum există puțină voință în acest caz“¹⁵⁰.

Totuși Hay încercase ceva: încă din februarie 1902 îl împuternicise pe Charles S. Wilson, însărcinatul cu afaceri al S.U.A. la Atena, să negocieze cu guvernul român o convenție de naturalizare, convenție al cărei substrat a fost sesizat cu promptitudine de autoritățile politice de la București. În interpretarea realistă și convingătoare a istoricului american A. L. P. Dennis, convenția era o manevră diplomatică abilă, menită a provoca avantaje evreilor români emigrați în S.U.A., unde puteau să obțină cu relativă ușurință cetățenia americană. Apoi, profitând de aceasta, ei puteau pretinde — la întoarcerea în țară —, prin mijlocirea

consulatului american, facilități și drepturi la care evreii din România nu aveau acces prin lege. De aceea, guvernul român a refuzat să încheie un asemenea tratat¹⁵¹.

Perspectiva iminentului eșec al negocierilor, combinată cu presiunea tot mai accentuată asupra președintelui Roosevelt din partea lui Schiff, Straus și, mai recent, a congressmanului Lucius N. Littauer (evreu de origine germană), l-au determinat finalmente pe John Hay să găsească ceea ce el numea „a proper diplomatic vehicle” pentru a exprima poziția oficială a guvernului federal în chestiunea evreilor români. La 17 iulie 1902, el transmitea președintelui conceptul scrisorii destinate guvernului român, cu mențiunea: „citind-o, vei vedea că nu este ușor să negociezi, dar mă folosesc de ceea ce pare a fi singura noastră scuză, discutarea tratatului de naturalizare cu România, spre a le prezenta o scrisoare destul de drastică în privința obligațiilor lor față de evrei”¹⁵².

Dar, cum se mai întâmplă uneori, ceea ce președintele a apreciat atunci ca fiind un document *admirabil*, exprimându-și față de Littauer dorința de a fi informați Straus și Schiff asupra conținutului său, analiștii de mai târziu l-au etichetat drept „cea mai bizară inițiativă diplomatică”¹⁵³. Pentru că de fapt scrisoarea nu era adresată direct guvernului român sau ministrului său de externe, ci luase forma unei instrucțiuni confidentiale transmise însărcinatului american cu afaceri la Atena, având ca obiectiv declarat (în realitate simplu pretext) tratatul de naturalizare dintre S.U.A. și România. Dar, dacă președintele știa, ori i se explicase, că amintitul tratat de naturalizare constituia doar pretextul unei acțiuni diplomatice mai ferme sau „un mijloc în dotarea însărcinatului cu afaceri Charles Wilson spre a lua atitudine împotriva românilor, pentru tratamentul ce îl aplică evreilor”¹⁵⁴, pentru adevăratul destinatar, Wilson, manevra s-a dovedit prea subtilă și, în consecință, și-a pierdut sensul real. În întrevederea cu ambasadorul român la Atena, Wilson a abordat doar problema tratatului de naturalizare, în timp ce chestiunea evreiască — care generase demersul și avea să-l amplifice curând — a fost adusă în discuție, paradoxal, de către interlocutor, ca argument împotriva negocierii aceluia tratat¹⁵⁵. Au fost necesare, de aceea, precizări suplimentare transmise ulterior de asistentul secretarului de stat, Alvey A. Adee, cel care de fapt concepuse documentul (draftsman)¹⁵⁶, pentru ca reprezentantul guvernului federal la Atena să realizeze „tâlcul” sau esența demersului. În opinia lui Adee, însușită integral de Hay și oficializată în numele său, intervenția diplomatică deghizată sau indirectă

asupra Bucureștiului, prin Atena, trebuia — și a fost — marcată de următorul pas logic și anume *Apelul către semnatarii Tratatului de la Berlin*, spre a verifica modul în care România respectă litera și spiritul articolului 44. Adee sugera ca Statele Unite să provoace Marea Britanie a prelua inițiativa, în calitate de semnatară a tratatului, care, la rândul-i, să-i mobilizeze pe ceilalți cosemnatari și, împreună, să procedeze la întărirea termenilor tratatului, ori „guvernul federal să acționeze de unul singur, expediind note identice fiecăreia dintre cele șapte puteri, prin folosirea cât mai multor instrucțiuni remise guvernului român, potrivite în acest caz”¹⁵⁷.

Influențată în mare măsură de același lobby evreiesc reprezentat de Straus, Schiff, Wolf, Levi și Littauer¹⁵⁸, acțiunea diplomatică americană împotriva României s-a materializat în *Nota* circulară din 11 august 1902, expediată de Departamentul de Stat ambasadorilor săi acreditați pe lângă guvernele statelor foste semnatare ale Tratatului de la Berlin, respectiv, Marea Britanie, Franța, Germania, Italia, Rusia, Turcia și Austro-Ungaria. *Nota* sau *apelul* diplomatic către puterile europene semnat de John Hay — marcând momentul cel mai agitat, dar și mai controversat al evoluției relațiilor româno-americane timpurii — relua de fapt ideile cuprinse în scrisoarea confidențială din 17 iulie, mai puțin obiectivul declarat sau pretextul acelei scrisori (încheierea tratatului de naturalizare cu România) și le difuza cu un scop politic bine definit. Justificând actul în numele umanitarismului, dar și al dificultăților provocate administrației de imigrația masivă, Hay acuza faptul că evreii părăseau România din pricina „discriminării artificiale” la care erau supuși de autorități și siliți, astfel, să apeleze la milostenia Statelor Unite¹⁵⁹. El își instruia ambasadorii europeni să intervină pe lângă cabinetele statelor semnatare ale Tratatului de la Berlin în vederea organizării unei acțiuni diplomatice concertate din parte-le, pe temeiul stipulațiilor actului final (îndeosebi al art. 44 din acel tratat), menită, în formularea sa, „să constrângă guvernul român a-și respecta obligațiile impuse de normele generale ale civilizației și de a ameliora situația dramatică a evreilor din țară”¹⁶⁰.

Protestul exprimat la adresa politicii românești era asociat nemulțumirii Departamentului de Stat, generată de atitudinea tolerantă a puterilor europene față de „sfidarea” de către România a unui act internațional, sfidare ce ar fi necesitat convenite sancțiuni din partea lor.

Acțiunea diplomatică astfel concepută și declanșată și-a aflat ecoul doar la suprafață, provocând reacții și atitudini contradictorii, fără efect

în direcția obiectivelor urmărite. Elogiile au venit doar din partea autorilor morali ai demersului, liderii evreilor americani, care și-au probat și cu acel prilej capacitatea de influență asupra executivului. Pentru Schiff, bunăoară, care credea mai puțin în eficiența mijloacelor diplomatice, acordând credit sporit celor financiare, *Apelul* lui Hay semnifica „o prezentare meșteșugită a condițiilor pe care se întemeiază guvernul nostru în declanșarea acțiunii protestatare”¹⁶¹, în timp ce S. Wolf se declara „deplin satisfăcut cu splendida scrisoare a d-lui Hay, care este un document merit a aduce mari servicii poporului nostru, atât în interior, cât și în afară”¹⁶². Leo N. Levi aprecia, de asemenea, că „un pas important a fost făcut în această direcție prin reiterarea politicii tradiționale a Republicii americane”¹⁶³, iar Oscar Straus, deplin încrezător în eficiența presiunii diplomatice exclusive, se confesa congresmanului Littauer: „totul s-a făcut în cea mai bună formă posibilă pe care noi am fi fost îndreptățiți a cere și cunosc destul de bine problemele europene spre a fi aproape sigur în privința efectului material; precedentul creat va fi unul ce va fi invocat multă vreme după dispariția noastră din această lume”¹⁶⁴.

În capitalele europene, unde a fost prezentat, *Apelul* lui Hay n-a provocat reacțiile așteptate. Doar cabinetul englez și-a exprimat formal aprobarea prin mijlocirea presei și a ambasadorului britanic la București¹⁶⁵. Dată fiind atunci diversitatea intereselor politico-strategice ale puterilor europene, angajate deja ori în curs de angajare în cadrul sistemelor de alianțe pregătitoare celei dintâi conflagrații mondiale, era foarte greu, practic imposibil atunci, de realizat o unitate de acțiune a fostelor semnatare ale tratatului din 1878 — situate ori orientate acum spre tabere opuse — împotriva României, pentru neobediența ei la clauzele ce i-au fost impuse. Mult mai importantă pentru acele puteri era în acel moment opțiunea României pentru unul sau altul dintre sistemele de alianță decât amestecul lor într-o chestiune apreciată nu numai la București de politică internă, cum se înfățișa atunci problema evreiască. Drept dovadă, urmărindu-le reacția, marele cotidian „The New York Times” consemna că Germania „promovează o politică prietenoasă față de România”, că Franța „nu va sprijini propunerile lui Hay”, că Rusia și Austria „rămân în nemișcare” față de aceleași propuneri sau că, exceptând Anglia, „celelalte state europene nu se grăbesc a lua poziții” împotriva României, care continua să fie inflexibilă în chestiunea

evreiască, încurajată fiind de „atitudinea rezervată sau confuză a puterilor“¹⁶⁶.

Multe dintre comentariile presei occidentale pe marginea inițiativei diplomatice americane, reproduse în același ziar newyorkez, au lăsat deliberat pe planul secundar pretinsul ei mesaj umanitar, ocupându-se predilect de obiectivele politice nedeclarate, dar subînțelese¹⁶⁷. Spre a înlătura suspiciunile și chiar acuzele de amestec al S.U.A. în chestiunile europene, prin acel *Apel*, presa americană a acordat atunci spații largi justificării demersului ca izvorând din rațiuni strict umanitare, în perfect acord cu principiile politice americane tradiționale. Ca argumente, erau invocate instrucțiunile diplomatice transmise de către Departamentul de Stat în trecut miniștrilor americani acreditați la Petersburg (în 1872, 1882 și 1891) sau Viena (în 1879), în aceeași chestiune evreiască¹⁶⁸. Dar, chiar dacă existau precedente „istorice“ pentru confirmarea legitimității apelului diplomatic al lui Hay din august 1902, eșecul său demonstra că în noile împrejurări internaționale direcția „umanitară“ a politicii externe americane nu era străină, ci implica interese economice și politico-diplomatice majore, lesne detectabile în Europa, unde faimoasa doctrină Monroe provoca efecte de bumerang.

Sub aceeași reclamă umanitară se ascundeau însă și interese politice interne, mărturisite într-un fel sau altul de protagoniștii evenimentelor și evidențiate de analiștii de mai târziu. Ponderele acelor interese pare să fi fost chiar covârșitoare în luarea deciziei din vara anului 1902, în pofida unor rezerve formulate cu aparent teme¹⁶⁹. Conform opiniei lui Tyler Dennett, profesor de istoria relațiilor internaționale al Universității Princeton (New Jersey), John Hay și asistentul său Alvey Adee „au inventat ofensiva diplomatică împotriva României spre a-l ajuta pe președintele Th. Roosevelt să câștige votul evreilor în campania electorală din anul 1904; organizațiile evreiești din America fiind la fel de active atunci în susținerea cauzei israelite în întreaga lume, precum sunt și astăzi, iar politica externă americană fiind influențată la fel de mult de politica internă, precum este acum“¹⁷⁰. În cunoscuta-i biografie consacrată lui John Hay, Dennett demonstra că, în egală măsură, administrația era îngrijorată de problematica integrării valurilor de imigranți, generată de precaritatea situației acestora: „ei [evreii] erau prost echipați pentru noile condiții de viață și constituiau un potențial pericol social. Era o problemă delicată“¹⁷¹. El a pus în evidență, dar și în antiteză, faptul că, în timp ce Europa ignora inițiativa diplomatică americană, apelul lui

Hay era citit și comentat favorabil în sinagogile din New York și nu numai acolo¹⁷², înlesnind astfel — prin atragerea electoratului evreu — consolidarea poziției republicanilor în Congres, în cursul alegerilor parțiale desfășurate în acea toamnă și, desigur, câștigarea campaniei prezidențiale în imediată perspectivă (alegerile din anul 1904).

Efectul benefic al *Apelului* pentru republicanii lui Roosevelt în acea toamnă electorală a fost subliniat și de un alt istoric diplomatic, Thomas A. Bailey, care mai observa că secretarul de stat John Hay era convins de faptul că „tratamentul inadecvat aplicat evreilor în România era în esență o chestiune românească, după cum tratamentul inuman la care erau supuși negrii în Alabama era o chestiune americană. Dar el a inițiat protestul pentru că acele persecuții [din România] îndreptau valurile de refugiați spre America”¹⁷³.

Primatul interesului politic — fie că acesta era dictat de necesitatea stopării imigrării sărăcimii evreiești din România, fie de dorința satisfacerii puternicului lobby evreiesc din S.U.A. — a fost dezvăluit și prin scrisoarea confidențială transmisă, la 30 august 1902, de secretarul de stat asistentului său, Ade, cu rugămintea expresă de a fi distrusă imediat după lectură: „Președintele este încântat de textul circularei astfel concepută. Sărmanii evrei, pretutindeni în țară ei ne consideră *bully boys with a glass eye* — as the ribald used to say”¹⁷⁴. Nesinceritatea astfel dovedită a gestului, ca și adevărata paternitate a documentului diplomatic (aparținând lui Ade) l-au îndreptățit pe Kenton J. Clymer să afirme că simpatia de care s-a bucurat atunci secretarul de stat în mediul evreiesc era nemeritată: „Hay n-a fost un antisemit, dar nici un filosemit. În esență, n-a fost preocupat și nu l-a interesat nimic dincolo de implicațiile politice ale antisemitismului”¹⁷⁵.

Din aceleași rațiuni, prin excelență politice, atât secretarul de stat, cât și președintele au urmărit ulterior, prin canale diplomatice, impactul apelului la București. La 5 martie anul următor, ambasadorul american pentru România, Serbia și Grecia, John B. Jackson, primea instrucțiuni în acest sens din partea Departamentului de Stat să adune cu atenție și discreție toate informațiile circumscrise chestiunii pentru care președintele manifesta „un interes profund”. Răspunsurile — primite sub formă de rapoarte diplomatice succesive, întocmite și expediate din Atena, după deplasări la București și călătorii prin țară, în special în regiunile populate de evrei — vor fi procurat înaltelor oficialități

americane doar palida satisfacție a „datoriei” împlinite (desigur, față de liderii evreilor americani), nu însă și dorita finalitate urmărită prin *Apel*.

Astfel, într-un prim raport din 21 martie, Jackson nota că nici unul dintre reprezentanții diplomatici la București ai puterilor foste semnatare ale Tratatului de la Berlin nu acționase în spiritul inițiativei americane sau că „atitudinea României față de chestiunea evreiască a fost cea considerată necesară din perspectiva menținerii propriei existențe naționale independente [...]. Este improbabil ca presiunea externă asupra-i să asigure schimbările vizate în plan legislativ, considerate ca inacceptabile în țară. Aud că intervenția străină a provocat deja reacții nefavorabile”¹⁷⁶. Într-un alt raport pe aceeași temă, datat 18 aprilie și întemeiat pe atente observații personale, consemna: „În București [...] totul pare să indice că nu există prejudecată, nici împotriva etniei, nici împotriva evreului ca individ; există însă o autentică teamă izvorâtă din ceea ce ar putea rezulta din naturalizarea lor generală. Că situația evreilor în România este grea nu poate fi tăgăduit, dar nu poate fi negată nici evidența că suferințele lor au fost mult exagerate. Faptul că locul fiecărui emigrant este acoperit de îndată prin imigrările din Galiția, Polonia și Rusia vorbește de la sine”¹⁷⁷. Fără a-și limita aria observațiilor și impresiilor din spațiul românesc — de care se pare că s-a legat afectiv în timpul relativ scurt ce i l-a rezervat misiunea¹⁷⁸ — doar la chestiunea evreiască, diplomatul conchidea asupra acesteia, la 15 noiembrie același an, că naturalizarea evreilor trebuie să fie „a gradual matter, as they become educated to being Romanians”.

Dacă statele europene s-au arătat insensibile la inițiativa diplomatică americană, România a reacționat cu promptitudine, nu lipsită însă de oarecare prudență într-o primă fază, dar nici de consecințe în planul evoluției raporturilor bilaterale. Fără a da amploare publicistică incidentului, păstrând chiar o discreție condamnată de presa de opoziție, guvernul național-liberal condus de D. A. Sturdza a dispus întreruperea imediată a negocierilor româno-americane pentru încheierea unei convenții de naturalizare. Motivul invocat, și întărit prin poziția exprimată de regele Carol, consta în faptul că o asemenea convenție bilaterală ar fi stimulat emigrarea evreilor români spre S.U.A., de unde s-ar fi întors ca cetățeni americani, pretinzând apoi drepturi sau privilegii ce nu le aveau înainte de plecare¹⁷⁹.

Concomitent, prin vocea ambasadorului român la Londra, cabinetul liberal a comunicat Occidentului că nu poate face nimic spre a opri

emigrarea evreilor din România¹⁸⁰, proces ale cărui cauze fundamentale erau explicate de presa oficială ca fiind esențialmente economice¹⁸¹.

Mai zgomotoasă, ca de obicei, s-a dovedit în acele împrejurări opoziția conservatoare, ale cărei atacuri i-au vizat, deopotrivă, pe adversarii politici din interior și pe inamicii din afară. Guvernului i se reproșa tăcerea năfărească păstrată în jurul notei diplomatice a lui Hay, notă al cărei conținut ofensator pentru România a putut fi cunoscut doar fragmentar de opinia publică din țară, prin informațiile vehiculate de „Associated Press” și prin comentariile presei europene, îndeosebi germane, austriece și franceze¹⁸².

Condamnând, totodată, spiritul „străinofob” (xenofob) promovat în țară prin ultimele acte legislative (îndeosebi prin legea meseriilor), care întrețineau și chiar amplificau curentul migrator, presa conservatoare, în frunte cu „L’Indépendance Roumaine”, ca și „Epoca”, reamintea americanilor propriile lor inconsecvențe, raportate fie la principiile doctrinei Monroe, fie la tratamentul grupurilor etnice minoritare (negri și asiatici) din Uniune, inconsecvențe ce le anulau dreptul moral de a interveni în favoarea evreilor români. Același drept moral în materie era contestat — cu argumente preluate din unele ziare austriece sau germane — și Angliei, singura putere europeană care se asociase formal inițiativei diplomatice americane, dar care n-ar fi trebuit să uite propria-i politică opresivă dusă împotriva irlandezilor sau împotriva burilor din Africa de Sud¹⁸³.

Dar, pe lângă acuzele sau exagerările firești, dictate de interese partizane, cuprinse în declarațiile oamenilor politici români sau în comentariile presei, fie proguvernamentală, fie de opoziție, s-au făcut auzite atunci în țară și voci care îndemneau guvernul la mai multă flexibilitate în chestiunea evreiască, atitudine menită a diminua adversitățile externe și a ameliora raporturile sociale în interior. Între aceste voci s-a impus, prin ton și realism, cea a lui Constantin Mille, directorul ziarului „Adevărul”. Împărtășind opinia, susținută deopotrivă de liberali și conservatori, că chestiunea evreiască era una de politică internă, el se detașa de ceilalți prin sporul de înțelegere și prin reliefaarea implicațiilor externe ale acesteia: „Deîndată ce prin legile noastre — scria el imediat după adoptarea mult discutatei legi a meseriilor, anticipând parcă intervenția diplomatică americană — împingem întregul proletariat evreiesc să invadeze statele vecine, ele au dreptul să se împotrivescă la această invazie și să ne oblige să ne ținem în țară sărăcia. Legăturile internaționale sunt astăzi atât de strânse, că nu poți face absolut tot ce

vrei în țara ta. Iar când ești țară datoare, nu mai ești decât relativ independentă”¹⁸⁴.

Imediat după aflarea conținutului notei diplomatice americane, replica sa s-a înscris pe două direcții clare și anume: pe de o parte, scria el, „ca români, avem datoria să protestăm contra acestei intervenții. Suntem stat de-sine-stătător și ne facem legile așa cum înțelegem. S.U.A., dacă cred că noi nu merităm numele de stat civilizat, n-au decât să întrerupă orice legături cu noi, dar porunci nu au să ne dea”. Pe de altă parte însă, adresându-se compatrioților, declara că „suntem datori să ne deschidem ochii și inima și să recunoaștem noi înșine că o soluție acestei chestiuni evreiești se impune, o soluție cinstită, așa cum o dictează și dreptatea și bunul simț. Trebuie să avem odată curajul și să privim lucrurile în față și să ne dăm seama că este cu neputință ca 2–300 000 locuitori ai țării să rămână veșnic într-o situație precară și nedefinită”. Ca soluție provizorie, până la deplina emancipare politică a evreilor, el propunea atribuirea drepturilor civile egale tuturor minoritarilor (inclusiv evrei), care trebuiau declarați ca supuși ai statului român.

Poziția sa, de recunoaștere a existenței chestiunii evreiești și a necesității, devenită imperioasă la începutul secolului, de soluționare a acesteia în țară, printr-o legislație adecvată, amintește de un alt moment critic pentru autoritățile politice românești, consumat cu peste două decenii în urmă, și de atitudinea întrucâtva asemănătoare exprimată, paradoxal, de un personaj deloc filosemit, cum a fost Vasile Alecsandri¹⁸⁵.

Intervenția străină, fie ea și diplomatică, în soluționarea problemelor interne era respinsă cu aceeași fermitate și acum, fără a fi nesocotit jocul circumstanțial al intereselor dintre marile puteri, ca și riscul ignorării lor de către statele mici, constrânse adeseori, prin pârghele economice, la obediență: „Azi, statele europene au refuzat să secondeze intervenția S.U.A. fiindcă așa le dictează interesele lor politice. Dar dacă mâine alte interese dau imbold acelorași state ca să intervină în chestiunea evreiască, în cazul acesta n-ar fi oare un dezastru moral ca să facem — siliți de alții — un lucru, când bunul simț și cea mai elementară prudență ne spun că, în fața unei chestiuni care trebuie de rezolvat, trebuie să-i găsim noi înșine soluția cea mai dreaptă și mai grabnică? Oricât am protesta contra amestecului Europei în chestiunile noastre interne — conchidea C. Mille —, suntem un stat prea mic și prea dependent economic de statele mari ca să răspundem Europei cum am putea răspunde azi S.U.A.”¹⁸⁶.

Răspunsul oferit de guvernul român Statelor Unite în 1902 și, în general, dezbaterile, luările de poziție, anchetele, opiniile și speculațiile circumscrise incidentului diplomatic, atât în interior, cât și în afară, particularizează noua fază a chestiunii evreiești, fază care, așa cum sublinia cu îndreptățire publicația „Lumea israelită“, nu începuse odată cu votarea legii meseriilor, cum prea adesea se invoca: „noua fază a chestiunii evree datează de la 1899, când țara a îndurat grozava secetă și inevitabilele ei consecințe: criza agricolă și comercială, zdruncinarea finanțelor statului, slăbirea creditului țării și întreaga prefacere dureroasă a vieții publice“¹⁸⁷. Această fază a atins punctul ei culminant în 1902 doar din perspectiva internaționalizării chestiunii evreiești din România și implicit a influenței exercitate asupra dezvoltării relațiilor bilaterale româno-americane. Altminteri, emigrările evreiești spre S.U.A. au continuat și în următorii doi ani să se mențină la cote foarte ridicate (înregistrând chiar recordul absolut în 1903, cu 8 562 de emigranți)¹⁸⁸, după care s-au redus la jumătate, în timp ce în țară statutul sau condiția evreului a rămas în esență aceeași, chiar dacă au existat și preocupări ameliorative.

Continuarea procesului migrator confirmă de fapt concluziile formulate în urma anchetei efectuate în Galiția, Rusia și România — în vara lui 1902 — de sociologul american Simon J. Lubin, de la Universitatea Harvard, care, remarcând diferențele existente între evreii români și cei galițieni sau ruși (desigur, în favoarea primilor), deslușea în tendința lor de a emigra „urmarea sentimentelor naturale“, ca și a ispitei pentru „libertatea americană“, în spiritul căreia, călăuziți de dragostea părintească, „cei mai mulți evrei emigrează spre a asigura copiilor lor un viitor mai bun“¹⁸⁹. Totodată, continuarea procesului — în condițiile eșuării inițiativei diplomatice americane — atestă capacitatea de influență a liderilor evreilor americani exercitată asupra guvernului federal, constrâns a renunța, cel puțin pentru o vreme, la introducerea unor restricții ce păreau iminente în politica imigrărilor¹⁹⁰ și a lăsa poarta Americii încă deschisă evreilor din răsăritul Europei.

În aceste împrejurări, treptat, chestiunea evreiască din România și-a diminuat valența internațională, până la pierderea ei totală în cursul anului următor, când evenimentele tragice petrecute în aprilie 1903 la Chișinău¹⁹¹ au provocat, instantaneu, transferul atenției și al preocupărilor din partea organizațiilor, cercurilor sau lobby-urilor evreiești din Occidentul european și America spre situația dramatică a coreligionarilor

lor din Imperiul țarist. Firește, transferul n-a fost definitiv, pentru că, ori de câte ori s-au semnalat ulterior din țară acțiuni, măsuri sau atitudini cu caracter antisemit (sau pretins antisemit) și îndeosebi în anul 1907, reacțiile externe n-au întârziat, după cum n-au lipsit reacțiile presei și ale oficialităților americane¹⁹².

Din fericire însă, efectele defavorabile ale incidentului diplomatic româno-american din anul 1902 — a cărui motivație, reală sau închipuită, nu poate modifica locul și rolul primordial al chestiunii evreiești în evoluția relațiilor de ansamblu între cele două țări la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea — au fost înlăturate ulterior, printr-o mai bună cunoaștere de către Washington a realităților politice din zonă și, desigur, prin concursul reprezentanților săi diplomați acreditați pentru România, îndeosebi al lui John B. Jackson și, mai târziu, al lui Charles J. Vopicka.

¹Comunitățile evreiești din răsăritul Europei constituiau — în opinia autorizată a lui Ben Halpern — „the great reservoir of Jewish natural increase“. Citându-l pe Arthur Ruppin (*The Jewish Fate and Future*, 1940), el aprecia că, la mijlocul veacului trecut, existau 4 750 000 de evrei, din care 72% în răsăritul Europei și Balcani, 14,5% în Europa centrală și apuseană, 12% în Orientul Apropiat și Africa de nord și 1,5% în America (cf. Ben Halpern, *The Idea of the Jewish State*, second edition, Harvard University Press, Cambridge, 1976, p. 6). Potrivit unei alte statistici, preluată și publicată de marele cotidian american „The New York Times“ în 1879, numărul total al evreilor răspândiți în întreaga lume ar fi fost egal cu cel existent în vremea regelui David, respectiv, între 6–7 milioane de suflete. Distribuția lor zonală era următoarea: Europa — 5 milioane; Asia — 200 000; Africa — 80 000; America — între 1 și 1,5 milioane. Peste jumătate din numărul total al evreilor europeni (2 621 000) trăiau în Rusia, 1 375 000 trăiau în Austria (din care 575 000 numai în Galiția), 512 000 în Germania, 274 000 în România și 100 000 în Turcia. În apusul Europei, numărul lor era redus: 70 000 în Olanda, 50 000 în Anglia, 40 000 în Franța, 35 000 în Italia, între 2 000 și 4 000 în Spania și Portugalia, 1 800 în Suedia etc. („The New York Times“, October 11, 1879, p. 2, col. VII).

²Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 259.

³A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 180.

⁴*L'Émancipation israélite en Roumanie*, par un Israélite roumain, Paris, 1861.

⁵March Borchard, *Intolérance et persécutions religieuses*, Paris, 1868, p. 8; Bernard Stambler, *L'Histoire des Israélites Roumains et le droit d'intervention internationale*, Paris, 1913, p. 58; Lloyd A. Cohen, *The Jewish Question during the period of the Romanian National Renaissance and the unification of the two Principalities of Moldavia and Wallachia*, în vol. *Romania between East and West*, edited by Stephen Fischer-Galați, Radu R. Florescu and George R. Ursul, Columbia University Press, Boulder, 1982, p. 195.

⁶Consulul austriac care-i furnizase informația îi mai declarase că în acel moment avea sub protecția sa „peste 35 000 de indivizi de această religie“ (cf. *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, București, vol. III, 1889, p. 979).

⁷Vezi broșura *Din lucrările statistice ale Moldovei*, Cap. V. *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, s.a., p. 109 și urm.

⁸Cf. *Geschichtliche Bilder aus der Bukovina zur Zeit der Österreichischen Occupation*, I, Czernowitz, 1893, p. 67.

⁹Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași, 1985, p. 164.

¹⁰Verax, *La Roumanie et les Juifs*, București, 1903, p. 115–116.

¹¹*Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVII, ed. N. Iorga, București, 1908, p. 97; T. Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iași, 1891, p. 414–415; Dan

Berindei, *Les Juifs dans les Principautés Unies (1859–1865)*, în vol. *Shvut*, Diaspora Research Institute, Tel Aviv University, editor Liviu Rotman, 1993, p. 142.

¹²Isidore Loeb, *La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie*, Paris, 1877, p. 104. Este adevărat că în cuprinsul Convenției de la Paris se obținuse totuși ceva în favoarea evreilor români și anume, prin art. 46, se consfințea că „Moldavians and Wallachians of Christian confession shall equally enjoy political rights. The enjoyment of these rights *may be extended to other religions* by legislative agreement (Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 203).

¹³Joseph Berkowitz, *La Question des Israélites en Roumanie*, Paris, 1923, pp. 268–269; Lucien Wolf, *Notes on the Diplomatic History of the Jewish Question*, London, 1959, p. 18–23.

¹⁴Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 203.

¹⁵*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, *Correspondență politică* (1858–1859), București, Ed. Academiei, 1963, p. 384–385.

¹⁶„Gazeta română-evreiască“, Iași, I, nr. 1, 12 martie 1859, p. 2.

¹⁷Bernard Lazare, *L'Oppression des Juifs dans l'Europe Orientale. Les Juifs en Roumanie*, Paris, 1902, p. 20–21, 66, 70; Isidore Loeb, *op. cit.*, p. 112, 120; Eric F. Braunstein, *L'Oligarchie Roumaine et les Juifs*, Paris, 1927, p. 41–42; A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România de la origini până la 1866*, București, 1910, p. 450.

¹⁸Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 206.

¹⁹*Mesagii și proclamații*, Vălenii de Munte, 1910, p. 27–28.

²⁰A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 180.

²¹„Monitorul Oficial“ din 7 decembrie 1864; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 147.

²²V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, vol. III, București, 1894, p. 234.

²³„Monitorul Oficial al Moldovei“, 22 noiembrie 1861.

²⁴A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 184.

²⁵T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944, p. 436; Lloyd P. Gartner, *Roumania, America and World Jewry; Consul Peixotto in Bucharest, 1870–1876*, in „American Jewish Historical Quarterly“, LVIII, no. 1, September 1968, p. 30.

²⁶Cf. Joseph Berkowitz, *op. cit.*, p. 279.

²⁷Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1968, p. 224.

²⁸N. Iorga, *Istoria evreilor în țările noastre*, București, 1913, p. 37.

²⁹A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, p. 184.

³⁰Între acestea, s-au „distins“ articolul publicat de A. D. Holban, în ziarul „Viitorul“ din Iași, precum și broșura intitulată *Sunt sau nu evreii folositori Principatelor Unite?*, București, 1864, semnată de D. Popasu, licențiat în drept și științe politice al Universității din Halle. În premieră, era formulată opinia îndreptățită că la evrei religia semnifica mai mult decât o credință, constituind o formă de viață națională. În consecință, D. Popasu afirma că o conviețuire româno-evreiască n-ar

fi fost cu puțință decât „atunci când evreii se vor dezbrăca de legea lui Moise; când se vor desnaționaliza și vor putea deveni adevărați cetățeni ai unui stat“. Celui dintâi i-a replicat doctorul Zilberzwaig, președinte al Uniunii israelite din Iași, în cuprinsul broșurii *Chestiunea israelită în România*, iar celui de al doilea i-a răspuns „un român“ semnat al broșurii *Evreii în România. Ce sunt și ce pot să fie*, București, 1865 (*ibidem*, p. 181–182).

³¹Joseph Berkowitz, *op. cit.*, p. 286.

³²Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 309; Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 209.

³³*Ibidem*, p. 211; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 311–312.

³⁴*Ibidem*, p. 312.

³⁵Lloyd A. Cohen, *op. cit.*, p. 211.

³⁶Gheorghe Platon și colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Ed. Universității „Al. I. Cuza“, Iași, 1993, p. 115.

³⁷Al. Pencovici, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866*, București, 1883, p. 88–89; I. C. Filitti, *Izvoarele Constituției de la 1866*, București, 1934, p. 4 și urm.

³⁸V. Russu, capitolul din vol. *Cum s-a înfăptuit România modernă*, p. 112.

³⁹Al. Pencovici, *op. cit.*, p. 2, 291.

⁴⁰Referindu-se la moment și la implicații, R. W. Seton-Watson nota: „În 1866, pe când Constituția României se afla în dezbaterea Adunării, Crémieux, fondatorul Alianței, a vizitat Bucureștii, oferind un împrumut pe termen scurt de 25 000 franci în schimbul includerii [în Constituție] a declarației că religia nu poate constitui un obstacol în calea naturalizării și a promisiunii de extindere graduală a drepturilor politice pentru evrei. Aceasta a provocat însă protestele violente ale localnicilor, culminând cu incendierea noii sinagogi din București și alte incidente dezonorante, și în acele împrejurări a fost adoptat articolul VII“ (cf. Robert William Seton-Watson, *A History of the Romanians*, Cambridge University Press, 1934, p. 349).

⁴¹Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism (The Case of Romanian Intellectuals in the 1930's)*, Pergamon Press, Oxford & New York, 1991, p. 4.

⁴²Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie (1866–1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Université de Provence, 1978; idem, *Races et nationalités en Roumanie. Le problème juif à travers les documents diplomatiques français (1866–1880)*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine“, Paris, XXVII, 1980, p. 391–407.

⁴³R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 349.

⁴⁴James Parkes, *The Emergence of the Jewish Problem (1878–1939)*, Oxford University Press, 1946, p. 97.

⁴⁵Pentru detalii, vezi îndeosebi: Paul D. Quinlan, *Early American Relations with Romania, 1858–1914*, în „Canadian Slavonic Papers. Revue Canadienne des Slavistes“, XXII, nr. 2, June 1980, p. 191; G. M. Razi, *Reflections on the First Sixty Years*, în vol. *The United States and Romania*, edited by Paul D. Quinlan, Woodland Hills, Cal., 1988, pp. 11–32; Stelian Popescu-Boteni, *Relații între*

România și S.U.A. până în 1914, Cluj-Napoca, 1980; Dumitru Vitcu, *Românii în presa americană (1859–1918)*, în *AIIAI*, t. XXIII₂, 1986.

⁴⁶James Parkes, *op. cit.*, p. 99.

⁴⁷Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 54. Același moment a prilejuit însă și „ancheta” în teren, ca și aprecierile deloc măgulitoare făcute la adresa evreilor din Moldova de către francezul Ernest Desjardins (*Les Juifs de Moldavie*, Paris, 1867).

⁴⁸G. M. Razi, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁹U. S. Department of State, *Foreign Relations of the United States*, Seward to Morris, June 14, 1867; Morris to Seward, July 12, 1867.

⁵⁰„The New York Times”, June 14, 1867, p. 2, col. II–III.

⁵¹Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 33.

⁵²Cf. Louis Finkelstein. *The Jews: Their History. Culture and Religion*, I. New York, 1949, p. 333.

⁵³Rabbi Hayim Zwi Sneersohn of Jerusalem, *Palestine and Roumania. A Description of the Holly Land, and the Past and Present State of Roumania and Roumanian Jews*, New York, Hebrew Orphan Asylum, 1872, p. 86–89.

⁵⁴Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁵*Ibidem*, p. 40.

⁵⁶„The New York Times”, June 3, 1870, p. 1, col. III.

⁵⁷*Ibidem*.

⁵⁸Dumitru Vitcu, „Momentul” Peixotto în evoluția raporturilor româno-americane (1870–1876), în *AIIAI*, XXIII₂, 1986, p. 735.

⁵⁹Esther L. Panitz, *Simon Wolf. Private Conscience and Public Image*, Boston, 1968, p. 42–43.

⁶⁰Paul D. Quinlan, *Early American Relations with Romania*, p. 190.

⁶¹U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States*, 1872, p. 650–651, 655–656.

⁶²Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 43.

⁶³Esther L. Panitz, *op. cit.*, p. 44.

⁶⁴Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 191.

⁶⁵Pentru detalii biografice, vezi: Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 24–117; Ezekiel Lifschutz, *Benjamin Peixotto's Mission to Roumania*, în „Zion”, XXVI, nr. 2 (1961), p. 85–102; Max J. Kohler and Simon Wolf, *Jewish Disabilities in the Balkan States*, New York, 1916; Benjamin Peixotto, *Story of the Roumanian Mission*, în „Menorah”, nr. 3 (July–December), 1887; Dr. Adolf Stern, *Din viața unui evreu român*, București, 1915; Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 733–742.

⁶⁶Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 48.

⁶⁷*Ibidem*, p. 51.

⁶⁸Simon Wolf, *The Presidents I have known from 1860 to 1918*, Washington, Byron S. Adams, 1918, p. 74–75.

⁶⁹Esther L. Panitz, *op. cit.*, p. 46–47.

⁷⁰Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 46.

⁷¹*Ibidem*, p. 51.

⁷²Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 736; C. Bușe, *The First American Consuls in Romania (1858–1878)*, în „Revue Roumaine d'Études Internationales“, Bucharest, I (7), 1970, p. 77–78.

⁷³Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 60.

⁷⁴„Monitorul Oficial“, 25 martie 1871, p. 398.

⁷⁵Între aceștia se aflau: jurnalistul Akiva Hashmal, doctorul Karpel Lippe din Iași și rabinul bârlădean Isaac Taubes.

⁷⁶Adolf Stern, *Din viața unui evreu român*, București, 1915, p. 99–103; Benjamin Peixotto, *op. cit.*, p. 39–42.

⁷⁷Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 66.

⁷⁸G. M. Razi, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁹U. S. Department of State. *Foreign Relations of the United States*. 1872. p. 682–687.

⁸⁰„The New York Times“, March 21, 1872, p. 1, col. III; March 23, 1872, p. 4, col. VI.

⁸¹U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1872, p. 688.

⁸²Adolf Stern, *op. cit.*, p. 114.

⁸³„The New York Times“, May 15, 1872, p. 1, col. III.

⁸⁴U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1873, p. 692–693.

⁸⁵„The New York Times“, June 10, 1872, p. 1, col. III; June 11, 1872, p. 1, col. V–VI.

⁸⁶*Idem*, January 13, 1873, p. 1, col. II.

⁸⁷Great Britain Parliament, Sessional Papers (House of Commons), *Correspondence Respecting the Conditions and Treatment of the Jews in Servia and Roumania. 1867–1876*, LXXXIX, no. 467, p. 260.

⁸⁸*Ibidem*, no. 475, p. 263.

⁸⁹Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 76–78.

⁹⁰*Ibidem*, p. 75, 79.

⁹¹*Ibidem*, p. 91; Carol Iancu, *Benjamin Franklin Peixotto, l'Alliance israélite universelle et les Juifs de Roumanie. Correspondance inédite (1871–1876)*, în „Revue des Études Juives“, t. CXXXVII, Janvier-Juin, 1978, fasc. 1–2, p. 94–95.

⁹²Doar aproximativ 100 de evrei au părăsit România în vremea mandatului și sub auspiciile lui B. F. Peixotto (cf. Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 194).

⁹³Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 94.

⁹⁴Adolf Stern, *op. cit.*, p. 145–146.

⁹⁵*Ibidem*, p. 154–155.

⁹⁶„The New York Times“, March 16, 1874, p. 5, col. V.

⁹⁷Lloyd P. Gartner afirmă că au și fost obținute 5 000 de semnături pe acea petiție (*op. cit.*, p. 102).

⁹⁸Adolf Stern, *op. cit.*, p. 158–159.

⁹⁹C. Bușe, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰⁰„The New York Times“, October 16, 1874, p. 1, col. V.

¹⁰¹Alex Cantacuzino, *America vis-à-vis cu România*, București, 1876.

- ¹⁰²Ben Halpern, *op. cit.*, p. 258.
- ¹⁰³Simon Wolf and Max Kohler, *Jewish Disabilities...*, p. 24; Esther L. Panitz, *op. cit.*, p. 47.
- ¹⁰⁴„The New York Times“, May 3, 1877, p. 1, col. I.
- ¹⁰⁵Dumitru Vitcu, *Români la 1877. Din însemnările corespondenților americani de război pe frontul balcanic*, în *AIIAI*, XV₁, 1988, p. 109.
- ¹⁰⁶„The New York Times“, July 11, 1877, p. 2, col. IV.
- ¹⁰⁷Harry N. Howard, *The United States and the Problem of the Turkish Straits; The Foundation of American Policy, 1880–1914*, în „Balkan Studies“, III, nr. 1, (1962), p. 1–29.
- ¹⁰⁸[Alliance Israélite Universelle], *Réunion en faveur des Israélites de l'Orient, Paris, Décembre, 1876*, Paris, 1876, p. 5–10, 38.
- ¹⁰⁹Gheorghe Cliveti, *România și Puterile garante, 1856–1878*, Universitatea „Al. I. Cuza“, Iași, 1988, p. 221.
- ¹¹⁰Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 110–111.
- ¹¹¹U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1878, p. 42–43, 227–228; G. M. Razi, *op. cit.*, p. 19–20.
- ¹¹²James Parkes, *op. cit.*, p. 100. Faptul e confirmat și de reacția promptă a ministrului român de externe, care a declarat unei delegații evreiești la București: „Dumneavoastră greșiți grav dacă credeți că intervenția străină ne poate obliga pe noi să vă oferim drepturi egale. Suntem independenți și stăpâni în propria noastră casă“ (cf. Lloyd P. Gartner, *op. cit.*, p. 111).
- ¹¹³*Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, Ed. Academiei, 1983, p. 271.
- ¹¹⁴*Ibidem*.
- ¹¹⁵Ion Stanciu, *John A. Kasson, diplomația americană și independența României (1877–1878)*, în *RdI*, nr. 5, 1977, p. 1036 și urm.
- ¹¹⁶U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1878, p. 38, 51; *ibidem*, 1879, p. 58–59.
- ¹¹⁷*Ibidem*, p. 79–81; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 195.
- ¹¹⁸David B. Funderburk, *United States Policy toward Romania, 1876–1878*, în *RRH*, nr. 2, 1977, p. 315.
- ¹¹⁹Apud G. M. Razi, *op. cit.*, p. 20–21.
- ¹²⁰Isaacs sublinia că naturalizarea evreilor care luptaseră în războiul pentru independență, ca și amendamentul constituțional constituiau „subterfugii“ prin care România voia să înșele comunitatea internațională spre „a se bucura de fructele independenței prin eludarea propriilor obligații asumate“ (U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1880, p. 36).
- ¹²¹*Ibidem*, 1879, p. 35–36.
- ¹²²Cf. G. M. Razi, *op. cit.*, p. 21.
- ¹²³Stelian Popescu-Boteni, *Relații între România și S.U.A. până în 1914*, Cluj-Napoca, 1980, p. 66.

¹²⁴Frank G. Siscoe, *Eugene Schuyler; First American Diplomat in Romania*, în *RRH*, XI, no. 2, 1972, p. 209–211.

¹²⁵Evelyn Schuyler Schaeffer, *Eugene Schuyler. Memoirs and Essays*, New York, 1901, p. 142; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 196.

¹²⁶*Ibidem*, p. 197.

¹²⁷Frank G. Siscoe, *op. cit.*, p. 211.

¹²⁸James Parkes, *op. cit.*, p. 102.

¹²⁹„Generată de deziluzia circumscrisă emancipării, ea exprima într-o formă nouă tradiția escatologică apropiindu-i aderenții de comunitățile conservatoare încă largi ale evreimii din răsăritul Europei. Astfel, Hovevei-Zionismul a putut să pună bazele unei mișcări populare, care, în anii '80 și '90 (ai secolului al XIX-lea – n. ns.) s-a răspândit peste tot în lumea iudaică“ (cf. Ben Halpern. *The Idea of the Jewish State*, p. 15, 17–18).

¹³⁰Vezi textul interviului acordat de Eugene Schuyler unui corespondent al ziarului „The New York Daily Tribune“, în iunie 1882, în legătură cu emigrarea evreilor din Rusia și opinia sa față de emigranți (A.S.B., Microfilme S.U.A., rola 640, f. 67).

¹³¹James Parkes, *op. cit.*, p. 101.

¹³²Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States, 1881–1910*, New York, 1914, p. 105.

¹³³Potrivit recensământului din 1899, România avea 5 912 590 de locuitori, din care 269 016 evrei (Jean Lahovary, *La question israélite en Roumanie*, Bucarest, 1902, p. 16; aceleași date și la Herman Rosenthal, *Roumania and the Jews*, în N.A.R., vol. 186, no. DCXXIV, November 1907, p. 404). În preajma primului război mondial, coeficientul populației evreiești, raportat la numărul total al locuitorilor României, reprezenta ceva mai puțin de 5%, cu valori peste media pe țară în Moldova (J. Parkes, *op. cit.*, p. 102).

¹³⁴Gary Dean Best, *To Free a People. American Jewish Leaders and the Jewish Problem in Eastern Europe, 1890–1914*, Greenwood Press, Westport & London, p. 44.

¹³⁵*Ibidem*.

¹³⁶Samuel Joseph, *op. cit.*, p. 167. Cauzele determinante ale acestui salt spectaculos erau exprimate în cuprinsul raportului diplomatic transmis, la 31 august 1900, Departamentului de Stat de către ministrul american la București, Belgrad și Atena, Arthur S. Hardy, astfel: „un an de recoltă slabă, criza financiară, legislația antisemită, excluderea evreilor din anumite ramuri comerciale și profesii“ (Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărău, *Political Implications of the Romanian Emigration to America up to 1918*, în *RRH*, no. 3–4, 1992, p. 264).

¹³⁷Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 42.

¹³⁸Vezi îndeosebi „Voința națională“, București, 23 noiembrie 1902, p. 1.

¹³⁹Esther L. Panitz, *op. cit.*, p. 100.

¹⁴⁰„American Hebrew“. October 26, 1900 (apud Gary Dean Best. *op. cit.*, p. 43).

¹⁴¹*Ibidem*.

¹⁴²NYT, October 14, 1900, p. 26, col. V.

¹⁴³Samuel Joseph, *op. cit.*, p. 167, table XVIII.

¹⁴⁴Potrivit afirmației lui Sheldon Neuringer, evreii americani erau îngrijorați de faptul că imigrația română cuprindea un număr de cărturari ebraici și persoane fără de calificare, lipsite de perspectiva de a-și putea asigura, singure, existența în Statele Unite. Această situație a determinat protestul organizațiilor caritabile evreiești de peste ocean pe lângă London Jewish Board of Guardians, pentru trimiterea emigranților „neadaptati vieții americane” (Sheldon M. Neuringer, *American Jewry and United States Immigration Policy, 1881–1953*, Ph. D. diss., University of Wisconsin, 1969, p. 52. Apud Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 48).

¹⁴⁵NYT, June 7, 1902, p. 8, col. VI. Preocuparea autorităților americane de a stopa exodul sărăcimii dinspre Europa spre America era mai veche. înscriindu-se într-o strategie cu evidente diferențieri rasiale (vezi Kenton J. Clymer, *John Hay. The Gentleman as Diplomat*, Ann Arbor, The Union of Michigan Press, p. 65).

¹⁴⁶Cyrus M. Adler, *Jacob H. Schiff. His Life and Letters*, II, Garden City, N. Y., 1928, p. 152–154.

¹⁴⁷Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴⁸„Existau, desigur, alte rațiuni pentru care Roosevelt a fost bine consiliat să fie receptiv la sfaturile venite din partea lui Schiff în privința problematicei evreiești. Votul electoratului evreu sporea zilnic, îndcosebi în orașele de pe coasta de Est, iar donații considerabile pentru campania electorală intrau în urnele republicanilor din partea oamenilor de afaceri evrei precum Schiff” (*ibidem*, p. 48; Tyler Dennett, *John Hay. From Poetry to Politics*, Port Washington, New York, 1933, p. 396–397).

¹⁴⁹Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 49.

¹⁵⁰*Ibidem*, p. 50.

¹⁵¹G. M. Razi, *op. cit.*, p. 21–22.

¹⁵²Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 51; U.S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1902, p. 910–914.

¹⁵³G. M. Razi, *op. cit.*, p. 22. Tyler Dennett a caracterizat scrisoarea lui Hay către Wilson ca pe un „document straniu – full of interesting non sequiturs”, în analiza motivației pe al cărei temei Departamentul de Stat și-a formulat protestul (Tyler Dennett, *op. cit.*, p. 396).

¹⁵⁴Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 52.

¹⁵⁵„Adevăratul obiectiv al instrucțiunii lui Hay de a critica tratamentul aplicat evreilor din România a fost, în aparență, pierdut de Wilson” (*ibidem*, p. 54).

¹⁵⁶Kenton J. Clymer, *op. cit.*, p. 77; Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 59.

¹⁵⁷*Ibidem*, p. 54.

¹⁵⁸Cyrus Adler, *op. cit.*, II, p. 152–154; Oscar Straus, *Under Four Administrations*, Boston, 1922, p. 168.

¹⁵⁹U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1902, p. 910.

¹⁶⁰„The New York Daily Tribune”, September 18, 1902, p. 3, col. I.

¹⁶¹Cyrus Adler, *op. cit.*, II, p. 154.

¹⁶²Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 56.

¹⁶³*Ibidem*.

¹⁶⁴*Ibidem*, p. 57.

¹⁶⁵NYT, September 19, 1902, p. 6, col. IV; NYDT, September 19, p. 3, col. III; U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1903, p. 704.

¹⁶⁶NYT, September 22, 1902, p. 3, col. I; *idem*, September 23, p. 8, col. II; *idem*, September 24, p. 9, col. I; *idem*, September 26, p. 9, col. I.

¹⁶⁷NYT, September 21, p. II, col. III.

¹⁶⁸NYT, November 2, 1902, p. 6, col. I; Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 59.

¹⁶⁹Jacob Schiff a respins cu vigoare calculele politice puse în seama președintelui și a secretarului de stat, răspunzând unui prieten din Europa înclinat să creadă acest lucru că rectitudinea morală a celor doi era în totală contradicție cu acele presupuneri (cf. Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 59-60).

¹⁷⁰G. M. Razi, *op. cit.*, p. 22.

¹⁷¹Tyler Dennett, *op. cit.*, p. 396.

¹⁷²Vezi, Rabbi Joseph Krauskopf, *Secretary Hay and the Roumanian Jews. A Sunday Lecture*, Philadelphia, Pa., November 1902, p. 1-20.

¹⁷³Thomas A. Bailey, *A Diplomatic History of the American People*, 10th edition, Prentice Hall Inc., 1980, p. 510-511.

¹⁷⁴Tyler Dennett, *op. cit.*, p. 397; Paul D. Quinlan, *op. cit.*, p. 200-201.

¹⁷⁵Kenton J. Clymer, *Antisemitism in the Late Nineteenth Century. The Case of John Hay*, în „American Jewish Historical Quarterly“, LX, no. 4 (June 1971), p. 354.

¹⁷⁶G. M. Razi, *op. cit.*, p. 24.

¹⁷⁷*Ibidem*.

¹⁷⁸Stelian Popescu-Boteni, *op. cit.*, p. 73-74.

¹⁷⁹U. S. Department of State, *Foreign Relations...*, 1902, p. 914-915.

¹⁸⁰„Adevărul“, București, 18 septembrie 1902, p. 1.

¹⁸¹Respingând categoric ideea că emigrarea evreilor ar fi fost un fenomen specific românesc în epocă, George Panu, un cunoscut și competent analist al chestiunii evreiești, conchidea astfel ultimul său demers, tipărit în revista „Săptămâna“, preluat și republicat de oficiosul național-liberal: „Emigrările constituie un fenomen sociologic comun aproape tuturor popoarelor din Europa: germani, italieni, irlandezi, unguri etc., iar cauzele lor sunt de natură economică („Voința națională“, 30 mai 1902, p. 1-2 ș.a.).

¹⁸²„Adevărul“, 10 septembrie 1902, p. 1.

¹⁸³*Idem*, 12 septembrie 1902, p. 3.

¹⁸⁴*Idem*, 26 aprilie 1902, p. 1

¹⁸⁵Condamnând presiunea diplomatică externă asupra României, materializată în cuprinsul art. 44 al Tratatului de la Berlin și opunându-se modificării Constituției în 1879, V. Alecsandri recunoștea cu franchețe: „Eu însumi, care am reputația de xenofob, mă simt cu toate acestea destul de civilizat pentru ca să găsesc că trebuie să facem evreilor o condiție mai corectă în țara noastră, dar când, cum și

în ce condiții? Nu sub presiunea directă a art. 44, nu sub presiunea indirectă a Alianței israelite, ci din liberul nostru arbitru de stat independent și recunoscut independent, fără condițiuni“ (cf. *Moțiunea nerevizioniștilor în chestiunea israelită*, București, 1879, p. 171–172). De atunci trecuse însă un sfert de secol, răstimp în care fuseseră naturalizați doar 968 de evrei, din care 883 imediat după războiul de independență (Cf. Herman Rosenthal, *op. cit.*, p. 401).

¹⁸⁶„Adevărul“, 9 septembrie 1902, p. 1.

¹⁸⁷„Lumea israelită“, București-Craiova, I, nr. 1, oct. 1902, p. 4.

¹⁸⁸Samuel Joseph, *op. cit.*, p. 93.

¹⁸⁹„Adevărul“, 17 august 1902, p. 1.

¹⁹⁰În vădit dezacord cu inițiativa diplomatică a lui Hay, editorialistul publicației „American Israelite“, după ce făcea o trecere în revistă a circumstanțelor emiterii „Apelului“ și a efectelor previzibile, conchidea: „imigrarea, nicidecum drepturile omului, constituia esența problemei. Neputând fi soluționată pe cale diplomatică, ea va fi rezolvată printr-o politică restrictivă a imigrărilor“ (cf. Gary Dean Best, *op. cit.*, p. 61).

¹⁹¹*Ibidem*, p. 65–90; Philip Ernest Schoenberg, *The American Reaction to the Kishinev Pogrom of 1903*, în „American Jewish Historical Quarterly“, t. 63 (March 1974), p. 262–283.

¹⁹²Dumitru Vitcu, *Ecouri americane ale Jacqueriei românești din anul 1907*, în vol. *Românii în istoria universală*, Iași, 1986, vol. I, p. 363–377.

CU PRIVIRE LA CULTURA GERMANOFONĂ A EVREILOR BUCOVINENI

ANDREI CORBEA

Dacă modelul teleologic și finalist al vechilor istorii literare „naționale“ ar mai avea astăzi o altă relevanță decât cea pur retorică, am putea medita asupra reprezentării, în sine ispititoare, a unui proces cultural și a unei evoluții literare constituite piramidal, cu unicul scop de a atinge culmea estetică omologată prin opera lui Paul Celan. După ce imaginea cultivată cu voluptate de critica germană a anilor '60, ce-l înfățișa pe poetul lui *Todesfuge* drept bard al adevărilor veșnice, căzut de undeva din ceruri — subiect convenabil programului depolitizant al „artei interpretării“ practică în epocă¹ —, s-a lăsat treptat estompată de investigații biografice recuperatoare² și de sondaje istoriografice în lumea ce l-a format și l-a lansat³, confuzia a sporit, căci toate criteriile de clasificare în circulație s-au văzut contrariate de un caz aparent inclasificabil. Ca neverosimilă se înfățișa din capul locului orice relaționare a lui Celan cu vreo literatură „națională“, și cu cea germană în special. Ambiguitatea raporturilor poetului cu limba de expresie a liricii sale, după ce cochetase cu limba română, iar ca traducător cu limbile franceză și rusă, proveniența sa dintr-un orizont geografic situat cu totul în afara a ceea ce în mod curent se numește „spațiul lingvistic“ german, condiția evreității pe care și-a asumat-o inclusiv ca pe o marcă a poeticității („Alle Dichter sind Juden“)⁴ i-au singularizat portretul și au semnalat concomitent, dincolo de orice dogmatică deterministă, singularitatea „peisajului cultural“ — metaforă comodă și de la un punct încolo superficială — care i-a alimentat energia creativă.

Soluția întrevăzută la un moment dat, anume aceea de a identifica acest „peisaj“ cu ansamblul așa-zisei „a patra literaturi germane“ din Europa, cu alte cuvinte cu literatura germană produsă pe teritoriul

-României⁵, s-a dovedit însă vulnerabilă din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând, conceptul de „Literatur des Deutschtums im Ausland“, fixat de sasul transilvănean Karl Kurt Klein⁶, a fost nu fără justificare socotit ca emanație a ideologiei „național-germane“ (Deutschnational) și de aceea implicit sau explicit eliminat după al doilea război mondial din rândul reperelor ordonatoare acceptate ale producției literare, cu atât mai mult cu cât modelul preferențial recomandat de fostul profesor de germanistică de la Iași, Cluj și Innsbruck, și fost elev al lui Josef Nadler, nu depășea cadrele consacrate ale „Heimatliteratur“. Pe de altă parte, inițiativa terminologică în urma căreia s-a vorbit despre o „Rumäniendeutsche Literatur“ nu a fost nici ea inocentă, luând în considerație și numai faptul că specificitatea comunitară (și culturală) a vorbitorilor de limbă germană din Transilvania, Banat și Bucovina a supraviețuit Imperiului austro-ungar, în România Mare în care Paul Celan și-a petrecut copilăria și adolescența, dar nu și catastrofelor celui de-al doilea război mondial, de la „repatrierea“ semiforțată în Reich a germanilor bucovineni și basarabeni în 1940 și exterminarea evreilor germanofoni din Bucovina până la ralierea unor fracțiuni importante ale populației săsești și șvăbești la filiala național-socialistă din România și deportarea postbelică a mii de familii germane în U.R.S.S. etc. În ultimă instanță, gestul omogenizant al dizolvării scrisului german din România într-o cuprinzătoare, dar incoloră „Rumäniendeutsche Literatur“ a permis oficialității, în numele realismului socialist, să-și impună preferința pentru tipul tradițional al literaturii germanilor etnici din Transilvania și Banat — o literatură marginală și izolaționistă, localistă și minoră, realistă și moralistă — și tocmai în detrimentul alternativei pe care, fără îndoială, a constituit-o literatura de limbă germană produsă în Bucovina mai ales de scriitori evrei, alternativă sincronizată la paradigma modernității angajate și deschise către experiment, cosmopolite și receptive la nevroza „decadenței“, mobilă și fundamental democratică.

Este limpede că orice tentativă de a descifra în spatele ontogenezei operei individuale a „geniului“ Paul Celan filogeneza ei colectivă va trebui să țină seama de această din urmă grupare literară („corul nevăzut“ al lui Alfred Sperber)⁷ și de contextul socio-cultural ce i-a favorizat apariția și dăinuirea; din punctul nostru de vedere, celebra frază a aceluiași Sperber, ce constata în 1930 „minunea“ că în Bucovina „selbständig und losgelöst von jedem Zusammenhang mit dem Ursprungsgebiet, im Herzen eines mit aller Macht assimilierenden Grossrumänien, ein

Zweig der deutschen Sprache schöpferisch rege zu werden beginnt“⁸, trebuie amendată cu observația că logica fenomenului literar, ca o componentă ce este a sistemului social al comunicării, nu admite „minuni“ și că istoriografiei literare nu-i rămâne decât misiunea de a desface vraja, de a explica aparent inexplicabilul, de a raționaliza în registrul social istoric mitul creației împlinite în absolutul individual și individualist al „ființei“.

O primă coordonată teoretică în operațiunea de circumscriere spațio-temporală a „zonei“ de cultură ce o propunem spre investigare rezultă din îndelungata dezbatere inițiată în jurul accepțiunilor date de istoria socială termenilor de „Bürger“, „bürgerlich“, „Bürgerlichkeit“. Tendința de a extinde valoarea acordată conceptului de „Stand“, prin care Max Weber a definit „burghezia“ („Bürgertum“)⁹, către domeniul formelor de viață și al normelor acceptate de un conglomerat de grupuri umane a condus finalmente la acea reprezentare pe care Thomas Nipperdey o caracteriza printr-o formulă pe cât de laconică, pe atât de categorică: „Bürgerlichkeit als Kultur“¹⁰. Nuanțată și ajustată de, printre alții, Jürgen Kocka, Reinhard Lepsius ori de Hans Ulrich Wehler¹¹, această viziune asupra tipicului evoluțiilor sociale în Mitteleuropa secolului al XIX-lea are în vedere, pe lângă înțelesul obișnuit al culturii ca „sumă a unor manifestări și oferte artistice anume“, semnificația ei ca „ansamblu de valori și norme fundamentale de comportament rezultate din ele“, dar mai ales ca „formă de comunicare, ca stil de comportament“¹²; cultura constituie „practică simbolică“, „habitus“-ul ce conferă legitimitate, recunoașterea exterioară și conștiința condiției „burgheze“¹³. Nu este aici locul și momentul să detaliam toate componentele acestui „habitus“, de la codul saloanelor sau al asociațiilor culturale până la moda vestimentară și canoanele arhitecturii de interior. Mai importantă acum ni se pare observația lui Jürgen Kocka cu privire la rolul preponderent acordat educației formative („Bildung“) în sistemul valorilor burgheze, fapt valabil nu doar pentru ceea ce s-a numit „Bildungsbürgertum“, ci pentru toate subcategoriile identificate în cadrul diviziunii sociale „burgheze“¹⁴.

Educația formativă („Bildung“) a reprezentat principalul motor al „îmburghezirii“ maselor evreiești pornite pe calea emancipării după mijlocul secolului al XVIII-lea. Procesul de aculturație a însoțit sau chiar a precedat acumularea de capital, a completat și a relativizat criteriul exclusiv economic în accesul membrilor unei categorii socialmente

marginalizate și cvasiînchise la statutul de membri cu drepturi depline, unii chiar privilegiați, ai noii configurații sociale ridicate pe ruinele feudalismului¹⁵. Învățarea și exercițiul limbii germane a reprezentat, bunăoară, o exigență nu mai puțin importantă din partea reformatoarelor iluminiști de la Berlin și Viena vizavi de evrei decât cea legată de „reorientarea” profesiunilor tradiționale ale acestora, de la cele cămătărești-comerciale spre altele mai „productive”. Or, crede cu dreptate Shulamit Volkov, cea dintâi a fost urmărită din ambele părți — autorități și partizani evrei ai asimilării — cu mult mai multă consecvență decât cea de-a doua, cu convingerea, probabil, că trecerea câtorva generații evreiești prin școala germană, însușirea implicită a idealului „formativ” și a virtuților morale tipic „burgheze” vor determina în timp și o cotitură semnificativă în „utilitatea socială” a noilor „cetățeni”¹⁶. Pentru cazul statelor germane, poate fi urmărit inclusiv efortul de adaptare a exigențelor religiei mozaice și a vieții comunitare la modelul comportamental „burghez”, fapt simptomatic ce se alătură entuziasmului „asimilist” și modernizator al păturii evreiești interesate în ascensiune socială și integrarea rapidă în societatea burgheză. Se adaugă adeziunea deschisă și militantă a cercurilor evreiești „burgheze”¹⁷ la ideologia liberală, în numele căreia se vor angaja inclusiv în disputele politice, mergând până la participarea directă la mișcările revoluționare de la 1848 și la constituirea elitelor politice din a doua parte a secolului al XIX-lea.

Bibliografia considerabilă referitoare la aspectele specifice ale emancipării și „îmburghezirii” evreilor în Imperiul habsburgic tratează, pe lângă o sumă de alte variabile „austriece” (precum supradimensionarea birocrăției administrative, existența unei așa-zise „burghezii agrare” în landurile vestice etc.)¹⁸, cheștiunea tensiunilor dintre asimiliștii reformatori și tradiționaliștii religioși ca pe o temă centrală¹⁹, mult mai acută în structura multinațională a monarhiei dunărene decât în centralizata Prusie. Concentrarea masivă de populație evreiască ultra-ortodoxă în regiunile răsăritene (Galiția, Bucovina, Ungaria superioară) și rezistența ei inclusiv lingvistică la rețetele emancipatoare centraliste, pe de altă parte migrația est-vest, ce transferă continuu, pe parcursul întregului secol al XIX-lea, populație evreiască spre marile aglomerări urbane din centrul și vestul monarhiei, mai ales Viena și Budapesta²⁰, dar și dinspre teritoriile de graniță ale Imperiului rus către landurile habsburgice limitrofe, configurează o cezură culturală care, chiar dacă foarte mobilă de la o generație la alta și în ciuda angajamentului

„profesional“ al masei evreiești în favoarea capitalismului, diferențiază implicit pătura „burgheză“ asimilistă și asimilată și masa „mic-burgheză“ atinsă destul de superficial de „Bildung“, refractară la înnoire și la dezideratul încadrării în societatea modernă. Iar dacă în centrele urbane, în primul rând la Viena, identificarea evreilor cu pătura mijlocie liberală, vorbitoare de germană, a permis asocierea crizei liberalismului austriac din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea cu mișcările politice antisemite, dar și cu explozia culturală din jurul lui 1900, la care aportul evreilor a fost decisiv²¹, situația din provincie (și provincii) se prezintă diferit în funcție de raporturile dintre naționalități, vizavi de care evreii, în cea mai mare parte loiali monarhiei habsburgice și împăratului, reprezintă și interesele „germanismului“ și ale culturii oficiale, dar, parțial, se arată sensibili și la alte oferte de asimilare (mai ales maghiară, dar și cehă sau polonă), iar după 1900 manifestă preocupare tot mai pronunțată pentru o cultură „națională“ în limba ebraică sau idiș.

Anul 1848 apare în toate bilanțurile istorice ale existenței evreilor în Bucovina drept moment hotărâtor pentru evoluția acesteia spre o înflorire economică și culturală ieșită din comun în comparație cu situația generală a evreimii est-europene în a doua jumătate a secolului trecut. Este anul în care, urmare a revoluțiilor care au zguduit monarhia habsburgică și, în speță, a mișcării naționale românești în teritoriul nord-moldovean ocupat de austrieci în 1775 și, după mai bine de zece ani de administrație militară, anexat „regatului Galiției și Lodomeriei“ ca district separat cu capitala la Cernăuți, guvernul imperial a decis constituirea Bucovinei ca Kronland autonom cu rang de ducat, cu Landtag și guvern propriu²². Intrat în vigoare abia după abolirea regimului absolutist în anul 1860 (și după încă o foarte scurtă perioadă de reunire administrativă cu Galiția), actul de diviziune („acte magique, c'est-à-dire proprement social, de *diacrisis* qui introduit par décret une discontinuité décisive dans la continuité naturelle entre les régions de l'espace“)²³ a instituit, dincolo de îndreptățirile „obiective“ (istorice, etnice, lingvistice)²⁴ ale unei asemenea hotărâri, un echilibru economic, social și cultural cu totul nou și, din perspectiva efectelor sale pe termen lung, benefic pentru prosperitatea provinciei și „progresul“ ei în sensul accelerării transformărilor capitaliste. Altfel spus, „discursul“ instituind „identitatea“ s-a dovedit în cazul Bucovinei realmente (sic!) „fondé dans l'objectivité du groupe“ căruia i s-a adresat: pe lângă „recunoașterea“ și „credibilitatea“ acordată de către membrii acestuia, rolul decisiv l-au

jucat proprietățile economice și culturale „comune“, mai cu seamă acel „principe déterminé de pertinence“ în funcție de care „peut apparaître la relation entre ses propriétés“²⁵.

În virtutea acestor premise, pragul istoric pe care anul 1848 l-a reprezentat pentru toți evreii trăitori pe teritoriile habsburgice, marcat de decretul imperial ce desființa „Judensteuer“, căruia i-a urmat întreaga legislație desăvârșind, inclusiv prin ridicarea tuturor obstacolelor în calea achiziționării de bunuri imobiliare, emanciparea lor economică și politică, a avut efect „distinctiv“ asupra comunităților evreiești cuprinse în noul ducat al Bucovinei²⁶: frontiera invizibilă trasată între acestea și marca masă a evreilor galițieni (însumând în 1847, împreună cu cei bucovineni, 73,3% din numărul tuturor evreilor înregistrați în Cisleithania)²⁷ este, după opinia noastră, una înainte de toate „culturală“.

Primul recensământ al populației din Moldova de nord ocupată de austrieci consemna 656 de familii de evrei băștinași (în total 2 906 suflete)²⁸, cârciumari, negustori, meseriași, arendași agricoli; după 1775, va începe continuul proces de imigrație dinspre Galiția, Moldova și Rusia, proces care, în ciuda restricțiilor impuse de autoritățile galițiene, va exploda datorită facilităților de impozitare și scutirii de recrutare acordate prin excepție locuitorilor evrei din Bucovina. Pe de altă parte, confrunțați cu politica de germanizare și modernizare practică de administrație, evreii vor opune o rezistență tenace, mai cu seamă la străduințele acestora de a-i obliga să-și trimită copiii la școlile germane. În afara unor concesi minore, precum germanizarea numelor de familie, va domina ortodoxia exclusivistă de tip răsăritean, și aceasta datorită curentului majoritar în evreimea galițiană, în al cărei circuit spiritual comunitățile bucovinene erau organic integrate. În raport cu această presiune „de jos“, controlată de rabini intransigenți precum Chaim Tyrer sau Isak Horowitz-Meisels, puținele încercări de deschidere spre Haskala și emancipare — inclusiv în vestimentație și maniere —, după modelul statornicit la Viena și în comunitățile vestice, nu puteau rămâne decât izolate. „Câmpul cultural“ al evreimii răsăritene, în cadrul căruia se înfruntă în același orizont religios ultraortodoxismul și misticismul hasidic, își permite să ignore oferta de modernizare a „asimiliștilor“, căci dispune de o bază deosebit de solidă în lumea închisă a „Shtetl“-urilor, refractară la comunicarea cu exteriorul și suspicioasă la adresa acestuia. Faptul că, pe de altă parte, evrei bogați bucovineni încearcă să-și plaseze banii în case construite în capitala districtului, contribuind la urbanizarea

asezării și implicit adaptându-se urmărilor acestei urbanizări²⁹, ni se pare semnificativ pentru o tendință generală în procesul, valabil pentru întreaga arie central-europeană, de ascensiune a unui capitalism ai cărui agenți prin excelență sunt evrei — tendință care, deși mult întârziată pe teritoriul a ceea ce Karl Emil Franzos numea „Halbasien“, se conturează deja ca inevitabilă. Din rândul acestor proto-„patricieni“ cernăuțeni, unii cu strânse relații la Viena și la Lemberg, agreeați de autorități, călătoriți ei înșiși și decisi să-și educe copiii într-un spirit eliberat de bigotismul tradițional, se recrutează fondatorii viitoarei „mari burghezii“ bucovinene.

De pe urma noii configurații geografice, câștigul va fi de partea Orașului; dintr-un orașel periferic de rangul al doilea printre localitățile galițiene, Cernăuțiul devine centrul urban dominant într-o regiune preponderent rurală, cu o forță de irradiație asupra Hinterlandului invers proporțională cu suprafața provinciei, însumând aproximativ a noua parte din teritoriul de până atunci al Galiției. Nu mai puțin importantă este, desigur, și constituirea unui alt echilibru între grupurile etnice și religioase: relativ majoritari sunt inițial românii, urmați de ruteni, deveniți la rândul lor relativ majoritari în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea; în grupul „german“, aflat pe al treilea loc (cu peste 20% din populație), se includ, pe lângă burocrăția austriacă implantată în noua capitală de provincie, coloniștii șvabi, boemi și zipseri așezați încă din timpul lui Joseph al II-lea, dar și evreii (13%), admiși ca identitate confesională, nu însă și națională. Procesul de reasezare a pieței și (în funcție de limbi) a piețelor bunurilor simbolice, însoțind evoluțiile paralele de pe piața bunurilor materiale, va porni de la aceste două premise.

Expansiunea civilizației urbane cernăuțene³⁰, sprijinită pe progresul industrial, dar și pe așezarea strategică a orașului, avantajoasă concomitent din punct de vedere militar și comercial, a avut drept ferment paturile sociale a căror existență economică depindea în mod direct de modernizarea (în sensul diversificării infrastructurale și arhitectonice) a noii metropole provinciale — or, din punct de vedere confesional, burghezia „economică“ (Wirtschaftsbürgertum) era aici una predominant evreiască³¹. Lipsiți de pământ³², evreii reprezintă în Bucovina colectivitatea cea mai puțin legată de patriarhalismul vieții rurale, pe care, acolo unde penetrează, o dinamizează în sens capitalist. Nu lipsită de importanță a fost absența acelei burghezii orășenești creștine, tradiționale în vestul și centrul Europei, unde noua burghezie evreiască a trebuit să facă față unei rezistențe serioase din partea vechilor notabili; de altfel,

succesul economic și social al evreilor bucovineni la mijlocul secolului al XIX-lea a fost explicat și prin deficitul de conștiință națională al celorlalte grupuri etnice, cu precădere al românilor majoritari, care, moșieri sau țărani, rămâneau atașați mentalităților feudalismului târziu — spre deosebire de polonezii din Galiția, al căror antisemitism modern a luat naștere și ca expresie a unei concurențe economico-sociale³³. La Cernăuți, adevărații fondatori („Gründer“) ai unei vieți urbane moderne în sensul diferențierii treptate a sectoarelor și subsectoarelor productive, a circulației mărfurilor și capitalului, a consumului și, incipient, a serviciilor sunt de aceea evreii, ce-și asumă întregul risc economic al ridicării orașului³⁴; în ciuda rolului lor, deloc neglijabil, de „colportori“ ai modelului urban vienez, aparatul birocratic și judecătoresc, ofițerimea, corpul didactic, instituțiile reprezentând puterea imperială devin mai degrabă auxiliare în complexul viu al realității cotidiene. Evreii sunt subiect și totodată obiect al dezvoltării capitaliste, de vreme ce opțiunea majorității se îndreaptă necondiționat spre o „cultură burgheză“: noua prosperitate, urmare a emancipării economice și politice, nu se putea desăvârși decât de pe pozițiile unui statut social ce reclama acumularea (chiar și primitivă) de capital simbolic prin aculturație rapidă și intensivă. Aceasta însemna cu prioritate investiția în limba și cultura germană ca vehicul al asimilării depline și al depășirii izolării confesionale, instrument al accesului neîngrădit spre bunăstare economică și participare politică. Întrepătrunderea dintre „cultural“ și „social“ în legitimarea burgheziei (evreiești) bucovinene are valoare simptomatică și, la scara monarhiei habsburgice, este comparabilă ca adâncime și soliditate doar cu procesele analoge petrecute în metropola vieneză: în fond, profilul „marii burghezii“ locale de la Cernăuți coincide, în angajamentul ei liberal, centrist, prohabsburgic și mai ales asimilist, cu modelul vienez³⁵, deprins „din mers“ și urmat până la un punct cu o fidelitate absolut exemplară. Nu contactul, de altfel nu mai „cald“ decât cu celelalte națiuni conlocuitoare, cu etnicii germani țărani ori mineri, foarte puțin dispuși spre mobilitate socială de tip capitalist (și numeric inferiori, mai ales ca spor de populație, în comparație cu evreii), a determinat finalmente schimbarea radicală în atitudinea majorității evreiești din Bucovina față de limba germană și „Bildung“, adoptate voluntar după 1848 și mai ales după 1867, ca o mareă a conștiinței de sine, ci idealul unei „Kulturation“ germane, ideal receptat prin filiera austriacă directă, expresie a statalității care i-a acceptat și i-a promovat drept egali³⁶.

În confruntarea adeptilor asimilării cu fracțiunile tradiționaliste ale populației evreiești, desprinderea Bucovinei de Galiția a îngrădit, chiar dacă numai parțial, un rezervor altfel inepuizabil al ultraortodoxismului și hasidismului, de unde și un nou echilibru de putere între religioși, pe de o parte și burghezia emancipată din Cernăuți și din alte localități pe cale de urbanizare, pe de altă parte. Influența curților hasidice de la Sadagura, Vijnța sau Boian și a rabinilor galițieni va fi contrabalansată de liderii comunității cernăuțene, oameni avuți și de aceea și foarte influenți, și de rabinii reformatori sprijiniți de dânsii³⁷. Frământările intracomunitare vor conduce până la divizarea comunității într-una „progresistă” și într-alta tradiționalistă, și doar la intervenția autorităților se va ajunge la un *modus vivendi* între cele două fracțiuni, cu avantaj pentru cea dintâi.

Dezvoltarea economică și avansul civilizator care au schimbat rapid modul de viață cernăuțean într-unul prin excelență urban, creșterea bunăstării unor categorii largi ale populației orășenești, în care, în 1900, 31,92% (21 587) erau evrei³⁸, faptul că aceștia dețin un control cvasi-exclusiv asupra pieței capitalurilor, a industriei, meseriilor și comerțului, dar și asupra profesiilor „libere”, vor face ca orientarea spre asimilare să devină ireversibilă, căci toate acestea îi vor confirma mai mult sau mai puțin credibilitatea ca soluție culturală a integrării sociale a evreilor monarhiei. Pe lângă școala germano-israelită deschisă în 1855, copiii evrei sunt tot mai numeroși în școlile germane de stat (în 1865 deja, 100 din totalul de 162 de elevi, iar în 1905, 664 din 970 de elevi)³⁹; după întemeierea, în 1875, a universității germane „Franz Joseph” din Cernăuți, prezența evreilor printre studenți și auditori va crește de la aproximativ 25% până la 42% din totalul celor înscriși în anul 1904⁴⁰. În fine, poziția economică a fruntașilor comunității și avansul în încrederea reciprocă dintre aceștia și autoritățile administrative austriece le vor deschide accesul, de neimaginat în Rusia sau România timpului (dar chiar și în alte landuri ale monarhiei), către viața politică⁴¹. În toată perioada de până la 1918, din nici o legislatură a Landtagului și a consiliului municipal cernăuțean, ca și din nici o legislatură a Reichsratului vienez nu vor lipsi aleși evrei, incluși, de altfel, conform legii electorale, în cadrul curiei „naționale” germane⁴². Administrația, puterea judecătorească, școlile și universitatea, poliția, chiar armata vor înlătura la rândul lor discriminările, evreii integrându-se într-un număr apreciabil structurilor instituționale ale landului și municipalităților. Într-o configurație

etnică și religioasă pestriță, în care absența unei populații absolut majoritare presupunea găsirea unui compromis acceptabil între toate interesele particulariste, notabilii evrei reușesc o dată mai mult să se identifice cu politica Vienei, arbitrând, ca „germani“ — și alături de puținii reprezentanți ai acestora —, dar și ca aliați (și protejați) ai autorităților administrative în confruntarea tot mai acută dintre români și ruteni. Tratați ca parteneri egali în diverse combinații politice locale, unde simpatizează constant cu „partidul constituțional“ („Verfassungspartei“) al liberalilor centraliști, și bucurându-se chiar și în plan religios de o bunăvoință ecumenică neobișnuită⁴³, evreii Bucovinei vor resimți doar indirect urmările mișcărilor antisemite incipiente la Viena și în alte colțuri ale monarhiei; adeziunea deloc neglijabilă la mișcarea sionistă sau la bundism și implicit opțiunea pentru o limbă națională (ebraică sau idiș), menită să sublinieze o identitate negermană, se explică în cazul de față nu atât ca reacție la defecțiunea germanilor etnici care au fondat în 1897 un „Verein christlicher Deutsche“⁴⁴, cât mai ales prin reactivarea unui sentiment izolaționist, latent cu precădere în masa evreiască mic-burgheză, economicște tot mai profilată și de aceea cu o conștiință socială și respectiv „națională“ în evidentă afirmare⁴⁵. Această nouă realitate politică nu va modifica însă opțiunea lingvistică și culturală majoritară a evreimii bucovinene înainte de 1914, vorbitoare de limbă germană ca limbă maternă și ca depozitară a imensului capital simbolic acumulat până la primul război mondial prin civilizația burgheză cernăuțeană⁴⁶.

Admițând din capul locului că „spațiul fizic“ (geografic) poate constitui premisa „naturală“ a existenței unui „spațiu social“ și că acesta înglobează „sisteme specifice de relații obiective între poziții diferențiate, socialmente diferite, independente de existența fizică a agenților ce le ocupă“⁴⁷, pe care terminologia școlii lui Bourdieu le desemnează drept „câmpuri de forță“, considerăm legitime tentativele de a descrie sau evalua astăzi acele reprezentări sincron-diacronice inventate de istorismul romantic spre a „totaliza“ producția „spirituală“ a unor colectivități etnico-religioase sau naționale (cultură, literatură) doar în măsura în care ele își propun să le investigheze în calitate de asemenea „câmpuri culturale“ sau „câmpuri literare“: „rapports de force entre les agents ou les institutions engagées dans la lutte ou... de la distribution du capital spécifique (cultural, literar-*n.n.*) qui, accumulé au cours des luttes

intérieures, oriente les stratégies ultérieures“⁴⁸. Doar o asemenea viziune de-fetișizantă și dez-iluzionistă asupra „creației“ culturale, literare și artistice, presupunând demistificarea „inefabilului“ și definirea valorii prin coliziunea dispozițiilor și competențelor în a o cunoaște și a o recunoaște, îngăduie, odată descifrate „regulile jocului“, proiecția diacronică a unei „stări“ în sincronie, cu alte cuvinte reconstrucția unui „habitus“ pe baza „practicilor“ surprinse și descriptibile la un moment dat.

Întrebarea dacă, în cazul „spațiului social“ creat în Bucovina secolului al XIX-lea prin „les effets sociaux de l'unité spatiale“⁴⁹, componenta „culturală“ a procesului de „îmburghezire“ parcurs, cum am văzut, de o fracțiune foarte importantă a populației evreiești din Kronlandul nord-moldovean, corespunde în proiecție „spațială“ unui „câmp cultural“ distinct ni se pare justificată. Fără îndoială că o operațiune preliminară precum definirea „variabilelor“ — „diferențialele“ specifice ale „câmpurilor de forță“ ce coexistă într-un „spațiu social“ — devine cu atât mai importantă într-un puzzle național, etnic, religios sau lingvistic, precum cel al Imperiului habsburgic, în comparație cu modelul standard, de referință pentru școala lui Bourdieu, al Franței centraliste și centralizate din a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁵⁰. Două asemenea „variabile“ detaliate anterior ni se par esențiale pentru „adekvarea la realitate“ a demersului analitic: una este legată de statutul oficial și uzul efectiv al limbii germane în Bucovina austriacă, cealaltă de capacitatea generativă de „spațiu social“ a delimitării administrative de Galiția, după 1848. În funcție de acestea se pot identifica *grosso modo* două „câmpuri culturale“ în care burghezia (evreiască) bucovineană ocupă concomitent poziții distincte și acționează în consecință conform logicii interne a fiecăruia; *deja* repartiția materiei unei istorii clasice a literaturii germano-austriece, cum este cea datorată lui Eduard Castle, sugera, prin introducerea categoriilor antagonice „metropolă“ și „provincie“⁵¹, criteriul socio-istoric de departajare a „câmpurilor“. Dacă la scara monarhiei se poate vorbi de existența unui câmp cultural de limbă germană centrat în jurul metropolei (Viena sau Austria germană) cu forță de iradiație asupra întregii provincii și teren de desfășurare predilect al ciocnirii între „ortodoxie“ și „erezii“⁵², altfel spus al luptei pentru autonomia câmpului vizavi de „câmpul puterii“, structura federală a Cislethaniei stimulează constituirea unor câmpuri literare germanofone geograficește marginale, autonome față de câmpul metropolitan (al „puterii culturale“), unde în

cercul închis al unei minorități lingvistice (și respectiv sociale) se cultivă în relație heteronomă cu câmpul puterii locale o concepție colonială despre misiunea culturală a „germanității”⁵³. Nu întâmplător asociază Castle conceptele de „Provinzliteratur” și „Parteiliteratur”, pentru a trata apoi separat curentele moderne ca expresie a culturii mediului burghez și urban al metropolei, angajată în a-și afirma autonomia socială și estetică. În balanță cu mișcarea „eretică” a modernismului în centrul monarhiei, câmpurile culturale periferice, orientate cu precădere spre interesul politic al Vienei imperiale, reprezintă o contrapondere decisivă. Un Ferdinand Kürnberger invocă poezii germane din ținutul „munților păduroși ai Nistrului” ca pe „neue erdgeborene Menschen, welche nicht Bücher aus Büchern machen, sondern Bücher aus der Natur”⁵⁴, pentru ca, odată conștientizat, fenomenul „Heimatkunst” à la Rosegger și Graenz să ia proporții tocmai la periferia monarhiei ca alternativă a „sănătății” rurale și provinciale la „boala” și „decadența” orașului metropolă⁵⁵.

Un edificator îndreptar pentru tendința misionară asumată de cultura germanofonă în provinciile estice ale monarhiei îl constituie lectura foiletoanelor strânse de Karl Emil Franzos în volumul *Halb-Asien. Kulturbilder aus Galizien, der Bukovina, Südrussland und Rumänien*⁵⁶. Poziția privilegiată a limbii germane, datorată, cum am văzut, aportului mijlocitor al burgheziei preponderent evreiești în concurența politică româno-ruteană, a condus în Bucovina nu doar la consolidarea câmpului cultural aferent, dar chiar și la o deloc neglijabilă penetrație către câmpurile culturale încheiate în jurul celorlalte limbi naționale, ai căror agenți se manifestă în general în dublă ipostază lingvistică: în concurența cu mișcarea centrifugală spre metropolele culturale învecinate (București și Iași pentru români, Lemberg pentru ruteni), Cernăuțiul se profilează ca centru al unui câmp cultural germanofon de o stabilitate și „solidaritate” interculturală aproape singular în raporturile cu câmpul cultural al metropolei vieneze, cu care se află în inevitabilă atingere. Cu o rațiune de a fi heteronomă, strâns legată de structurile puterii locale (administrație, școală, universitate), acesta își va integra treptat și burghezia „economică” urbană a Cernăuțiului, interesată în a-și dobândi legitimitatea socială nu doar prin asimilare pur și simplu, ci prin identificare cu ideologia statală habsburgică și cu misionarismul său „civilizator” în estul Europei. Burghezia evreiască cernăuțeană, legată prin firele cele mai intime ale „naturii” sale (origini, evoluție, orizont, interese, idealuri) de liberalismul centralist vienez și implicit de câmpul său cultural

înnoitor și critic (în raport cu câmpul puterii), va proceda astfel la un compromis „istoric“, însușindu-și finalmente un canon conformist — prezent în toate întreprinderile culturale marcante din Bucovina de după 1867, de la presă și teatru până la literatura originală — ce re-produce la scară locală rezistența pasivă de pe câmpul literar metropolitan împotriva „ereziei“ intelectuale a modernismului⁵⁷. Duplicitară și fortuit oportunistă, căci tot ea face să circule presă și cărți de la Viena, colaborează la ziare vieneze și colportează ecourile vieții culturale din capitala imperială, cu care se străduie să fie la curent, ea consimte prin alianța simbolică cu birocrăția austriacă, universitate și școală (expresia idealului educațional oficial) la obiective culturale funciarmente conservatoare și afirmative, precum regionalismul germanizant și motivația localistă a investiției culturale, ce ignoră intenționat desfășurările din câmpul literar metropolitan cu pasionatele sale controverses estetico-filosofice. E inutil să insistăm asupra absenței unei opoziții „intelectuale“ în provincie în general și în Bucovina în special; aici continuă să domine, urmare a unui deficit simptomatic în diferențierea socială caracteristică societăților moderne, tipul de „învățat“ statornicit de „Bildungsbürgertum“-ul primelor decenii ale secolului al XIX-lea, concomitent activ ca om de știință și scriitor și îndeobște integrat în structurile locale de putere⁵⁸. Chiar dacă într-un oraș precum Cernăuțiul condițiile sociale ale începutului de secol XX ar fi putut favoriza destine intelectuale în generațiile mai tinere, acești „disidenți“ *in nuce* au tins mereu să se alăture fracțiunii intelectuale active în câmpul cultural și literar al metropolei; o carieră scriitoricească sau artistică avea acolo șanse infinite mai mari decât în mediul închis al provinciei⁵⁹. Să mai adăugăm că opoziția față de acesta din urmă se manifestă de fapt din afara câmpului cultural germanofon, dinspre alternativele „naționale“, tot mai active și mai prezente după 1900: în cazul evreilor, lumea mic-burgeză a idișului bucovinean, mult timp un circuit plebeu și subversiv, marginalizat de burghezia asimilistă, își ia revanșa, consolidându-și statutul mai ales după ce Cernăuțiul va găzdui în 1908 conferința mondială asupra limbii și literaturii idiș⁶⁰.

Desigur că, asemenea tuturor câmpurilor culturale germanofone din provinciile habsburgice din estul Europei, și cel bucovinean părea condamnat la dispariție odată cu prăbușirea monarhiei în 1918. Cu excepția presei de limbă germană, articulațiile instituționale cele mai importante

ale acestuia au fost demontate direct sau indirect de către noile autorități românești într-o perioadă relativ scurtă. Pătura oficioasă (birocrați, ofițeri, judecători, profesori) și-a pierdut puterea și s-a dizolvat prin emigrare sau izolare, iar etnicii germani s-au orientat curând către câmpul cultural germanofon „carpatic“, situat pe axa trasilvăneană Sibiu-Brașov (Hermannstadt-Kronstadt)⁶¹. În situația cea mai puțin comodă s-au aflat evreii germanofoni, al căror capital economic, social, politic și cultural se întemeiasă tocmai pe prăbușita legitimitate habsburgică cu care înțeleseseră să se identifice; oferta „națională“ a idișului sau ebraicei, ca și oferta asimilării românești se conturau ca unice șanse culturale „de viitor“⁶².

În aceste condiții s-a declanșat procesul „conversiunii capitalului simbolic“⁶³, deținut de burghezia evreiască bucovineană, dintr-unul social și politic într-unul preponderent cultural, cu alte cuvinte încercarea ei de a compensa pe acest din urmă plan eliminarea ei treptată, sub presiunea naționalismului oficial, din avanscena vieții social-politice a provinciei și de a-și reafirma identitatea și autonomia prin recursul la o legitimitate prioritar culturală vizavi de noul câmp al puterii manevrat de la București⁶⁴. Istoria unei reviste precum *Der Nerv*, publicație expresionistă cernăuțeană apărută între ianuarie și septembrie 1919, probează din plin strategia menită să inculce recunoașterea socială a colectivității evreiești bucovinene prin recunoașterea specificității sale culturale⁶⁵. Gestul de revoltă antiburgheză, îmbrăcat în ideologie și retorică expresionistă, pe care-l adoptă tinerii literați de la *Der Nerv*, n-are cruțare pentru acel establishment evreiesc local pe care tentația „câmpului puterii“ l-a determinat, abandonându-și crezurile și ignorându-și originile, să-și traficeze autonomia, pentru a deveni acum, prin falimentul ideii habsburgice, pradă lesnicioasă a disoluției ca grup socio-cultural. Alternativa pe care o propun acești intelectuali (totuși) burghezi — în ciuda de-clasării lor — și, în majoritate evrei fiind, a situației lor de dublu dominați⁶⁶ — este una modernist-insurgentă și cosmopolită „europeană“ tocmai pentru a-i evidenția autonomia față de orice „putere“ temporară și națională; cultul lui Karl Kraus ca model moral și de raționalitate lingvistică⁶⁷ trimite în fond la acele valori culturale ale liberalismului burghez⁶⁸, german și austriac, pe temelia cărora s-a ridicat, la mijlocul secolului al XIX-lea, civilizația cernăuțeană burgheză și germanofonă. *Der Nerv* inaugurează practic un nou câmp cultural germanofon cu centrul la Cernăuți, reconstituit nu întâmplător în jurul

acestei fracțiuni cvasimoderniste, pentru a conserva prin re-legitimare culturală identitatea socială amenințată a burgheziei evreiești „germanizate” din Bucovina; mecanisme comunicative specifice îi vor asigura supraviețuirea în deceniile dintre cele două războaie mondiale, convertind alienarea socială progresivă a agenților săi — ce a culminat cu momentul exterminării lor fizice între 1940–1944 — în „insolitarea” („Verfremdung”) poetică⁶⁹. Opera lui Paul Celan încorporează proba supremă a acestui epilog.

¹Dieter Schlesak: *Wort als Widerstand. Paul Celan Herkunft-Schlüssel zu seinem Gedicht*, în „Literaturmagazin“, 10/1979, p. 79.

²Vezi printre altele Israel Chalfen: *Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend*, Frankfurt am Main, 1979.

³Dietmar Goltschnigg/Anton Schwob (Hrsg.): *Die Bukowina. Studien zu einer versunkenen Literaturlandschaft*, Tübingen, 1990; Andrei Corbea/Michael Astner: *Kulturlandschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Iași, 1990.

⁴Citatul, preluat în limba rusă, din Marina Tzvetseva este plasat de Celan ca motto la poemul *Und mit dem Buch aus Tarussa*, în Paul Celan: *Gedichte*, Bd. 1 (Bibliothek Suhrkamp), Frankfurt/Main 1975.

⁵Gerhardt Csejka: *Bedingtheiten der rumäniendeutschen Literatur*, în Emmerich Reichrath (Hrsg.): *Reflexe. Kritische Beiträge zur rumäniendeutschen Gegenwartsliteratur*, București, 1977, p. 45–54.

⁶Karl Kurt Klein: *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland*, Leipzig, 1939.

⁷Alfred Sperber: *Der unsichtbare Chor*, în „Czernowitzer Morgenblatt“, 2983, 2984, 2986, 2987, 2990, 2991, 2992, 2993/1928.

⁸Vezi recenzie la Alfred Sperber la volumul *Leben in Versen* de Moses Rosenkranz, în „Czernowitzer Morgenblatt“, 3699/1930.

⁹Vezi Ulrike Döcker: *Bürgerlichkeit und Kultur — Bürgerlichkeit als Kultur. Eine Einführung*, în Ernst Bruckmüller/Ulrike Döcker/Hannes Stekl/Peter Urbanitsch: *Bürgertum in der Habsburger-Monarchie*, Wien/Köln, 1990, p. 95–105.

¹⁰Thomas Nipperdey: *Kommentar — „Bürgerlichkeit“ als Kultur*, în Jürgen Kocka (Hrsg.): *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1987, p. 143.

¹¹Vezi seria *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*, II, III, IV, Stuttgart, 1989, 1990, 1992.

¹²Hermann Bausinger: *Bürgerlichkeit und Kultur*, în Kocka (Hrsg.): *op. cit.*, p. 124–142.

¹³Wolfgang Kaschuba: *Deutsche Bürgerlichkeit nach 1800. Kultur als symbolische Praxis*, în Jürgen Kocka (Hrsg.): *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, Bd. 3, p. 15.

¹⁴Jürgen Kocka: *Bürgertum und Bürgerlichkeit als Problem der deutschen Geschichte vom späten 18. zum frühen 20. Jahrhundert*, în Kocka (Hrsg.): *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen, 1987, p. 39.

¹⁵George L. Mosse: *Das deutsch-jüdische Bildungsbürgertum*, în Reinhart Koselleck (Hrsg.): *Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert*, II, Stuttgart, 1990, p. 170; Shulamit Volkov: *Die Verbürgerlichung der Juden in Deutschland Eigenart*

und Paradigma, în Kocka (Hrsg.): *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich*, Bd. 3, p. 342.

¹⁶*Ibid.*, p. 351.

¹⁷*Ibid.*, p. 359.

¹⁸Ernst Bruckmüller: *Herkunft und Selbstverständnis bürgerlicher Gruppierungen in der Habsburgermonarchie. Eine Einführung*, în Bruckmüller/Döker/Stekl/Urbanitsch (Hrsg.): *op. cit.*, p. 17.

¹⁹Nethaniel Katzburg: *Central European Jewry between East and West*, în Yehuda Don/Victor Karady (ed.): *A social and economic history of central european Jewry*, New Brunswick/London, 1990, p. 33–46.

²⁰Ivar Oxaal: *The Jews of young Hitlers Vienna. Historical and Sociological Aspects*, în Ivar Oxaal/Michael Pollack/Gerhard Betz (ed.): *Jews, Antisemitism and Culture in Vienna*, London/New York, 1987, p. 28.

²¹Steven Beller: *Class, Culture and the Jews of Vienna 1900*, în *ibid.*, p. 63; Jacques Le Rider: *Modernité viennoise et crises de l'identité*, Paris, 1990.

²²Erich Prokopowitsch: *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz/Köln, 1965.

²³Pierre Bourdieu: *L'identité et la représentation. Eléments pour une réflexion critique sur l'idée de region*, în „Actes de la recherche en sciences sociales“, 35/1980, p. 65.

²⁴Bourdieu subliniază faptul că asemenea argumente sunt doar aparent „obiective“, căci constituie doar „actes de perception et d'appréciation, de connaissance et de reconnaissance“, cu alte cuvinte reprezentări mentale subiective, *ibid.*

²⁵*Ibid.*, p. 66.

²⁶N. M. Gelber: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, în Hugo Gold (Hrsg.): *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Bd. I, Tel Aviv, 1958, p. 11–66.

²⁷Wolfdieter Bihl: *Die Juden*, în Adam Wandruszka/Peter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. III, Wien, 1980, p. 881.

²⁸Gelber: *op. cit.*, p. 13.

²⁹*Ibid.*, p. 36.

³⁰Martin Broszat: *Von der Kulturation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. und 20. Jahrhundert*, în „Historische Zeitschrift“, 200/1965, p. 576.

³¹Bihl: *op. cit.*, p. 885.

³²Observația trebuie luată *grosso modo*, în sensul că, pe de o parte, există mărturii că în Bucovina primei jumătăți de secol XIX anumite comunități evreiești practicau cultivarea pământului (vezi Gelber: *op. cit.*, p. 31), iar pe de altă parte, după 1867, evrei bogați achiziționează mari suprafețe agricole, încât în 1910 o cincime din alegătorii clasei marilor proprietari funciari era formată din evrei (apud Haim Shamir: *Die jüdische Gemeinde von Czernowitz 1937 in deutscher Sicht*, în „Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte“, 4/1975, p. 491).

³³William McCagg Jr.: *A history of Habsburg Jews 1670–1918*. Bloomington/Indianapolis, 1985, p. 173.

³⁴Hermann Sternberg: *Zur Geschichte der Juden in Czernowitz*, în Gold (Hrsg.): *op. cit.*, Bd. 2, p. 35.

³⁵„Nur in der Bukowina hat sich erfüllt, was einst der grosse Joseph so heiss ersehnt und so kräftig angestrebt: einen Staat zusammengehalten durch die gemeinsame Bildung, keinen deutschen Nationalstaat, aber einen deutschen Kulturstaat“, afirmă Karl Emil Franzos (*Ein Culturfest*, în *Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*, Leipzig, 1876, p. 186).

³⁶Broszat: *op. cit.*, p. 580.

³⁷Maskilimi de talia unui Isak Rubinstein (în casa căruia va concerta însuși Franz Liszt și a cărei fiică Susanne, după studii la Praga și Leipzig, își va lua un doctorat în filosofie, se va ocupa de Schiller și va ține cursuri populare despre literatură), ce vor contribui hotărâtor la modernizarea religioasă și chiar rituală odată cu alegerea rabinului dr. Lazar Igel și introducerea de către acesta a predicii în limba germană (Gelber: *op. cit.*, p. 41–51).

³⁸Bihl: *op. cit.*, p. 885.

³⁹Broszat: *op. cit.*, p. 579.

⁴⁰Gelber: *op. cit.*, p. 52.

⁴¹Dr. Josef Fechner, unul din liderii asimiliști ai comunității evreilor, era deja în 1861 viceprimar al Cernăuțului și deputat în Landtag.

⁴²Rudolf Wagner: *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München, 1984.

⁴³În 1873, arhiepiscopul greco-ortodox Haeman va ajunge chiar să pună piatra de temelie a templului cernăuțean împreună cu rabinul Igel, apud Sternberg: *op. cit.*, p. 32.

⁴⁴Emanuel Turczynski: *Das Deutschtum in der Bukowina in der Landes- und Staatspolitik von der Ara Taale bis zur Umsiedlung 1940*, în Franz Lang (Hrsg.): *Buchenland. 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 109; Leon Arie Schmelzer: *Geschichte des Zionismus in der Bukowina*, în Gold (Hrsg.), *op. cit.*, Bd. 2, p. 91–112; Joseph Kissmann: *Zur Geschichte der jüdischen Arbeiterbewegung „Bund“ in der Bukowina*, în *ibid.*, p. 129–144.

⁴⁵Ascensiunea politică a unui personaj ca dr. Benno Straucher, devenit conducător necontestat al comunității evreiești cernăuțene, membru influent al consiliului municipal, deputat în Landtag, în Reichsrat și apoi în Parlamentul României pe baza unui program „național“ (dar nesionist) evreiesc, se datorează cu deosebire sprijinului masei mic-burgeze împotriva „marilor familii“ ale notabililor din generația „liberală“.

⁴⁶Avem motive să dăm dreptate lui Marin Broszat (*op. cit.*, p. 581), ce invocă statistici din 1914, conform cărora 95% din evreii bucovineni foloseau germana ca limbă uzuală, în defavoarea afirmației prea categorice a lui Wolfdieter Bihl

(*op. cit.*, p. 904), cum că limba maternă a nouă zecimi din evreii Galiției și Bucovinei era idiș.

⁴⁷Alain Accardo: *Initiation à la sociologie de l'illusionisme social*, Bordeaux, 1983, p. 55.

⁴⁸Pierre Bourdieu: *Questions de sociologie*, Paris, 1980, p. 114.

⁴⁹Pierre Bourdieu: *Le champ littéraire*, în „Actes de la recherche en sciences sociales“, 89/1991, p. 18.

⁵⁰Remy Ponton: *Le champ littéraire de 1865–1905*, Paris, 1977.

⁵¹Eduard Castle (Hrsg.): *Geschichte der deutschen Literatur in Österreich-Ungarn im Zeitalter Franz-Josephs I*, Bd. 2, Wien, 1937.

⁵²Bourdieu: *Questions de sociologie*, Paris, 1980, p. 115.

⁵³Ernst Hanisch: *Provinzbürgertum und die Kunst der Moderne*. în Bruckmüller/Döcker/Stekl/Urbanitsch: *op. cit.*, p. 127–139.

⁵⁴Apud Alfred Kittner: *Späntentdeckung einer Literaturlandschaft. Die deutsche Literatur der Bukowina*, în Wilhelm Solms: *Nachruf auf die Rumäniendeutsche Literatur*, Marburg, 1990, p. 187.

⁵⁵Karlheinz Rosbacher: *Heimatsbewegung und Heimatroman. Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart, 1975, p. 25–28.

⁵⁶Vezi nota 35.

⁵⁷Hanisch: *op. cit.*, p. 135.

⁵⁸Precum Raimund Fr. Kaendl, figură dominatoare a Cernăuțiului anilor 1900, german etnic născut în Bucovina, profesor la Universitate, scriitor și om politic, dar și evreii Moritz Amster, poet și bancher, corespondent al ziarelor vieneze și lider al comunității, Leon Rosenzweig, editor al publicației „Bukowiner Nachrichten“, prozator, deputat în Landtag și în Reichsrat, Anton Norst, cancelar al Universității cernăuțene și autor de versuri, inclusiv de poeme patriotice în timpul primului război mondial.

⁵⁹Un exemplu: debutanții Erich Singer și Kamillo Lauer preferă să publice în 1913 un „Bukowiner Musenalmanach“ la Leipzig, unde speră să aibă acces la „piață“ literară de pe câmpul „central“ al culturii și literaturii germane, decât să concureze pe câmpul local pe un Michael Savka, Anton Norst, Anna Pawlitschek sau Franz Porubsky, autorii cernăuțeni „la modă“.

⁶⁰Gelber: *op. cit.*, p. 62.

⁶¹Franz Lang: *Sprache und Literatur der Deutschen in der Bukowina*, în Lang (Hrsg.): *op. cit.*, p. 397–450.

⁶²Manfred Reifer: *Geschichte der Juden in der Bukowina 1919–1944*, în Gold (Hrsg.): *op. cit.*, Bd. 2, p. 1–26; Broszat: *op. cit.*, p. 595 ff.

⁶³Pierre Bourdieu: *Les trois états du capital culturel*, în „Actes de la recherche en sciences sociales“, 30/1979, p. 3–6; Pierre Bourdieu: *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*, în Reinhard Kreckel (Hrsg.): *Soziale Ungleichheiten*, Göttingen, 1983, p. 183–198.

⁶⁴Andrei Corbea: *Sprach- und Raumgrenzen als Komponenten der kulturellen Produktivität*, în Corbea/Astner (Hrsg.): *op. cit.*, p. 7–17.

⁶⁵Heinz Stănescu: *Als beispielhaft dargestellt, doch kaum gekannt: die aktivistische Czernowitzer Zeitschrift „Der Nerv“*, în Anton Schwob (Hrsg.): *Die deutsche Literaturgeschichte Ostmittel- und Südosteuropa von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis heute*, München, 1992, p. 101–118; Andrei Corbea: „Gesellschaftsbildender“ in Czernowitz 1919, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter“, 1/1993, p. 15–25.

⁶⁶Michael Stark: *Für und wider den Expressionismus*, Stuttgart, 1982, p. 84.

⁶⁷Amy Colin: *Karl Kraus und die Bukowina*, în Joseph Strelka (Hrsg.): *Karl Kraus. Diener der Sprache, Meister des Ethos*, Tübingen, 1990, p. 333–346.

⁶⁸Carl Schorske: *Les deux cultures autrichiennes et leur destin moderne*, în „Revue d'esthétique“, 9/1985, p. 7–18.

⁶⁹Andrei Corbea: *Das Fremde in der Fremde. Zur Typologie einer Literatur des Deutschtums im Ausland*, în Eijiro Iwasaki (Hrsg.): *Begegnung mit dem Fremden. Grenzen-Tradition-Vergleiche*, Bd. 10, München, 1992, p. 171–178.

ABREVIERI

- AB — Arhivele Basarabiei
 Acta Arch Hung — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
 Acta MN — Acta Musei Napocensis
 Acta MP — Acta Musei Porolissensis
 AEM — Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn
 AIIAI — Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași
 AISC — Anuarul Institutului de studii clasice — Cluj
 AJHQ — American Jewish Historical Quarterly
 ANRW — Aufstieg und Niedergang der römischen Welt Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung
 Arh Mold — Arheologia Moldovei
 Arh R — Arhiva Românească
 ARMSI — Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice
 ASB — Arhivele Statului București
 ASBt — Arhivele Statului Botoșani
 ASI — Arhivele Statului Iași
 BAR — Biblioteca Academiei Române
 BCIR — Buletinul Comisiei Istorice a României
 B Jahrb — Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn
 BS — Balkan Studies
 BSRRG — Buletinul Societății Regale Române de Geografie
 CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum
 CRAI — Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres
 CSP — Canadian Slavonic Papers
 CvL — Convorbiri Literare
 FCER — Federația Comunităților Evreiești din România
 Fontes — Fontes Historiae Dacoromanae
 FRUS — U. S. Department of State. Foreign Relations of the United States
 IDR — Inscriptiones Daciae Romanae
 IEJ — Israel Exploration Journal
 IGB — Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae
 IN — „Ion Neculce“. Buletinul Muzeului Municipal din Iași
 ISM — Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae
 JRS — Journal of Roman Studies
 MO — Monitorul Oficial
 MOM — Monitorul Oficial al Moldovei
 NAR — The North American Review

NYDT — The New York Daily Tribune
NYT — The New York Times
RA — Revue Archéologique
RArh — Revista Arhivelor
RCM — Revista Cultului Mozaic
RdI — Revista de Istorie
RE — Real Encyklopädie der Klas-
sischen Altertumwissenschaft
REG — Revue des Études Grecques
REJ — Revue d'Études Juives

RHMC — Revue d'histoire moderne et
contemporaine
RREI — Revue roumaine d'études
internationales
RSt — Revista de statistică
SCIVA — Sudii și cercetări de istorie
veche și arheologie
SMIMd — Studii și materiale de istorie
modernă
VDI — Vestnik Drevnej Istorii

Andrei CORBEA-HOIȘIE (născut în 1951, Iași) este profesor la Facultatea de Filologie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, fiind și șeful catedrei de Limba și literatura germană. Licențiat în germană, este doctor în filologie și bursier al Fundației „Alexander von Humboldt”. A scris mai multe studii consacrate literaturii germane și istoriei culturale a Bucovinei; a publicat lucrarea *Ego Alter, Alter Ego* (Iași, 1993) și a editat alte câteva volume: *Johann Wolfgang Goethe* (1983), *Franz Kafka* (1988), *Kulturlandschaft Bukowina* (1990), precum și periodicul *Jassyer Beitrage zur Germanistik*.

Dumitru IVĂNESCU (născut în 1939, Bârlad), absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1963), arhivist și, apoi, director, vreme de mai mulți ani, al Arhivelor Statului Iași, este în prezent cercetător științific principal al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române. Preocupările sale științifice se încadrează domeniilor arhivisticii, istoriei moderne (cu privire specială asupra epocii și personalității lui Al. I. Cuza) și istoriei literare, realizând și publicând volumele: *Îndrumător în Arhivele Statului Iași. IV. Colecțiile* (1971), *Arhivele Statului Iași* (1981), *Documente din arhive ieșene, I–III* (1973, 1976, 1988), *Eminescu în documente de familie* (1977), *Alexandru Ioan Cuza. Acte și scrisori* (1973). A efectuat stagii de documentare în Franța și Israel și a făcut parte, multă vreme, din colegiul redacțional al „Revistei Arhivelor”.

I. KARA (pseudonim, din 1953, pentru *Ițic ȘVART*, născut în 1906, Podu Iloaiei, județul Iași) este licențiat în litere al Universității din Cernăuți. Publicist și istoric al comunităților evreiești din Moldova, a publicat numeroase articole, note și contribuții documentare în presa și revistele de specialitate din țară, precum și în presa de limbă idiș din New York, Paris, Tel Aviv și Varșovia ori în „Bucareșter Șriftn”. Dintre volumele mai însemnate: *Mărturii din veacuri*

(1947), *30 de ani de literatură idiș* (1947), *Un băiat din Moldova* (1976), *Obștea evreiască din Podu Iloaiei* (1990), *Inscripții evreiești din orașul Iași* (1994).

Stela MĂRIEȘ (născută în 1941, Strâmtura, județul Maramureș), absolventă a Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1964), doctor în istorie al aceleiași universități (1977), este cercetător științific principal la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, în cadrul colectivului de istoria relațiilor internaționale ale României. A publicat volumul *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862* (1985), precum și numeroase alte studii și articole, în revistele de specialitate, precum: *Mărturii inedite din arhivele germane privind Unirea Principatelor Române*, în AIIAI (1989), *Aspects des relations roumano-françaises: contribution d’Armand Lévy*, în RRH (1973) ș.a. Bursier DAAD (1990), a efectuat stagii de documentare în Germania și Franța.

Ecaterina NEGRUȚI (născută în 1927, Bârlad), licențiată în istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, asistentă la Facultatea de Istorie a aceleiași universități, apoi cercetător științific principal la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, actualmente pensionară. Doctor în istorie al Universității din Cluj-Napoca (1967), este specialistă în domeniile istoriei economico-sociale și instituționale a Moldovei în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, precum și în cel al demografiei istorice, căroră le-a dedicat cele mai importante contribuții: *Dezvoltarea economiei Moldovei. Contribuții* (1964), pentru care a fost distinsă cu Premiul Academiei Române (1965), *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (1984), *Migrații sezoniere la lucru în România 1859–1918* (1991) ș.a.

Silviu SANIE (născut în 1936, Pungești, județul Vaslui) este licențiat al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (1963), doctor în istorie al Universității din București (1977), cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie veche al Institutului de Arheologie al Academiei Române — Filiala Iași. Este specialist în istoria și arheologia dacică și romană, precum și în istoria unor religii și etnii din Imperiul Roman. Lucrări reprezentative: *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, secolele II î.e.n.–II e.n.* (1981), pentru care a fost distins cu Premiul Academiei Române în același an, *Culte orientale în Dacia Romană*, I (1981), *Enciclopedia civilizației romane* (1982, coautor), *Die syrischen und palmyrenischen Kulte im römischen Dakien*, în ANRW (1989), *Din istoria culturii și religiei geto-dacice* (1995). Este profesor asociat, pentru epigrafie latină, al Facultății de Filologie a Universității „Al. I. Cuza” și membru al colegiului redacțional al revistei „Arheologia Moldovei”.

Dumitru VITCU (născut în 1940, Ibănești, județul Botoșani) este licențiat în istorie — limbă și literatură română al Universității „Al. I. Cuza“ din Iași (1962), cercetător științific principal și șeful colectivului de istorie modernă al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“ al Academiei Române. Doctor în istorie al Universității „Al. I. Cuza“ (1974), „Visiting Fulbright Lecturer“ la Emerson și Boston College (1983–1984), a efectuat stagii documentare în U.R.S.S. (1977) și S.U.A. (1980 și 1992), fiind specialist în domeniul istoriei social-economice și politico-diplomatice a României în epoca modernă. Lucrări reprezentative: *Diplomații Unirii* (1979), pentru care a fost distins cu Premiul Academiei Române (1981), lucrare publicată apoi și în versiune engleză (1989), *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă* (1987), *George Enescu în spațiul artistic american* (1994). Este profesor asociat al Universității „Ștefan cel Mare“ din Suceava, unde predă cursul de istoria modernă a României, și membru în colegiul de redacție al AIIAI.

Lucrarea a fost tipărită cu mașinile beneficiarului.

Tiparul executat la
S.C. ROMCARTEXIM S.A.
Tel: 211.27.52; 211.39.90 Fax: 211.34.21
Bucuresti

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE

Lei 4.000

ISBN 973-9235-09-3